İSLAM DÜŞÜNCESİNDE sanat

muhammed kutup

Fikir yayınları

enc34

FİKİR YAYINLARI : 11

Bu kitap, Özdemir Basımevi'nde 1979 yılında dizilip basılmıştır.

MUHAMMED KUTUB

enc34

İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE SAN'AT

Arapçadan Türkçeleştiren
AKİF NURİ

FİKİR YAYINLARI
Türbedar Sok. Aydınlar Han No. 27
Telefon : 26 43 53
Cağaloğlu - İstanbul

Kapak Düzeni : **Edip Günenç**

Kapak Baskısı **Cihan Ofset**

MUHAMMED KUTUB'LA BİR MÜLÂKÂT

Kanada'da müslüman gençliğin yayın organı durumunda olan «El-Gureba» dergisi büyük İslâm düşünürü Muhammed Kutub'un 1974 yılı Temmuz ayı'nda Londra'yı ziyareti sırasında İslâm düşünürü Seyyid Kutub ve aileleriyle ilgili olarak bir mülâkat yapmıştı, bu karşılıklı konuşmayı aşağıya alıyoruz:

el-Gureba — Muhterem Muhammed Kutub, **«Materyalizm ile İslâm arasında insan»** adlı eserinizde, «gençliğinizde Freud'e ve onun görüşlerine son derece tutkun» olduğunuzu söylüyorsunuz. Acaba bize Freud'e neden hayran olduğunuzu ve sonra niçin vazgeçtiğinizi anlatabilir misiniz?

Muhammed Kutub — 14 - 17 yaşlarımda insan ruhunun derlinliklerini araştırma tutkusu vardı bende. Okuduğum yazarlar arasında özellikle Freud insan ruhunda yer eden gizli duygulardan ve şuur altından en çok söz eden bir kişi idi. Benim aradığım da, insanın bu şuur ötesi derinlikleri olduğu için Freud fazlasiyla beni kendisine bağlamıştı. Ne var ki o çağlarda henüz Freud'ün insan hayatındaki bütün mekânizmayı cinsel içgüdülere indirgeyen ve hayatta insana tek gaye olarak seksi gösteren aşağılık felsefesini derinliğine kavrayacak güçte değildim. Edebiyat Fakültesinin İngiliz Filolojisi bö-

lümündeki öğrenimim boyunca bu durum sürüp gitti. Freud'e hayran idim ancak onun felsefesini derinliğine kavramış değildim. Fakülteyi bitirdikten sonra Pedagoji Enstitüsü'ne girdim, orada Freud'u derinliğine inceleme fırsatı buldum. Ve işte o zaman felsefesini tam olarak anlayınca Freud'den son derece nefret ve iğrenti duymaya başladım. Ve anladım ki, benim gençlik yıllarındaki Freud hayranlığım delikanlılığın bütünleşmeyen sığ bilgisinden ibaretmiş. Pedagoji Enstitüsünde gördüğüm öğrenimden sonra Freud öğretisini bir kenara atarak İslâm'ın insan psikolojisine dair görüşünü billurlaştırma gayreti içine girdim. Ve o zaman yeni bir perspektif ile İslâm'ı incelemeye koyuldum. Daha doğrusunu söylemem gerekirse beni böyle bir dönüşe sevkeden nedenlerden birisi de Enstitü'de konferans veren hocalardan birisinin söylediği ve zihnimde büyük çalkantılar uyandıran şu sözüydü: «Freud'ün bahsettiği dönemde Avrupa, «cinsiyet konusunu» iğrenç ve pis birşey olarak kabul ediyordu. Freud; libido ile ilgili görüşünde ne kadar ifrata gitmiş idiyse, hıristiyan dünyasının cinsiyet konusundaki görüşü de öylesine aşırıydı. İşte benim İslâm psikolojisini kaynaklarını araştırma temayülüm böylece başlamış oldu. Bu istek ve arzu ile yaptığım çalışmaları «Materyalizm ile İslâm arasında insan» adlı eserimde ortaya koydum.

İslâm psikolojisine dönüş temayülümün belirdiği yıllarda 20-21 yaşlarındaydım. Bundan hemen 10 yıl sonra adı geçen eseri kaleme aldım.

el-Gureba — Sayın Muhammed Kutub, bize düşünce sisteminizin ve fikri hayatınızın öteki

merhaleleriyle ilgili ve özellikle islâmî hareketle irtibatınızı anlatır mısınız?

Muhammed Kutub — Ben ilk gelişmemi mütedeyyin aile muhitime borçluyum ve özellikle de çok dindar bir kadın olan rahmetli anneme. Kur'anla ilk irtibatım 9 yaşlarında başladı. O sıralarda içimden gelen bir arzu ile Kur'an'ı ezberlemeye çalıştım ve Bakara suresinin ilk iki cüzünü ezberledim. Sonra bunun zor bir şey olğunu kabul ederek vazgeçtim. Ancak her zaman Kur'an tilavet etmeye çalışıyordum. Ve böylece Kur'anla irtibatımı yitirmemeye gayret sarfediyordum. Sonra 13-17 yaşlarım arasında Freud'e hayranlığım arttı, bir nevi — sofiyane demeyeceğim ama — manevi hava içerisine girdim. Zaman zaman dinî temayüllerle bağlantılı ruhî istığraklara daldım.

17 yaşından sonra derin düşüncelere daldım. O sıralarda islâmla sırf fikrî araştırma planında alâkadar oluyordum. Bu meşguliyetim esnasında bazı psikolojik gerçekler kafamda belirginleşmeye başladı. Başlangıçta Kur'an'ın, insanın ruh yapısı ile alâkalı düşünce sistemini hedef alan araştırmalarım, fikrî bir yön değiştirdi. İktisadi sistemlerle islâmı mukayese etmeye başladım. «Materyalizm ile islâm arasında insan» ve «İslâm'ın etrafındaki şüpheler» adlı eserlerim bu dönemin ürünleridir.

Fakat beni asıl ve köklü bir değişimle islâm davasına bağlayan faktör Mısır'a «Müslüman Kardeşler»e 1954 yılında yapılan saldırılar ve tutuklamalardır. Benim Müslüman Kardeşler ile alâkam çok sınırlı idi. Hükümetin elinde Müslüman Kardeşlerle alâkamı ispat edecek en küçük

bir belge yoktu. Fakat sırf Seyyid Kutub'un kardeşi olduğum için beni tutukladılar. Ve işte bu tutuklanma hayatımdaki en büyük köklü değişikliğe sebep oldu. Bundan sonra ben davaya sadece zihnî planda iştirak etmekle yetinen bir kişi olmaktan çıkıp, kendisini bütünüyle davasına veren bir kişi haline geldim.

el-Gureba — Muhterem Efendim, sizde bu köklü değişikliğe sebep olan hadiseleri daha etraflı olarak anlatabilir misiniz?

M. Kutub — Öyle sanıyorum ki, beni olayların içine doğrudan doğruya sürükleyen sebep hapishanede iken adını «karşılama töreni» koyduğumuz durumdur. Şöyle ki, «Müslüman Kardeşler»le uzaktan veya yakından ilişkisi görülen bir kişi tutuklandığında hapishaneye daha adımını atar atmaz en ağır ve katı muamelelerle karşılaşırdı. Tekme, tokat yağmuruna tutularak küfürler savrulur, sopa ve kırbaçlarla dövülürdü. Fakat benim ruhumda büyük tesir icra eden manzara, şehit Yusuf Talat'ın karşılaştığı durumdu. Kendisi benden 48 saat önce tutuklanmıştı. Ben onun güçlü kuvvetli birisi olduğunu duymuştum. Ama hapishaneye ilk girdiğimde araştırma bölümünde onunla karşılaştım, bir de ne göreyim vücudu yara bere içerisinde kalmış, işkence yapılmadık hiçbir nokta bırakılmamış ve o güçlü kuvvetli adam yerinden kımıldamıyacak hale getirilmişti. Zavallı ayağını sürükleyerek hareket ediyor ve bir adımda ancak 3-5 santimlik yol alabiliyordu. Ne var ki peşindeki zebanî hâlâ copunu omuzuna indirerek küfürler savuruyordu: «Yürü...» Ve anladım ki şehit Yusuf Talat adımını atacak güçte olsaydı zebânî suratlı

herifin copundan kurtulmak için olsa, dahi hızlıca koşardı. Gördüğüm manzara bende şok tesiri yaptı ve anladım ki benim de gideceğim yol budur, başka değil.

el-Gureba — Pekiyi «Müslüman Kardeşler» le ilişki tarzınız nasıl değişti?

M. Kutub — İşte o zaman sadece fikir planında değil, hareket ve aksiyon planında da onlarla beraber olduğumu farkettim.

el-Gureba — Sayın M. Kutub, sizin eserlerinizle Şehit Seyyid Kutub'un eserleri arasında fikrî bir paralellik olduğu bilinmektedir. O, eserlerinde inanç sistemi üzerinde dururken siz sosyal ve psikolojik gerçekler üzerinde duruyorsunuz, acaba bu gelişme planlı ve maksatlı mıdır?

M. Kutub — Hayır, aslında böyle bir maksat yok. Ben önceden belirli bir konuda yazmayı planlamış değilim. Hatta diyebilirim ki hiçbir gün sadece belirli bir konuda yazmış olmak için yazı yazmadım. Fikirlerim zihnimde yer eder, onu oluştura oluştura bir noktaya getiririm ve olgunlaştığına inandığım zaman yazmaya başlarım.

* * *

el-Gureba — Sayın M. Kutub, konuşmamızda söz Şehit Seyyid Kutub'a geldi. Acaba bize onun ilk fikrî temayüllerini ve islâm düşüncesiyle irtibat kurmasını anlatabilir misiniz? Hem Seyyid Kutub'un önceleri sosyalist veya komünist görüşleri benimsediği tarzında bazı iddialar ortada dolaşıyor. Bunların mahiyetini bize açıklayabilir misiniz?

M. Kutub — Seyyid Kutub'un başlangıçta

edebî eğilimleri vardı. Makale ve şiir dalında edebî eleştiriler yayınlamakta idi. Aynı zamanda bazı siyasî eğilimlerini dile getiren siyasî makaleler de yazdığı oluyordu. Bilahare yavaş yavaş siyasî içerikli makaleler yazmayı bırakmış ve haftada bir veya birkaç edebî tenkit türünde makaleler yazmaya başlamıştı. O sıralarda Abbas Mahmut el-Akkad'ın tesiri altındaydı. Siyasî eğilimleri tüm Mısırlı gençler gibi Vefd partisine sempati ile başlamış, Saad'cılar ayrı bir parti kurunca kendisini onlara daha yakın bulmuştu. Bir süre onlara katılmış ise de sonra bütün partilerin milletin istediği nitelikte olmadığını ve düşündüğü doğrultuda hizmet yapmadığını kabul ederek ayrılmıştı. Ve böylece parti faaliyetlerinden de vazgeçmişti. 1947 yılında «yeni fikir» dergisini çıkararak sosyal problemleri islâmî bakış açısıyla ele almaya başladı. Burada hemen şunu belirteyim ki, kardeşim Seyyid Kutub'un ne sosyalist, ne de komünist fikirlerle alâkası vardı. O meselelere islâmî açıdan bakıyordu. Binaenaleyh sosyalist veya komünist fikirleri benimsediği tarzındaki iddialar tamamen yalan ve uydurmadır.

el-Gureba — Öyleyse bu iddialar nereden çıkmış olabilir?

M. Kutub — Öyle tahmin ediyorum ki, Seyyid Kutub'un sosyalist veya komünist fikirleri benimsediği yolundaki asılsız iddialar çıkardığı «yeni fikir» adlı dergi ile, o sıralarda komünistlerin çıkarmakta olduğu «Yeni Fecir» dergisinin adının birbirine benzer olmasından ileri gelmiştir. Bazı kimseler bu iltibastan dolayı öyle sanmış olabilirler. Seyyid Kutub'un çıkardığı dergi

o günkü hükümet tarafından çok sıkı takibata maruz olduğu için 12 sayıdan fazla devam edememiş ve halka ulaştırılamamıştı. Bu iddianın yayılmasının bir başka nedeni de, çok sert bir üslupla yazması ve gerçekler karşısında heyecanlanması olabilir. Yazılarını o günlerde çok ağır olduğu için ancak üç dergi neşredebiliyordu. Diğerleri hükümetten korktuklarından yayınlamaktan çekiniyorlardı. Bu dergiler sırasiyle müslümanların çıkardığı «ed-Dave», Ahmed Hüseyin'in çıkardığı «el-İştirakiyye» ve Fethi Rıdvan'ın neşretmekte olduğu «el-Livaü'l-Cedîd» dergileriydi. Yalnız Ahmed Hüseyin'in sosyalizm adını taşıyan «el-İştirakiyye» dergisinde tamamen islâmî makaleler yazıyordu.

Haftada her üç dergiye birer makale veren Seyyid Kutub'un her yazısı kovuşturma mevzuu oluyor, bazan merkeze götürülerek sorguya çekiliyor ve serbest bırakılıyordu. O ise eve döndüğünde yine aynı derecede ateşli makaleler kaleme almaya koyuluyordu. Güvenlik kuvvetleri altı ayı aşkın bir süre onu tutuklamak veya göz altına almak için mahkeme kararı çıkartmamışlardı. Krallık günlerinde rejimin bütün bozukluklarına rağmen, kanunlara saygı hakimdi. Seyyid Kutub makalelerini çok sert bir dille yazmasına rağmen kanunî hiçbir açık nokta bırakmıyordu. Ve o yüzden de hakkında hüküm verilemiyordu.

el-Gureba — Seyyid Kutub'un «İslâmda sosyal adalet», «Cihan sulhu ve islâm», «İslâmda kapitalizm çalışması» adlı ilk eserlerinde, ilk bakışta sosyalist tesirler altında kaleme alınmış olma vehmini yaratacak ifadeler var. Acaba bu

konuları yazmasının özel bir nedeni var mıydı?

M. Kutub — O günlerde Mısır komünizm tehlikesinin tehdidi altında idi. Komünistler genç beyinlere hitap etmeye çalışıyorlardı. İşte Seyyid Kutub bu eserleri yazarak bizim komünizme ihtiyacımızın olmayacağını, komünistlerin yapmak istedikleri şeylerin bir çoğunun daha mükemmel şekliyle islâmda mevcut olduğunu söyleyerek komünizmin sahte maskesini yırtmak istiyordu.

el-Gureba — Sayın M. Kutub, Şehit Seyyid Kutub'un mücerred edebî eğilimleri bir kenara iterek islâmcı edebiyat çabalarını benimsemesine sebep olan büyük değişiklik nasıl oldu?

M. Kutub — Bu konuda kesin bir hüküm veremem. Şu kadarını diyebilirim ki, bir zamanlar Seyyid Kutub da eski bir edebî geleneğe uyarak, üslub güzelliği ve kelimelerin üzerinde titizlik gösteriyordu. O günlerde yazdığı makalelerde kelimelerle onların ifade ettikleri anlamlar arasında organik birlik olduğu görüşünden hareket ediyor, sözerin sadece şatafatlı olmaktan ibaret bulunduğunu kabul etmiyordu. Bu görüşünü açıkça Kur'an-ı Kerim'den aldığı delillerle ifade ediyordu. Bu dönemde Kur'an-ı Kerim'in daha çok edebî bir mucize olduğunu **«Kur'an'da edebî tasvir»** ve **«Kur'an'da kıyamet sahneleri»** adlı eserlerini kaleme alarak göstermeye çalıştı. Adı geçen iki eserini kaleme alırken Mısır'daki sosyal problemlerle yakından ilgisi olması nedeniyle Kur'an'daki sosyal adalet mefhumunu araştırmaya koyuldu.

el-Gureba — Sayın M. Kutub, biraderiniz

Şehit Seyyid Kutub'un «Müslüman Kardeşler» topluluğu ile ilişkisi nasıl başladı?

M. Kutub — Seyyid Kutub'un «Müslüman Kardeşler» ile ilişkisi Amerika Birleşik Devletleri'nden döndükten sonra başladı. 1948 - 1950 yılları arasında Amerika'da kaldı. Amerika'ya gönderilişinin asıl sebebi sarayın onu tutuklamak için elinde kanunî bir nedenin bulunmayışıdır. Ancak yurt dışına gönderilirse kral ve çevresi ile kapitalistlerin ve feodalitenin aleyhinde yazılar yazmasının önlenebileceği düşünülerek Amerika'ya gnöderilmişti. Zaten daha önce de mecmuası kapatılmış ve fikrini yayma imkânı elinden alınmıştı.

el-Gureba — «Müslüman Kardeşler» topluluğuna fiilen katılmasına hangi şey neden olmuştu?

M. Kutub — Seyyid Kutub, Amerika'da bulunduğu yıllarda (1949) Hasen el-Bennâ öldürülmüştü. O bana Hasan el-Bennâ'nın öldürülüşünün Amerika'da nasıl büyük bir şenliğe ve sevince sebep olduğunu hayretle seyrettiğini anlatmıştı. Benna'nın öldürülmesi üzerine özel törenler ve içkili geceler tertip edildiğini görünce Amerika'yı sarsan bu kişinin etkili birisi olduğunu farketmiş ve dönüşünde teşkilâta katılmaya karar vermişti.

el-Gureba — Şehit S. Kutub'un, «Fi Zılâl'il-Kur'an» tefsirini başlangıçta ayrı bir metotla yazdığı halde bilahare bu metottan feragat edip, ilk on üç cüzü yeniden yazmaya başladığı bilinmektedir. Bu değişimin nedenini açıklayabilir misiniz?

M. Kutub — Seyyid Kutub, «Fi Zılâl'il-Kur'

an» tefsirinin ilk on sekiz cüzünü 1954 yılında tutuklanmazdan önce yazmış, geriye kalan kısmını ise hapishanede kaleme almıştı. Bu demekti ki iki safha arasında büyük bir deney geçirilmişti. Bu deneyin en önemli yanı halkın uzun süre «Müslüman Kardeşler» topluluğuna karşı girişilen darbe hareketini normal karşılayıp seslenmemesinin nedenlerini o, uzun süre düşünmüştü. Cemal Abdünnasır islâm davasına böylesine ağır bir darbe indirirken halk neden tarafsız durmuş ve ses çıkarmamıştı? Bu konuda nihayet şu neticeye varmıştı: Kitleler «Lâ ilâhe illallah» kelimesinin anlamını ve kelime-i şehadete Allah nizamının hâkim kılınması arasındaki irtibatın deriniğini kavrayamamaktaydı. Yani kitlelerin kafasında kelime-i şehadet, dolayısiyle Allah nizamının hakimiyeti konusu tam olarak yerleşmiş değildir. Şu halde Allah davasına koşanların ana vazifesi, kelime-i şehadetle, Allah nizamının hayata hakimiyeti arasındaki köklü irtibatı anlatmak ve öğretmekti. Bu mesele her giden gün onun düşüncesinde büyük ve mühim bir yer işgal ediyordu. Öyle sanıyorum ki, bu gerçek, daha sonra yazdığı eserlerinde ve özellikle tefsirin En'am suresinin yeni baskısında çok daha açık olarak göze çarpmaktadır.

el-Gureba — Sözü hapishane hayatına getirmişken acaba bize, S. Kutub'un ilk tutuklandığı sırada hapishanede ne gibi işkencelere maruz kaldığını anatabilir misiniz? Herkes S. Kutub'un ilk tutuklandığı sırada hapishanede ne gibi işkencelere maruz kaldığını anlatabilir misiniz? Herkes S. Kutub'un 1965 senesinde İkinci kez tutuklandığını ve 29 Ağustos 1966 yılın-

da uydurma ithamlarla askerî mahkeme huzuruna çıkarılıp idamına karar verildiğini bilmektedir.

M. Kutub — Şehit S. Kutub, ilk tutuklanması esnasında gerçekten büyük işkencelere maruz kalmıştı. Bu yüzden akciğer kanaması geçirmiş ve mahkemesi de iki ay tehir olunmuştu. Bilahare gizlice mahkeme edilmişti. O sırada mahkeme başkanı Cemal Salim'le arasında şöyle bir konuşma cereyan etmişti:

Cemal Salim — Sayın S. Kutub, yüzünden yorgun olduğun anlaşılıyor. Gerçekten yorgun musun?

S. Kutub — Evet, mahkemeye girmeden önce tam altı saat ayakta dikilip beklemek mecburiyetinde bırakıldım.

Cemal Salim — Ne var yani, hepimiz uzun süre ayakta kalmıyor muyuz?

S. Kutub — Fakat bize (Müslüman Kardeşlere) hapishanede ihtilâl yöntemleri uygulanıyor. Bunu söyledikten sonra gömleğini çıkararak vücudundaki ağır işkence izlerini göstermişti. Fakat mahkeme reisi Cemal Salim çabucak oturumu kapatmış ve mahkemenin gizli yapılacağını açıklamıştı.

el-Gureba — Şimdi müsaade ederseniz birşey soracağım, işittiğime göre Şehit S. Kutub'un eskiden ihtilâlin liderleriyle kişisel münasebeti varmış, acaba bu doğru mu?

M. Kutub — Evet, ihtilâlin ilk aylarında onlarla şahsi ilişkisi vardı. Onu ihtilâl konseyine danışman yapmak istiyorlardı. Hatta ihtilâlin önde gelen liderlerinden bir kaçı yanına gelerek kendisine şöyle demişlerdi: **«Biz senin öğrenci-**

lerin sayılırız. Gazete ve mecmualardaki yazılarını takip etmekteydik. Bizimle birlikte iç işleri müşaviri olarak çalışmanızdan sevinç duyacağız.» Fakat az sonra ihtilâlcilerin Müslüman Kardeşlere düşman olduklarını anlamış ve iki grubun arasını bulmak için büyük çaba harcamışsa da, buna muvaffak olamıyacağını görünce onlarla alâkasını kesmişti. Zaten ihtilâlcilerle ilişkisi üç ay sürmüştü. iBlahare iki ay daha çok kısa aralıklarla, onlarla görüşmüş, sonra da tamamen alakasını kesmiştir.

ÖNSÖZ

İslâm ve sanat...

İslâm'ın san'atla ilişkisi var mı?

İslâm bir din değil mi?... Ya sanat? Sanat sanattır? Öyleyse ne ilgisi var dinle san'atın?

Din'le san'at arasında bir ilgi varsa bu; mutlaka karşılıklı nefret ve düşmanlık olacaktır. Dinler «gerçeği» araştırırlar. San'at ise «güzeli»... Gerçek ile güzel arasındaki fark açıktır. Birisi bağımlı, diğeri bağımsızdır. «Gerçek» gerçeğin sınırlarıyla kayıtlıdır. «Güzel» ise hiçbir sınır tanımaz. Çünkü o, hayal ülkesinde gezinen, hür, bağımsız ve enginlerde uçuşan bir duygudur.

Konunun bir de «ahlâkî» yönü var. Dinler, ahlâk konusu üzerinde titizlikle dururlar. Sanat ise her türlü kayıttan nefret eder. Bu arada ahlâkî kayıtlardan da... Öyleyse, «İslâm sanatı» deyince, aklımıza bir takım vaaz ve irşad dolu hikmetli sözler yığını gelecektir.

* * *

Böyle bir anlayış, hem dini, hem de sanatı çok dar sınırlar içerisine hapsetmek olacaktır. Aslında ruhun derinliklerinde din'le sanat tam bir ilişki içindedir. Zira her ikisi de zorunluluklar dünyasından uzaklaşmayı hedef alır. Her ikisi de üstünlükler evrenine açılmayı gaye edinir. Din de, sanat da, hayatın otomatizmine karşı bir başkaldırmadır. İnsan ruhu katılaşır ve donuklaşırsa evrendeki hayatı otomatik geçişler haline döner. Kainatın içine girip onu görerek ve duyarak

yaşayamaz. Donuk bir ruhta yüce arzular coşamaz. Hayattaki güzelliği, dinamizmi, ahengi ve uygunluğu yeterince sezemez. Donuk insan, kendi ruhuna karşı, kâinatın pencerelerini tıkamış ve dünyasını dar sınırlar içerisine bağlayıp hapsetmiş insandır. Çoğu zaman böyle bir insan kendisine sanat ve güzellikler dünyasına karşı da kapalı tutar.

İnsan ruhu böylesine donuk ve katı bir ortama girince, insan, kainatta bir otomat gibi gelip geçen varlık haline dönüşür. Varlıktaki ana gaye ve hedefi, kainattaki ilişki ve ahengi göremez, duyamaz. Kendini Allah'a, kainata, hayata ve insanlara bağlyan bağlarla karşılıklı bir rabıta kurmaz. Diyaloğu sürdüremaz. İçinde bu tür ilişkilerin iç içe girdiği üstün ufka ruhu kanatlanamaz. Çünkü katı ve donuk insan, ruhuna bütün pencereleri kapamış ve dünyasını çok dar bir sınır içerisine hapsetmiştir.

Donuk ve katı insan, inanç evrenine giden kapıları da ruhuna kapamıştır. Halbuki, inanç ve sanat, varlık âleminin derinliklerinde buluştukları gibi ruhun derinliklerinde de buluşurlar.

* * *

İslâm sanatı deyince, zorunlu olarak, İslâm'dan sözeden sanatı kastetmiyoruz. Böyle bir mecburiyet içerisinde değiliz. Şunu kesinlikle söylemeliyim ki, İslâm sanatı, faziletleri elde etmek için teşvik eden, vaaz ve irşad dolu hikmetli sözlerden ibaret olmayacaktır. Ve yine kesinlikle belirtmeliyim ki, islâm sanatı, mücerred felsefi kalıplar içerisinde belirlenen inanç gerçeklerinin ifadesinden de ibaret değildir. Ne bu, ne o, hiçbir şekilde sanat olamaz!

İslâm sanatı, varlığı, İslâm düşüncesi açısından canlandıran bir sanat metodudur. Kainat, hayat ve insanın, islâmın insan, kainat ve hayat tasavvurunun

perspektifi açısından güzelce ifade edilmesidir. İslâm sanatı «güzel» ile «gerçek» arasında tam bir âhengin ve uyumun teminini hazırlayan bir sanattır. Çünkü kainatta «güzel», bir «gerçektir». «Gerçek» ise «güzel»in doruğu... Ve işte buradan başlamak üzere, doruğa doğru çıktıkça varlıkta tüm gerçeklerin buluştuğu tepe noktasında din ile sanat buluşurlar.

* * *

Eskiden beri, hep, kafamda şu fikirler yer eder: Araplar, sanat ürünlerinde, ne Kur'an'dan, ne de İslâm'dan faydalanabilmişlerdir. İslâmın başlangıç döneminde, uzun süre, her türlü sanat dallarından uzak kalmışlardı. Belki de bu uzaklaşmanın değişik sebebleri vardı. Çünkü yeni inanç sistemini, hem ruhların derinliğine, hem de toplumun hayatına yerleştirmek ve bir inanç yapısı kurabilmek için, gerek hayatın içinde, gerekse vicdanların derinliğinde çok zor ve büyük bir savaş vermek gerekliydi. Bunlar ise büyük bir ruhi enerjinin harcanmasını gerektiriyordu. Öyle değil! Bütün ruhi enerjinin bu noktaya teksifi icab etmekteydi. Böyle olunca da sanat ürünü meydana getirmek için artık bir enerji birikimi kalmıyordu. Dikkat edecek olursak, bir sanat eserinin geçirmesi gereken ve bu olmadan tamamlanması imkânsız olan üç merhale vardır.

Bir sanat eserinin meydana gelmesi için önce yeni bir tecrübe ile ruhi bir etkileşim teşekkül etmelidir. Sonra bu etkileşme ruhun derinliklerinde genişçe bir alana yayılmalıdır ki, orada bir karışım meydana gelsin ve o ruh'un rengini alabilsin. Bundan sonra, üçüncü merhale olan tecrübenin «boşalma» veya «ifade etme» şeklinde dışa yansıması gelir. Bu üç merhaleyi gözönünde bulunduracak olursak, görürüz ki, sanatın ifade haline dönüşmesi, her zaman için ruhun derinliklerinde

kümelenen bir ruhi ve bilinç dolu birikime dayanır. Bu birikim kendini ilham verici şekilde ifade etmeye çalışır. Çünkü onun içinde patlamak ve yayılmak isteyen birikmiş bir enerji bulunmaktadır. İşte bu üç noktayı dikkatle gözönünde tuttuğumuz takdirde, İslâm'ın ilk döneminde, yani, yeni inanç sisteminin kurulmakta olduğu devrede, böyle bir sanat ifadesi veya boşalımı için gerekli ortam yoktu. Gerçi realitede yeni inanç sistemi, girdiği ruhları yeniden yoğuruyor ve onları eskiden kalma cahiliyet kirlerinden yıkıyor, arıtıyordu. Cahiliyet döneminin sapık kavramlarını, yanlış düşüncelerini ortadan kaldırıyordu. Ve her şeyden önce bu temizleme işinden meydana gelen boşluğu, yeni düşünce, yeni kavram, yeni duygu ve yeni eylemlerle dolduruyordu. Bunun için de, eskiden kalma kültür birikimi ,sanat ürününün ortaya çıkarılmasına elverişli değildi.

Zaten yeni ideolojiye bağlanmış olan ruhlarda eski kültür birikiminden hiçbir şey kalmamıştı. Çünkü yeni inancın «insan»ı, eski'nin tüm kalıntılarını üzerinden silkip atmıştı. Onu geçmişteki cahiliyet dönemine bağlayan tüm bağlarını, düşünce ve eylemlerini kesip koparmıştı. Artık o, eskiye, nefret ve iğrenme ile bakıyordu. Ama yeni kültür birikimi de sanat eserlerini meydana getirmeye elverişli olacak şekilde derlenip toplanmış değildi. Daha önce de belirttiğimiz gibi, sanat eserinin ifadesi, oluşum dönemindeki birikimlerden değil, dağılmak ve patlamak isteyen birikmiş enerjilerden meydana gelmekteydi. Önce ruhlar enerji ile dolacak, sonra bu enerji sanat eserinde kendini bulan bir ifadeyle, coşup boşalacaktı.

İslâmın ilk döneminde sanat alanındaki kopukluğun bir diğer nedeni de, geleneksel sanat ürünü olan — ki Arapların ilk sanat mahsulüdür — şiirin dayan-

dığı eski temeller, yeni inanç sistemiyle birlikte, kökten değişmişti. Geleneksel gaye, kokuşmuş bir konu olarak değerlendirilmiş ve üzerinde söz söylemek bile gereksiz görülmüştü. Fahriye, medhiye, hivciye, komedi, eskileri dile getirme, kabile masallarını anlatma, savaş, isyan ve saldırı hikâyelerini terennüm etme gibi bütün sözlü ürünler, mümin ruhların kendini koparıp ilgilerini kestikleri geçmişle ilgili duygulardı. Halbuki müminler, geçmişin bu düşünce ve kalıntılarını bütünüyle yoketme çabası içerisindeydiler. Bunun için, o duygular söylenmeye elverişli değildi. Üzerinde söz edilmesi gereken yeni istekler ve hedefler ise bir sanat eserini ortaya çıkaracak kadar henüz açıklık kazanmamıştı. Bu, önceki ihtimalden daha uzak bir ihtimaldir. Çünkü ana mesele, sanat duygusunu ifadeye sevkeden duygu birikiminin toplanmamış olması değil, aksine, bunun kadar önem taşıyan problem, ifade ve uslubun yeni anlamları ve ufukları ortaya sürecek biçimde açıklık ve belirginlik kazanmamış olmasıdır. Çünkü sanatla ilgili her yeni hedef ve her yeni ifade biçimi, bir sanat ürünü şeklinde ortaya çıkmadan önce, bir bekleme «kuluçka», dönemini gerektirir. Halbuki, sanat eserinin ifade ve uslubunun ana hedefini teşkil etmesi gereken yeni duygu ve anlamlar, yeni ufuk ve hedefler, cahiliyet devri kabile ortamı içerisinde yaşayan Arap şairinin bağlı bulunduğu ruhi ve içtimai çevreye nisbetle çok büyük bir alanı kaplıyordu. Bu yeni kavram ve anlamların yeni bir kiyafet içerisinde ortaya çıkıp gelişmesi için, önce derin ve dikkatle bezenmiş şuurlu bir sanat ortamı gerekmekteydi.

Bu sebepler arasında Kur'an'ın, Arap insanının ruhunda meydana getirdiği tesiri de saymak mümkündür. Çünkü Araplar, hatta müslüman olmayanlar bile, Kur'an karşısında hayret ve dehşete düşerek kendile-

rinden geçmişlerdi. Bu durumu müslüman olmamış bir Kureyşli, Muğire oğlu Velid'in, şu sözü çok güzel açıklar:

— «O'nun hakkında (Kur'an) ne diyeyim? Allah'a yemin ederim ki, sizden hiç biriniz, şiiri, O'nun vezinlerini ve nazım türlerini benden daha iyi bilemez. Cinlerin ilham ettiği mısraları seçemez. Allah'a yemin olsun ki, O'nun söyledikleri bunlardan hiçbirisine benzemiyor. Vallahi, O'nun söyediklerinin apayrı bir tadı ve bambaşka bir cazibesi var! Doğruyu söylemek gerekirse, O, kendinin altındakileri bütünüyle eziyor ve hepsinden üste çıkıyor! Hiçbirisi O'nun üstüne çıkmayı başaramıyor.»

Aynı gerçek, Hz. Ömer'in, müslüman olduğu zaman söylediği şu sözlerde de ortaya çıkmaktadır:

— «Doğrusu O Kur'an sesini duyunca kalbim birdenbire yumuşadı ve ağladım! Böylece girdi içime İslâm...» (1)

İşte Arapların, müslüman olmadan önce bile, Kur'an karşısındaki bu tutkusu ve hayranlığı, bir süre, sanat ürünü vermekten uzak durmalarının bir nedeni olabilir. Çünkü Kur'an'ın ruhları kendine bağlayan o fevkalâde cazibesi, ruhlarını doldurmuş ve her yönden çepeçevre sarmıştı. Sanat ürünü meydana getirmek için gerekli olan tüm enerjilerini bir süre kuşatarak bir sanat eseri meydana getirmelerine gerek bırakmamıştı.

İlk müslümanların edebî üründen uzak durmalarını açıklayan dördüncü bir neden de, tamamen kendi şahsi tecrübelerimden edindiğim ve muhtelif alanlardaki sanatkâr ve ediblerin eserlerini okuyarak gördüğüm bir nedendir. Şöyle ki:

---

(1) Kur'an'da Edebî Tasvir, Seyyid Kutub.

Bir zamanlar ben de şiir yazardım. On iki yıl veya daha fazla bir süre şiir denemesi yaptığım sıralarda hep aynı konuları dile getiriyordum. Yazmaya başladığımda beni ifadeye sevkeden sebebler ve duygular farklı da olsa, hep aynı konuları yazmakta olduğumu gördüm. Çünkü içimde büyük bir «bunalım» vardı. Hayatın tamamen boş ve önemsiz olduğunu hissetmenin verdiği bir kriz... Yokluğa doğru sürüklenen bu hayatta çaba harcamanın anlamsızlığını hissettiren bir buhran... İşte o dönemde yazdığım mısralardan bazıları:

«Sonra nice geceler dönüp geçti üstümden
Ve hayalimi örten büyüyü silip götürdü
İşte o zaman evrendeki «gerçek» gözümde belirdi.
İnsanların tümüyle yanlış bir yolda olduklarını gördüm
Ne istiyorlardı sanki, bu geçici dünyadan?
Ben ve zihnimde dolaşan şu vehimler,
Gömülüp gidecek değil miyiz, yarın kumların arasına?
Sonra tüm evren gömülecek karanlığa, bilinmez neden?»

Bu buhran beni son derece eziyor, duygu ve hislerimi yapratıyordu. Onun için, zaman zaman nesirlerle çoğu kez de şiirle onu dile getirmeye çalışıyordum... Nihayet büyük bir tecrübe geçti başımdan. Ve ruhumdaki bu krizi kökünden silip attı. Onunla birlikte tüm duygu ve hisleri de... İşte bu tecrübe İslâm'ın kendisiydi.

O zaman kurtardım ruhumu boşluktan! Bu hayatın bir hedefi ve gayesi olduğunu anladım! Kainatın anlamsız ve başıboş olmadığını farkettim. Ferdin hayatının kesintiye uğramasıyla hayatın bitmediğini gördüm!

Evet. Hayatta kumlara gömülen hiçbir şey yoktu. Ve gördüm ki, kainat bilinmez bir çölde geçip gitmiyor. Aksine, belli bir gayesi ve muayyen bir hedefi var! Anlamsız olarak bilinmez bir çölde yok olduğunu sandığım zaman da aslında bilinmezlikler içerisinde hayatla bağlantısını koparmış olan kainat değil, kendi ruhumdu. İşte bundan sonra, hiçbir kasıt gütmeksizin, kendimi şiirden uzaklaşmış buldum. Çünkü beni şiir yazmaya sevkeden «kriz» geçmişti. Yokluk ve anlamsızlık gitmiş ve ben «varlığı» hissetmeye başlamıştım.

Lâkin, varlığı geçici bir parlama veya yakıcı bir kriz olmadan duymam beni şiir yazmaya sevketmedi. Çünkü bu benim gücümün çok üstünde, onu dile getirecek bir sanat gücünü gerektirmekteydi. Bu sanat dehası, çok acı çektiğinden veya ıztırap içerisinde bulunduğundan değil, bu varlığı onunla dopdolu olarak bulmaktan, duymaktan ve bunun hoşnutluğundan coşarak dile getirmesi gerekirdi. İşte ilk müslümanlar bu eşsiz tecrübe ile karşı karşıya bulunuyorlardı... İslâm tecrübesiyle! ehirlenmiş ruhların tüm pisliklerini arıtan ve ruhu varlıkla hoşnud olmuş üstünlüklerle dolduran bir tecrübeyle... Bu tecrübenin, şiir halinde ortaya çıkabilmesi ise, her insana sunulmuş bulunmayan çok büyük bir sanat potansiyeli gerektirir. Herkes, elbette ki, birşeyler diyecektir. Ama şüphe götürmeyen bir husus varsa, o da genel çizgileri huzur ve güven olan bu varlığın da içinde birtakım «krizlerin» bulunmasıdır. İşte bu krizlerdir ki, ilk müslümanların içinde yaşadıkları ard arda sıralanan çeşitli zorluklar ve tecrübeler neticede meselenin açıklık kazanarak din'in ortaya çıkması ve hakim olmasıyla son bulmuştur. Elbette ki bu sıkıntıların sanat üslObu içerisinde ifade edilebilmesi de mümkündü. Fakat o zaman, yukarıda

saydığımız üç neden'e yeniden göz atmamız gerekir. Ve görürüz ki, böyle bir sanat ürününün ifade bulması için fırsatlar henüz belirlenebilmiş değildi. Çünkü psikolojik birikim, edebi bir ifadeyle ortaya çıkacak güçte değildi. Toplumu ve ruhları içine alan dalgalanmalar ve sürtüşmeler yoktu. Edebi uslûbun ifade şeklinde belirebilmesi için yeni hedef ve yollar belirginleşmemişti. Hem KUR'AN, o sıralarda, yavaş yavaş nazil oluyor ve her türlü güzel ifade ve uslûbun üstünde, duygu dolu bir edebi belagat ifadesiyle olayları açıklıyordu.

İşte bu sebepler kısmen veya tamamen ilk müslümanları, bir süre edebi ifadelerden uzak tuttu. Ama ne yazık ki, yeniden edebi ifadeye başvurmaya başladıklarında, duygu ve ilhamlarını, kavram ve anlamlarını, ifade ve metotlarını bu yeni kültür hazinesinden almaya çalışmadılar. İfade ve üslûp alanında bütünüyle eski cahiliyet devrine döndüler. Şairler methiyeler yazmaya, fahriyeler düzmeye, hicviyeler döktürmeye çalıştılar. Kısacası, bir süre önce kurtuldukları kabile sınırları içerisine döndüler. Ve böylece sanat ölçüleri bütün kötülükleriyle, cahiliyet devri ölçüleri oldu.

Acaba bu ruhlar bilinç alanında İslâm'dan dönüp tekrar cahiliyet dönemine mi girmişlerdi? Yoksa müslümanlık sadece ruhlarının yüzünü yalayıp geçmişti de derinliğine sızamamış mıydı? Onlar cılız ve yeteneksiz bir sanat yapısına sahip olup İslâmın yüce değerlerini sanat alanına yansıtck güçte değiller miydi de bu konuda başarısız olmuşlar ve eski geleneğe dönmüşlerdi?

Bütün bu sorular hâlâ cevap beklemektedir. Ama ondan önce konuyu araştırmak gerekir. Gerçi benim bu çalışmamda gayem, o soruların cevabını araştırmak değildir. Ana hedefim, İslâm sanatının metodu ve tek-

niği üzerinde bazı yaygın çizgiler çizmektir. Çünkü bu sorulara kesin cevap vermek gerçeğe karşı işlenecek büyük bir zulüm olacaktır. Her ne kadar bazı ruhlarda İslâmın o üstün ufukları kısmen değişmiş ise de birçok ruhlardan İslâmı tümüyle silecek ve hiç yokmuş gibi temizleyecek tam bir irtidad hadisesi vukubulmamıştır. İlk kıvılcımın tutuşmasından bu yana kâinat sayfası göz kamaştırıcı aydınlığıyla aydınlanmış ve bir daha o ateşin ışığı sönmemiştir. Ortalığı bütünüyle karanlık basamamıştır.

Hem — sanat düzeyleri dünya ürünlerine nisbetle ne kadar düşük olursa olsun — Arapların çöl toplumunun verdiği edebi yetenekleri kökten cılız değildi. Çünkü tarihen sabittir ki Araplar, derin ve geniş debi ufukları kaplamayı başarmış ve bazı alanlarda üstün denebilecek nitelikte sanat eserleri meydana getirmişlerdi. Şu halde meselenin başka nedenleri vardır. Bu arada sanat kabiliyetinin sonradan cahiliyet devrine yönelmesinde politik faktörler büyük bir rol oynamış olabilir. Çünkü Emeviler devrinden — doğruyu söylemek gerekirse ondan biraz önce — cahiliyyet devrinin kabile taassubu yeniden hortlamış ve bununla birlikte hükümdarın çevresinde halkalanan şairleri bu siyasi sel sürükleyip götürmüştür. Bundan böyle bir sanat eseri meydana getirirken cahiliyet devrinin kabilelere has duygularını dile getirmeye çalışmışlar bilerek veya bilmeyerek o devrin sanat metodunu benimsemişlerdir. Bu hususta ilk sanat eleştiricilerinin de sorumlu olduğu söylenebilir. Zira eleştiri her zaman kaideler araştırır. Ve çoğu kez de yeniden ortaya çıkarılması mümkün olan kurallardan çok, o zamana kadar mevcut olan prensipleri araştırmaya koyulur. Aslında eleştiri, tabiatı icabı prensibe dayalıdır. Sanat eseri gibi «yaratıcı» değildir. Bu yüzden o günün eleştiricileri sanat potan-

siyellerinde fiilen mevcut olan kuralların içinde dönüp kalmışlardır. Bu kaideler ise cahiliyet devrinin usul ve hedefini meydana getirmekteydi. Bunun için şairleri, cahiliyet devri kurallarıyla sınırlayarak bu hududlar dahilinde yürümeye mecbur etmişlerdir.

Sebebi ne olursa olsun, Arap edebiyatı çok geniş İslâm potansiyelinden faydalanma gibi önemli bir fırsatı kaçırmıştır. Ve uzun tarihi boyunca hemen hemen tamamen bu potansiyelden yüz çevirmiş ve o kaynaktan uzaklaşmıştır. Böylece dünyanın en üstün ve parlak edebiyat eserlerini meydana getirecek sanat gücünden mahrum kalmıştır. Eğer iyi bir yönlendirme ve canlı bir sanat kudreti bu alana yöneltilmiş olsaydı yeryüzünün en muazzam san'at ürünleri elde edilebilirdi.

İşte bu araştırmamızın hedefi; bu yüce sanat metodunun bazı çizgilerini ortaya koymaktır. Olur ki kendi sanat kaynaklarında ondan uzaklaşmayı gerekli kılmayacak bir durumda olan müslümanlar uyanır da iyi ve kötüyü ayırdetmeksizin Batı'dan aktardıkları derme çatma sanat kırpıntılarını bırakıp uzun süre ihmal ettikleri bu büyük hazineye dönerler. Ve ona döndükleri zaman da gerçekte kendilerine dönmüş olurlar! İşte o zaman dünya sanat kervanının önünde yer alabilirler. Bu dönüş onları bölük pörçük ve derme-çatma taklitlerle sanat kafilesinin gerisinde bırakmaya değil, önüne geçmeye sevkeder.

Elbette ki başarı Allah'tandır.

MUHAMMED KUTUB

EDEBİ DUYGUNUN ÖZELLİĞİ

Çeşitli biçimleriyle **sanat,** insanın duyuları yoluyla varlığın içinden aldığı uyarıları duygulu, etkili ve güzel bir biçimde tasvir etme çabasından ibarettir.

Sanatkâr; ince duygulara sahip, özel nitelikleri bulunan, aldığı gizli ve diğer beşeri vasıtaların kavrayamayacağı derecede hassas işaretleri yakalayarak, kendine özgü kişiliği içerisinde sunan kimsedir. Evrenden aldığı bu işaretleri kendi duyularıyla büyüterek ve anlaşılır hale çevirerek apayrı ifade ve uslûp kalıpları içerisinde sunabilen ve bu işaretleri insan ruhunu etkileyebilecek, ondaki güzellik duygusunu harekete geçirebilecek şekilde güzel bir uslûp ve ifade içinde sunabilen kimsedir.

Sanatkâr; çok hassas bir telsiz alıcı cihazı gibidir. Öyle ki, bu cihazın ibreleri en küçük ses titreşimlerini bile kaydeder ve onu güzel bir ses armonisi içerisinde notaya çevirerek kulakları okşayan saf ve güzel bir duygu biçimine döndürür. Sanatkâr ve genellikle tüm insanlar; yaşadıkları sürece çevrelerinde bulunan varlıklar dünyasından kendi kapasiteleri nisbetinde, belirli işaret ve sesler almak durumundadırlar. Aldığı işaret ve sesler insanın duyu kapasitesine göre derin veya sığ, büyük veya küçük, değerli veya değersiz olabilir. Bu, tamamen kendi

duyu araçlarının büyük evren sayfalarından görebildiği alanın genişliğine bağlıdır. Bundan sonra sanatkâr; kendi yetenekleri nisbetinde aldığı izlenimleri edebi bir uslûb veya teknik bir metotla, söz, nağme, çizgi ve renk biçiminde yansıtır. Şu halde hangi türden olursa olsun sanatla, sanatkârın varlık alanından edindiği intibalar ve aldığı çeşitli izlenim ve işaretler birbirinden asla ayırd edilemez. Sanatçı; bu gerçeği bilinçli veya bilinçsiz olarak yapar. Ama ister bilinçli, ister bilinçsiz yapsın, her iki durumda da netice aynıdır. O, ancak hayatın, ruhunda bıraktığı yankıları dile getirir. Bunun için onun ifadeleri; ancak varlığa baktığı açının göstergeleri olacaktır. Varlıktan aldığı izlenimleri, bakış açısına göre değerlendirir. Söz konusu edilen sanatçı, ifadelerinde sadık ve doğru sözlü ise, sanatçılık özentisine kapılıp sırf yapmak için yapan türden değil, gerçek sanatçı ise durum her zaman böyledir. İşte bunun için biz, herhangi bir sanatçının sanat eserini değerlendirmeye kalkışmadan önce, onun kafasındaki evren tasavvurunu öğrenmeye çalışmalıyız. Böyle bir değerlendirmede, sanatçının kafasında yer eden evrenin alanını öğrenmek veya evrenin derinliğini kavramak için gezdiği sahaları belirlemek, en doğru ölçek olacaktır. Bu alanın genişliğine veya darlığına göre, sanatçının sanat ufku da daralacak veya genişleyecek ve eseri de, güçlü veya güçsüz olacaktır. Tabiati itibarıyle bunun yanı sıra, sanat eserinin kendi uslûp şartlarına da uyulması gerekir. Gerçek sanatkâr, isteyerek veya istemeyerek evren ve hayat karşısında yerini alacaktır. Bu durum

onun kainat ve hayatla ilişkilerine yön verecek hayatın olayları karşısındaki etkilenim tarzını belirleyecektir. Daha önce de söylediğimiz gibi, bu yeralış, bilinçli veya bilinçsiz olarak, mutlaka olacaktır. Sanatkârın çalışmalarına göz atanlar, derin duygu ve basiret sahibi kimseler ve bir sanat eserini anlayıp değerlendirecek güçte iseler, açıkça görürler. Bu kişiler kapasite sahibi oldukları takdirde, sanat eseri karşısında çeşitli duygulara kapılarak, sanat ölçüsü ile onu değerlendirip ölçebilirler. Sanatçı veya evren ve hayatla ilgili gözlenimlere sahib bulunan her kişi, düşünce ve zihni ile hayat olayları arasında bir bağlantı kurmaya çalışır. Gerek cinsiyet, gerek ekonomi, gerek toplumsal, sınıfsal ve gerekse determinist ilişkiler onun bakış açısını yönlendirecektir. Sanatçının ve genellikle tüm insanların hissinde mevcut olan bu ilişkiler onun hayatındaki davranışlarını, münasebet ve bağlantılarını yorumlamaya yarayan materyallerdir. Bu değişik ilişkiler arasında ortak bir bağlantı kuran kişi veya sanatçı, olayla ra çok daha değişik açıdan bakar ve onların, insan, hayat ve olaylar üzerindeki etkilerini yakından görür.

Kendi dünyasında yalnız maddi varlıklar alanına yer ayıran ve evreni sadece maddi veya ruhi perspektifle gözleyen sanatçının eserinde sanat ve insan unsuru evreni tümüyle kavrayabilen, ruh ile madde arasındaki ilişkiyi fark-ederek bir sentez yapabilen insanın veya sanatçının eserinden daha dar ve sınırlı olacaktır.

Maddi dünyada yalnız canlı gözlemlerinden

veya yalnız katı bakışlarından bakan sanatçının ortaya çıkaracağı sanat ürününde kaplayacağı alan bu alemi çeşitli alanlardan gözleyebilen sanatçının eserinden daha dar ve sınırlı olacaktır. Bu ikincisi tüm kainatı, çepeçevre güzelliğiyle kuşatıcı bir bakışla görebilir. İnsanlara, kuşlara, canlılara, bitkilere, dağlara ve nehirlere, yere ve göğe, aya ve yıldızlara apayrı bir bakışla bakar. İşte böyle geniş bir bakış açısına sahib sanatçı, bu evrenin her alanına hakim olan ruhu da idrak edecek olursa, ortaya çıkaracağı sanat ürünü son derece geniş ve kapsamlı olacaktır. Katı maddeye canlılık veren, duygu ve hareketle dolduran, duygu ve izlenimlerle taşıran ruhu, işte, her sanat ürününün ifade biçimine ve şartına uymak kaydıyle, bizim sanatı ve sanatçıyı ölçeceğimiz en doğru kriter budur.

* * *

Bunu kavrayabildiğimiz zaman... Evet, sanatın, insanın varlık gerçeklerini ve bunların ruhlar üzerindeki yansımasını güzel, duygulu bir biçimde tasvir etme çabasından ibaret olduğunu ve gerek sanatın, gerekse tanatkârın işgal edeceği yerin, sanat çalışmasında kainatın özüne inen geniş ve kapsamlı bir alanı kaplayıp kaplamamasına göre belirleneceğini kavradığımızda... İslâmın, insan. kâinat ve hayat görüşünden doğması mümkün olan sanat ürününün niteliklerini kavramış oluruz. Bu, insanlığın üretebileceği en üstün sanat biçimi olacaktır...

* * *

İslâmın, insan, evren ve hayat görüşü, gü-

nümüze kadar beşeriyetin tanıdığı en geniş hayat sistemidir. İslâmın hayat görüşü, varlığın bir yanını alıp öbür yanını bir kenara atmaz, aksine varlığı maddî, ruhî ve manevî cepheleriyle bütün oluşları içerisinde ele alır. Bu düşünce sistemi, kainatın enginliklerinden coşup gelen hayat ile duyu dünyasını birbirinden ayırmaz. Aksine, duyguları hayatın içine atar ve evrendeki her şeyle içiçe eyler. Bu düşünce sisteminde duyguların dünyasıyla yaşanan dünya, dostluk, yakınlık ve kardeşlik içinde, içiçedirler.

Bu düşünce sistemi insanı, bedenî yapısıyla ele alıp ruhunu bir kenara atmaz. Onu ruh olarak da alıp bedenî yönünü terketmez. Veya aklî kabiliyetini dikkate almadan ruh ve bedenin karışımı bir varlık olarak değerlendirmez. Bu düşünce sistemi, insanda mevcut olan bu unsurları parça parça ve birbirinden ayrı olarakta ele almaz. Aksine birbirine bağlı, içiçe ve kendi aralarında ahenktâr oldukları gibi hayatın içinde de uyum halinde bulunan bir yakınlık içerisinde ele alır.

lumun bir üyesi olarak değerlendirip kişilik yöbarıyle birbirinden ayrı olmayan, komple ve

Bu düşünce sistemi, insanı fert olarak ele alıp, toplumsal yanını inkâr etmez. Keza topnünü reddetmez. Aksine, insana hem fert, hem de toplumun mensubu olarak bakar. Yapı itibağlantılı bir varlık şeklinde değerlendirir.

Bu düşünce sistemi, insanı ezici ihtiyaçların mahkûmu olarak değerlendirip uçucu hayallerle ilgisi bulunmadığını öne sürmez. Keza geçici hayallerle dolup taştığını söyleyerek, zarurî

ihtiyaçlarını inkâr etmez. Aksine, onu bir bütün olarak, her yönüyle ele alır, ihtiyaç ve isteklerini hayal ve ümitleriyle birlikte hesaba katar. Bu iki unsurdan oluşan bir kişi'nin hayat ve evren içerisindeki yerini ve kendisi için çizilmiş olan fonksiyonu her iki alanda da köküne kadar yerleştirir.

Bu düşünce sistemi, insanın, ekonomik, içtimaî, cinsî, ruhî, maddî, fikrî yönlerinden herhangi birisini tek başına ele almaz. Aksine hepsini birlikte gözönünde tutar ve bütün bunları çok çeşitli yön ve hedeflerden doğduğunu, hayatın özüyle ilgili ve evrenin içinde mevcut olduğunu kabul eder.

Bu düşünce sistemi insanı herhangi bir çağda yaşayan bir kişi veya nesillerden bir nesil olarak değerlendirmez. O insanı yalnız başına bu dünya ile ilgili yönleriyle değerlendirip ahiret hayatını bir kenara atmaz. Aksine, kişi ve nesil olarak toplumlar ve nesillerle zincirleme bir bağlantı içerisinde olduğunu kabul eder ve «dünya» dan «ahiret» e doğru uyumlu, bağlantılı ve âhenkli olarak uzanan bir «varlık zinciri» biçiminde değerlendirir.

Ayrıca bu düşünce sistemi, insanı evrenin diğer varlıklarından ayrı veya öteki canlılardan uzak bir varlık olarak ele almaz. Aksine insanı, dünyanın diğer varlıklarıyla ve bütün kâinattaki yaratıklarla birlikte inceler. Canlı ve cansız her türlü değerlendirmeleri göz önüne serer. Bütün var olanı kaplayan, ortak hayat niteliğinden uzak canlı ve diri bağlarla birbirine bağlar. Bü-

tün bunlardan sonra da bu düşünce sistemi, kainat ve hayat olaylarını münferit olarak, birbirleriyle ilişki kurmaksızın ele almaz. Aksine, tüm kainat ve hayat olaylarını tek bir muhkem bağla birbirine bağlar ve hepsine bir tek ortak hedef tayin eder. Bütün varlıklar ve herşey Allah'ın iradesinden doğmuştur ve Allah'a gidecektir. Herşey Allah'ın kaderi'ne teslim olmuştur.

Bunun için, İslâm düşünce sistemi, son derece rabıtalı ve hassas bir yapıya sahiptir. Onda anarşi ve kargaşaya yer yoktur. Raslantı ve başıboşluğa imkân tanınmamıştır. Çünkü o, hikmet sahibi kudretli, düşünceli yaratıcının ortaya koyduğu gerçektir.

* * *

Varlıktaki gerçeklerle ilgili en saf ve aydınlık düşünce sistemi, insan, kainat ve hayatı en geniş kapsamıyla ele alan ve bütün insanlığın tarih boyunca tanıdığı en geniş düşünce nizamı bu'dur. Bunun dışındaki her inanç, her sistem ve düşünce, varlığın ve eşyanın bu çok değişik yanlarından bazı noktalarını almış, ama bütün olarak ihata edememiştir. Bu yüzden o düşüncelerde eksiklik ortaya çıkmış, uyumsuzluk ve dengesizlik hakim olmuştur.

Varlığın ve eşyanın her yanını, tam bir uyum ve denge içinde kuşatan yegâne düşünce sistemi İslâm olmuştur.

Her düşünce, inanç ve sistem; kendi insan, kainat ve hayat düşüncesinin üzerine dayalı bir sanat ortaya koymuştur. Tabiatı itibarıyla sanatçılar, kendi kişisel kapasitelerine ve

varlığı gözetledikleri özel bakış açılarına ve varlıktan aldıkları özel duyumlara göre, değişik nitelikte eserler ortaya çıkarmışlardır. Şu halde tüm sanatçılar, kendi kafa yapılarının ve düşünce sistemlerinin etkisi altında kalmış ve bu düşünce sisteminin tabiatına, evren içerisinde işgal ettiği alana göre insanlığın sanat ürünleri arasında kendi ağırlıklarına göre, yerlerini almışlardır. Bunlar arasında, sadece İslâm -bunca üstünlüklerine, genişlik ve âhengine rağmen- bütün üstün sanat yeteneğini, Kur'an dışında insan eseri hiçbir verimde görememiştir. Çünkü insanın şuur yapısı ve sanat yeteneği, bunca geniş ve mükemmel bir düşünce sistemini kucaklayıp aynı derecede mükemmellikle, etkili, güzel ve canlı bir biçimde ifade edememiştir.

Burada, gerek İslâm gerekse Arap dünyasının neden büyük sanatçılar yetiştirmediği konusunu açıklayacak değiliz. Evet... İslâm'ı, tüm gerçeği ve genişliğiyle kavrayıp ve aynı genişlik içerisinde ruhlarında yoğurup sonra üstün bir sanat ürünü ve güzel bir eser halinde ortaya serebilecek müslüman sanatçıların yetişemeyişlerinin sebebini açıklayabilecek durumda değiliz! Çünkü konumuz bu sebebler üzerinde durmaya izin vermez. Biz sadece şu kadarını söylemek istiyoruz:

İslâm, tüm insanlığın dinidir... Her türden, her asır ve nesilden insanların dinidir... Her nekadar, geçmişte -hangi sebebten olursa olsun- müslümanlar İslâm'ın engin düşüncesinden doğan sanat şaheserleri meydana getirememişlerse de onu ortaya koymak fırsatı her

zaman vardır ve her nesil için mümkündür... Önemli olan, bizim, bu engin düşünce sisteminin yapısını, gerçek şekliyle kavramamızdır. Bugün veya yarın, bu engin düşünce sistemini çeşitli sanat dallarında yorumlayacak güçlü sanatçılar yetişecek olursa onun büyüklük ve enginliğine yaraşır eserler de doğacak demektir!

Biz, bunun için, ilerdeki bahislerde, İslâm düşüncesinin tabiatını sergilemeye çalışacağız. Böylece gerçeğe bakabilen duygu dolu sanatçıların his dünyasının bu düşünce sistemine dalabileceğini görmemiz imkanı doğar.

İSLÂM DÜŞÜNCESİNİN TABİATI

İslâm'ın sanat alanlarına bakış tarzının mahiyetini kavrayabilmemiz için önce İslâm düşüncesinin insan, kainat ve hayat görüşünün mahiyetini kavramamız gerekir. Çünkü — bir önceki bölümde de belirttiğimiz gibi — sanatçının ruhunda yoğurulan sanat eseri, bu bakış açısından şekil almaktadır.

İslâm düşüncesi, bütün varlıkların kendisinden doğduğu «ilâh» gerçeğiyle yola çıkar. Sonra tüm varlıklar, şekiller ve suretler ile birlikte var olan dünyaya açılır. Bu arada, Allah'ın yeryüzündeki «halife» si olması nedeniyle, insana büyük bir özen gösterir. Ona, çizdiği tabloda geniş bir yer verir. Sonra tüm varlıklarla birlikte, tekrar her şeyin O'ndan gelip O'na döneceği ilâh gerçeğine yönelir. Allah'tan başlayıp Allah'a varan bu engin gezintide, İslâm düşünce sistemi hiçbir anını boş bırakmaksızın bütün kainatı kuşatır. İster duyular kavrasın, ister kavramasın... Akıl ister idrak etsin, ister etmesin... Ruh, ister enginliğine kanat gersin, ister germesin... İster şuur altında olsun, ister şuur ötesinde... Herşeyi kuşatır. Gerek maddî, gerekse ruhî, gerek ekonomik veya fikrî, gerekse toplumsal faaliyetlerin gerek dünya hayatıyla ilgili gerekse dünya ötesiyle bağlantılı bütün çalışma ve çabalarını kapsar.

* * *

İslâm; Allah'ın zatını beşer idrakinin kavrayabildiği en açık ve en mükemmel şekilde tasvir eder.

Allah... Yaratıcı, yönetici, güçlü, Hâkim,... Herşeyi yaratan O!... Varlıklar dünyasında bulunan herşey O'nun eseri... Göklerde ve yerde O'ndan başka yaratıcı yok... Kudretine hudud olmayan Kadir... Göklerde ve yerde yarattığı herşeye Hâkim... Varlıklar dünyasında, O'nun olmasını istediğinden başka hiçbir şey olamaz. O'nun, olmasını istemediği hiçbir şey var olamaz! Mutlak bir kudret... Hiçbir şey O'nu sınırlamaz ve hiçbir engel, karşısına dikilemez... Bir ve tek!... Eşsiz ve benzersiz... Yaratıcılıkta ve yaratıkları üzerindeki hakimiyette ortağı yok... Herşeyi tutan O!... Her şeyi yalnız başına idare eden O!... Her şeye tek başına O'nun gücü yeter! Bu engin mülkte tek başına O'nun hükmü geçer! Her şeyin mülkiyeti O'nun elindedir. Ve her iş O'na döner...

Hiç kapalı ve örtülü bir yanı olmayan, sade ve açık bir düşünce şekli... Hurafelerin karanlığı, efsanelerdeki kargaşalık, tutarsızlık ve çelişki yok bu düşüncede!... Semavi veya beşeri kaynaklı öteki dinlerin düştüğü düşünce sapıklıklarından hiçbirisine yer yok bu düşüncede... Anlaşılması için zorlanmaya gerek bulunmayan, açık, seçik ve saf bir düşünce sistemi... Bunların yanısıra insanın duygularını çelen ve onu derinden sarsan üstün ve mükemmel bir düşünce sistemi... Aslında insanı kendinden geçiren güçlüler güçlüsünün gücü, engin bilgisi, erişilmez hikmet ve eşsiz dikkatidir...

İslâm, insan duygularına değişik ölçüde etkiler yapar. Bu etkiler, vicdanı derinden sarsar, hisleri uyarır, görüşleri açar! Neticede bu ilahi gerçek, bütün parlaklığıyla ruhun derinliklerinde kesinlik kazanır ve bedihi bir biçim alır. Daha da ötede insan ruhunun bir parçası, bir cüz'ü olur! İnsan yaşarken onunla birlikte nefes alır, onunla birlikte hareket eder ve onunla birlikte durur. Kısacası hayatının her anında onu yaşar.

Bu etkiler değişiktir. Bazan beşer gönlünü Allah'ın kainat sayfalarına saçılmış olan âyetlerine çevirir. Bazan herşeye hükmeden ezici ilâhî kudrete yöneltir! Bazan da Allah'ın engin ve geniş ilmine...

Kainat... Allah'ın bu büyük mucizesi ve akılları yerinden oynatan eşsiz kudret sergisi...

Allah'ın en büyük âyeti olan kâinat, akılları hayrete düşüren yenilmez kudretinin arz yeridir. Lâkin alışkanlıklar ve âdetler sebebiyle akıl, kâinat âyetine ibret bakışından azamet duygusundan yoksunlaşıyor, coşarak derinliklere ulaşan dehşet verici duygular bozuluyor. Duyu organları duyup gördüğü şeylere karşı âdeta aptallaşıyor, her şeyin yanından sanki orada hiçbir şey yokmuş gibi ilgisiz gelip geçiyor, alışkanlık gereği olarak çevresindeki her şeyin, dilediği gibi halkeden yaratıcı, mübdi' kudretin eseri olduğunu unutuyor.

Bu yüce kuvvet ve kudretin eserlerine bir nazar edelim: Yeryüzünde peşpeşe akıp giden, mevsimlerin değişmesiyle uzunluk ve kısalığı değişen gece ve gündüz...

Her gün doğup batan, bir gün bile bu hareketinden inhiraf etmeyen güneş...

Sanki karanlıkta etrafı gözetleyen, aralarındaki uzaklığa rağmen birbirlerine seslenen, gecenin karanlığında salındıkça parıldayan yıldızlar...

Nerede ise görülemiyecek derecede küçük bir kavis olarak görünmeye başlayan, yüzü aydınlıkla doluncaya kadar devamlı bir şekilde büyüyen, güzel, sakin, akıcı, donuk, rüyamsı aydınlığını yeryüzüne salan, sonra başladığı gibi geri dönüp görülmiyecek derecede küçücük bir çizgicik halinde küçülen ve boşlukta gizlenen ay...

Küçücük çekirdekte biten, sonra bir kuvvetle yeri delen, ufacık yeşil yapraklar çıkaran bitkideki canlanma olayı...

Doğar doğmaz annesini emerek yaşayan yahut annenin getirdiği besinleri yiyen, gagasıyla beslenmeyi öğrenen, annesinin peşinde yavaş yavaş büyüyen çelimsiz hayvanda, küçücük yavruda gelişen hayat...

Hakikatinde canlı ve hareket halinde bulunan, görünürde «ölü» sanılan kâinatın katları arasında serpilmiş hayat nizamı...

Milyonlarca sene takdir edilen uzun zamanlar boyunca yolundan kıl kadar şaşmayan, bir tek gezegeninde veya yıldızında dahi bir bozukluk meydana gelmeyen, tüm kâinatın intizam içinde yürümesini temin eden, inceliğinde akılları şaşırtan, parlaklığında ruhlara dehşet veren evrenin düzeni...

Zaman denen şeyi onun hakikati, künhü ve idrak edilemeyen mahiyeti...

Varlığına yerleştirilmiş ince sistemleri, devamlı gücü ve yaşayışı ile beşerî yaratık...

İnsan yapısındaki bedenî, fikrî ve ruhî faaliyetler...

İşte bunların hepsi kâinatta Allah'ın âyetleridir. Onlardan her biri başlı başına birer mucizedir. Hepsinde bir azamet, bir heybet, bir büyüleyici tesir vardır. Lâkin uzayıp giden âdet ve alışkanlıkların tesiriyle insan, bu âyetlerin yanından duygusuz ve düşüncesiz olarak geçip gider, bu üstün sanat eserlerinden ibret almaz.

İslâm — ruhu terbiye ederken — bu âyetlere yönelir, onların her birisinden birer hayat düsturu çıkarır:

— İnsanın, kâinattaki âyetlere karşı basiret gözünü açması, bunlardaki mübdi' kudret elini idrak etmesi için Kur'an, ruhun bütün sistemlerini yakalar onu alışkanlık ve âdetlerinden uyandırır sanki yeni bir oluşla karşılaşmışcasına bu âyetleri gönül alıcı bir üslûp içinde insana yöneltir.

Bu gerçekleri ifade etmekte Kur'an'ın acib bir kudreti vardır. Zira, ruhu, alışkanlığından vazgeçirmek öyle sanıldığı kadar kolay bir iş değildir.

Alışkanlık nefsin yapısına perçinlenmiş bir parçadır. Bu parça, nefis için zarurî ve kaçınılmaz bir vazife görür. Binaenâleyh ruhun, duyu organlarının ve sinir sisteminin deney, duygu yer ve eşyadan muayyen şekillere alışması lâzımdır ki, yeni deneylere, yeni duygulara, yeni

mekânlara, yeni varlıklara doğru hızla yürüsün. Eğer alışkanlık ve âdetler olmasaydı, insan bütün hayatını okumak, yazmak, konuşmak, hesaplamak vesaire gibi alışkanlıkla elde edilen işlere sarfetmekte devam eder gider, başkaca işlerle meşgul olmaya zamanı kalmazdı. Böylece alışkanlık ve âdetlerin ruhun yapısında ve bu yapının gelişmesinde bir yeri ve vazifesi vardır.

Fakat alışkanlık ve âdetler çoğu zaman kendi vazifelerinin ötesine geçerek ruhun tüm yönelimlerini kendi tesirleri altına alırlar, bu sebeble şuurlar anlayışsız hale gelir, içgözlem (kalb gözü) kapanır, fikirler donar. İşte o zaman alışkanlık ilerlemeye bir engel, mutluluğu bozucu ve insan tabiatını hissizleştirici bir sâık olur. Bu durumda açılması ve hayatı teneffüs etmesi için ruhu dalmış bulunduğu uyuşukluktan uyandırmak lâzımdır.

Ruhda bu açılma ve uyanma meydana gelince, beşer tabiatinde yeniden hayat verici bir tesir husûle gelir. Gerçekten ruh, boğulmaktan kurtulup nefes aldığı zaman etrafında esen gönül açıcı nesim'i alır ve ciğerlerine kadar çeker, çünkü o, mânen ve maddeten yenilenerek gerçekten bir hafiflik içinde serbestçe dolaşır.

İnsandaki ruhî açılma ise bir bakıma bu söylenenlere benzer, fakat o, daha kuşatıcı ve daha ürperticidir. Zira o, ruhî yapının tümünü ırgalar, onu uyandırır, ona canlılık verir ve hayatını yeniler. Artık ona gelen her düşünce yeni, her duygu yeni, her deney canlı ve enerji yüklüdür.

İnsanda ilk olarak meydana gelen her şey ne kadar güzeldir! Zira o, canlı, parlak, ruhî bir tecrübedir... Sanki o, açık bir sinire dokunan yumuşak bir temastır. İşte ondan müteessir olan organ, bu dokunmayı his merkezine nakleder. Şüphesiz bu, mutluluk verici, gönül alıcı güzel bir harekettir, devamlı yenilenerek hayata zenginlik, genişlik ve zevk doldurur.

Eğer insan her şeyi ilk meydana geldiği şekilde yaşamağa muktedir olsaydı, işte o zaman âcizlik, ihtiyarlık ve tükenmenin yol bulamıyacağı devamlı gençliği duyup yaşamağa muktedir olurdu!..

Fakat o, zor bir iştir, çünkü hayatın bitmeyen ihtiyaçları, zahmetleri, buna mukabil ömrün kısalığı, meselelerin çokluğu, bunların hepsi enerji ve ilgiyi tüketiyor.

Bunları gerçek mânada ancak Kur'an ele alır ve gerçekleştirir. Kur'an, büyüleyici üslûbu, ferahlatıcı havası, engin ve berrak mânası, kendine has sistemi ile insanı alışkanlık ve âdetlerinden koparır, uyanması için onu sarsar, açık duyu organlarına hafifçe dokunur, tüm vurguları ve akışları ile organlar bunu his ve idrâk merkezine naklederek gerekli istifadeyi elde eder ve techizatını alır. O sebeble insan hâdiseleri ve oluşları sanki ilk vukuunda olduğu gibi yaşar, bu gerçeklerin tesirini ve acaib zevklerini tadar.

İnsan Kur'an'da kâinat ile, sevimli, güzel devamlı bir buluşma halinde yaşar... nefse tad veren, hissi zevklendiren, ruha mutluluk doldu-

ran ve Allah'ı tesbih ederek serbest dolaşmasını sağlayan bir buluşmadır bu.

Esasen Kur'an zatı itibariyle güzel ve mânevi zevklerle insanı bürüyen bir kitaptır. Okuyan onu bitmeden tekrar okumak ister. Onun içindir ki, bu buluşma, ruhun derinliklerinde ve kâinatın yüzünde durmadan yenilenir ve bu oluş asla bitmez, tükenmez, kendinden asla bıkılmaz.

Şimdi beraberce okuyalım Kur'an'dan şu âyetleri:

«— Bilmez misin ki, Allah, göklerde olanları da, yerde olanları da bilir. Üç kişinin gizli bulunduğu yerde, dördüncü, mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli bulunduğu yerde altıncı mutlaka O'dur. Bundan az veya çok olsunlar ve nerede (bulunurlarsa) bulunsunlar, mutlaka Allah onlarla beraberdir. Sonra, kıyamet günü, onlara, işlediklerini haber verecektir. Doğrusu Allah, herşeyi hakkıyle bilendir.» (Mücadele : 7)

Kur'an, kalbi bu duygulara yönelttiği, onu derinden derine sarstığı, kalbde bıkmadan, kesilmeden ölçülü bir şekilde yenilenerek canlanarak bu duygularla duygulandığı zaman, Allah ile beşer kalbi arasında gece veya gündüz hiç kesilmeyen, bir iş veya bir duygu yahut bir düşüncede irtibatını yitirmeyen, gizli veya açık işlerde aslâ sekteye uğramayan yalnızlıkta veya toplulukta hayat devam ettiği müddetçe katiyen kopmayan bir bağ kurar.

Kalb Allah'a çeşitli şekillerde bağlanır: Huşu' ve takva ile, dünya işlerinden her birinde murakaba ile sevgi ve ümitle, kaza ve kaderine

boyun eğmekle, O'nun rızasına teslim almakla bağlanır.

Huşu' ve takvâ, Kur'an'ın tesiri altında kalan, O'nun dokunaklı ifadeleriyle sarsılan, tavsiyeleriyle heyecanlanan mü'minin iki mühim vasfıdır: (1)

* * *

İşte İslâm düşüncesindeki uluhiyyet gerçeği... Ve Allah karşısında insan, kainat ve hayat'ın durumu... Bu, yaratıcıya halis ubudiyet durumudur. Aynı zamanda sevgi, itaat ve teslimiyet... Nimetleriyle kuşatan yüce Efendi'ye ve Yaratıcı'ya sığınma mutluluğuna ermenin verdiği teslimiyet... Burada, kin, nefret, inat ve çatışmaya yer yok!... Kin, inat ve çatışma, antik Yunan mitolojisinde ve oradan çalınarak şuuraltına aşılanan ve böylece orada kökleşen Batı kafasında yer alabilir!

«— Şüphesiz ki, göklerin ve yerin yaradılışında, gece ile gündüzün değişmesinde, insanların faydasına olan şeyleri denizde akıtan gemilerde, Allah'ın gökten indirip yeryüzünü ölümden sonra dirilttiği suda, her nevi hayata sahib canlılar yaymasında, rüzgarların değiştirilmesinde, gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutta, elbette düşünen bir kavm için ayetler vardır.» (Bakara : 164)

«— Taneyi ve çekirdeği yaratan Allah'tır. Ölüden diriyi çıkarır. diriden de ölüyü... İşte Allah budur! Nasıl olup da yüz çeviriyorsunuz?» (En'am : 95-99)

---

(1) İslâm Terbiyesinin Metodu, Ruhun Terbiyesi bölümü

«— Sabahı yarıp çıkarandır. Geceyi bir sükûn, güneşi ve ayı da vakit ölçüsü kılmıştır. İşte bu, Aziz, Alim olanın takdiridir.»

«— O'dur yıldızları yaratmış olan! Karanın ve denizin karanlıklarında onlarla yol bulasınız diye... Ayetlerimizi, bilen bir kavim için, uzun uzadıya açıkladık.»

«— Ve O'dur sizi bir tek nefisten yaratmış olan! Sonra bir karar yeri, bir de emanet yeri vardır. Ayetlerimizi, anlayan bir kavim için, uzun uzadıya açıkladık.»

«— O'dur gökten su indirmiş olan! Onunla her bitkiyi, ondan yeşillikler çıkardık. Ondan yığın yığın taneler, hurmaların tomurcuklarından sarkan salkımlar, birbirine hem benzeyen, hem benzemeyen üzümlerden, zeytinden ve nardan bahçeler yapıp çıkarıyoruz. Meyvesine bir meyve vermeye başladıkları zaman, bir de olgunlaştıkları vakit, bakın! Şüphesiz ki, bunlarda, iman eden bir kavim için ayetler vardır.»

«— Ölüden diriyi, diriden ölüyü O çıkarır. Yeryüzünü, ölümünden sonra, canlandırır. İşte siz de (kabirlerinizden) böyle çıkarılacaksınız.»

«— Sizi topraktan yaratmış olması O'nun ayetlerindendir. Sonra siz hemen (yeryüzüne) yayılır bir (er) insan oldunuz.»

«— Kendileri ile huzura kavuşacağınız eşler yaratıp aranızda sevgi ve merhamet var etmesi de O'nun ayetlerindendir. Şüphesiz ki, bunlarda düşünen kavim için ayetler vardır.»

«— Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olması da O'nun ayet-

lerindendir. Şüphesiz ki, bunda da, bilenler için ayetler vardır.»

«— Geceleyin uyumanız, gündüz de lutfundan rızık aramanız, O'nun ayetlerindendir. Bunlarda, dinleyen kavim için ayetler vardır.»

«— Size korku ve ümit veren şimşeği göstermesi, gökten su indirip onunla, ölümden sonra, yeri diriltmesi de O'nun ayetlerindendir. Bunlarda, düşünen bir kavim için ayetler vardır.»

«— Göğün ve yerin O'nun emri ile ayakta durması da yine O'nun ayetlerindendir. Sonra sizi bir çağırmayagörsün! Hemen çıkıverirsiniz!» (Rum : 19-25)

— «Öyle ya! İnsan yemeğine (bir) baksın!»
— «Doğrusu biz suyu bol bol indirdik.»
— «Sonra toprağı iyiden iyiye yardık.»
— «Böylece orada tane (ler) bitirdik.»
— «Üzümler ve yoncalar...»
— «Zeytinlikler ve hurmalıklar..»
— «Sık ve bol ağaçlı bahçeler!»
— «Meyveler ve mer'alar!»
— «Sizin ve hayvanlarınızın faydalanması için...» (Abese : 24-32)

Böylece insanın, Kur'an'a gözlerini açarak, onu kucaklayarak, azametini hissederek, büyük küçük söylediği her şeyde onu inceleyerek, her âyetin ötesindeki Kudret-i kâdire'yi ve her tedbirin arkasındaki Yed-i mübdia'yı anlayarak yaşaması için Kur'an, kâinatta ve insan nefsindeki âyetlerine karşı duyguları ikaz eder.

* * *

Kur'an beşeri kalbi, Allah'ın kâinattaki mübdi' kudretine yönettiği gibi onu, eliyle her

işi tutan, tek başına her türlü tedbir ve idareyi yürüten kâhir kudretine de yöneltir.

Daha önce Allah'ın, kâinattaki âyetlerine insanı yöneltme sistemi hakkındaki delilleri naklettiğimiz için, bu yöneltme üzerine Kur'an'ın pek çok olan delillerini ayrıca nakletmeğe ihtiyacımız yoktur. Çünkü biz orada bunu, sadece Kur'an'da tekrar gibi gözüken şeylerin hakikatte tekrar olmadığını anlatmak için yaptık. Onlar ancak dokunma ve tesirin yenilenmesi için gereken bir ifade yenilemesidir. Her dokunma ve temasın kendisine göre bir yeri vardır. Ve yine her dokunmanın aydınlatmadan kendine has bir havası vardır. Binaenâleyh biz burada âyetlerden bazı pasajlar sunmakla yetineceğiz:

— «Göklerin ve yerin mülkünün gerçekten Allah'a ait olduğunu ve sizin için Allah'tan başka bir dost ve yardımcı olmadığını bilmez misin?» (Bakara : 107)

— «Allah O'dur ki, kendisinden başka hiçbir ilah yoktur. Hayy ve kayyum'dur. O'nu dalgınlık ve uyku tutmaz. Göklerde ve yerde olanların hepsi de O'nundur. O'nun izni olmadan katında şefaat edecek kimdir? Önlerinde ve arkalarında ne varsa bilir! Dilediği kadarından başka O'nun ilminden hiçbir şey kavrayamazlar. Kürsi'si gökleri ve yeri kaplamıştır. Onları koruyup gözetmek O'na ağırlık vermez. O, öyle ulu, öyle yücedir.» (Bakara : 255)

— «Göklerin ve yerin yaratanıdır. Bir şeyin olmasını isteyince, ona sadece «OL» der. O da oluverir.» (Bakara : 117)

— «O, kullarının üstünde yegane mutasarrıftır. Ve O, Hakimdir, Habirdir.» (En'am : 18)

— «De ki :

— Allah'ın bizim için yazdığından başkası bize erişmez. O bizim Mevla'mızdır. Onun için Allah'a tevekkül etsinler.» (Tevbe : 51)

«Allah istemedikçe siz isteyemezsiniz.»

(İnsan : 30)

Bunların hepsi bir takım âyetlerdir ki, kalbi, kâinatın ve ruhun yapısındaki bu büyük hakikate yöneltir:

— Tek başına yaratıcı ancak Allah'tır. Her şeyi yalnızca idare eden de ancak Allah'tır. İşleri yerli yerince yapan da ancak Allah'tır. O'nun kuvvetinden başka bir kuvvet. O'nun idaresinden başka bir idare yoktur. Allah'ın gayrı her şey, başkaları hakkında bir şeye mâlik olmak şöyle dursun bizzat kendileri hakkında bile hiç bir şeye malik değillerdir. Fayda ve zarar tek başına Allah'ın elindedir. Diğerleri bir takım sebebler ve vesilelerdir. Hiç kimse Allah'ın izni olmadan bir başkasına zarar veremiyeceği gibi fayda da temin edemez. Rızık da, sonra yeniden dirilme de O'nun elindedir. «Mülk, O'nun elindedir. O, her şeye kâdirdir.»

Kalbi, Allah'ın mübdi' ve kâhir kudretine yönelttiği gibi Kur'an, semavat ve arzın ve ruhların içinde bulunan her şeyi bilen ve yakalayan, her şeyi kuşatan ilmine de yöneltir:

— «Görüleni de, görülmeyeni de bilir. Yücelerin yücesidir. O!»

— «Aranızdan birisi, ister sözü gizlesin is-

ter açığa vursun, ister geceye bürünerek gizlensin, ister gündüzün ortaya çıksın, hiç fark yoktur.» (Rad, 9-10)

— «O'nun katındadır gaybın anahtarları! O'ndan başka kimse bilmez. Karada ve denizde olanı da O bilir. Bir yaprak düşmez ki, onu bilmesin. Yerin karanlıkları içindeki tek bir tane, yaş ve kuru müstesna olmamak üzere, herşey apaçık bir kitaptadır.»

— «O'dur geceleyin sizi kendinizden geçiren! Gündüzün de ne yaptığınızı bilir. Sonra sizi tekrar kaldırır. Ta ki, belirli bir ecelin hükmü icra edilsin. Sonra O'nadır sizin dönüşünüz! Sonra size haber verecektir.» (En'am : 59-60)

— «Yere gireni, oradan çıkanı, gökten ineni ve oraya yükseleni bilir. O, rahimdir, gafurdur.» (Sebe : 2)

— «O'nunla sizin için hurmalıklardan, üzümlüklerden nice bağlar ve bahçeler yaptık ki, içlerinde sizin için bir çok yemişler vardır. Onlardan yersiniz.» (Gafir: 19)

— «Sözü açığa vursan da (vurmasan da), şüphesiz ki, O, gizliyi de, gizlinin gizlisini de bilir.» (Taha : 7)

— «Allah sizi topraktan yaratmıştır. Sonra nutfeden, sonra da sizleri çiftler olarak varetmiştir. Hiçbir dişi onun bilgisi olmadan hamile kalmaz. ve doğum yapmaz. Bir ömürlünün çok yaşaması ve ömrünün azalması ancak kitabtadır. Muhakkak ki, bu, Allah'a pek kolaydır.»

(Fatır : 11)

— «Oğulcuğum! İşlediğin şey bir hardal tanesi kadar da olsa, bir kayanın içinde veya

gök'erde yahut yerin derinliklerinde de bulunsa, Allah onu getirir. Muhakkak ki, Allah Latiftir, Habirdir.» (Lokman: 16)

«Avrupa, Roma İmparatorluğu'nun ve Yunan kültürü'nün bir kalıntısıdır.

Kendisinin bir Avrupalı olduğunu bilerek veya bilmeyerek daha hâlâ Avrupanın materyalist medeniyeti ve fikrî akımları bu iki kaynaktan beslenmektedir.

Yakın tarihinde Avrupa, Allah'ı tanımada ve dinî inançlarında Roma ve Yunan düşüncesini devam ettirmiştir.

Bir kere şunu bilmek lâzımdır ki, hıristiyanlığın kendi ülkesinde yayılmasına ve Avrupalıların gerek engizisyon mahkemelerinde ve gerekse Haçlı seferlerinde aşırı bir taassubla hareket etmelerine rağmen, daha hâlâ bazı garb dillerinde «Hıristiyan medeniyeti» olarak bahsedilmesine rağmen,. Evet, bütün bunlara rağmen Avrupa hiç bir zaman hakkıyla hıristiyan olmamıştır!

Hayır, hayır! Hiçbir zaman Avrupa gerçekten hıristiyanlığı kabul etmiş değildir. Hıristiyanlığın bütün kuvvet ve varlığı, Avrupalıların kalblerini kiliselerde yumuşatmak, ruhlarını, müzik nâğmeleri ve insanı mesteden dualarla tesir sahasına çekmekten öteye geçemez. Hıristiyanlık, umumî hayata hükmedemez. Yeryüzünün hiçbir meselesini çözecek kudrette değildir. İnsanlar, kiliseyle olan bağlarını kopardıkları zaman, hıristiyanlıktan çıkarak eski Yunan ve Roma putperestliğine dönerler. Fikir ve düşüncelerini, teşriat ve nizamlarını velhasıl sapık ma-

teryalist medeniyetin bütün ihtiyaçların' bu kaynaktan alırlar!

Her nasılsa, Yunanlıların Allah düşüncesi Avrupalıların şuuraltında veya başka bir ifade ile ince hıristiyanlık perdesi tahtında vardığını devam ettirdi. Avrupalıların kalblerini kendine doğru çekerek... Dinî hislerinin derinliklerinde silinmez izler bırakarak...

Şu halde Yunan efsanesindeki, Allah düşüncesi veya ilahlar mefhumu nasıl meydana geldi? Biz burada, bütün Yunan mitolojisini anlatacak değiliz. İlahların tasvir ettikleri o gülünç manzarayı sunacak değiliz. Fevkalâde kuvvete sahip beşer telâkkileri olmakla beraber, nefisleri çirkin duygularla en basit insanların bile sakındıkları iğrenç sapıklıklarla doludur. Biz sadece «İlim» mevzuu ile yakın alakası olan bir tek efsane üzerinde duracağız. Mukaddes ateşi çalap Promete'den bahsedeceğiz.

Bu efsane, insanlarla ilâhlar arasındaki münasebeti kin ve husumet dolu daimî bir çatışma olarak tasvir ediyor. Evet, merhamet duygularından, şefkat ve dostluk bağlarından hiçbir eser görülmeyen bir alaka olarak... Alevleri kesilmeyen, tekrar tekrar tutuşarak büyüyen bir çatışma olarak.

Çatışma, mukaddes ateşin, yani «İlim» ateşinin üzerine oturmaktadır! Çünkü insanlar, kâinatın bütün esrarını öğrenmek ve böylece ilâhların seviyesine yükselmek için bu ateşi çalmak istiyorlardı,. İlahlar ise yeryüzünde tek hâkim kuvvet olarak otoritelerini devam ettirebil-

mek için insanların bu ihtiraslarını şiddet ve nefretle reddediyorlardı.

İnsanlarla Allah arasındaki münasebetin mahiyeti işte budur!. Avrupalıların zihinlerine yerleşerek fikir ve düşüncelerini hiçbir eleştiriye tabi tutmadan istediği tarafa çeken alakanın gerçek ruhu işte bu şekilde tezahür etmektedir. İnsanların Allah'ın meşi'eti önünde boyun eğdiren tek husus âciz oluşlarıdır. Fakat insanlar bu durumlarından hiç memnun değillerdi. Acizlikleri karşısında bir türlü susamıyorlardı. «İlim» ve «kuvvet» istemenin daimi bir çırpınışı içindeydiler. Bu aczi daima yenmek için çalışıyorlardı. Veya — kendi lisanlarıyla — tabiat kuvvetini ezmek istiyorlardı. Yahut da — şuuraltı lisanlarıyla — kâinatın esrarını «çekip almak» arzu ve emeliyle yaşıyorlardı. Evet, kendilerinden mukaddes ateşi almak için, çalıştıkları eski putperest ilahlardan kâinatın esrarını öğrenmek için çırpınıyorlardı.

Garblılar, kalblerinin derinliklerine yerleşen veya başka bir ifadeyle şuuraltlarına yerleşen bu gizli kuvvet sayesinde, «ilmin» atmış olduğu her adımın insanı bir derece yükseltirken ilâhları da bulundukları mevkiden aşağıya indirdiğini hissediyorlardı.

Böylece çatışma bir daire çizerek devam ediyor... İlmin gelişen fütûhatı, ilâhları küçültürken insanları yükseltiyor, yüceltiyor. Böylece ilmin elde ettiği her yeni fütûhat ilâhların durumunu alçaltırken insanın durumunu yükseltiyordu. Nihayet istenen ve Garb insanının dört gözle beklediği an geliverdi. Evet, insanın ha-

yatı bizzat «yarattığı» ve kendisinin Allah durumuna geldiği an geliverdi.» (1)

Birbirinden tamamen farklı kesin olarak ayrı ve zıd iki durum!... Allah'ın karşısında Avrupa'nın ve İslâm'ın durumu!... Biz burada bozuk, putperest Gerek inancının yer ettiği gönüllerde meydana gelen kriz, ıztırab, çatışma ve tutarsızlıklarla İslâm inancına bağlanan gönüllerin eriştiği huzur, güven ve emniyeti karşılaştırma gereğini duymuyoruz.

Sadece şunu diyoruz:

Her iki düşünce sisteminin sanat ürünlerinde büyük etkileri vardır. İlerdeki bölümlerde bunları açıklamaya çalışacağız.

* * *

Allah'ın iradesi'nden doğan evren, İslâm düşüncesine göre, insanla hemdem olan, karşılıklı anlayış ve diyalog içerisinde bulunan, dost, arkadaş ve yakın bir evrendir. Gökyüzü ışıklarla süslenmişti.

— **«Biz, dünya göğünü ışıklarla süsledik.»**

(Mülk : 5)

Buradaki «süsleme» deyimi, son derece duygulandırıcıdır. Bununla, evrenin yaratıcısının, yarattığı şeylerin güzel olmasını istediği ve güzelliğin bu evrenin yapısında köklü bir bölümü oluşturduğu ifade edilmektedir.

İnsanın içinde yaşamak durumunda olduğu evren, Allah tarafından, insanın hayatına elverişli duruma getirilmiş ve her türlü isteğini karşılayıcı şartlarla yaratılmıştır.

---

(1) Peygambererden İktibaslar adlı eserimizden.

— «And olsun ki, biz, yere yakın göğü kandillerle donattık. Onları şeytanların taşlanmasını sağladık. Ve onlara çılgın cehennem azabı hazırladık.» (Mülk : 5)

— «Andolsun ki, sizi yeryüzüne yerleştirdik. Ve size orada geçimlikler yarattık. Ne de az şükrediyorsunuz?» (A'raf : 10)

— «Yeryüzünde, insanlar sarsılmasın diye, sabit dağlar yerleştirdik. Doğru yolda gitsinler diye, geniş yollar açtık.» (Enbiya : 31)

— «O, yeryüzüne sabit dağlar yerleştirdi. Ve onu mubarek kıldı. Rızıklarını arayanlar için yeryüzünün bitkilerini dört devre içerisinde yetiştirmesini kanun olarak koydu.»

(Fussilet : 10)

— «Size yeryüzünü boyun eğdiren. Şu halde, yerin sırtlarında yürüyün. (Allah'ın) rızıktan yiyin. Nihayet dönüş O'nadır.» (Mülk : 15)

Gök ve yeryüzü, içinde taşıdıkları bütün varlık ve eşya ile insanın yaşaması için hazırlanmıştır. Onda bulunan herşey, insanın hayatına yardımcı olmaya çalışmakta ve Allah'ın yeryüzünde «hilafet»i görevini kolaylaştırmaya gayret etmektedir:

— «Güneşi ışık, ay'ı nur yapan; Yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için ay'a konak yerleri düzenleyen O'dur. Allah bunları ancak gerçeğe göre yaratmıştır. O, bilen insanlar için ayetlerini açıklar.» (Yunus : 5)

— «Göklerde onları, yerde olanları, hepsini size musahhar kılmıştır. Elbette ki, düşünen kimseler için bunda ayetler vardır.»

(Casiye : 13)

— «Allah gökten su indirir ve onunla yeryüzünü, öldürdükten sonra, tekrar diriltir. Muhakkak ki bunda, dinleyen topluluklar için ibret vardır.»

— «Sizin için hayvanlarda da ibretler vardır. Size onların karınlarındaki fışkı ile kan arasından, içenlerin boğazından kolaylıkla geçen, dupduru süt içiririz.» (Nahl : 65-67)

— «Taze et yemeniz, giyineceğiniz süs eşyanızı çıkarmanız ve Allah'ın bol nimetinden istifade etmeniz için denize boyun eğdiren O'dur. Nitekim gemilerin onu yara yara gittiğini görürsün. Belki şükredersiniz artık!»

— «Yeryüzünde, sarsılmayasınız diye, sabit dağlar, nehirler ve yollar koymuştur ki, onunla doğru yolu bulasınız diye...»

— «İşaretler de. Yıldızlarla da onlar yollarını bulurlar.»

Bunun için, tüm varlıklar insanın «dost»udur. Onunla yardımlaşır, ona iyi davranır ve şefkat gösterir. İnsan'la «varlık»lar arasında kin ve nefret, düşmanlık ve uyuşmazlık bulunmaz. İnsanla uyuşan bu güzel varlıklar aynı zamanda düşünce ve idrak sahibi, ve hayatı olan yaratıklardır: (Nahl : 14-15)

— «Sonra göğe yöneldi. Buyurdu ki:

— İsteyerek veya istemeyerek ikiniz de gelin!

İkisi de dediler ki: (Fussilet : 11)

— «Yıldızlar ve ağaçlar O'na secde ederler!» (Rahman : 6)

Ayrıca bu evren dengeli ve uyumludur. On-

da bulunan herşey yanılmaz ve şaşmaz ölçülerle ölçülmüş ve disiplin altına alınmıştır:

— «Biz, herşeyi, bir ölçüye göre yarattık.»

— «Muhakkak ki, sizin Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan; sonra arşa hükmeden Allah'tır. Kendisini durmadan kovalayan gece ile gündüzü bürür. Güneşi, ay'ı ve yıldızları onun emri ile musahhar kılınmışlardır. Bilin ki, yaratma da, emir de O'nundur. Alemlerin Rabbi olan Allah'ın şanı ne yücedir!» (Araf: 54)

— «Gerçekten biz emaneti göklere, yeryüzüne ve dağlara sunduk da onlar bunu yüklenmekten çekindiler. Ve korkup titrediler. Onu insan yüklendi. Doğrusu insan pek zalim ve pek cahildir.» (Ahzab : 72)

Ayrıca, bu evren, «Hak» ile yaratılmıştır. Onun yaratılışında «hak» olmayan, boş ve anlamsız hiçbir şey bulunmadığı gibi «tesadüf» ve «uydurma» da yoktur:

— «Biz, gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları oyuncak olsun diye yaratmadık!» (Duhan : 38)

— «Biz, gökleri, yeri ve ikisinin arasında bulunanları, ancak hak ile yarattık!» (Hicir : 85)

«Ve Allah gökleri, yeri hak ile yarattı! Hem de herkesi kazandığıyla cezalandırmak için... Ve onlara asla zulmolunmaz!» (Casiye : 22)

Burada «Fi Zilal'il-Kur'an» tefsirinden, Kur'an'ın kainata işaretlerini gösteren bazı bölümler aktarmayı uygun görüyoruz:

— «Güneş de, ay da, bir hesaba göredir.» (Rahman : 5)

Oradaki ince ölçü, muntazam oluş ve ha-

reketler, insan kalbini dehşet ve ürpertiyle doldurur. İnsana buradaki işaretin büyüklüğünü ve kapsadığı derin gerçekleri anlatır. Şüphesiz ki, güneş, gökyüzünde bulunan cisimlerin en büyüğü değildir. İnsanların henüz hududunu bile bilmedikleri fezada milyarlarca yıldız vardır. Ve bu yıldızlardan birçoğu güneşten çok daha büyüktür. Isısı ve ışığı daha çoktur. Büyük ayı'daki Cirius yıldızı güneşten yirmi kere daha ağır, ışığı da, güneşin ışığından elli defa daha fazladır.

Arcturus yıldızının hacmi ise güneşin hacminin seksen katı, ışığı güneşten bin kat daha fazladır. Süheyl yıldızı ise güneşten ikibinbeşyüz defa daha kuvvetlidir. Vs... Vs...

Şu kadar var ki, bize nispetle, en önemli yıldız güneştir. Çünkü bizim gezegenimizin sakinleri güneşin ışığında yaşar, ısısından istifade eder, cazibesine kapılırlar. Ay da böyledir. Dünyamızın bir küçük uydusudur ama dünyanın hayatında kuvvetli tesirleri vardır. Denizlerdeki med ve cezir olayının en büyük amilidir.

Güneşin hacmı, ısı derecesi, bizden uzaklığı, takib ettiği yörünge, keza, ay'ın hacmı dünyaya uzaklığı ve yörüngesindeki hareketleri son derece ince bir ölçekle, en mükemmel şekilde ölçülüp hesaplanmış; yeryüzünde hayatın gerçekleşebilmesi için yaptığı etkiler dikkate alınmıştır. Ayrıca, uzaydaki diğer yıldızlarla olan ilişkisi de gayet iyi hesaplanmıştır.

Biz, bu ince hesabın, üzerinde yaşadığımız gezegenle ve bu gezegendeki canlılarla ilgili bazı noktaları ele alalım:

Güneşin dünyamıza uzaklığı 92,5 milyon mil civarındadır. (Yaklaşık olarak 64.950.000 Km. kadar). Eğer güneş bundan biraz daha yakın olsaydı, yeryüzü tutuşur, erir veya uzaya yükselen bir buhar haline dönüşürdü. Bu uzaklık biraz daha fazla olsaydı yeryüzünü buzlar kaplar ve ne kadar canlı varsa ölürdü. Bize ulaşan güneş ışığı, güneşin ısısının iki milyonda birini aşmaz. Ve ancak bu derece küçük ısı miktarı bizim hayatımıza elverişlidir. Eğer büyüklüğü ve parlaklığıyla Şi'ra yıldızı, bize güneş kadar yakın bulunacak olsaydı, yer yuvarlağı buhar haline gelir ve yok olurdu. Ayın da, uzaklık ve hacım yönünden yeryüzüne etkisi bu şekildedir. Eğer ay şimdikinden biraz daha büyük olsaydı, çekim gücü sebebiyle yeryüzü denizleri tufana dönüşür, su salgınlarına sebeb olurdu. Şayet Allah'ın, bir kıl kadar da olsa şaşmaz ölçüsüyle bugünkü yerinden dünyamıza biraz daha yakın bulunsaydı netice yine aynı olurdu.

Güneş ve ay'ın çekim gücünün ise yeryüzünün dengesinde ve akılları durdurucu bu feza boşluğundaki hareketlerinin kontrolünde ayrı bir yeri vardır. İçinde bulunduğumuz güneş sistemi, akılları durduran bu boşlukta, saatte yirmi bin millik bir hızla, Lyr burcundaki Vega yıldızına doğru hareket etmektedir. Buna rağmen, milyonlarca yıldız, bu akış esnasında birbirleriyle çatışmamakta, çarpışmamaktadır.

Korkunç feza boşluğunda, hiçbir yıldız, kendi yörüngesinden bir kıl payı ayrılmaz. Hacım ve hareket halindeki denge ve nizam, en ufak bir şekilde bozulmaz. Ne doğru söylüyor,

«güneş de, ay da bir hesaba göredir» buyuran yüce Allah!...

— «Bitkiler ve ağaçlar O'na secde eder.»

Bir önceki ayette, evrendeki büyük ölçü ve hesaba işaret edilmişti. Şimdi ise, evrenin hareketlerine değinilmektedir ki, bunlar son derece duygu yüklü gerçekleri ihtiva etmektedir.

Şüphesiz ki, bu mevduatın ilk kaynağının, onu yoktan vareden yaratıcısıyla, bir ibadet ve kulluk irtibatı vardır. Bitki ve ağaç, bu ilişkinin iki örneğini oluşturur. Metinde geçen (Necm) kelimesini, bazı tefsirciler, «gökteki yıldız», bazıları da «ağaç» şeklinde manalandırır. İster öyle, ister böyle olsun, ayetin işaret ettiği nokta aynıdır. Ve bu kainatın hareket ve yönelişlerini göstermektedir.

Evren, hayat ve ruh sahibi bir yaratıktır. Bu ruh'un şekli, ve görünümü, hayat derecesi, varlıktan varlığa değişir ama gerçekte hep birdir. Beşer kalbi, eski çağlardan beri, evrende canlanan hayat gerçeğini idrak etmiş; kainatın, ruhuyla, yaratıcısına yöneldiğini içten gelen bir ilhamla anlamıştır. Ne var ki, bu gerçeği, duyguların ve tecrübelerin mahkûmu bulunan sınırlı akıl'la ölçmeye kalkışınca onu kaybetmiş ve görmez olmuştur. Son zamanlarda, evrenin yapısı'nda görülen «birlik» gerçeğini tekrar yakalamışsa da onun ruhi realitelerinden habersiz olduğu için hala çok uzaklarda dönüp dolaşmaktadır.

Bugün, ilim, kainat binasının temel yapısının «atom» olduğunu, atomun ise, gerçekte «ışık»tan ibaret bulunduğunu kabul etmektedir

İlmin eğilimine göre, evrenin ana prensiplerinden birisi «hareket»tir. Ve «hareket»te evrenin bütün varlıkları ortaktır. Öyleyse, bu «hareket» ile evren nereye yönelmektedir?

Kur'an diyor ki:

«Evren, özündeki hareketle, kendisini yaratana doğru yönelmektedir. Asıl «hareket» budur. Bu hareketin dışa akseden tarafı, «öz»ünün ifadesinden başka birşey değildir. Kur'an-ı Kerim, birçok ayetlerinde, bu «hareket»e değinmektedir. İşte bunlardan bazıları:

— «Bitkiler ve ağaçlar O'na secde ederler.»

— «Yedi kat gökler ve yeryüzü ve içinde bulunanlar O'nu tesbit eder.»

— «Hiçbir şey yoktur ki, O'nu, hamd ile tesbih etmesin! Fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız.»

— «Görmez misin ki, göklerde ve yerde bulunanlar ve dizi dizi kuşlar Allah'ı tesbih eder. Hepsi de dua ve tesbihini öğrenmiştir.»

Bu gerçeğin düşünülmesi, evrenin dua ve tesbihinin izlenmesi, insan kalbine bambaşka bir huzur verir. Ve insana, çevresinde bulunan her şeyin canlı duygulara sahib olduğunu, kendisiyle birlikte yaratanına yöneldiğini bildirir. Ve o zaman, insan, eşyanın ruhuyla hemdem olur. Onlarla düşüp kalkar ve dost olur. Bu işaretler çok uzaklara ve derinliklere temas etmektedir.» (1)

Bunlar, gökte, yörüngelerinde, durmadan devreden, gizlenen ve meydana çıkan yıldız ve

---

(1) Fızılâl'il-Kur'an, Cüz 30 sh. 30-66

gezegenlerdir. Bunu ifade için kullanılan deyim, gizli yuvalarına giren, çıkan ceylanların zarif hareketlerine benzetilmektedir. Aynı zamanda, bu yıldızların zarif, güzel ve parlak durumlarını ve hareketlerindeki üstünlüklere de işaret etmektedir. Gizlenmede, meydana çıkmada, seyirde de görülen şeylerdir bunlar... İfadesinin manası kadar musikinin güzel etkisini duymaktayız:

— «Kararmaya başlayan geceye andolsun!»

Kararma anlamına gelen kelimedeki ses titreşimi, gece hayatına işaret etmektedir. Gece genel durumuyla ve görülmeyen hareketleriyle sanki böyle sesler çıkarmaktadır. Bu deyim, son derece düşündürücü ve hayret verici anlamları akla getirmektedir.

Aynı durumda «ağarmaya başlayan sabaha and olsun» ayetinde de bunu daha canlı olarak görmekteyiz. Sanki sabah, nefes alıp veren bir canlıdır. Her canlıya sirayet eden ışıktan nefesler, hayat ve harekettir. Öyle zannediyorum ki, arap dili, her türlü ifade zenginliğine rağmen, sabahı dile getiren bu deyimin benzerine sahib değildir. Görmesini bilen ruhlara, fecrin manzarası, sanki nefes alıp verdiği görünümü vermektedir.

Tasvir'in güzelliğinden alabilen herkes, Allah'ın şu ayetindeki:

«Gündüz gizlenip geceleri hareket eden gezegenlere and olsun!

Kararmaya başlayan geceye and olsun! Ağarmaya başlayan gündüze andolsun!» anlatım üs-

tünlüğünü ve edebi zenginliği, evrendeki olayların kendisine sunduğu üstün gerçekleri taşıdığını teslim eder. Bu, son derece zarif ve güzel zenginlikler, şairâne ruhlara, kat kat ilham vermektedir.» (1)

Modern ilmin de keşfetmiş bulunduğu evrendeki engin nizamın tabiatını bilip anlayan kişiler dehşete kapılır, kendilerinden geçerler. Ancak şunu belirtelim ki, kainattaki göz alıcı gerçekleri görmek için bilgin olmaya gerek yoktur. Çünkü yüce Allah, lutfederek, insanlara, daha bakar bakmaz, bu kainattan ilham alma ve onunla karşılıklı konuşma gücünü vermiştir. Beşer kalbi, kendini ona verircesine yöneldiği zaman, bu evrenin akılları durdurucu güzelliklerini kolaylıkla alır. Ve bu seslerle, iki canlının konuşması gibi konuşur. Bu varlıklar alemindeki akılları durdurucu ve hayret verici gerçekleri öğrenmeden de, bilerek gözetlemekle, bunları yapabilir.

Bunun için, zaten, Kur'an insanları, bu evreni gözlemeye çağırıyor. Hayret ve gariplikerini izlemeye davet ediyor. Çünkü Kur'an, bütün insanlığa hitap etmektedir. Her çağdaki insana... Ormanda sessiz bir hayat yaşayan, çölün derinliklerine gömülüp gidenlere olduğu gibi sitelerde yaşayan, denizlerde gezinen insanlara da hitab etmektedir. Kur'an, okuma yazma bilmeyen, bir harf yazmasını dahi beceremeyen bilgisiz insanlara olduğu kadar astronomi bilginine, fizik alimine ve düşünüre de seslenmek-

---

(1) Fızılâl'il-Kur'an, Cüz 27. sh. 113-114

tedir. Her birisi, Kur'an'da, aradığını bulur. Ve kendini evrene bağlayan gerçekleri görür. Kalbinde düşünce uyandıran ve sevinç veren hakikatleri de...

Bu evrenin ana planında «mükemmellik» kadar «güzellik» unsuru da gözönünde bulundurulmuştur. Hatta diyebiliriz ki, mükemmellik ve güzellik, bir tek gerçeğin iki çeşit görünümünden başka birşey değildir.

Bu kainattaki «mükemmellik», «güzellik» derecesine ulaşır. Bunun için, zaten Kur'an, «göklerin mükemmelliği»nden sonra «güzelliğine»de dikkatleri çekmektedir:

— «And olsun ki, Biz, yere yakın olan göğü kandillerle donattık.»

«Yere yakın olan gök» de ne demek Bu deyimle, belki de dünyamıza en yakın yerde bulunan ve bu Kur'an'ın hitabına mazhar olan dünya yerlilerinin hayatına yakın sema kastedilmektedir! Ve belki de burada işaret edilen «kandiller», çıplak gözle görülen ve dünyaya yakın olan yıldızlardır. Böylece, bu ifade, dikkatleri gökyüzüne çeken ayetlere muhatab insanların kabiliyetleriyle hemahenk olmaktadır. Yeryüzünde yaşayan insanlar, gökyüzündeki varlıkları görebilmek için yalnızca göze sahib idiler. Semayı süsleyen parlak cisimleri ancak gözleriyle görebilmekteydiler.

Gökyüzündeki yıldızların manzarası gerçekten güzeldir. Bunda şüphe yok... Öyle bir güzellik ki, kalbleri büyülüyor! Vakti değiştikçe rengi değişen ve her an yenilenen bir güzellik... Sabahtan akşama, doğudan batıya kadar bam-

başka bir güzellik... Mehtaplı geceden karanlık geceye; parlak gökyüzünden, bulut dolu, yağmur dolu semaya kadar, herbiri ayrı güzellikte bir manzara... An be an değişen, bir bakıştan diğerine, bir açıdan öbürüne göre çeşitli manzaralar arzeden bir güzellik... Bu güzelliklerle dolup taşmaktadır zihinler...

Bir yana çekilmiş ışıldayıp duran şu küçücük yıldız, sanki güzel bir göz gibi sevgiyle çağırmaktadır karşısındakini ve göz kırpmaktadır...

Öbür tarafa çekilmiş, yalnız kalmış, tek başına iki gök cismi... Sanki kalabalıktan kurtulmuş, fısıldayıp durmaktadır.

Ötede, üst üste yığılmış ve serpiştirilmiş şu yıldız toplulukları... Gökyüzündeki ihtifalin sevimli bir halkası gibidir... Bir bayram gecesinde arkadaş olan, birleşip ayrılan yoldaşlar misali...

Bir gece, yeryüzünü aydınlatıp parlaklık saçan, bir gece sönüp sönüp giden, başka bir gece yuvarlana yuvarlana kırılan, bir gece yeniden hayata atılan ve başka bir gece de dürülüp yokluğun içine dalan bir faniyi andıran ay...

Gözün, görebildiğince, boşluklarına uzanıp gittiği ve derinliklerini göremediği bu engin feza...

Hep güzellik... İnsanın, içine çekip yaşayabileceği ama dile getirmek için anlatacak söz ve ifade bulamadığı güzellik...

Kur'an, ruhları, göğün güzelliğine, evrenin güzelliğine çevirmektedir. Çünkü varlıktaki gü-

zelliği kavrayınca varlıkları yaratanın güzelliğini kavramak daha kolay ve daha doğru olur. İşte bu idrakdir ki, insanı, ulaşabileceği en üstün ufuklara götürür! Çünkü o zaman, ebedi hayatın, kendisi için hazırladığı güzellik ve enginliklerle dolu bir alemde, yeryüzünün her türlü şaibesinden ve basitliklerinden uzak, o üstün noktada yaşayabilme imkanına erer! Şüphesiz ki, beşer kalbinin en mutlu olduğu anlar, kainattaki ilahi güzelliği ve yaratıcı kemali görüp seyrettiği demlerdir. Çünkü o anlar, doğrudan doğruya, ilahi güzelliğe ulaşmak ve onunla kucaklaşmak için birer giriş ve hazırlık mahiyetindedir. (1)

* * *

En büyük yaratılış mucizesi olan hayat tüm biçim ve şekilleriyle bambaşka bir güzelliğe sahibtir. Kur'an işte gönlü bu güzelliklere çekmekte ve bu varlıklar âlemindeki bitki, hayvan ve kuş gibi diğer canlılarla insan arasında çok yakın ilişkiler kurmaktadır:

— «O'dur gökten su indirmiş olan! Onunla her bitkiyi çıkardık. Ondan yeşillikler çıkardık. Ondan yığın yığın taneler, hurmaların tomurcuklarından sarkan salkımlar, birbirine hem benzeyen, hem benzemeyen üzümlerden, zeytinden ve nardan bahçeler yapıp çıkarıyoruz. Meyvesine bir meyve verdikleri zaman, bir de olgunlaştıkları vakit, bakın! Şüphesiz ki, bunlarda, iman eden bir kavim için ayetler vardır.»

(En'am : 99)

---

(1) Fızılâl'il-Kuran, Cüz 22, sh.: 12-15

Burada bir hayat panayırıyla karşı karşıya bulunuyoruz. Bu panayırda her çeşit bitki var! Değişik renkte, değişik biçimde ve ayrı ayrı. Hepsi birbirinden güzel, hepsi birbirinden süslü. Herşeyin dopdolu dağılıp coştuğu bir panayır. İnsan duygusu, bu değişik güzellikleri birbiri ardı sıra yakalamaya, kavramaya, doya doya seyretmeye, sonra bir diğeriyle karşılaştırmaya çalışıyor. Şurada uzun, göğe dal salmış bir ağaç var! Orada dalları yere değecek, salkım salkım salınmış, birbirine benzeyen ve benzemeyen ağaçlar. Hepsinin de meyvesi var! Ve bütün meyveler olgun. Hem göze zevk veriyor, hem damağa tad... Ayeti kerime insanları:

— **«Bir meyve verdikleri zaman, bir de olgunlaştıkları vakit.»**

onlara bakmaya davet ediyor! Burada insanın hissen dolup taştığı bu tatlı yiyecekler sergisinde, özellikle bir meyve verdiği zaman, bir de olgunlaştığı zaman dikkatleri onlara çekmektedir. Diğer yerlerde:

— **«Size verdiğimiz rızıkların güzellerinden yiyin!»**

derken burada öyle demiyor. Değişik biçim ve türden tatlı meyvelerle dolu bu sergiyi gezdirdikten sonra «yeyin» demiyor da «Bakın!» diyor. Evet! Şu canlılık dolu evrende serpiştirilmiş olan güzelliğe bakın! Bu tatlı, uyumlu, hareket dolu, tabii tablodaki güzelliğe bakın da, zevk alın! Buradaki güzellik, ruha gıda veren bir gaye ile sergileniyor. Çünkü burada maksat, bedenlerin gıdasından önce ruhu gıdalandırmaktır.

— **«Hayvanları da O yaratmıştır. Onlarda**

sizi ısıtacak şeyler ve birçok faydalar vardır. Onların etlerinden yersiniz. Akşamleyin getirip sabahleyin salarken onlarda sizin için zevk vardır.» (Nahl : 5-6)

Burada «hayvanlar»ın pek çok faydaları açıklanmaktadır. Bu faydaları Allah, insanlara açıklıyor ki nimet ve lutfûna şükretsinler! Lakin yalnızca duygusal faydalar değil söz konusu edilen... Aksine açıkça bu hayvanlardaki «güzellik» unsuruna dikkatler çekiliyor. Evet!:

— **«Akşamleyin getirip, sabahleyin salarken»**

size zevk veren güzelliğe... Güzel, bu evrenin ve canlıların ana yapısında köklü bir unsurdur. Aranan ve görülmeye çalışılan bir unsur... İnsanların onunla zevklendikleri ilahi bir lutûf... Şükretmeleri ve ibadet etmeleri için Allah Teala onları insanlara hem veriyor, hem de hatırlatıyor. Buradaki «güzellik» unsuruna işaretin İslamın varlık düşüncesiyle yakından ilişkisi bulunduğu dikkatlerden uzak değildir. Doğrusu, bu varlıkların derinliğinde güzellik unsuru çok derin bir yer işgal eder. Canlı ve katı her varlıkta güzellik vardır. Allah'ın yeryüzündeki halifesi olan insan, bu güzelliğe hissen açılmakla yükümlüdür. Çünkü o, kendi özündeki en güzel unsur — güzellik hissi — ile evrenin özündeki en güzel unsur arasında bir ilişki kurmak zorundadır. Bu karşılıklı ilişkiyle insanlık basamak basamak yükseklere doğru tırmanır, arınır ve temizlenir. Kainatta ve hayattaki her tür güzelliğin çepeçevre yer aldığı geniş ve kapsamlı bir noktada Tanrı gerçeğiyle karşılaşır.

İnsanlar için büyük faydaları söz konusu olan hayvanlardaki güzellik unsuruna dikkatlerin çekilmesi, İslâm düşüncesine göre insanın bulunması gereken önemli yer için değişik işaretler vardır. Bir kere İslâm düşüncesine göre insan, çok yönlü ufuklarda ve geniş bir alana yayılan varlıktır. İnsan, bir yandan duygusal cephesiyle eşyadaki «fayda»ları değerlendirmeye çalışırken, öte yandan, manevi cephesiyle, eşyadaki «güzellik»leri yakalamaya çabalar. O, hissen bütünüyle «fayda»nın içerisinde boğulup kalmamak zorundadır. Yani hayatının diğer önemli yanlarını ihmal ederek tek bir tarafta çakılıp kalmaması istenmektedir. Hayatta «fayda» unsuru bulunduğu gibi «güzellik» unsuru da vardır. Ve insan, hayattaki bu «fayda» unsuruyla birlikte «güzel»e doğru açılacak kapasitede yaratılmıştır. Onun için hayatı, bütün yönleriyle almak ve kendini bütün yönleriyle hayata vermek zorundadır. Hayatla içiçe girip Allah katındaki değerli yerini kazanabilmesi için bütün kabiliyet ve kapasitesiyle birlikte harekete geçmesi gerekir.

— «Ve Rabbin bal arısına vahyetti ki:

— Dağlarda, ağaçlarda ve hazırlanmış kovanlarda yuva edin!»

— «Sonra her tür mahsulden ye! Sonra da Rabbinin, işlemen için, gösterdiği yoldan yürü!

Karınlarından insanlara şifa olan bal çıkar. Düşünen topluluklar için bunda delil vardır.»

(Nahl: 68, 69)

İnsanların gezindikleri dağlarda, ağaçlarda ve hazırlanmış kovanlarda yuva kuran sonra

her türlü bitkinin özünü alıp bambaşka güzellikte yepyeni bir bileşim getirerek insanlara zevk ve şifa kaynağı olan «arı» ile birlikte bir gezintiye çıkmak... Böyle bir gezinti, insan ruhuna çok değişik duygu izlenimleri verecektir. Önce insan, bu canlı, enerjik, durup dinlenmeden koşuşan ve oynaşan küçücük yaratığın gezintisini izleyecektir. Öyle ki Kur'an'ın ifadesinde kelimelerin çıkardığı müzik ve nağmeler bu hareket ve canlılığı çizgiler halinde tablolaştırmaktadır. Dalga dalga uçuşan bir bal arısı gibi, sağa sola, yukarı aşağı, durmadan devinip hareket etmektedir. Bir an duraklayacak, sonra yeni bir yöne doğru açılıp gidecektir. Bu gezintiye katılan yolcu, ardından o hareketli, güçsüz yaratığın fevkalade üstün yanlarını kavramaya başlayacaktır. Onunla arasında, sevgi ve şefkat karışımı, ruhi bir ilişki kurulacaktır. Ve nihayet insanlara gıda veren, tatlı kokusuyla bambaşka güzellikte bir içecek takdim eden, ufacık tefecik bu yaramazla arasındaki ilişkinin duygusallaştığını görecektir. İşte böyle bir yaklaşma ve kaynaşma, bal arısıyla insan arasında, bir tür hayat arkadaşlığı kurmaktadır.

— «Onlar, üzerlerinde kanat çırpan sıra sıra kuşları görmezler mi Onları, havada, Rahman'dan başkası tutmuyor. Muhakkak ki, O, her şeyi görendir.» (Mülk : 19)

— «Göklerde ve yerde bulunanların, saf saf uçan kuşların Allah'ı tesbih ettiğini görmez misin Her biri kendi niyaz ve tesbihini bilir. Allah onların yaptıklarını bilendir.» (Nur: 41)

Burada, dizi dizi kuşlar, kanatlarını gere

gere, ayaklarını oynata oynata, bir o yana bir bu yana salınarak uçuşmakta ve dikkatimiz bu uçuşan varlıklara yöneltilmektedir. Ayetin dikkatleri bu noktaya çekmesinin pek çok hedefi vardır. Bir kere Allah'ın evrene hakim olan sonsuz gücüne, planlı ve dikkatli yaratıcılığına yöneltilmekteyiz. Burada Allah'ın göklerde ve yer yüzündeki ululuğunu görmekteyiz. Herbirinin ayrı bir dili, ayrı bir konuşması ve ayrı bir tarzı vardır. Bu ayette dikkatlerin toplandığı ana hedef bu... Ama bunun yanısıra Kur'an atmosferinde yaşayan ve İslâm'ın hayat ve kâinat görüşünü bilen, duyarlı ve dikkatli gözlerin çekildiği başka hedefler de var... Birinci ayette:

— «(Fevkahüm — üzerlerinde —» kelimesi, yalnız «kuşlar»ın yerini tayin etmekle kalmıyor sonundaki «hüm» zamiriyle (onların) insanla kuşlar arasında bir ilişki kuruyor. Eğer, ayet-i kerime, böyle değil de «onlar kanat çırpan sıra sıra kuşları görmezler mi?» şeklinde olsaydı veya:

«Onlar gökte kanat çırpan sıra sıra kuşları görmezler mi?» demiş olsaydı, bu ilişki, kesinlikle, anlaşılamazdı. Fakat:

«Üzerlerinde»

kelimesiyle kuş ile insan arasında öyle bir manevi bağlantı kuruluyor ki, bu ilgi, soyut olarak, görme ve düşünme ilişkisinden çok daha derin ve köklü... Bu öylesine bir ilişki ki, insan kalbiyle kuşun kalbi, aynı anda ve aynı noktalarda çarpıyor.

İkinci ayet ise insanlarla kuşlar ve öteki tüm varlıklar arasında bir başka bağ kuruyor...

Tüm varlıklar Allah'ı tesbih ediyorlar... Herbiri kendi yolu ve vasıtasıyla... Hepsinin buluştuğu nokta «tesbih» noktası... Yani tüm varlıkları tek bir kuvvetli bağla bağlayan ve aynı şuur etrafında birleştiren husus, «ibadet» ilişkisidir. Böylece bu evrendeki tüm canlı varlıklar arasında bir yakınlık bağı kuruluyor. Duyu vasıtalarıyla kavranan, insan, kuş, hayvan ve bitki ile «göklerde ve yerde bulunanlar» cümlesiyle ifade edilen ve duyu organlarıyla kavranması mümkün olmayan herşey birbirine yaklaşıyor ve Allah'ı tesbihte yan yana geliyorlar.

Kur'an ve İslâm atmosferinde yaşayan duyarlık sahibi insanlar, varlıklar arasındaki ilişkinin bu derin işaretlerden ibaret olmadığını, bunların yanı sıra aynı derecede anlamlı daha pek çok ima ve işaretlerin bulunduğunu görecektir.

«Allah bütün canlıları sudan yarattı. Kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayakla yürür. Kimi de dört ayakla. Allah dilediğini yaratır. Şüphesiz ki Allah herşeye kadirdir.» (Nur : 45)

Buradaki «yakınlık», sadece manevi ve ruhi bir yakınlık olmaktan öte, çok daha açık ve seçik şekilde duyulabilen maddi bir yakınlıktır. Bir kere, tüm varlıkların yaratıldığı ana maddedeki — mecazi değil gerçek — ortaklık anlatılmaktadır. Ana maddesi su olan tüm canlılar daha sonra ayrı ayrı şekillerde ve değişik türler içerisinde farklı hüviyet kazanmış olmakla beraber, neticede hepsi yeşerdikleri ana kaynağa döneceklerdir. Şu halde insan, kendisiyle mevcudattaki canlı varlıklar arasında çok yakın ve

kuvvetli bir ilişkinin bulunduğunu duyarken hayal ve vehme dalmamakta, şairane tahayyüllere gömülmemektedir. Bu ilişki hayal değil gerçektir. Ama öylesine korkunç bir gerçek ki, insan gözüne çok çeşitli pencereler açıyor ve hayatı bu pencerelerden seyrettiriyor. İnsan ruhunda bu gerçekliğin yer aldığı alan gittikçe genişiyor, derinleşiyor ve kökleşiyor. İnsanoğlunun sahibolduğu şiir ve sanat, ruhla kâinat arasında en geniş anlamda bir pencere açıyor. Burada âyeti kerîmenin hayvanlardan sözederken «men» edatını kullanıp ta genellikle düşünemeyen varlıklar için kullanılagelen «ma» edatını kullanmayışı da dikkatlerden uzak tutulmamalıdır. Bu ifade ile insanın ruh dünyasıyla kainatın derinlikleri arasında bir bağlantı kurma gayesi güdülmüştür. Yukardaki âyetin sözünü ettiği insan'la, kimi karnı üzerinde sürünen, kimi iki ayakla yürüyen, kimi de dört ayakla gezinen yeryüzü canlıları arasındaki bu yakınlığı diğer âyeti kerimede — açık sözle olmasa bile — en azından ima yoluyla daha ilerilere götürmektedir:

— **«Ve Allah, sizi, yerden ot bitirir gibi bitirmiştir!»** (Nuh : 17)

Bu âyetin, kesin olarak, derinliğini kavrayamadığımız ilmi delaletlerini bir yana bırakacak olursak çok derin psikolojik işaretleriyle karşı karşıya geliriz. Burada insanla bitki arasında yakın bir bağlantı kurulmaktadır. Her ikisi de yerden bitmiştir. Ve her ikisi de biten bir bitkidir.

İnsanı hayat ve kainata bağlayan bundan daha derin ve köklü bir bağ bulunabilir mi? Ve

insan, kendisini öteki canlılara bağlayan bu canlılık bağını zihninde derinden derine düşündüğü zaman, ruh ve kainat platformunda benzersiz bir genişliğe eriştiğini görür. Öyleyse Allah Resulü'nün bir küçük fidanı tutup öperek «Keşke ben de aşılanan bir ağaç olsaydım!» diye söylenmesi anlamsız değildir! O, hayat ve canlılarla sağlam ve kopmaz bir bağlılık içinde bulunduğunu, yüce ve eşsiz ruhunda hissetmiş ve bu duygusunu kelimeler halinde kalıplara dökmüştür.

* * *

Ve nihayet, İslâm düşüncesine göre insanın aldığı rol gelir. İnsan Allah'ın yeryüzündeki halifesidir:

«Hani Rabbin, meleklere

«Yeryüzünde bir halife yaratacağım! demişti de...» (Bakara : 30)

İnsan yaratıldığı andan beri, Allah katında üstün bir mevkie sahibtir:

«Andolsun ki, biz ademoğlunu mükerrem kıldık. Karada ve denizde taşıdık. Ve temiz nimetlerden onları rızıklandırdık. Yaratmış olduklarımızdan çoğuna onları üstün kıldık.»

(İsra : 70)

Allah insanı en güzel biçimde yaratmıştır:

«Size suret verip, suretlerini en güzel şekilde yapmıştır. Dönüş O'nadır.» (Teğabün : 3)

Ve ona bir yığın kabiliyetler vermiştir:

«Ve sizin için kulaklar, gözler ve kalbler vareden O'dur. Ne de az şükrediyorsunuz!»

(Mülk: 23)

İnsanoğluna, evren içerisinde yüce bir yer lutfetmiştir:

— **«Göklerde olanları, yerde olanları, hepsini size musahhar kılmıştır.»** (Casiye : 13)

— **«Size yeryüzünü boyun eğdiren O'dur. Şu halde yerin sırtlarında yürüyün ve Allah'ın verdiği rızıktan yiyin.»** (Mülk : 15)

Hayat hadiselerinde müsbet bir rol vermiştir·

— **«Şüphesiz ki bir millet, kendini değiştirmedikçe Allah da onları değiştirmez.»** (Ra'd : 11) Şu halde, Allah'ın iradesi, insan iradesi vasıtasıyla cari olmaktadır.

Böylece insanın hayattaki rolü kesinlik kazanmaktadır. Şöyle ki; Allah insanı en güzel biçimde yaratmış ve ona hem kendi yapısında, hem de çevresindeki kainatta sayısız lutûf ve ihsanlarda bulunmuştur. Yeryüzünde hilafet vazifesini yapmak, kainatı imar edip geliştirmek, dünyadaki değerli rızık hazinelerini çıkarmak, hem eşyanın esrarını ve hem de göklerde ve yeryüzündeki esrarı öğrenmek için büyük bir yer lûtfetmiştir. İnsan, Allah'ın izniyle kendi emrine verilen enerji sayesinde kainattaki esrarı çözmeye çalışır. Ve bunları kullanarak Allah'ın gösterdiği yolda dosdoğru yürüyen iyi bir insan ile hayatı kurmayı gerçekleştirir:

«Eğer tarafımdan size bir hidayet gelir de, kim benim hidayetime uyarsa artık onlar için hiçbir korku yoktur. Ve onlar üzülecek de değildirler.» (Bakara : 38)

Üstün bir hayat, yüce ve tertemiz bir yaşantı... Allah'ın lutuf ve ihsanlarıyla yarattığı

birçok varlıklara üstün kıldığı insana yaraşan bir hayat... Bu yüce ve üstün mevkiden inip hayvanların yaşadığı seviyeye boylamayan bir hayat... İşte ileri bölümlerde İslâmın nazarında insanca yaşamanın nasıl olabileceğini açıklamaya çalışacağız!

İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE İNSAN

«Hani Rabbin; meleklere demişti ki: Ben çamurdan bir insan yaratacağım! Onu yapıp ruhumdan üflediğim zaman ona secde edin!»

(Sad : 71-72)

İslâm düşüncesinde insan, aynı yapı içinde içiçe girmiş ve birbirine bağlı, değişik bu iki unsurdan ibarettir. Yeryüzünün çamurundan bir kabza... Ve Allah'ın ruhundan bir nefha...

Toprağın çamurundan bir avuç... Orada maddi elementlerin hepsi mevcut. Oksijen, hidrojen, karbon, kalsiyum, fosfor vesaire... Bu elementlere toprağın arzuları ve yeryüzünün ihtiyaçları temsil ediliyor.

Allah'ın ruhundan alınan nefha'da, tertemiz ruhi parlaklık, idrakın güçlü şuuru ve insan ruhunun irade gücü temsil ediliyor. Bu ikisinden insan denen varlık meydana geliyor.

Öyleyse insan yalnızca bir avuç toprak değildir. Toprağın ihtiyacı olan yeme, içme ve cinsel arzulara boyun eğen bir parça değildir. Bu ihtiyaçlar karşısında kendine sahib olamayan ve belirli bir hareket biçimi tayin edemeyen bir varlık değildir. Ama büsbütün ruhi parıltıdan ibaret de değildir. İstediği yana açılabilen, hiçbir ihtiyaca boyun eğmeyen, zaman ve mekan kayıtlarının tesiri altında kalmayan, varlık ve yokluk gibi sınırlarla bağlanmayan, toprağa

yapışıp kalmış bir et parçasından ibaret değildir.

İnsan, ezici ihtiyaçların ve sınır tanımaz aydınlıkların kompleksi bir varlıktır. Bu karışımda, zaman olur iki unsurdan biri galib gelir ve o zaman ya toprağın zorunlulukları ve çamurun yapışkanlığı ortaya çıkar. Veya ışığın hafifliği ve parlaklığı beliriverir. Fakat insan, hayatının hiçbir anında bu iki unsurunu birbirinden ayırarak yaşayamaz.

Mümkün olsa da ruh ve beden unsurundan ayrılabilse o zaman aslî yapısından uzaklaşır ve artık ona «insan» demek mümkün olmaz.

Sadece cesetten ibaret olsa, her türlü aydınlıktan uzak, tamamen hissinin mahkûmu bir varlık haline gelse, çirkin ihtiyaçların esiri olsa, bitmez tükenmez yeme içme ihtiyacıyla kavrulup dursa, doymak nedir bilmeyen cinsi eğilimlerinin kölesi olsa... Duygularının kavradığı sınırların içine hapsolup kalsa ve şuur aleminin ötesindeki, ruhun kavrayabileceği enginlikler evrenine geçemese... Bu takdirde o, insan olamaz. İnsanlık aleminden çıkıp hayvanlar dünyasına gömülür.

Saf bir ruhtan ibaret olsa, maddi bünyesini ihmal etse, vücudunun ezici ihtiyaçlarını karşılamasa ve rahiplik hayatı yaşasa... Evet, his ötesi dünyada yaşayabilmek için duygularıyla kavradığı alemi tamamen bir kenara itse... Artık o, insan olamaz. Kendi gözünde insandan daha üstün bir varlık haline gelebilmek için çırpındığını sansa da gerçekte o üstün varlık seviyesine asla ulaşamaz. Çünkü onun varacağı üstün seviye tamamen bir menfi durumdur ki,

üstünlük ve meziyetle ilgisi yoktur.

Aslında bu, insanın sahib olduğu en üstün değeri, pratik hayatta etkin rol alan müsbet değeri tüketip heder etmekten başka birşey değildir.

Şu halde insan, kendi fonksiyonunu yeryüzünde gerçekleştirir. Kapasitesinin en üstün şeklini tahakkuk ettirir. Komple tabiatı olan toprak parçasıyla ruhi soluğu birlikte yaşadığı zaman beklenenin üstünde, çok daha iyi şeyleri gerçekleştirir. İşte bu toprak parçasıyla ruhi soluğun İslâm terminolosinde birleştirilmesinin gereği şudur:

İnsan biyolojik yapısının gereği olan toprağa bağlı ihtiyaçlarını hayvanca yollara başvurarak değil, insanca yollara başvurarak giderir. Keza meleklere özgü ruhani şevklerini gerçekleştirirken meleklere mahsus araç ve yollarla değil, insana mahsus yollarla gerçekleştirir.

Yer, içer, cinsel ihtiyaçlarını tatmin eder... Bütün bu konularda hayvanlarla ortak yapıya sahibtir. Ama yine de insan bu ihtiyaçlarını «hayvanca» değil «insanca» yerine getirir. Bu ihtiyaçların karşılanmasında, insanla hayvan arasındaki başlıca fark, mekanik olarak ihtiyaçları karşılama biçiminden ibaret değildir. Hatta bu karşılama biçimi, çoğu zaman birbirine de benzer Ama insanla. hayvan arasındaki başlıca fark aradaki ruh ve şuur farklılığıyla «davranış tarzı» dır.

Yemek, içmek ve cinsel istek... Bu ihtiyaçları hayvan direkt yollarla ve içgüdüsünün kendisine gösterdiği belirli biçimlerle karşılar. Bu karşılama biçiminde hayvan'ın seçme hakkı

yoktur. Miktarını tayin edemez. Zamanını kestirmez. Ve herhangi bir nedenle onlardan uzaklaşmada kendi ihtiyarı sözkonusu değildir.

Yemek, içmek ve cinsel istek... Bunlar insanın karşılamak zorunda olduğu ihtiyaçlardır. Fakat insan bunları «insanca» yollarla karşılar. Kendine bir «davranış biçimi» seçer. Maksadı, bu ihtiyaçları törpüleyerek, eğiterek, güzelleştirerek ve «seçerek» karşılamaktır... O, bir çiğ et parçasını tırnağıyla koparıp dişleriyle öğüterek çiğnemez ve yutmaz. Bir parça kapıp hayvancasına saldırarak bir doyumluk şeyle yetinmez. Aksine, bunu belirli bir ölçü ve edeb içerisinde yapar. Maksadı, içgüdüsel saiklerle (motif) bu saikleri karşılama hali arasında farklı bir mesafe bırakmaktır. Nihayet o da içgüdüsel motiflerini karşılamaktadır. Doğru! Ama, şüphesiz ki bu saiklere onların «karşılanışı» arasındaki merhale ve kendi kurduğu davranış kuralları, karşılama biçimi arasına yerleştirildiği mesafe farklıdır. Bu mesafe, belirli duygular, düşünceler ve belli davranış şekilleriyle «güzelleştirilir.» İşte «insan»la «hayvan»ı ayıran nokta, saikle (motif) karşılama arasındaki bu mesafedir. Ve bu mesafeden insanın biyolojik ihtiyaçlarını karşılama şeklinin hayvandan ayrı ve insanca olduğu görülmektedir.

Cinsiyet konusunda da durum aynıdır. Hayvanlar dünyasında, dişi ve erkeklerin çiftleşme mevsimi gelmeden cinsi saikler artar. Çiftleşme vaktini belirlemede hayvanın «seçme» yetkisi yoktur. Cinsel dürtüler topluca harekete geçer ve orada hayvanın ferdi ayrıcalığı yoktur. Heyecana gelen cinsi istekler, belirli

hareketlerle, ilerleyerek neticede cinsel birleşimle son bulur.

Bu hareketleri hayvan kendisi seçemez. Tür'ün bütün bireylerinde aynı hareketler vardır. Bundan daha önemlisi de hayvanlar dünyasında her dişi her erkek için mübahtır. Her erkek her dişi'ye istek duyabilir. Bu «komünite» isteğini gerçekleştirmek için hiçbir engel yoktur. Ancak «erkek»lerin «dişi»lerle veya kendi aralarında savaşıp birçoğunun helak olup geriye kalanların dişiler bölüğüne sahib olmaları ile mümkün olur.

Cinsiyet ihtiyacı insan dünyasında da mevcuttur. Fakât insan — insan olunca, — cinsel ihtiyacını «hayvan»lardan ayrı bir biçimde karşılar. Herşeyden önce, insan hayvanda olduğu gibi belirli «zaman» kaydından uzaklaşmış ve yılın bütün günleri insan bakımından, çiftleşmeye elverişli duruma gelmiştir. Fakat buna karşılık, insan, — herşeyden önce kendi faydasına olarak — cinsel isteğini tatmin için gerekli miktarı tayin konusunda bir bağımlılık gereği duyar. Bu bağımlılığın sağlanması için gereken kontrol mekanizması da onun bünyesinde mevcuttur. Her konuda olduğu gibi, cinsiyet bahsinde de insan, bir hayvan «sürüsü» olmaktan çıkmış, başlıbaşına bir «kişiliğe» sahib varlık haline dönmüştür. O, davranışını, yollarını, zamanını, birleşme ve ayrılma şeklini kendisi seçer ve tayin eder. İnsanlar dünyasında, her «dişi» her «erkek» için «mubah» değildir. Her erkek, her dişiye sahib olamaz. Çünkü insanlık ale-

minde cinsel istek, şuursuzca, mekanik bir hedefe yönelik değildir. O, insanın kişisel bilincinin neticesinde gerçekleşir. Cinsel brleşimde insanın rolü, sadece «temas» değildir. Çünkü o, bir makine değildir. İnsanlık dünyasındaki herşey gibi cinsle isteğin de, insan bireyi tarafından kavranan ve bu kavrayış gereğince yerine getirilen şuurlu bir hedefi vardır.

Bu kavrayıştır ki insana, yeryüzündeki vazifesinin bir «aile» ve «toplum», oluşturmak yoluyla gerçekleşebileceği «gerçeği»ni kavratmıştır. Aile yuvasının kurulabilmesinin temel şartı, erkekle dişi arasında bir sevgi ve şefkat bağının bulunmasına, bir «kadın»ın bir «erkeğe», bir erkeğin de bir kadına ait olmasını gerektirmiştir Böylece yetişen nesillerin eğitimi için en sağlam kurum olan «aile yuvası» içerisinde nesiller, hem maddi hem de ruhi huzur içerisinde sakin bir yuvada yetişme imkanı bulurlar. O zaman, toplumun fertleri arasında «dişi»leri «avlamak» için erkekler arasındaki barbarca çatışmalardan başka, türlü ilişkiler kurmak mümkün olur. Ve o zaman fert, cinsi ihtiyacını huzur ve güven içerisinde karşıladıktan sonra insan denen varlığın ihtiva ettiği öteki insancıl hedeflere doğru yönelir ve onlara ihtimam gösterir.

Nihayet insan, cinsi isteğini karşılamaktadır... Evet! Ama... Şüphesiz ki cinsel istekle onun karşılanması arasında geçirilen korkunç bir mesafe vardır. İşte bu mesafede cinsel arzuyu tatmin davranış kuralları ve edebiyle ortaya çıkar. Ve bu mesafede biyolojik motif'e insanî «duygular» eklenir:

«Kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler yaratıp aranızda sevgi ve esirgeme varetmesi de O'nun âyetlerindendir. Şüphesiz ki bunlarda, düşünen topluluk için işaretler vardır.»

(Rum : 21)

İşte bu surede işe belli hedefleri olan düşünceler karışır. İnsan'la hayvan'ı ayıran mesafe buradadır. Burada «anlaşılır» insanın hayvanî ihtiyaçlarını, insanca nasıl telafi edeceği...

* * *

İslâm'ın insan konusundaki düşüncesinin birinci bölümü bu... İnsan'la hayvan'ın ilişkisi bu bölümde açıklanır. İkinci bölümde ise «insan»ın «melek»le ilişkisi ortaya konur. Bu ilişki, insanın yüce arzularını «melek»çe yollarla değil, «insan»ca yollarla karşılaması gereğini ortaya koyar.

İslâm düşüncesinde, şekli çizildiği gibi, «melek», doğrudan doğruya «nur»dan yaratılmış bir varlıktır. Bedenin ağırlığı ve çamurun tutuculuğu onda yoktur. Bunun için de melek, safi parıltıdan ibaret ve görevi belirlenmiş bir varlıktır. Hedefi, biteviye ve tam olarak mutlak anlamda Allah'a itaattır:

«Ki onlar Allah'ın kendilerine emrettiğine katiyyen baş kaldırmazlar ve emredileni yaparlar.» (Tahrim : 12)

«Gece gündüz bıkmadan O'nu tesbih ederler.» (Enbiya : 20)

«Hiç usanmadan gece ve gündüz O'nu tesbih eder dururlar.» (Fussilet : 38)

Şu halde, çizilen «melek» tablosu, parlak, aydınlık ve güzel bir tablodur. Fakat tabiatı

komple ve hedefi çift yönlü olan insan tabiatından ayrıdır. Bunun için insan melekleşmek için zorlanmaz. Çünkü insanın «melekleşmesi» onun insani tabiatını bozar. Ve bünyesindeki biyolojik yönü yıpratarak verimsiz hale getirir. Bunun için, yüce Allah:

«Ve uydurmuş oldukları ruhbanlığı biz kendilerine yazmadık.» buyuruyor. (Hadid : 27)

Bu demek değildir ki insan; kendi tabiat yapısını ve birleşimini meydana getiren «parıltı»ya kapılmasın! Enginlik ve ruhaniyete açılmasın. İhtiyaçlarını yenerek onların üstüne çıkıp her türlü sınır ve bağdan kurtulmasın. Bilakis insan, bunu yapmak için teşvik olunur ve her vesile ile buna yöneltilir. Ama onu yaparken ayağını yerden kesmesi de istenmez:

«Ve dünyadan nasibini unutma!»

(Kasas : 77)

— «Enes ibn Malik rivayetle diyor ki

Üç kişi Peygamberin eşlerinin yanına gelip O'nun ibadetini soruşturuyordu. Peygamberin nasıl ibadet ettiği kendilerine bildirilince, O'nun yanında kendi durumlarının önemsizliğini ima edercesine dediler ki:

— Biz nerde, Allah'ın Resulü nerde? Allah onun gelmiş geçmiş günahlarını bağışlamıştır.

İçlerinden birisi dedi ki:

— Ben (Peygambere uymak için) geceleri, bütünüyle, namaz kılarım. İkincisi de dedi ki:

— Ben (Peygambere uymak için) bütün gün oruç tutar ve hiç bozmam!

Üçüncüsü ise şöyle dedi:

— Ben (Peygambere uymak için) ebediy-

yen evlenmem ve kadınlardan uzak bulunurum!

Bunu duyan Resulullah (SA) geldi ve dedi:

— Böyle böyle diyen sizler misiniz? Vallahi ben, sizin içinizde, Allah'tan en çok korkan ve en çok sakınan kişiyim. Fakat hem oruç tutarım hem yerim; hem namaz kılarım hem yatarım; Hem de kadınlarla evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse o benden değildir.»

(Buharî, Müslim, Nesaî)

İşte insanın üstünlüğü şuradan gelmektedir: O, ayağını toprağa basa basa yürürken ruhu ile semalarda gezinir...

İşte beşer fıtratını bütün gerekleriyle göz önünde bulunduran İslâm mucizesinin insana bakış tarzı... Değişik ve aşırı hedefler arasında dolaşmadan orta ve denge noktasını meydana getiren bir düşünce sistemi... Ne darvinizm gibi insanı hayvan derecesine düşürür, ne de Budizm ve Hind dinleri gibi insanı rahib hayatına sürükler. Nasıl «idealist» görüşten çeşitli düşünce ve felsefe sistemleri ortaya çıkmışsa, insanı hayvanların derekesine düşüren «materyalist» görüşten de değişik psikoloji, sosyoloji ve ekonomi akımları doğmuştur. Darvinizm ve materyalizmden, ekonomi alanında Marksizm, sosyoloji alanında tarihi materyalizm ve psikoloji alanında Freud'izm gibi akımlar doğmuştur. İnsanı ruhbanlığa sevkeden görüşten de antik çağda Platonun «idealizm»inden 19. Yüzyılda Hegel'in felsefesine kadar değişik idealist akımlar ortaya çıkmıştır. Ve her iki görüş açısından sanat ürünleri meydana gelmiştir. İlerde bu sanat ürünleri üzerinde daha geniş bilgiler ve-

leceğiz. Burada söz konusu edilen husus, İslâm düşüncesindeki «realizm»dir. Ama yeri geldiği için kısaca değinip geçmek istiyoruz: Gerek «idealist», gerekse «materyalist» düşünce sistemlerinden ve bunların insana bakış açısından doğan eksiklik ve yanlışlıkla sanat alanında sapık eserler meydana çıkmıştır. Bir çok noktalarda sahib olduğu derinlik ve inceliğe, üstünlük ve güzelliğe rağmen, bütün bu sanat eserleri eksiktir. Bu eserleri, herşeyi ortaya çıkaran insancıl ölçeklerle ölçtüğümüz zaman onlardaki güzellik ve incelik, derinlik ve üstünlük gözümüzü kamaştırıp da taşıdıkları sapıklıkları görmezlikten gelmemeliyiz. Elimizdeki «insanî ölçü», insan tabiatını belirli bir noktaya toplayan tekelci görüşten uzak, insanı tüm gerçekleriyle birlikte ele alan toplayıcı ve birleştirici görüştür.

— «Kim, zulüm ve düşmanlıkla bunu yaparsa, yakında biz onu cehenneme sokacağız. Bu, Allah'a pek kolaydır.»

— «Size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, küçük günahlarınızı örter ve sizi şerefli bir mevkie sokarız.»

— «Allah'ın sizi birbirinizden üstün kıldığı şeyleri özlemeyin. Erkeklere, kazandıklarından bir pay vardır. Kadınlara da kazandıklarından bir pay vardır. Allah'tan, O'nun lutfundan isteyin! Muhakkak ki, Allah herşeyi çok iyi bilendir.»

— «Ana-babanın ve akrabanın geriye bıraktıklarından her birine varisler kıldık. Yemin-

lerinizin bağladığı kimselere hisselerini verin! Muhakkak ki, Allah, herşeye şahid olandır.»

— «Erkekler kadınlar üzerine hakimdirler. Çünkü Allah, kimini kiminden üstün kılmıştır. Hem de erkekler, mallarından infak etmektedirler. İyi kadınlar, itaatlı olan ve Allah'ın korumasına karşılık kendileri de gizliyi koruyanlardır. Serkeşlik etmelerinden endişelendiğiniz kadınlara öğüt verin! Kendilerini yataklarında yalnız bırakın! (Yine dinlemezlerse) dövün! Size itaat ettikleri takdirde aleyhlerinde bir yol aramayın! Muhakkak ki, Allah, Aliy ve Kebir olandır.»

— «Eğer aralarının açılmasından endişeye düşerseniz, kendilerine, bir hakem erkeğin ailesinden, bir hakem de kadının ailesinden gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse, Allah onların arasını bulur. Muhakkak ki, Allah, Alim, Hakim olandır.»

— «Allaha ibadet edin! O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın! Ana, babaya, yakınlara, yetimlere, düşkünlere, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşa, yolcuya ve eliniz altında bulunanlara iyilik edin. Allah kendilerini beğenip böbürlenenleri sevmez.»

— «Onlar hem cimrilik eder ve insanlara cimrilik tavsiye ederler ve Allah'ın kendilerine lutfundan verdiği şeyleri saklarlar. Biz kafirler için hor ve rüsvay edici bir azab hazırladık.»

— «Mallarını, insanlara gösteriş için sarfeden, Allah'a ve ahiret gününe inanmayanları da Allah sevmez. Şeytan kime arkadaş olursa, o ne kötü bir arkadaştır.»

— «Allah'a, ahiret gününe inanmış ve Al-

lah'ın verdiği rızıklardan riyasızca sarfetmiş olsalardı? Allah onları çok iyi bilendir.»

(Bakara : 30-39)

İşte Hz. Adem'in kıssası... Bu kıssa, başlangıcından sonuna kadar beşeriyetin kıssasıdır. Evet! Başından sonuna insanlığın hikayesi... Bu kıssada, sanat bakımından üzerinde durulacak birçok noktalar var. Yeri geldiğinde bu noktaları açıklayacağız. Bu bölümde bizim uğraştığımız esas konu, İslâm'ın insan düşüncesini ortaya koymaktır.

İnsan, kendi iç dünyasını gözetlediği zaman bu kıssada anlatılan gerçeklerin doğruluğunu yeryüzündeki hayatının her anında görür. Bir kere, insanoğlu, enerji sahibi, güçlü kudretli bir varlık olarak yaratılmıştır. Ama nefsinde sürekli bir zaaf noktası taşır. Şehvet ve arzularına düşkünlük:

— «Kadınlardan, oğullardan, kantar kantar altın ve gümüşten, nişanlı atlardan, develerden ve ekinlerden gelen zevklere aşırı düşkünlük insanlar için süslenip hoş göründü. Bunlar dünya hayatının geçimidir. Oysa gidilecek yerin güzel olanı Allah katındadır.» (Al-i İmran : 14)

İnsanoğlu bazan bu şehvet ve isteklere boyun eğer, kendini onlardan alakoyamaz. Şehvet ve isteğinin kulu kölesi olur. Peşinden sürüklenir gider. Bazı kereler, bir anlık zaafa kapılırsa da kısa zamanda kendine gelip tövbe eder ve Allah tövbesini kabul buyurur. Bazı zaman şehvet ve arzularını kendi buyruğu altına alır, ihtiyaçlarının üstüne çıkar ve böylece kendi takat ve istidadının en üstün şeklini gerçek-

leştirerek yücelere açılır: «O zaman sen mü'minlere «Rabb'inizin, size indirmiş üç bin melek ile yardım etmesi, size yetmez mi» diyordum.»

«Evet, sabrederler, (Allah'dan) korkarsanız; onları hemen şu dakikada üzerinize gelseler, Rabb'iniz size nişanlı beşbin melekle yardım eder.» (Al-i İmran : 124-126)

İnsan, isteklerinden kaçınıp nefsine hakim olduğu zaman en üstün seviyeye erişir ve Allah'a en yakın noktaya yükselir. Ama kendini arzularına kaptırır ve şehvetin esiri olursa, düşer düşer ve en alt noktaya iner, Ve işte o zaman, şeytanın oltasına takılır kalır. Ama Allah yine de merhametlidir. Çünkü yeryüzünde ona hiçbir nimeti lûtfetmekten esirgememiştir.:

«Ve yeryüzünde bir süreye kadar sizin için durup eğlenme vardır.»

İnsana, şehvetin esiri olmayı yasaklamıştır. Gönderdiği düsturuyla şehvet ile, eğlenme arasındaki farkı göstermiş, istenen nimete ermek için bu yasaya uyulmasını öngörmüştür.

* * *

— «And olsun ki, biz, Ademoğlunu mükerrem kıldık. Karada ve denizde taşıdık. Ve temiz nimetlerden onları rızıklandırdık. Yaratmış olduklarımızdan çoğuna onları üstün kıldık.»

(İsra : 70)

İslâm düşüncesinde «insan», Allah tarafından şereflendirilmiş bir varlıktır. Allah'a bağlı olduğu ve onun çizdiği yolda yürüdüğü sürece bu şerefi beraberinde taşır. Yüce Allah, insanı yeryüzünün imarı için gerekli olan güçlerle donatmıştır:

«Ve onu karada ve denizde taşıdık. Temiz nimetlerle rızıklandırdık.»

Temiz nimet deyimi çok geniş ve kapsamlı bir ifade belirtir. Her türlü yiyecek ve içecekleri içine alır. Yalnız yiyecek ve içecek şeyleri mi? Hayır, karada ve denizde saklanmış olan, gökte ve yerde mevcut bütün nimet ve hazineleri...

«Ve size göklerde olanlarla yerde olanların hepsini musahhar kılmıştır.» (Casiye : 13)

Gökler ve yeryüzü tüm olanlarıyla birlikte, kanun ve nizamları, üretim ve enerji kaynaklarıyla birlikte Allah tarafından insanın emrine verilmiştir. İnsan oradan elde ettiği güzel rızıklarla hayatını sürdürür ve yeryüzündeki hilafet görevini yerine getirir. Bu var olan herşeyin içnde dünyamızı aydınlatan, ısıtan ve canlandıran güneş ışınları toprağı yeşerten yağmur, hayatın devamını sağlayan haya ve içindeki elementler, elektromanyetik dalgalar, med ve cezir olayları, gök cisimlerinin çekim gücü ve... Varlık âleminde bulunan tüm enerji ve imkanlar insanoğluna verilmiştir. Bu imkanlar arasında Allah'ın insanlara ihsan ettiği bazı lutuflar da vardır. Onların başında da, bu kainattaki enerji ve varlıkları bilmek, ve onları yeryüzünün imarı, hayatın geliştirilmesi için kullanma bilgisi de vardır. İnsanoğlu bütün bu lutuf ve nimetlerle «iyi iş» (Ameli Salih) yapmak zorundadır.

— **«Muhakkak ki inanıp iyi işler (Ameli Salih) yapanlar...»**

İyi iş, (ameli salih) insanı Allah'a yönelten herşeydir. İbadet ve ziraat, sanat ve mimari, her türlü bilgi ve evrenin hazinelerini keşfetme yol-

ları, yapılan işlerin amel-i salih olabilmesi için Allah'ın yasasında belirtilen şartların bulunması gerekir. Bu şartlar, insanı, en ince detaylarına kadar onun tüm hayatını kapsar. Ferdî ve sosyal hayatını, ruhî ve fikrî hayatını, maddi ve ekonomik hayatını... Gayesi yeryüzünde tüm insanların sevgi ve kardeşlik esasları dahilinde, ezeli hak ve adaletin ışığında, Allah'ın geniş rızkından faydalanarak doğru, temiz, düzenli ve erdemli bir hayat kurmaktır.

Ruhî, fikrî, sosyal, ekonomik ve maddi hayat; İslâm düşüncesine göre, insanın Allah'a takdim etmesi gereken iyi iş (amel-i salih) in bir bölümüdür. Bunun için de her zaman Allah'a bağlı olmak zorundadır. Çünkü İslâmın gözünde insan, birbirinden ayrı iki bölümden meydana gelmiş değildir. İnsan, bir parçası dünyaya bağlı iş gören, bir parçası göğe bağlı ibadet eden varlık değildir. İslâmda iş ibadettir, ibadetde iştir. Ve her iki bölümüyle insan aynı insandır. Çünkü o, doğduğundan beri bir avuç toprakla bir soluk ruh'tan ibarettir. Toprak ve ruh içiçedir onda, ayrı değildir. Bunun için onun bünyesi diğer varlıklardan farklı değildir. Ruh, akıl ve beden tek bir yapıdır. İş ve ibadet bir tek varlıktır. Dünya ve ahiret aynı öze sahiptir. Ve insanın yaptığı her iş, bütün varlığından çıkar. (1) Hayatının her anı, hem dünya hem ahiret içindir. (2) Bunun için işler bir kısmı Kay-

---

(1) İslâm Terbiyesinin Metodu, İslâm Eğitiminin Özellikleri Bölümü.

(2) Peygamberden İktibaslar.

sere, bir kısmı Allah'a ait olmak üzere, ikiye bölünmez. Bilakis herşey Allah içindir. Kayser de Allah'ın hükmü altında, Allah'ın kanuna boyun eğer. Öyleyse Allahtan ayrı, insanın ne ekonomik düzeni, ne sosyal sistemi, ne de dünyevi nizamı olur. Hiçbir şey için «bu, dünyanın nizamıdır, oraya Allah'ın müdahelesi yoktur» denemez. Ve yine hiçbir şey için «bu, dini ilgilendirir dünyayı ilgilendirmez» denemez. Dünya; içinde bulunan herşeyiyle beraber Allah'a boyun eğer. O'na Allah'ın hükümlerinin hakim olması gerekir. İnsanların ahlak ve adetleri... Birbirleriyle ilişkileri... Bireysel ve toplumsal hareketleri... cinsî, ekonomik ve sosyal davranışları... Savaş ve barışı... İç ve dış politikası... Hepsi Allah'ın yasasıyla çevrilidir. Ve yasaya göre düzenlenmiştir. Hepsini Allah kontrol eder, insanın istek ve kaprisine terkedilen hiçbir şey yoktur.

* * *

Bu işlerin bütünü birbiriyle bağlantılıdır. Hem ruhların derinliğinde, hem de hayatın içinde... İnsanın yaptığı işlerden, kendi başına bağımsız ve ötekilerle ilişkisi olmayan hiçbir iş yoktur. Ruhî, aklî ve organik faaliyetleri bu birleşik yapıdan doğmuştur. Bunun için de birbirine bağlıdırlar. Her cephesi ötekilere etki eder. Toplum hayatı bakımından da durum böyledir. Ekonomik düzeni; sosyal, ruhî ve ahlakî düşünceden ayırmak imkansızdır. Bunlardan hiç birini diğerinden ayrı olarak ele alamayız. Hiçbirinin diğerine etki etmediğini veya etkisi altında kalmadığını ileri süremeyiz. Ekonomik hayat;

ruhi ve ahlakî değerlerden ayrılamaz. Ahlakî değerler ekonomik hayattan soyutlanamaz. İnsanlara:

«Siz kişisel davranışlarınızda serbestsiniz. Cinsi hareketlerinizi ve ruhî değerlerinizi istediğiniz şekilde düzenleyebilirsiniz. Ama politik ve ekonomik konularda devletin şu veya bu düzenine uyun!» denilemez.

Keza: «Geleneksel ahlak kaidelerine bağlanın! Kötülük yapmayın, içki içmeyin ve farz ibadetleri yerine getirin. Sonra ekonomik durumunuzu, istediğiniz gibi şekillendirin. İnsanları sömürün, köleleştirin ve haklarını yeyin!» denemez. Çünkü toplumun ve ruhun iç yapısında mevcut olan ilişkiler, bütün bu konuların belli bir düzen ve sistem içinde olmasını gerektirir.

* * *

Bütün bu konularda işin başı dengeye dayanır. Denge; Allah'ın nizamı üzere yürüyen ruhların kazandığı bir niteliktir. Denge; bu evrende hakim unsurdur. Gök cisimleri dengelidir. (1) Bir arpa boyu şaşmayan, bir saniye veya salise uzaklaşmayan, bir metre ışık hızı değişmeyen, ince, sağlam ve hassas bir nizam evreni dengeler. Denge; bizim bir bölümünü teşkil ettiğimiz güneş sisteminin belirgin bir özelliğidir. İçinde yaşadığımız dünyanın özellikle bir niteliğidir. Ve çok daha özel olmak kaydıyla, yeryüzündeki hayatın ana simgesidir. Evrendeki denge konusunda, ilim, çok şeyler diyor. Ama burada onları açıklayacak değiliz. Duygulu

---

(1) İslâm Terbiyesinin Metodu.

ve derin görüşlü kişiler, evrendeki dengeyi ilim söylemezden önce de idrak ediyorlardı. Ruhi bir parıltı ve huzme halinde bunu kavramışlardı.

İnsan hayatı da, içinde yaşadığı kainatın ve bütün canlıların uyduğu en büyük kanuna uymak ve bütün davranışlarında denge esasını ölçü almak zorundadır. Uçucu hayallerle, ezici ihtiyaçlar arasında denge kurmak zorundadır. Kişisel istekleriyle toplumsal istekler, maddi arzularıyla ruhi arzuları, reel gücüyle hayal gücü arasında, sevgi ile nefret, işle ibadet arasında denge kurmak mecburiyetindedir. Toplumun menfaatiyle ferdin yararını, bir neslin ihtiyacıyla, nesillerin ihtiyacını, kısaca hayattaki herşeyin arasını dengelemek zorundadır.

* * *

İnsanlar, tek bir nefisten meydana gelmiş olmaları başlangıç ve son itibarıyle ortak olmaları nedeniyle birbirlerinin kardeşidirler:

— «**Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan, ondan eşini vareden ve ikisinden bir çok erkek ve kadın üreten Rabbinizden korkun! Kendisi adına birbirinizden dilekte bulunduğunuz Allah'tan korkun da akrabalık bağını kesmekten sakının Muhakkak ki, Allah, sizin üzerinizde tam bir gözeticidir.**» (Nisa: 1)

— «**Ey insanlar! Doğrusu biz, sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışasınız diye soy ve kabilelere ayırdık. Gerçekten Allah katında en değerlisiniz; ondan en çok korkanınızdır. Ve şüphesiz Allah, Alim'dir. Habir'dir.**» (Hucurat: 13)

Bu kardeşlik, hayal âleminde saklahan güzel bir teoriden ibaret değildir. Aksine, beşer hayatının derinliklerine inen ve üzerine sistem ve hükümlerin konduğu köklü bir gerçektir. Maldan istifade konusunda tüm insanlar ortaklaşırlar:

Bu kardeşlik, hayal âleminde saklanan güzel bir teoriden ibaret değildir. Aksine, beşer hayatının derinliklerine inen ve üzerine sistem ve hükümlerin konduğu köklü bir gerçektir. Maldan istifade konusunda tüm insanlar ortaklaşırlar:

— **«Ta ki, mal, içinizde zenginler arasında dönüp dolaşmasın!» (Haşr: 7)**

Huzur ve güven tüm insanlığın malıdır:

— **«Müslüman müslümana kanı, malı, namusu ve herşeyi haramdır.» (Buharî ve Müslim)**

Sadece müslümanın mı? Tüm insanlığın...

— **«Kim de cana can veya yeryüzünde bozgunculuk çıkarmanın karşılığında olmadan bir canlıyı öldürürse tüm insanları öldürmüş gibidir.» (Maide: 32)**

Ahlâk, insani bir meseledir. Ve insanların kardeşliği prensibinden doğar. Yeryüzünde bozgunculuk ve fuhuş yapan kişi bir kardeşinin veya bacısının namusuna saldırmaktadır. İnsanlarla alay eden veya çekiştiren kişi, insanları aldatan ve yalan söyliyen kişi, hırsızlık yapan ve başkasının malını zorla alan kişi; kendi nefsi için sevdiğini kardeşi için de sevmesini kendisi için yaptığı şeyi kardeşi için de yapmasını buyuran kardeşlik kanuna tecavüz etmektedir. Zaten bunun için kardeşliği korumayı emreden hükümler getirilmiştir. Bu hükümleri çiğneyen-

ler, ağır baskı ve cezalarla durdurulmak istenmiştir. İşte her iş ve duyguda hakim olan bu ruh insan hayatının esası olmaktadır. Hayatın içinden coşup gelen gerçek bir unsur...

* * *

Bütün bunların yanısıra İslâm, insanı nazariyeler dünyasında gezinen bir yaratık olarak ele almaz, fiilen içinde yaşadığı gerçekleri gözönünde tutar. Ama gerçeklere böyle yakından dikkat etmesi, onun dar sınırlar içerisinde tıkanıp kalan mahdut realiteleri ön plana alması anlamına gelmez. (1) İslâm, insan varlığını, olduğu gibi ele alır. Ne ona tabiatına uygun olmayan yükümlülükler yükler, ne de enerjisini ihmal eder. İnsanın bütün motifleri, arzuları ve davranışlarıyla ele alır. Onları kabul eder, gözönünde tutar. Yaptığı yegâne şey, o duygu ve istekleri içe gömmek ve baskı altına alarak yaratılışıyla savaşmak değil, eğitmek ve temizlemektir.

Cinsel enerji, aslında temizdir. İslâm onu, açık ve seçik olarak kabul eder:

— **«Doğrusu sizin birçok şeylerinizde mükâfat vardır. Çevresinde bulunanlar derler ki: Ey Allahın Resulü, birimiz şehvetini dindirir ve yine mükâfat mı alır? Buna verdiği cevap şu olur: Biliyor musun, şayet onu haram yola harcamış olsaydı üzerine günah olmayacak mıydı? Aynı şekilde, helâl yola harcayınca da mükâfat vardır.» (2)**

---

(1) Bkz. İslâm Realizmi bahsi.

(2) İslâm ve Materyalizm arasında insan, İslâmın görüşü bahsi.

Mülkiyet isteği temizdir. İnsanın kendi nefsini sevmesi temizdir. Savaşma arzusu ve kabiliyeti temizdir. Nefret duygusu temizdir. Evet! İslâm, insanın bütün kabiliyet ve yeteneğini kabul eder ve cevaplandırır. Yalnız, bununla da kalmaz, onları gerçek yerine yerleştirecek bizzat gerçekleştirmesini ister. Fakat bunu yaparken hududu aşmamasını şart koşar. Hududu aştığı zaman bu temiz istekler, «fuhuş»a dönüşür. Fuhuş, haddi aşmaktır. Bunun için çalışmasını önleyecek kontrol mekanizmaları koyar. Temizlemek üzere belirli hedefler tayin eder. Ve bu hedeflerden şaşmaması için onları Allah'a bağlar. Bunu yaparken, insan ruhunda saklı olan ve bizzat Allah tarafından kendisine lutfedilmiş bulunan araçlara dayanır:

— **«Nefse ve onu düzenleyene.»**

— **«Sonra da ona hem kötülüğü, hem de sakınmayı verene! Ki,»**

— **«Nefsini arıtan felaha ermiştir.»**

— **«Ve onu kirletip örten ise ziyana uğramıştır.» (Şems: 7-10)**

Bunları yaparken insanın bir parçasının çamurdan olduğunu ve çamurun ağırlığını ve yapışkanlığını bilir. Onun için insanın gerçeklerin baskısı ve etkisi altında bulunduğunu, zayıf yaratıldığını kabul eder ve zayıflığını gidermeye çalışır:

«Allah sizi hafifletmek istiyor. İnsan zayıf yaratılmıştır.» (Nisa: 28)

Yükümlülüklerini hafifletir:

«O sizi seçmiş ve babanız İbrahim'in yolu

olan dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır.»

(Hacc: 78)

Allah bir nefse ancak taşıyacağı kadarını yükler. (Bakara: 286) Ve gücü nisbetinde emredileni yapmasını buyurur:

«Ben size birşey emrettiğim zaman, gücünüz yettiğince onu yapın! Ve birşeyden de sizi nehyedersem ondan sakının.» (Müslim)

Ve nihayet insanın ayağının kayıp düşmesini affeder. Kişi yaptığında ısrar etmediği sürece gazab kılıçlarını üzerine indirmez:

— «Ve yaptıklarında onlar bile bile ısrar etmezler. İşte onların mükâfatı, Rabları tarafından bağışlanmadır.» (Ali İmran: 125-126)

— «Onlar ki, Allah'ın yanında başka bir tanrıya tapıp yalvarmazlar. Allah'ın haram kıldığı cana, haksız yere, kıymazlar. Zina etmezler! Kim de bunları yaparsa günaha girmiş olur, cezaya çarpar.»

— «Kıyamet günü azabı kat kat olur. Ve orada alçaltılacak ebediyen bırakılır.»

— «Ancak tövbe eden, inanıp salih amel işleyenlerin, işte onların, Allah, kötülüklerini iyilikleri çevirir. Ve Allah Gafur, Rahim olandır.»

(Furkan: 68-70)

— «Ademoğlunun hepsi hata edicidir. Hata edenlerin en iyileri de tövbe edenlerdir.»

(Tirmizi)

* * *

İşte İslâm'ın insan görüşü Bu görüş, insan hayatının tüm incelik ve derinliklerini kavrayan geniş ve kapsamlı bir görüştür. Bu görüş, insanın insanlık değerini başka değerler hesabına ayaklar altına almayan, bir yanını hatırlarken

öbür yanını unutmayan ahenkli ve dengeli bir görüştür.

Yüce, «insancıl» bir sanat eseri de ancak ve ancak böylesine kapsamlı ve dengeli bir düşünce sisteminden doğabilir. İnsan hayatının görülen ve görülmeyen her yanını içeren, ezici ihtiyaçlarını ve uçucu hayallerini kapsayan bir sanat eseri... Realiteler dünyasını ve idealiteleri tasvir eden, ferdi ve toplumsal hayatı yansıtan üstün bir sanat eseri... Maddi üretim, fikri üretim ve ruhi üretim anını birlikte gösteren, düşüş ve yükselişini yakalayan bir sanat eseri... Böyle bir sanat eseri, şüphesiz ki, insanlığın şahid olduğu en büyük eser olacaktır.

İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE REALİZM

İslâm'ın «İnsan» görüşünü bir önceki bölümde gördük ve onun insanlığın tanıdığı en mükemmel sistem olduğunu belirttik. Şüphesiz ki, İslâm'ın insan görüşü, gerek bazı bölümleriyle gerekse topyekun nihaî hedefleriyle daha önceleri veya bugün yeryüzünün birçok bölgesinde egemen olan beşerî düşünce sistemlerinden tamamen farklıdır. Özellikle çağdaş batı düşünce sistemiyle doğrudan doğruya bir çatışma ve mücadele içerisindedir. Tabiatı itibariyle günümüzde yeryüzünde hakim olan ve bütünüyle batı sisteminin ürünü sanat anlayışında da onunla savaş halindedir. Çağdaş realizm akımları, aralarındaki küçük ayrılıklara rağmen bütünüyle insanı biyolojik materyalizm açısından değerlendirmeye çalışır. Görüşünü bu esasa dayandırarak klasik Darvinizm üzerine kaim olması bakımından hepsi de birbirinin aynıdır. Bir zamanlar batı dünyasına hayaller âleminde kanat geren ve özü itibariyle Avrupa halklarının içinde yaşadığı kötü durumlardan ve realitelerden kaçış anlamını taşıyan «Romantizm» dalgası batı dünyasına egemen olmuştu. Bazı bakımlardan afyon ve uyuşturucu maddeye benzeyen bir Romantizm... İnsanı içinde yaşadığı gerçekler dünyasından uzaklaştırarak, zihni darmadağın eden problemlerden yapay bir uzaklaştırma ile

hayal dünyasında gezdiren bir esrar âlemine benziyordu. Sonra esrarkeş ayılınca birdenbire yeryüzünde gerçekleştirilmesi mümkün olmayan en güzel ve tatlı rüyalardan uzaklaşıp acı ve katı bir realite ile karşılaşıyordu.

Nihayet olması gereken oldu ve bu dalga son buldu. Çünkü insan bakımından romantizm, insan tabiatına aykırı bir hareketti. İnsan kafası, realite ile karşılaşmamak için ne kadar kaçarsa kaçsın en sonunda gerçeklere çarparak kendine gelecekti. Ama romantizme karşı çıkış 19. yüzyılın gayri meşru bir çocuğu olan ve yirminci yüzyılda da hâlâ egemenliğini sürdüren «realizm» hareketi biçiminde gelişmiştir. Şüphesiz ki, bir antitez olarak boy gösteren realizm aşırılığa karşı durabilmek için bir başka aşırılığa düşme durumundaydı. Aşırılıklar belli bir noktada durmaz. Hummaya tutulmuş gibi, kendinden önceki akımın izlerini bütünüyle ortadan kaldırmaya çalışırken kendisi yeni bir aşırılığa doğru koşar. Çünkü mümkün olduğu nispette karşı çıktığı akımdan en son noktaya kadar uzaklaşmaya çalışır. Böylece sonuç yine denge çizgisinin ilerisine geçmek ve normalden uzaklaşmak olur.

Batı dünyasının yakalandığı realizm hastalığı geniş kapsamlı bir akımdır. Sanat ve edebiyat alanında at oynatmakla kalmamış, bütün alanlara yönelmişti. Hatta diyebiliriz ki sanat ve edebiyat alanındaki izleri, 19. yüzyıldan beri Avrupa'da egemen olan ve günümüze kadar da bu egemenliğini yitirmemiş bulunan sosyal, ekonomik, fikrî ve ilmî hareketlerin bir yansımasından ibarettir. Evet herşey realiteye doğru yürüyordu.

Bu, bütünüyle daha önce egemen olan ve tamamen sırça saraydaki hayali bir dünyada yaşayan ve insanların gerçek yaşantısını, içinde kurtların kaynaştığı bir çirkef haline getiren bomboş ve anlamsız «idealizm»e karşı bir tepki ve ondan tümüyle kopup kurtulma hareketiydi. İdealizm, fakirliğin, zulmün, azgınlığın, yokluğun ve insan şeref ve haysiyetini ayaklar altına alan düşüklüğün egemen olduğu bu kokuşmuş ortamdan kaçıyor ve kendi fildişi kulesinde, gerçekte mevcut olmayan bir dünyada, üstün ideal ve hayallerle avunup duruyordu. Aslında, batı dünyasına — batılı kaynakların da belirttiği gibi — Endülüs müslümanları yoluyla geçen bilimsel tecrübe metodu, bütün batılı düşünürlerin kafasını alt üst etmişti. (Gibb ve emsali birçok Avrupalı bilginler, çeşitli eserlerinde bu hususu belirtmişlerdir.) İşte, böylece, bilimsel deney metodu, batı dünyasını çok eksik olan teorik soyutlanmalardan uzaklaştırmıştı. Bu husus öylesine ileriye götürüldü ki, batılı düşünürün kafasında teori ve deneylerle ispatlanmayan her inanca karşı büyük bir tepki başgöstermişti. Yani batı dünyası, müslümanlarda olduğu ve gerçekte de olması gerektiği gibi normal bir denge noktasında durup kalmamış, çok kötü bir aşırılıktan kurtulup çok daha kötü bir başka aşırılığa saplanıp kalmıştır.

İdealist ve teorik akımların yıkıntısı üzerinde tamamen materyalist bir akım doğdu. Bu akım, maddeden başka hiçbir gerçeğin olmadığını ve duyuların kavradığından başka hiçbir varlığın mevcut bulunmadığını öne sürüyordu. İşte bu dönemde ve bu akımların sebep olduğu

ortamda 19. yüzyılın yarısında, Darvinizm ortaya çıktı. Darvinizm, materyalist akımların yanısıra insanın «hayvan»lığını vurguluyordu. Böylece insanın, maddeden ve aynı zamanda hayvandan ibaret olduğunu belirten yeni bir realist düşünce doğmuştu. «İnsan maddeden ibarettir» denirken ruh, bütünüyle inkâr ediliyordu. Materyalist lügatta duyularla kavrananların dışında hiçbir «gerçek» yoktu. Duyularla kavranılmayan herşey «yok» sayılıyor veya en azından hesaba katılmıyordu. «Ruh»ta, duyularla kavranılamayan ve elle dokunulmayan bir şey olduğu için insanın onun varlığına inanma zahmetine katlanması gerekmezdi. Dolayısıyle insan, onu tümüyle hayatından silmeli veya en azından, zaman zaman başvuracağı ender bir unsur olarak kalmalıydı.

Darvinizme göre insanın hayvanlığı, insan organizmasıyla hayvan organizmasının bileşimi arasındaki benzerliğe dayanıyordu. Bu organizmalar arasındaki benzerlik, bir gün Darvin'e parlak bir fikir verdi, insanın hayvansal evrimi bir halkasından başka birşey olmadığını ilham etti. Evet insan, esas itibariyle bir hayvandı. Eğer rastlantılar yoluyla (mutation) şartlar oluşmamış olsaydı insanın, bir sıçrama yaparak iki ayak üstüne kalkması ve dikilmesi mümkün olmaz, beyni gelişmez ve konuşma yeteneği oluşmazdı.

Gerek materyalizm, gerekse Darvinizm, insanın ruhi cephesini yani onun yeryüzünde eşsiz bir varlık olduğunu, Allah'ın soluğu ile özel bir itinaya mazhar olduğu ve böylelikle diğer yaratıklardan ayrılan «yüce» bir yanının bulundu-

ğunu inkâr konusunda birleşiyorlardı. Keza materyalizm ve Darvinizm insanı, yüce ufuklardan indirip belirli sınırlarla bağlı, hayvanî ihtiyaçların derekesine düşürme konusunda görüş birliğine varıyordu. Önce insanı Allah'a bağlayan ve bu yüzden hayvanî seviyenin üstüne yücelten ulvi yönü yıkılmış ve ortadan kaldırılmıştı.

İnsanın maddeden ibaret olduğu ve «hayvan»lığı esasına dayalı bir takım ekonomik, sosyolojik, psikolojik ve politik akımlar ortaya çıktı. Marks ve Engels, Darvin'in görüşlerini ekonomi ve sosyolijiye uyguladılar. Ve «madde»nin insan hayatına egemen olan biricik faktör olduğunu öne sürdüler. Ekonomik ve sosyal evrimin kesin bir «güç» olduğunu ve insanın bu konularda hiçbir müdahalesinin hatta egemenliğinin bile söz konusu olamayacağını sosyal ve ekonomik prensipler karşısında zorunlu bir «kabul» den başka birşey yapamayacağını belirttiler. İnsanın düşünce ve inançlarının, duygu ve isteklerinin hiçbir değer taşımadığını ve insanlığın gidiş çizgisinde hiçbir etkileri olamayacağını iddia ettiler. Çünkü bunlar, gerçekte, «realite»yle ilgili değildi. Realiteye uyan tek şey, madde ve ekonomiden ibaretti. Hatta Marks bu konuda şöyle diyordu:

«Toplumsal üretim alanında insanlar, kaçınılmaz bir takım ilişkiler içerisindedirler. Toplumsal üretim, insan iradesinin üstünde ve ondan bağımsızdır. İnsan hayatındaki sosyal ve siyasi eylemlerle manevi değerleri, maddi yaşama şartlarını ve üretim tarzını toplumsal ekonomi belirler. Maddi üretim şartları insanın düşünce biçimini yönlendirir. Yoksa düşünce ve

değerlerin maddi hayat biçimini ve üretimi etkilemesi söz konusu değildir.»

Frederich Engels de diyordu ki;

— «Materyalist görüş şu ilkelerden başlar:

Tüm sosyal düzenlerin temeli, üretim ve üretimin el değiştirmesidir. Buna göre, temel değişikliklerin nihai sebebini insanların kafalarında veya çok eski bir problem olan hak ve adalet görüşlerinde aramak doğru değildir. Çünkü her türlü değişikliklerin ana nedeni üretim ve tüketim unsurlarıdır.»

Bu materyalist tarih yorumu, şüphesiz ki insanın biyolojik bir varlık olarak değerlendirildiği materyalist yorumunun devamından ibarettir. İnsanın çabası ezeli iki sorun olan hak ve adalet doğrultusunda değildir ve olmamalıdır. Eğer bu doğrultuda hareket edecek olursa hiçbir önemi ve değeri yoktur. Öyleyse insan neyin peşinde koşmalıdır? Sadece yiyecek ve içeceklerin, maddi üretim yollarının... İnsanın düşünce ve duygularına şekil veren, ideal ve inançlarına yön veren ve bunları varlık alanına çıkaran biricik güç, üretim biçimidir. Üretim biçimi değişken olduğuna göre değişmez değerler sistemi diye birşeyden söz edilemezdi. Her şey değişip gelişmektedir. Ve her şey üretim araçlarına paralel olarak gelişmektedir. Nihayet Freud gelip Darvin'in görüşünü psikoloji alanına uyguladı. Ve insan davranışlarını cinsel yorumlarla izaha kalkışarak insanın hayvanlığını ortaya koydu. Freud'e göre insan; gerçekte yalnız ve yalnız bedenden ibarettir. İnsana yön veren en büyük faktör, organik gücün en üstün biçimi olan seksüel güçtür. Onun için insan bün-

yesine egemen olan ilk hareket ettirici kuvvet (motiv saih) seksüel güçtür. Seks, insan hayatının her şeyi demektir. Çocuk anasının memesini cinsel zevk alarak emer. Dışkısını ve idrarını yaparken bundan cinsel zevk alır. Kasları cinsel zevk dolayısıyle harekete geçmekte ve annesine cinsel duygularla bağlanmaktaydı. Çocuğun annesine karşı beslediği bu cinsel duygu babanın varlığıyla ve aile üzerindeki hegomonyasıyla çatışınca «represion» adı verilen baskı mekanizması harekete geçmekte ve Öedipus kompleksi ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte «üst ben» veya «ego» teşekkül etmekte ve böylece «üst ben»le ilgili değerler sistemi oluşmaktadır. Aslında bu değer ve ölçüler tamamen sahte ve uydurmadır. Çünkü çocuğun annesine karşı beslediği cinsel duygular babanın baskısı ve egemenliğiyle şuur altına itilmiş ve baskı altına alınmıştır. İşte bu baskı altına alınan duygular değişik değerler adı altında ortaya çıkarak kendisine bu değerleri maske yapmıştır.

Politik alanda bazı düşünürler ortaya çıkarak toplumdaki egemenlik ve sömürü yollarını Darvinci çatışma ve «tabii seleksiyon» esasları üzerine yorumlamaya başlamışlardı. Bunlara göre beyaz ırk egemenliğini devam ettirecekti. Çünkü o, yaşamaya en elverişli olan ırktı.

Günümüz solcuları da sınıflar arası çatışma fikrini Darvinci görüş esasına göre tasvir etmeye başlamakta ve en sonunda belirli bir sınıfın (proleterya) tabii seleksiyon kurallarına göre yeryüzüne hakim olacağını ve öteki sınıfların tümünü ezeceğini iddia etmektedirler.

Görülüyor ki, insanın tamamen maddeden ibaret olduğunu ve «hayvan»lığını ileri süren Darvinci görüş bütün hayat alanına yayılmış ve Avrupa düşünce akımlarının tümüne hakim olmuştur. Sadece düşünce akımlarına egemen olmakla kalmamış, batı insanının bütün hayatına hakim olmuştur. (1)

* * *

Elbette ki bu mikrop, düşünce ve hayat alanındaki seyrini sürdürürken sanata da bulaşacaktı. Daha önce de dediğimiz gibi sanat, insanın varlık gerçeklerinden veya varlıktaki gerçekleri tasavvurundan duygularının yakaladığı ezgi'leri tasvir etmeye çalışmasından ibarettir. 19. ve 20. yüzyıl insanının duyularıyla yakaladığı gerçekler ve ezgiler, insanın «hayvan» lığını ve «madde»den ibaret bir varlık olduğunu, bütün dünyasının bu yeryüzünden ibaret bulunduğunu, yaratanıyle ilişkilerinin kesilmesi gerektiğini ve insandaki yüce soluğu inkâr etmekle kalmayıp insanın hayvanlar aleminde ayrı ve üstün bir mevkie sahib olduğunu inkar esasına dayandığına göre... İnsanın zalim ekonomi ve madde güçleri karşısında hiçbir isteme sahib bulunmadığını, insanın kendi hür iradesinin dışında sosyal ve ekonomik düzenlerin zorunlu baskısı altında bulunduğunu, inanmakta olduğu «değişmez değerler sistemi» diye bir şeyin mevcut olmadığını, insanın bütün biyolojik faaliyetlerine ve özellikle de davranışlarına hayvansal saiklerin (motif) hakim olduğunu empoze

(1) Taklidlerin çarpışması, Tarihte seyahat bahsi.

ettiğine göre... Evet, 19. ve 20. yüzyıl insanının duyularıyla yakaladığı ezgiler kendisine bunları bildirdiğine göre, elbette ki ortaya çıkaracağı sanat eseri de çok zorunlu olarak bu ezgileri yorumlama çabasından ibaret olacaktır. Öyleyse 19. ve 20. yüzyıl sanatı, hiç kuşkusuz gerçekçi bir sanat olmak durumundaydı. Ve işte bu hülya peşinde koşan ikiyüzyıllık sanat hayatı; insanı gerçekçi bir yaklaşımla tasvir etmeye çabaladı ve eskinin kof sanat anlayışının tasvire çalıştığı sakat insan tasvirlerini bütünüyle yok etti. Çünkü klasik sanat; insandaki idealist ve hayalî erdemleri temsil eden ve gerçekte mevcut olmayan olağanüstü kahramanlıkların tasviriyle uğraşıyordu. Halbuki gerçekçi bir yaklaşımla bakıldığında insan bu tür üstünlüklerden yoksun basit bir hayvandan ibaretti. Darvinin keşfettiği, Freud'ün seksüel temelle yorumladığı ve tarihî materyalizmin bize tanıttığı basit bir hayvan... İçgüdülerinin mahkumu olan veya modern psikolojinin deyimiyle «doğal motif»lerinin esiri olan ve uydurma bir riyâkârlık ve ikiyüzlülükle üzerine sahte maske geçirilen, özünde çok aşağılık ve pis bir varlık olan hayvandan... Sosyal ve ekonomik sistemlerin egemenliği altında bulunan ve bu konularda hiçbir etkisi ve yetkisi bulunmayan bir hayvandan... Kendisine düşünce ve hayallerini, alışkanlık ve geleneklerini, ahlak ve adetlerini, her türlü hayatî realitelerle davranış biçimlerini, sosyo-ekonomik sistemlerin tayin ve tanzim ettiği bir hayvandan... Bu konuların hiçbirisinde kendisinin yapabileceği birşey olmayan ve sürüden

kopmuş bir koyun durumunda bulunan hayvandan...

• • •

İşte bu çağdaş realizm anlayışı, deliye dönmüşçesine ortaya atılarak insanın kahramanlık ve üstünlüklerini yıkmaya ve aşağılık bir insan portresi çizmeye çalışıyordu. Buna göre bütün kahramanlıklar feodal hurafelerden ve ilkel efsanelerden ibarettir. Feodal insan; normal kitlelerden ayrı, belirli bir şahsiyeti sivrilterek gerçekte mevcut olmayan birtakım uydurma faziletlerle, hayali bir insan portresi çiziyordu. Çünkü o dönemler toplumculuğun etkin olmadığı, bireyciliğin hakim olduğu dönemlerdi. O günlerde bireyin tek başına herşeyin üstesinden geldiği ve varlığını toplumdan almadığı kabul ediliyordu.

İdeal faziletler feodal hurafelerden veya ilkel efsanelerden ibaretti. Bu da gerçek hayatta mevcut olmayan seçkin birey görüşüne dayalı bir anlayıştı. Ya da adına «din» denilen bir başka «mitos»un etkisi altında kalmış bir tasvirdi. Öyleyse bütün bunların yıkılması gerekiyordu. Evet... Yıkılmalıydı bu üstün kahramanlıklar mitosu... Çünkü alelade bireyleri alçaltmaktaydı. Halbuki alelade birey, eksiklik ve üstünlükleriyle, sanatın ışıklarını ve projektörlerini üzerine çevirmesi gereken gerçek kahramandı. Üstün faziletlerin tümü yıkılmalıydı. Çünkü üstün varlıkların mevcudiyetine inanmak alelade bireylerin erdemsiz olduğunu söylemek demekti. Halbuki tüm eksiklik ve erdemleriyle birlikte alelade birey, herşeyin ölçüsüydü. Çoğunlukla üstün diye nitelenen kişiler gerçekte menfaatçı,

fırsatçı, iki yüzlü, dalkavuk, dönek ve sahteci kişilerdi. Bunun için de projektörlerin üzerine çevrildiği kahraman bu hayatın içinden gelen kişi olarak ideal tipler halinde canlandırılmalıydı.

Bu hummalı realizm, önce tarihteki kahramanlık tablolarına karşı cinayete girişerek onları yıkmaya ve kötülemeye başladı.

Peygamberler ve Resuller birer «hurafe» idi... Çünkü bunlar tertemiz, pırıl pırıl örnek insan şeklinde tasvir olunuyorlardı. Halbuki çağdaş insanın pis, kirli ve iğrenç olması gerekiyordu. Ya da peygamberin ve Resüllerin kendileri birer hurafe değillerse onların temizlik ve iyilikleriyle ilgili söylenenler birer efsaneydi. Öyleyse onların eksik ve düşük noktalarını araştırmamız ve ortaya koymamız gerekirdi. Evet, sanatın dikkat edeceği nokta ve ortaya çıkarması gereken özellikler bu büyük insanların küçük ve eksik taraflarıydı. Sanat, ışığını yalnız bu noktalar üzerine tutmalıydı.

Milletlerin tarihindeki büyük insanlar birer mitos ve efsaneden ibaretti. Çünkü bunlar bayağı insan seviyesinin üzerinde, akıl almaz özelliklerle doluydu. En azından bunların efsane olmadığını söylesek bile o zaman hayatlarının gizli kalmış noktalarını araştırmamız ve onların insan olduklarını (yani hayvanlıklarını) ispat eden pislik ve kötülükleri ortaya çıkarmamız gerekiyordu.

Aslında insan bir mitos ve efsane yığınıydı. Onun kendisi için iddia ettiği üstünlük ve idealler, yüce değerler bizi aldatmamalıydı. Bizim onunla birlikte gerçek temele inmemiz ge-

rekirdi. Evet, istesin istemesin, farkına varsın veya varmasın onu harekete sevkeden doğal motifleri ele almamız icabederdi. Şu halde, biz insan denen bu ağacın güzel meyvelerini, tatlı çiçeklerini, engin dallarını ve yemyeşil yapraklarını bir kenara itmeliydik. Çünkü bütün bunlar sahte ve uydurma görüntülerdi. Biz bunları geçip köke inmeliydik. Çünkü insan gerçekte burada yatmaktaydı. Çamurlara bulanmış, pisliklere batmış aşağılık bir varlık olarak...

* * *

Çağdaş hikayedeki kahraman, seçkin kişiliğe sahib birisi değil, bayağı bir kişidir. Evet... Herşeyiyle bayağı bir kişi... Üstün ve seviyeli durumları ortaya çıkarılacak değildi ya... Üstün ve temiz duyguları bile bayağı şekilde anlatılmakta ve ondaki iyi ve kötü, zaaf ve kuvvet yanları tasvir edileceğine, çoğunlukla kişiliğine egemen olan zayıf noktaları gözler önüne serilen ve çizilen tablosu yalnız ve yalnız bu açıdan gözlenebilen alelade bir ferttir. Çoğunlukla gösterilmeye çalışılan ve özellikle dikkat edilen husus onun değerli anlarının hiç veya çok az olduğunu, ideal değerlerin hayatına etki etmediğini, bilakis yaşantısını etkileyen ana çizginin bütünüyle zaaf ve eksikliklerden ibaret bulunduğunu göstermeye çalışmaktı. Aslında toplum içindeki bireyler arasında çoğunluğu teşkil edenler aşağılık ve sefil kitlelerdi. Ancak bu çizginin dışına taşmış olan ve özü bakımından anormal bulunan kişilikler kendi eksikliklerini kapatmak için yüce değerler mekanizmasını harekete geçirmekte ve onların etkisi al-

tında görülmeye çalışmaktadırlar. Yani insan için «normal» olan düşüklük ve alçaklık, «anormal» olan da yücelik ve üstünlüktü. Bunun için manevî değerlerle bezenmiş bir kişilik yapısına sahib olanlar kısa zaman sonra bütün bu anormalliklerden kurtulur ve sahib oldukları o değerleri söküp atarlar. Ve işte o zaman «sürü»-ye katılırlar. Şu halde insan, ya bu sürüye katılacaktır, ya da intihar edip toplumun dışına düşecektir.

Bütün bunlar, seks edebiyatının dışında kalan sanat ürünlerinin tasvir ettiği tiplerdir. Halbuki seks edebiyatı, hayatı bir «bütün» halinde, çıplak, aşağılık ve hayasız bir şehvetten ibaret olarak göstermeye ve bu değersiz meta ile bütünüyle hemdem olmaktan ibaret saymaktadır. D. H. Lavrance gibi birçok edebiyatçılar bütün çabalarını seksüel edebiyat ürünleri için harcamakta ve bunu yaparken de kendilerinin gerçekçi (realist) olduklarını şımarıkça iddia etmektedirler. Onlara göre, insan aslında cinsel bir hayvandan başka birşey değildir.

* * *

İşte batı düşünce ve sanatındaki çağdaş realizm bundan ibarettir. İnsana ve insan hayatının gerçekliğine ilişkin bu tasvirlerin teşekkülüne sebeb olan faktörler ne olursa olsun şurası muhakkak ki bu düşünceler, insanlığın çok çeşitli ruhî, fikrî ve psikolojik sapıklıklarına saplanmış sosyal, politik ve ekonomik alanda çeşitli anormalliklere düşmüş değer ve ölçülerde ağır krizlerle karşı karşıya kalmış bir neslinin sapık ve anormal düşüncelerinden başka

birşey değildir. Yüzyıllar boyunca içinde yaşadığı kötü şartların ve çirkin realitelerin kendisini Allah ve inanç sistemlerine karşı küfre ve her türlü yüce değer ve ölçülere karşı isyana sevkeden bahtsız bir neslin düşünceleridir... Yaşadığı iğrenç hayatın kendisine yaşamanın anlamsız birşey olduğunu, gücü yettiğince sağa sola çırpınmaktan ibaret bulunduğunu ve yine gücü yettiğince krizlerden krizlere düşerek, bunalımlardan bunalım seçmek olduğunu bildiren bir neslin sapık düşünceleri...

Doğru dürüst adım atmasını bilmeyen, her şeye şaşı gözle bakan ve kafasında eşyanın gerçek ve açık şekliyle canlanmadığı başı dönmüş, sarkık, sıska, sar'alı, sapık ve anormal bir neslin düşünceleri... Her türlü kulluktan uzaklaşmış ve özgürlüğü herşeye ve her değere tekme sallamaktan ibaret sayan kötü bir neslin düşünceleri... Onun için her şey ve her değer; iğrenç kölelik ve kulluğun hatırlatılmasından öte bir şey değildir. Kölelikten kurtulduğunu sanan ve aslında tamamen köle olan bu nesil, başka şeylerin köleliğinden kurtarılarak nefsinin kölesi haline getirilmiş ve en azından azgın şehvet ve arzularının esiri ve kulu haline düşürülmüştür.

Bu nesil bütün sapıklıklarına ve kötülüklerine rağmen kendini beğenmiş, eğoist ve gururlu bir nesildir. İlim alanında elde ettiği başarılar ve yaptığı keşifler kendisini aldatmaktadır. Herşeye hakim olduğu zehabına kapılarak, bulan ve keşfeden kendisi olduğuna göre her dü-

şündüğü şeyin «gerçek», aklına gelen her fikrin «doğru» olduğunu kabullenerek böbürlenmektedir.

Bu neslin her şeyi mazur olabilir veya olmayabilir! Ama şurası muhakkak ki, onun sapık düşünceleri beşer hayatının ve düşüncesinin ana dayanağı olamaz ve olmamalıdır. Nasıl hummaya tutulmuş bir delinin hezeyanları — ona ne kadar acınırsa acınsın — selim düşünce sahibleri tarafından alınıp benimsenemezse bu neslin sapık düşünceleri de insanlık tarafından benimsenemez ve benimsenmemelidir...

* * *

İslâm'ın insan ve hayat görüşü hiçbir şekilde bu sapıklarla birlikte hareket edemez. Çünkü İslâm; ne bir ferdin, ne bir toplumun, ne de herhangi bir neslin realitesini gözönünde bulundurarak hareket eder. O; hesabını yaparken, bütün fertlerin, bütün toplumların ve bütün nesillerin realitesini gözönünde bulundurur. Bunun için de sapık bir neslin içinde yaşadığı sapık bir hayatı beşeriyetin gerçek hayatıymış gibi göstererek realitenin bundan ibaret olduğunu iddia etmez.

İslâm; bir ferdin, bir toplumun veya bir neslin yaşadığı gerçekleri fiilen vukubulduğu için gerçekten yaşanması gereken ve zorunlu olan bir yaşama tarzı olarak ele almaz. Fiilen var olduğu için var olan gerçeğin en doğru biçiminin bundan ibaret olduğunu iddia etmez. Çünkü gerçek durum ve realiteler hiçbir zaman İslâmı onu kabule mecbur edemez. Çünkü reali-

te çoğu kez baştan sona hatalı olabilir. Bunun için realitenin mevcudiyeti kendisine bir delil ve hüccet olma özelliği vermez. Kısacası varlığını hakketme yetkisi tanımaz. Bir yanlış realite olabilir. Ama o, bin yıl da kalsa yanlıştır. Onun var olması insan bakımından bir özellik taşımaz. Var olsa da olmasa da yanlış yanlıştır. Bir sineğin bir zehirli böceğin varlığından farksızdır onun varlığı. Şu halde İslâma göre insanın seviyesinden ve gerçek doğrudan uzaklaşmış olan her realite yanlıştır. Ve fiilen var olduğu için doğru kabul edilmesine imkân yoktur.

Fiilen «var» olan birşeyin «olabilen» en üstün şey olduğunu kabul edenler aslında «insan» gerçeğine inanmamaktadırlar. İnsanın değerini, iradesini, maddî ve manevî gücünü, evren içinde işgal ettiği yeri bilmemekte ve küçültmektedirler. Ancak şunu hemen açıklayalım ki, «varlıklar aleminde ancak Allah'ın takdir ettiği meydana gelir, bunun dışında hiçbir şey olamaz diyen» dine dayalı anlayış, bu sözünü ettiğimiz görüşten farklıdır. Bunlar «var» olan şeyi, sosyal, ekonomik, siyasî ve kültürel gelişmelerin zorunlu bir sonucu olduğunu söyleyen ve her şeyi determinist bir anlayışla biçimlendirmek ve belli kalıplara sokmak isteyenlerdir.

Onlar gerek isteyerek, gerekse istemeyerek, gerek bilerek gerekse bilmeyerek, insanın madde ve ekonomi karşısında veya kendi ifadeleriyle «evrimci determinizm» karşısında subjektif olarak durduğunu ve hiçbir şeye gücünün yetmediğini, yalnızca hayat adı verilen makina-

nın büyük dişlilerinin arasında gezindiğini ama bu makineye egemen olamadığını, hareket ve süratını düzenleyemediğini kabul etmektedirler.

Bunlar insancıl görüşlerinde edepsizlik ve şımarıklık içerisinde insanı Allah'ın huzurundan çıkarmakta, fakat başka bir yere yerleştirmeden toprağın çamurlarına bulayarak ayakların altında ezdirmektedirler. Evet... Ekonomi, madde ve maddî üretim vasıtalarının ayakları altında... Veya daha iyi bir deyimle «devletin ayakları altında». İslâm inancında insan Allah'ın takdirine boyun eğer... Evet... Yeryüzünde Allah'ın takdir ettiğinden başka birşey olmaz... Evet... (1) Ama Allah'ın huzurundaki bu subjektif tavrına rağmen evrendeki her güç karşısında ve özellikle de ekonomik ve maddi güç karşısında olumlu bir durumdadır. Hatta insan kendisini çevreleyen tüm güçler karşısında olumlu durumunu, Allah karşısındaki bu menfi durumundan almaktadır. Çünkü Allah karşısında insanın durumu menfidir. Ve o, gökyüzünde, yeryüzünde bulunan herşeyi insanın emrine teslim etmiştir. Böylece insan menfi durumdan müsbet duruma geçmektedir:

— **«Göklerde olanların, yerde olanların hepsini size musahhar kılmıştır. Elbette ki düşünen kimseler için bunda ayetler vardır.»**

(Casiye: 13)

İnsanın Allah karşısındaki bu subjektif durumu, ona hayatta objektif bir faktör hüviyetini kazandırmaktadır. Çünkü Allah yeryüzündeki işleri insan eliyle değiştirir:

---

(1) İslâm Düşüncesinde Kader bölümüne bakınız.

— «Ve bir millet kendini değiştirmedikçe Allah onları değiştirmez.» (Ra'd: 11)

İnsan bu subjektivizmle iyi ve kötü her şeyde yeryüzünde hayatın şeklini değiştiren etkin bir eleman haline gelmektedir.

— «İnsanların elleriyle kazandıkları yüzünden karada ve denizde bozgunculuk yayıldı.» (Rum: 41)

— «Şayet Allah insanları birbirleriyle defedip savmasaydı yeryüzü muhakkak ki fesada uğrardı. Ancak Allah alemler üzerine lütuf sahibidir.» (Bakara: 251)

Bütün bunlar yüce Allah'ın aşağıdaki ayeti celilesinde belirttiği şekilde insana verilen büyük değerin ve lutfun birer örneğidirler:

— «Andolsun ki, biz, Ademoğlunu mükerrem kıldık. Karada ve denizde taşıdık ve temiz nimetlerden onları rızıklandırdık. Yaratmış olduklarımızdan çoğuna onları üstün kıldık.» (İsra: 70)

Bugün batı dünyasında yaşayan ve adına insan denilen yaratık Allah'a inanmak istemiyor. Onu insanlarla tanrılar arasındaki savaşı hayat tarzı olarak tanıtan putperest Grek düşüncesi bu duruma getirmiştir. İnsana tanrıların egemenliğinden çıkıp hayatta bağımsızlık kazanmayı hedef olarak gösteren Antik Yunan putperestliği bu bataklığa sürüklemiştir. Bir küçük çocuk gibi veya kaçmış bir köle gibi batı insanı kendi varlığının dayandığı ana noktadan uzaklaşmaya çalışmaktadır. Çünkü o, biricik dayanağının kendisini mahvettiğine inanmaktadır. Batı insanı yalnız başına kalmak ve

yalnız başına yürümek istiyor. Kendisine kuvvet veren ve dayanak olan birisinin mevcudiyetine gerek görmüyor. O, göklerin ve yeryüzünün Allah tarafından kendi emrine verildiği için kendine boyun eğdiğini değil de kendi bilgisi ve kişisel gücüyle insan olarak evrenin kendine boyun eğdiğini söylemek istiyor.

Evet... Ama bir adım daha atacak olursa düşeceği yer bataklıktır. O kendi zannınca Allah'ın hakimiyetinden, yardımından, nufuzundan, dayanağından ve eğemenliğinden çıkmak için böbürlenerek ve şımarıklaşarak yürüyor... Ve nihayet başı sonu olmayan, bir ahtapot gibi kendini çepeçevre saran birtakım zorunlukların (determinizm) pençesine düşüveriyor. Batı bataktıktan kurtulmak için çabaladıkça bir daha batıyor, bir daha batıyor...

Ekonomik determinizm...
Maddî determinizm...
Tarihî determinizm...
Sosyal determinizm...
Psikolojik determinizm...
Davranışlarındaki determinizm...

Ve daha saymakla bitmez determinizmler onun kaderini tayin ediyor. Allah'ın takdiri karşısında şişerek, böbürlenerek ve alaylı alaylı gülerek şımaran insan determinizm karşısında başını yerlere sürtüyor.

Ve bunun ardından çeşitli ekoller ve bilimsel görüşler... İnsanı zorunlu neticeler karşısında boyun eğdiren bu horlayıcı, bu aşağılatıcı ve bu çirkin determinizm şekillerine bir yenisini ekliyor ve onun karşısında insan bir otomat

haline geliyor. Hiçbir değeri olmayan, hayat çizgisinde ağırlığı ve önemi bulunmayan önemsiz bir varlık haline... Ama yine de bu ekoller bu bilimsel yöntemler ve daha bilmem neler insancılık iddiasında şişinip duruyorlar. Fakat gerçekte köklü bir yapıya sahib olan hiçbir insan bu sahte, bu sıyrık, bu çirkin görünüşe aldanıp kalacak değildir. Çünkü bu düşüklüğe hiçbir insan razı olmaz...

* * *

İslâmdaki realizm batılı anlamdaki bu uğursuz realizmden iki esaslı noktada ayrılır:

a) İslâm'daki realizm'in insana bakış tarzıyla, insanın Allah, evren, hayat ve öteki insan kardeşleriyle ilişkisi ve tutumu bakımından batıdaki realizmden ayrılır.

b) Öte yandan İslâm'cı realizm, edebî ifade için seçtiği noktalar ve kaydetmek için yakaladığı anlar bakımından batı realizminden farklıdır.

İslâm'cı realizmin insan görünüşünü yukarıda yeterince açıklamış olmakla beraber, burada çok kısa temaslar halinde bazı noktalara dokunmak istiyoruz:

İslâm'ın nazarında insan, ne hayvan, ne melektir. Sadece insandır. Herne kadar hayvani tabiata sahib bulunuyorsa da insan, bu tabiatı insani metotlarla kullanır. Buna karşılık bir de «meleklik» tabiatı vardır ki, bunu da insani metotlarla kullanır.

İnsan, bir yaratık olarak ne tamamen şer, ne de tamamen hayr'dır. İnsanda hem iyilik,

hem de kötülük istidadı vardır. İyi yolda da yürüyebilir, kötü yolda da...

— «Nefse ve onu düzenleyene,»

— «Sonra da ona hem kötülüğü, hem de sakınmayı verene! Ki,»

— «Nefsini arıtan felaha ermiştir.»

— «Ve onu kirletip örten ise ziyana uğramıştır.» (Şems: 7-10)

Bir yaratık olarak insan, bir avuç toprakla bir soluk ilahi ruhtan ibarettir. Bu bir avuç toprak, toprağın gereklerine boyun eğer: Yer, içer, cinsel temasta bulunur. Ekonomik, sosyal, biyolojik ve psikolojik ihtiyaçları toprağın gerekleridir. Ama taşıdığı ilahi ruh «soluk», onu bu ihtiyaçlar karşısında büsbütün ezik düşmekten, küçültücü ve menfi bir duruma yönelmekten alakoyar. Bu ilahi soluk yüzünden ihtiyaçlarına, bir mülk sahibinin elinin altında bulunanlara emretmesi gibi emreder. Güçlü, etkin, irade sahibi olarak hepsine yön verir. Aslında insanın sahib olduğu bu nitelikler Allah'a has sıfatlardır. Fakat Allah bu toprak parçasına yüce ruhunu üflerken saydığımız özelliklerde lutfetmiştir. Bunun için İslâm düşüncesi ve tabiatiyle İslâm sanatı, insanı bu «komple» yönüyle tasvir eder. Gerçek insan tabiatının tasviridir bu... İnsanı hem zaafları, hem kuvvetleriyle ele alır. Düştüğü ve yükseldiği anları değerlendirir. Yeryüzünün toprağına bulandığı dakikalarla, ilahi nurun aydınlığıyla donandığı anları tasvir eder.

Fakat...

İşte şimdi, İslâm'cı realizm'le batı realizminin ayrıldığı noktaya parmak basmış bulunuyo-

ruz. Fakat... İslâm realizmi insanın bu ve o noktalarını çok ince ve güvenilir bir gerçeklikle yakalamaya çalışan bir objektif durumunda olmakla beraber bu objektifi kullanma tekniği bakımından tamamen farklıdır. İslâm realizmi insanın düşüklük içerisinde bulunduğu anlarını yakalamaya çalışırken bu anların düşkünlük anları olduğunu kabul ederek yakalar. Yoksa alkışa ve hayranlığa mustahak olan üstünlük ve kahramanlık anları olduğunu kabul etmez. Ama batı realizmi eskiden geçerli olan anlamsız ve kof bir idealizmi yenmek için başkaldırırken eskinin bu geçersiz değerlerinden intikam almak hırsıyle deliye dönmüş ve sapık bir davranış içerisine girerek insanın zaaf noktalarını dınıatmak için her şeyini heba etmiş ve işte
dınlatmak için her şeyini heba etmiş ve işte
böylece «eski sahteciliği yendik; o temiz ve ideal şekli kirleterek ondan intikam aldık» dercesine aşağılık ve çirkin noktalarını tüm incelikleriyle kaydedip objektife yansıtmaya çalışmıştır. Halbuki idealist anlayış, onlara göre, insanın bir «eksiklik» ithamı altında bulunmasına neden olmaktadır. Bu eksiklikler normalden daha aşağılara düşüşe işaret olduğu için bu sakat ve uydurma şekli kökten yıkmak ve insanın sahib bulunduğu aşağılıkları, bayağılık ve eksiklikleri tümüyle objektife yansıtıp «normal» olduğunu belirtmek ve göstermek gerekir. «İnsan işte budur!» diyerek herkesin aynı derecede tabii, aynı derecede bayağı ve aynı derecede düşük olduğunu ortaya sererek, böylece başarı kazandığını ilân etmektedir. Batı

realizminin başarısı, insandaki meşrutiyet duygularını çiğnemek, kahramanlık niteliklerini yoketmek ve sahib olduğu tüm kötülükleri ilân etmek içindir. İşte batı sanatına yön veren ve sapık bir realizmi gerçekleştirmeye çalışan şuursuzluk budur. Çoğu kez gerçekten yüz kızartıcı ve aşağılık, beşeri zaaf anlarını kahramanlık imişçesine ortaya dökerek insanın düşük yanlarını göstermemeye ve bunları düşüklük olarak belirtmek şöyle dursun «üstünlük» olarak takdim etmeye çalışmaktadır. Bu şuursuzluk örneği realizm, bir insanı eksikliklerinden dolayı, kınayacağına veya bunlardan vazgeçmeye çağıracağına onların övünülecek şeyler olduğunu, kınanma yerine teşviki gerektirdiğini kabul ederek «yücelme» nin hurafe ve «düşme» nin gerçek realite olduğunu yaymaya çalışmaktadır. İslâm'ın düşünce, literatüründe imkânı tarif ederken, «olandan daha güzelin olması mümkün değildir,» denilir.

İslâm realizmine gelince... İslâm, İnsan'ın bu «düşüş anları» nın gerçekte var olduğunu ve realite olduğunu inkâr etmez. Ama o anları meth ü sena ile yüceltip projektörüyle aydınlatarak ortaya koymaz. Çünkü düşüş, hernekadar gerçek ise de normal değil, normalin altında bir haldir.

İslâm realizmi insana, sapık ve anormal bir portre çizmek istemez. Buna karşılık her türlü kötülüklerden uzak, her türlü sapıklıklardan arı, tertemiz ve bembeyaz bir tasvir de yapmaz. Hayır! İslâm'a göre gerçek insan, bunun ikisi de değildir. İşte görüyorsunuz Kur'an, insanı her

zaman «yüceliğe, gelişmeye» çağırmakta ve sürekli olarak zaaflarını yenme gayreti içinde olmasını istemektedir. İşte bu hususu vurgulayan bazı örnekler:

— «Allah (tekliflerini) sizden hafifletmek istiyor. Çünkü insan zayıf yaratılmıştır.» (Nisa: 28)

— «Kadınlardan, oğullardan, kantar kantar altın ve gümüşten, nişanlı atlardan, develerden ve ekinlerden gelen zevklere aşırı düşkünlük, insanlar için süslenip hoş göründü. Bunlar dünya hayatının geçimidir. Oysa gidilecek yerin güzel olanı Allah katındadır.» (Al-i İmran: 14)

— «İnsan aceleci olarak yaratılmıştır. Size ayetlerini göstereceğim. Ama o kadar acele etmeyin.» (Enbiya: 37)

— «Gerçekten insan hırsına düşkün yaratılmıştır.»

— «Başına bir fenalık gelince feryadı basandır.»

— «Kendisine bir hayır dokununca da çok cimridir.»

— «Ancak namaz kılanlar müstesna!» (Mearic: 19-22)

— «Kendisinden isteyebileceğiniz her şeyi de size vermiştir. Allah'ın nimetini sayacak olursanız bitiremezsiniz. Doğrusu insan pek zalim ve nankördür.» (İbrahim: 34)

— «İnsana nimet verdiğimiz vakit yüz çevirir ve yan çizer. Başına bir kötülük gelince de ümitsiz olur.» (İsra: 83)

— «İnsan bir sıkıntıya duçar olunca yan gelip yattığı, oturduğu veya ayaktayken bulun-

duğu anlarda bize yalvarıp yakarır. Biz sıkıntısını giderince de, karşılaştığı, sıkıntıdan ötürü, bize hiç yalvarmamışa döner. Haddi aşanlara, işledikleri hoş görünür.» (Yunus: 12)

— «Şayet başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak»

— «Gitti başımdan! der. Şımarır ve öğünür.»

— «Sadece sabredip de güzel ameller işleyenlere, işte onlara mağfiret ve büyük mükafat vardır.» (Hud: 10-11)

— «İnsan hayır istiyormuşcasına şer ister. Ve insan esasen çok acelecidir.» (İsra: 11)

— «Andolsun ki, biz, bu Kur'an'da insanlara türlü türlü misal gösterip açıkladık. İnsanın en çok yaptığı iş ise tartışmadır.» (Kehf: 54)

— «Hayır! insan azgınlık eder. Onu görünce çekimser davranır.» (Alak: 6)

Bütün bu ayetler insandaki eksiklikleri tüm açıklığı, doğruluğu, derinliği ve berraklığıyla tasvir ederek realizmin en güzel nûmunesini vermektedir. Ancak bu tasvirler insanın gerçekten «tabii» olan durumunu tablolaştırmaktadır. Ve insanın bu eksikliklerden uzaklaşması gereğini empoze etmektedir. İşte İslâm Realizmi ile batı realizmi arasındaki yolların ayrılış noktası burasıdır. İslâm realizmi, insanın tamamen «hayır»dan ibaret bir varlık olduğunu ve tüm «kötülüklerin» kendisinden uzak bulunduğunu iddia etmez. İnsanın davranışlarındaki «kötü» noktaları tasvirden uzak kalmaz. Fakat tasviri «bu noktaların fena olduğu», ve «onlardan kaçınılması» gerektiği esasına dayanır. Bir kere

daha diyoruz ki; İslâm realizmi, insanın kötülüklerden uzak, bütünüyle hayr'dan ibaret bir varlık olduğunu iddia etmez. Bilakis insanın her ikisinin karışımından meydana gelmiş bir varlık olduğunu ifade eder ve her iki anını da gözler önüne serer. Yaptığı şey, kötülük ve düşüklüklerini projektörlerle aydınlatarak objektife yansıtmak değil, bu kötülüklerden uzaklaştığı anları objektife yansıtmak ve «alkışlanmaya değer davranış» olarak göstermektir.

— Ve Allah ihsan edenleri sever. Onlar ki, bir kötülük yaptıkları veya kendi nefislerine zulmettikleri zaman Allah'ı anar ve günahlarının bağışlanmasını isterler. Günahları Allahtan başka kim bağışlayabilir? Onlar ki, yaptıkları kötülüklerde bile bile ısrar etmezler. İşte onların mükafatı:

Rableri tarafından bağışlanan ve altından ırmaklar akan cennetlerdir.

Orada ebediyyen kalacaklardır.

Ne de güzeldir çalışanların mükafatı!»

(Al-i İmran: 124-126)

* * *

İslâm'ın realizmi geniş ve büyük bir gerçekçiliğin ifadesidir. Küçük ve sınırlı bir gerçekçiliğin değil... Ezici ve zorlayıcı isteklerin realizmi ile uçucu arzuların realizmi... Her ikisi de insan bakımından bir gerçektir .Peki öyleyse, biz neden düşüklük ve aşağılıkları büyüterek gözler önüne serelim de yüce ve üstün gerçekleri görmezlikten gelelim? Meseleyi sayısal

açıdan mı ele almalıyız? Düşüklük ve aşağılık çoğunlukta da yücelik ve üstünlükler azınlıkta mı?

Realite bir gerçektir. Bunda kuşku yok... Fakat realitenin üstüne çıkmak da aynı şekilde bir gerçektir. İnsanî bir gerçektir... İnsan realitelerin üstüne çıktığı anların nadir olması «mevcut» olmamasını gerektirmez ve hayatî gerçeklere göz yummaya neden olamaz! Madem ki insan, realitelerin üstüne çıkabilmektedir, öyleyse meseleleri değerlendirirken bu noktanın da kaydedilerek değerlendirilmesi ve «gerçek» yerine konulması gereklidir.

Bitki hergün çiçek açar mı? Bitkinin hayatında çiçek açıldığı anlar sayılı değil mi? Ama kim kalkar da «bitkinin çiçek açtığı o eşsiz saniyeler ve o güzel sahneler ender rastlanan anlardır ve bu yüzden görülmemeleri gerekir» diyebilir? Bitkinin çiçek açtığı anları görmezlikten geldiği ve o eşsiz güzelliklere dikkat etmediği zaman insanlığın kaybı ne kadar büyük olacaktır? Buna karşılık çiçeğin açıldığı anı hasretle bekleyerek, birkaç saniye de olsa, o değerli andan yararlanmak için yarışan insanlık ne büyük kazançlar elde edecektir!

Sonra şu olgun meyveler, o birkaç saniye içerisinde açılan ve bekleyip durmayan bu çiçeklerin ürünü değil midir?

İşte zihnin çiçeklendiği ve ruhun meyvelendiği anlar da böylece azdır. Hem de çok az... Burası doğru! Ama en çok alkışlanması gereken ve en çok tescili icab eden anlar da o anlardır... Fakat Marks ve ardından Engels gel-

miş koşarak materyalist realizmden ve realist ekonomiden söze başlamış «gerçek dünya maddî olan dünyadır ve her şey bu maddî evrendedir»... «İnsanların düşüncelerini içinde bulundukları şartlar belirler. Yoksa düşünceler, içinde bulunulan şartları tayin etmez. Toplumun nihai niteliğini belirleyen faktör üretim ve tüketim ilişkileridir. Topluma yön veren inanç ve düşünceleri tayin eden, üretim ve tüketim ilişkileridir» demiştir. Bunlar bir «gerçek»... Ama «küçük bir gerçek»... Marks'ın göremediği en büyük «gerçek», insan ruhunun, yemek, içmek, giyinmek ve cinsel temas sınırları içerisine hapsedilemeyeceği gibi maddi sahalarda da inhisar ettirilmesinin imkânsız olduğudur. Uzun tarihi boyunca insanlığın ürettiği herşey ve sahib olduğu tüm düşünce, inanç ve görüşler çok köklü birer ruhî ihtiyacın ifadeleri olup, büyük beşerî gerçeklerin dile getirilmesidir. Vakıa ekonomi, insan hayatının temeli olabilir. Ama «temel» ayrı birşey, «yapı» ayrı birşeydir. Kaldı ki insanda, «temel»i ekonomi olmayan birçok değerler vardır: Ruhî, fikrî ve psikolojik değerler gibi... Bu değerler, insan hayatına maddi ve ekonomik gerçeklerden daha azyön vermezler!

Freud ve psikanaliz metodu insanı yukarıdan aşağıya doğru inceler. Olgun meyveden, güzel çiçekten, baskın dallardan ine ine toprağa gömülen tohuma varır. Sonra da kalkar size der ki:

— Bakın! İşte realite bu değil mi? Görüyorsunuz ya, toprağa atılan tohum bendedir.

Doğru! Bütün bunlar bir «tohum» un meyvesidir. Evet ama bir «tohum» un dala, çiçeğe ve meyveye benzediğini kim söyliyebilir? Veya kim diyebilir ki, «tohumun toprağa atılması ona en güzel kokuları saçtıran ve en tatlı lezzeti veren nitelikleri önlemektedir». Bütün bunlar bir «gerçek» değil mi? Yoksa sadece «tohum» ve «toprak» mı gerçektir?

Ben insanların «melek» olduğunu ve sanatın da onları birer melek olarak tasvir etmesi gerektiğini söylemek istemiyorum. Demek istediğim şudur:

Gerçek bir realizm bütün realiteleri içermelidir. Ve insanın bayağılıklara gömüldüğü, çamura bulandığı «düşük» saniyelerinden çok parlayıp aydınlandığı üstün anlarını tahrik ve teşvik etmelidir. Çünkü en büyük realite bize şunu söyler: Hayatın hedefi; yalnızca yeryüzünde geçinip gitmek değildir. Aksine hayatta en büyük gaye; güzel ve üstün olana ulaşmaktır.

Bedenin istekleri bir «gerçek» tir. Doğuştan gelen içgüdülerin ideal ve temel esaslara egemen olması bir «gerçek» tir. İnsanın zaafı ve isteklerinin peşinden koşması bir «gerçektir»... Ama insanın realiteler üzerine çıkması da aynı şekilde bir gerçektir. Ve bu gerçeği kendi bünyesinin gereklerini bir insan olarak yerine getirenler gayet rahatlıkla yakalayabilirler. Demek istediğim şudur:

Sanat; hiç ayırd etmeden bütün realiteleri içine almalıdır. Ve en büyük gerçekleri en doğru şekilde tasvir etmelidir.

Sanatın çirkin realizm'den arınması gerektiğini söylerken, insanın zayıf ve düşük anlarını gözden uzak bulundurmamızı veya bencil duygularını görmezlikten gelerek tasvir etmememiz gerektiğini vurgulamak istemiyorum. Veya insanı her türlü hatadan ve yanılmadan uzak, bir «melek» biçiminde tasvir edelim demiyorum. Kesinlikle hayır! Demek istediğim şudur:

Elimizdeki projektörü; insanı ihtiyaçlarının esiri kılan düşüklükler değil, realitenin üstüne çıkaran yüceliklerin üzerine tutalım. Söylediklerimin bir örneği, Abdulhamid Cüde es Sahar'ın «Şeytanın Aldatmacaları» adlı hikayesidir. Bu hikayede dindar bir gencin çeşitli aldatmacaların etkisi altında kalışı dile getirilmektedir. Fitneye kapılan gencin saf ve temiz ruhu acı duyor ve sıkıntı çeker. Fakat o, yavaş yavaş çok ağır duygusal motiflerin etkisi altında kalarak manevî duygularıyla hatası arasında bir çelişkiye düşer. İşte yazar bize, bu gencin tutulup bırakıldığı gelgit anlarını tasvir eder ve neticede çocuk, günah işler ve hataya düşer. Ne var ki yazar, elindeki projektörleri suçun üstüne tuttuğu ve onu olanca çirkinliğiyle önünüze serdiği yerde sizi bırakıp gitmez. İşte burada karşınıza «büyük gerçek»le «küçük gerçek» çıkar. Kötülükleri anlatan kalem; önünüze bu kötülüklerden uzaklaşılan saniyeleri de seriverir. Ve hikaye bir tevbe sahnesiyle son bulur. Karanlıkta boğulan bir delikanlı mağfiret ikliminde aydınlanır. Ve açılan kapılardan aydınlıklar çevreye yayılmaya başlar. Şimdi karanlığı ışık parıltıları silivermiştir:

«Bütün Ademoğulları hata yapar. Hata yapanların en iyileri ise tövbe edenlerdir.»...

«Ve bu noktada yazarın aydınlık saçan projektörleri olayı, berrak bir duruma getirmişken, sizi hikayeyle başbaşa bırakır ve anlatıanlar biter». (1)

* * *

İşte islâm realizminin insan ruhundaki «kara»lar ve «ak»ları tasviri böyle... Kuvvet ve zaaf anlarını, yücelik ve düşüklüklerini böyle serer gözler önüne...

İslâm realizminin, sosyal, ekonomik ve sınıfsal çatışmaları ve çatışan bu güçler arasında insanın durumunu tasvir ederken de aynen ınsan ruhundaki kara'larla ak'ların tasvirinde izlenen yolu takib eder.

Tarihi materyalizm, maddi ve ekonomik güçleri büyültür ve onların karşısında insanı güçsüz durumda gösterir. Yalnız insanı mı? İnsanın inanç değerlenrini düşünce ve ideallerini, psikolojik ve ahlâkî değerlerini... Gerçi maddi ve ekonomik değerler bir realitedir. Ama insan bakımından herşeyi ifade eden büyük bir realite değil sınırlı ve küçük bir realitedir. Madde ve ekonomi, batı dünyasında yetişen bir insan neslinin realitesidir. Bunun yanısıra, her türlü dayanaklardan bağlantısını koparan ve kendisini akıntının ortasına fırlatan her neslin de içine düştüğü bir gerçektir. Bu akıntı onu, kendi ira-

---

(1) «Ferd ve Cemiyet» adlı eserimizin Realite. nin Üstünde bahsine bakınız.

de ve istemi bulunmadan, kesin akibetine doğru sürükler götürür.

Allah'a inanmayan, akide nedir tanımayan her insan neslinin ve her ferdin sürüklenip gidebileceği biricik akibet vardır... O da, Allah'a inanmaktan başka hiçbir şeyin koruyamayacağı tüm güçlerin karşısında güçsüz ve aciz duruma düşmektir. Bütün güçleri insanın emrine veren Allah'a imandır. Ona inanmayınca insan, bu güçleri emri altına alacağına, kendisi onların hegemonyasına girer. İnsan o büyük kuvvet ve dayanağı yitirince, yeryüzünün tüm kurtları üzerine üşüşür. Ekonomi kurdu... Madde kurdu... Toplum kurdu... Devlet kurdu, makine kurdu ve ters değerler... Ve insan bu büyük kuvvete dayandığı, gücünü ondan aldığı sürece de bütün bu azgın kurtların önüne dikilerek kendisini onlara yedirmez. Bu kurtların karşısında, iradesi elinden alınmış olarak, mutlak bir teslimiyetle boyun eğeceğine en azından büyük bir mücadeleye girişerek çatışmanın müsbet bir unsuru olur. Ama batı dünyasında yetişmiş olan bir insan nesli, Allah ve akide ile bağlantısını koparmış bulunuyor. Ne ekonomik, ne siyasî, ne sosyal düzende... Ne bireysel veya toplumsal davranışlarında... Ne de ahlâkî ve fikrî değerlerinde, içinde yaşadığı gerçeklere Allah ve akide hükmediyor... Bu yüzden de kurtların pençesine düşen bir av olmaktan öteye geçemiyor. Bir evrim neticesi olarak bizzarure kurtlara av olmuş değildir o... Yalnız ve yalnız, bu kurtların karşısında durup kaldığı için ayakları altında ezilmek ve amansız pençeleri içinde kıvranmak

zorunda kalmıştır. Ve nihayet bu durum o insan neslini, bugün Batıda adına «azgın bireycilik» denilen «kapitalizm» ve Doğuda «zalim toplumculuk» ismiyle anılan «sosyalizm»e ulaştırmıştır. Doğudaki insan da, batıdaki insan da bu veya o gücün kölesidir ve kendi özünde insan olma niteliğine sahip değildir. Ne var ki insanlık, ebediyyen bu durumda kalacak değildir. Tarihi materyalizmin yaygaracıları tüm insanlık tarihinin zorunlu bir neticesi saymaya çalışmaktadırlar bu durumu! Peki öyleyse İslâmın doğuşu tarihi materyalizmle nasıl yorumlanabilir? Hangi zorunluluklar tarihin bir döneminde Arap yarımadasında İslamı doğurmuş ve İslâm Milleti'ni varetmiştir?

Arapların bir «ümmet birliği» altında toplanma gereğini duymaları ve bu birliği gerçekleştirmek için güç seferberliği yapmaları mı?

Öyle olsun! Tarihte kaç millet, birlik haline gelmiş ve insanlığa hayal dünyasında, ya da gerçek hayatta gün yüzüne çıkmış düşünce, inanç ve sistem sunabilmiştir?

Araplardan önce ve sonra pek çok millet sosyal birlikler kurmuş ve bunu sağlamak için güç seferberliği yapmıştır. Ama içlerinden hangisi insanlığa bu birlikten doğan İslâm gibi mükemmel ve evrensel bir hayat sistemi sunabilmiştir?

Bundan daha önemli olanı, bu birliklerden hangisi onları ortaya çıkaran ve beşer tarihinde bir eşine daha rastlanmayan kesin zorunluluklar ile meydana gelebilmiştir?

Hangi zorunluluk, Milad'ın yedinci yüzyılında tüm insanlığa seslenebilmiş ve bütün insan-

lığı kendi görüş ve prensiplerini kabule çağıran evrensel bir nizamın ortaya çıkışına neden olmuştur? O gün insan elinden uzak, bedevilerle dolu Arap kumsallarının dışında hangi yerde böyle bir tarihi zorunluluk böyle bir davayı meydana getirebilmiştir?

Miladın yedinci yüzyılında hangi zorunluluk Arap yarımadasının ötesinde, «Ta ki mal, içinizden, zenginler arasında dönüp dolaşan bir devlet olmasın!» fermaniyle insanlar arasında eşit mülkiyet dağıtımına vesile olmuştur? İnsanı her türlü dünyevi değerlerin «kul»luğundan kurtarıp yalnız ve yalnız Allah'a kul eden ve «insan olma» değerini ayaklar altına alarak vicdanının herhangi bir maddi veya manevi yük altında ezilmekten kurtulmasını sağlayan evrensel hürriyet hareketini determine etmiştir? Hangi tarihi zorunluluk kadını, cahiliyyet devrinin zulmünden ve aşağılıklarından kurtarıp, Allah'a bağlayan insani bir yapıya sahip varlık haline getirmiştir? İnsanca düşünme hürriyeti, evlenme özgürlüğü ve doğrudan doğruya mülki tasarruf serbestisi ve her çeşit temiz ve canlılık dolu faaliyetlerinde doğrudan doğruya ve tam yetkiye sahib olarak tasarruf özgürlüğü vermeye zorlamıştır?

Hangi zorunluluk köleleri o kötü durumdan kurtarıp insan şeref ve onuruna uygun bir mevkie çıkarma gereğini duymuştur? O gün, tüm yeryüzünde yürürlükte olan «kölelerin efendilerinin isteğine göre «mahkeme edilmeleri prensibini yıkarak öteki tüm hür insanlar gibi Allah'ın şeriatı önünde eşit işlem görmelerini gerektirmiştir? Bütün bunları sağlayan (determine

eden) zorunluluklar nelerdir? Bütün bu değerleri İslâm, zorla değil, isteyerek vermiştir. Hiçbirisi bu haklara sahib çıkabilmek için onları ellerinde bulunduranlarla çatışmaya veya mücadeleye girişerek, isyan ederek, zorla haklarını almaya kalkışmamıştır. Her şeyden önce onlara bu hakları İslâm vermiştir.

Marks'a ve Engels'e göre; tarihte eşi bulunmayan bu büyük özgürlük hareketini zorunlu olarak ortaya çıkaran (determine eden) Arap Yarımadasındaki veya o günün dünyasındaki üretim ve tüketim araçlarında meydana gelen hangi değişikliktir?

Kesinlikle hayır! Hiçbir zorunluluk ve determinizm yoktur. Ve tarihi materyalizmin getirdiği yorumlardan hiçbirisi geçerli değildir. Hiçbir nedene dayanmaksızın her şeyi lütuf ve ihsan eden yüce Allah, bu büyük özgürlük hareketini, zorla veya zorunlu olarak değil, kendi lütuf ve ihsanı olarak insanlığa sunmuştur.

Yüce Allah insanlığa, bu büyük lutfunu sunarken onları, üzerinde yürüyecekleri ana prensiplerle takviye etmiş ve müslümanlar da Allah'a ve Allah'ın gönderdiği sisteme inanmanın gereği olarak kendi sosyal, ekonomik ve politik düzenlerini kurmuşlardır. Bunu kurarken hiçbir zorunluluk kendilerini ona mecbur etmemiş, imanlarından aldıkları emirle bunu gerçekleştirmişlerdir. Böylece imana dayalı vicdanlardaki düşünceleri, yeryüzü gerçeklerine dönüşmüş ve ekonomik, politik, sosyal düzenlemelerde, bireysel ve toplumsal davranışlarda, ahlâkî hareketlerde yaşanan «gerçek» olarak ortaya çıkmıştır. Her türlü determinizm ve baskıdan uzak

olarak gerçekleşmiştir. Bu ameliyede insan, «sisteme boyun eğen» değil, sistemi oluşturan, irade sahibi, yön verici ve etkin bir «güç» olarak rol almıştır. Tarihin zorunlu akıntısına boyun eğen bir kişi olarak değil, tarihi kendi doğrultusunda yönlendirerek hayata yepyeni bir yorum getirmiştir. Böylece insan, yeryüzünde Allah'ın dilediğini yapan, ilahi takdirin bir aracı olmuştur. Bu bir gerçektir ve fiilen meydana gelmiştir. Ve bu gerçeği tarihi, Allah ve akide'den uzak, manevi dünyadan ayrı olarak yorumlamaya çalışan tarihî materyalizm açıklayamaz. İşte bunun için İslâm düşüncesi, Allah'ı ve manevî gerçekleri beşer realitesinden uzaklaştırmaz.

* * *

Bununla beraber İslâm düşüncesi, beşer realitesini, «eşya»nın gerçek durumundan uzak, rüyalarda gezinen hayal gözüyle de tasvir etmez. İnsanları; adına «inanç» denilen büyülü bir sopayı eline alarak, madde, ekonomi ve evrim gücüyle savaşa çıkmış efsane kahramanları olarak tasavvur etmez. Kesinlikle... İslâm, beşer hayatının «realitesi»ni gözler önüne serer. İnsanların ağır ve zor olduğu için, mücadelede zayıf düşeceğini kabul eder. Malî ve bedenî yükümlülüklere katlanamayacağını belirtir:

— **«Eğer kolay bir kazanç ve orta bir sefer olsaydı, elbette senin arkana düşerlerdi. Fakat meşakkat onlara uzak geldi.» (Tevbe: 42)**

— **«Andolsun ki, sizi, biraz korku, biraz açlık, biraz da mallardan, canlardan ve mahsulden yana ekriklikle imtihan edeceğiz. Sabredenlere müjdele!» (Bakara: 155)**

— «Andolsun ki, içinizde mücahidlerle sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi imtihan edeceğiz!»

(Muhammed: 31)

Herkes bu belâya tahammül edemez. Ve çoğu kere selâmeti tercih ederek onu kabule yanaşır. Kendi benliğini bir kenara atar, varlığından vazgeçer ve sürünün bir ferdi olarak topluma egemen olan güçlere boyun eğer. Ve o zaman diyalektik materyalizmin materyalist tarih görüşü doğrulanmış olur. Fakat diyaletktik materyalizmin determinist tarih anlayışı kaçınılmaz bir zorunluluk olarak ortaya çıkmaz. Çünkü her nesil her zaman için bu çatışmada zaafa kapılacak ve toplumun egemen güçlerine karşı zorunlu olarak boyun eğecek değildir. Pratikte zaman zaman kişiler kendi iç benlerine yani insan olma özelliklerini uyarıp harekete geçirdikleri zaman içinde yaşadıkları basit realitelerin tüm gereklerini ve zorunluulklarını yenerek, seviyeleri farklı da olsa, değişik insanî dereceleri gerçekleştirirler.

Kişiler, topluma egemen olan güçler karşısında zaafa düştükleri zaman zayıflayacakları bir gerçektir. Ama Marks ve Engels'e göre, evrimci determinizmin kendi toplumsal şartları insan iradesinden bağımsız olarak ortaya çıkarıyor olamaz. Çünkü insanlar her zaman için mevcutturlar. Bazan üst seviyede, bazan düşük seviyede olurlar. Ve her iki durumda da inandıkları inanç ve ideallere göre kendi toplumsal yapılarını kurmaya çalışırlar. Ya da düşük seviyede toplumsal sistemlerin mahkumu olarak

akan sele kapılıp giderler. Şurası muhakkak ki hiçbir şekilde toplumsal şartlar, insanların benliğinden ayrı ve bağımsız olarak gelişip tekamül edemezler. Ve insan iradesi dışında kendi zoruniuluk ve kesinliklerini insanlara empoze edemezler.

İşte beşer hayatının gerçekçi tasviri... İnsan hayatında cereyan eden her türlü sosyal, ekonomik ve politik gelişmeleri en uygun şekilde bu görüş tasvir eder. Ve bu tasvir insan hayatında ferdin yerini gözden uzak tutmadığı gibi toplumun durumunu da dikkatten uzak tutmaz. İnsan hayatının güçlü ve güçsüz yanlarını görmezlikten gelmeyeceği gibi, maddi realiteler adı verilen ve kendini hem insana, hem de hayata zorla kabul ettireceği söylenen «determination»larla değil insanın ruhunun derinliklerine inerek kainat ve hayatla karşılıklı diyalog kurarak gerçek kaynaklarıyla tasvir etmektedir ki bu tasvir insana gerçek yerini göstermektedir. Hatta insanın zaaf ve aczini toplum içerisinde düşüp sele kapılmasını dahi olduğu gibi ve şereflice tasvir etmektedir. Çünkü bu tasvir realiteyi insan varlığının gerisinden gözlemekte ve realite insanın ruhundaki eylemleriyle birlikte çok çeşitli duygu ve düşünceler içerisinde etkinliğini sürdürmektedir. İnsanın hayatını insanca yorumlayan ve Allah'ın yeryüzüne halife olarak gönderdiği bu yaratığı en uygun olan tasvir işte budur.

* * *

Kesinlikle... İslâm sanatı insanı çarpık bir biçimde tasvir etmez. Aksine çok derin bir realizmle ve gayet açık bir gerçekçilikle tasvir e-

der. İnsanın bütün hallerini ve tüm ufuklarını içeren bir tablo çizer. Ama elindeki projektörleri sadece kötülüklere tutup onları bir faziletmiş gibi göstermeye kalkışmaz. İnsanın zaaf noktalarını aydınlatarak bunların «kahramanlık» olduğunu söylemez. Bunun yanısıra, insan varlığının üstün taraflarının bulunduğunu gözden uzak tutmaz.

Sonra... İslâm sanatı belirli bir neslin gerçeklerini ele alarak insanlığın gerçeklerinin bunlar olduğunu söylemez. Evet Binbir türlü sapıklık ve anormalliklerle dolu, ekonomik ve sosyal çatışmaların dişlileri arasında ezdiği ve kendi ruhundan bile ümidini kestirdiği sapık bir neslin gerçeklerini... İçinde yaşadığı aşağılık hayat biçimini, her türlü yüce ve değerli unsurlarını yok edip çirkeflere batırdığı ve aşağılık bir horlamayla ezip tükettiği bir neslin gerçeklerini...

Hayır... Bu durum beşeriyetin yetiştirdiği nesillerden muayyen bir neslin içine düştüğü realitedir. Halbuki İslâm, onu tam bir tetkikle ele almayı ve gördüğünü kendisine tevdi edilen bir emanetmişçesine canlandırmayı gaye bilir. İnsanın içine düştüğü tüm zaaf ve eksiklikleri, aşağılık ve düşüklükleri olduğu gibi göstermeye hazırdır. Ancak bir şartla... Bunların eksiklik, zaaf, düşkünlük ve aşağılık olduğunu söyleyerek. Kaçınılması, vazgeçilmesi imkânsız olan, dışına çıkılması düşünülemeyecek gerçekler olarak değil... Çünkü İslâm, beşeriyeti tümüyle ele alır. Bütün nesillerin üzerine «emîn» olarak gönderilmiştir. İşte bu sapık neslin karşısında aldığı tavır bunun için son derece objektiftir. İs-

lâm sanatı da cereyan eden olayları gerçek şekliyle tasvir eder. Fakat insanlığın normal bir hayat sürmesi halinde takib etmesi gereken gerçek durum ile de kıyaslama yapar. İslâma göre insanlığın üzerinde bulunması gereken gerçek durum, çarpık ve hayali bir hayat biçimi değildir. İnsanlığın «olması gereken» gerçek durum, insanın kuvvetleri ve zaaflarıyle birlikte ele alınmasını gerektirir. Yalnız burada önemle üzerinde durulması gereken nokta, insanın zayıf yanlarının değil güçlü yanlarının aydınlatılarak objektife yansıtılmasıdır. Çünkü alkışlanması gereken ve kayda değer olan, insanın bu güçlü yanlarıdır.

İslâm hayalî tablo peşinde koşmaz. Bilakis kendi düşüncesine örnek olarak aldığı gerçekler yeryüzünde fiilen yaşanan gerçeklerdir. Gösterdiği «örnek», Abdullah oğlu Muhammed Mustafa (Allah'ın selat ve selamı üzerine olsun), onun peşinden giden Ebu Bekir, Ömer, Osman, Ali, Halid ibn Velîd, Ömer ibn Abdülaziz ve Eyyub oğlu Selâhaddin... gibi İslâm tarihinin yaşanan realiteler olarak zikrettiği pek çok simalardır. Bunları gösterirken, insanlara iyi bir yön verildiği takdirde ulaşılabilmesi mümkün gerçekler olarak takdim etmektedir. Yeryüzünde yaşayan her varlık, insanî ölçüler içerisinde, kendi durumunu ölçüp tartması için gerçek ölçü olarak verilmektedir. Ve İslâm sanatı, çizdiği tablolarda insanı bu ölçüye göre layık olduğu yere yerleştirir. Kendi varlığını gerçekleştirebildiği, insancıl üstünlükleri ispat için çaba harcadığı oranda yerleştirir. Hayatta oynadıkları etkin ve müsbet role göre değerlendirir. İs-

lâm düşüncesinde insanın etkin ve müsbet rol alması demek, her mücadelede faziletin muzaffer olması demek değildir. Fazilet; sosyal, ekonomik, politik ve ahlakî olabilir. Yine etkin ve müsbet rol demek, inanç sahiplerinin hep başarı kazanması ve iyilerin her zaman galip gelmesi demek değildir. Kesinlikle... İslâm, etkin ve olumlu bir tablo çizerken gerçeği olduğu gibi tasvir eder. Zaman olur, bu tabloda «iyiler» başarı kazanır; zaman olur yenilirler. Ama başarının da yenilmesinin de her seferde ayrı bir sebebi ve hikmeti bulunacaktır. Bazı yenilgilerin altında «batıl»ı «hak»ka egemen kılacak bir «fitne» yaratabilir. Bunun için, Kur'an:

«Hem o fitneden sakınınız ki, içinizden sadece zulmedenlere isabet etmez.» buyurur. (Enfal: 25)

Bazı kereler de, yüce Allah, azgınlığı ve zalimleri tecrübe etmek ister ve **«Kıyamet günü kendilerinin bütün yüklerini taşıdıkları gibi, bilgisizlikten baştan çıktıklarının yüklerini de taşımaları için»** (Nuh: 25) onları hak ehline karşı üstün kılar.

Bazı kez inananların yenilmesi, imanlarının «gereği»ne dayanıp dayanmadıklarını denemek ve «iman» için gereken tüm zorluklara katlanıp katlanmadıklarını denemek içindir.

— **«Gevşemeyin! Üzülmeyin! İnanmışsanız mutlaka siz üstünsünüz. Eğer size bir yara değdiyse, şüphesiz, o kavme de o kadar yara değmiştir. Hem o günleri biz insanlar arasında döndürür dururuz. Bu, Allah'ın iman edenleri belirtmesi ve içinizden şahitler edinmesi içindir. Allah zalimleri sevmez.»**

— «Bu, Allah'ın iman edenleri seçip kafirleri mahvedeceği içindir.»

— «Yoksa Allah içinizden cihad edenleri ve sabredenleri belirtmeden cennete girivereceğinizi mi sandınız?» (Al-i İmran: 139-142)

Yenilginin bundan başka sebebleri de olabilir. Fakat İslâm düşüncesi, kesin olarak hep şunu söyler; Allah, her zaman hakk'ı ve hak ehlini hakim ve muzaffer kılacaktır. Bu, Allahın bir kanunudur ve asla değişmez. Ne var ki fertlerin ömrü buna yetmeyebilir. Çünkü «ölçü» fert'ler değildir. Görülen akımlar, belirecek son akım da değildir. İnsanın görevi, çok sınırlı olan ömründe kendinden isteneni gerekleriyle yerine getirmektedir. Ve görevini yerine getirdikten sonra, Allah'ın kanunu hükmünü icra eder, belirtilen zaman geldiğinde zafer, muhakkak gerçekleşir. Böylece her nesilde gönüller, Allah'ın bu vaadine bağlı olarak çizilen yolda yürür. Allah'ın yardımından hiçbir zaman ümit kesilmez. Böylece İslâm düşüncesi, insanlığın bütün halkalarını birbirine bağlayarak geçirdiği merhaleleri çizdiği büyük tabloda, iç içe canlandırır. Ve her «çizgi» planlı ,ifade ettiği gerçeği tam olarak yansıtan, canlı ve hareketli bir «varlığı», belirtir. Bunun için İslâm düşüncesi, kendi sanat tablosunu çizerken realiteleri aşmaz. İnsanların ölçebildiği değer ve tartıları esas alarak hayali «ölçek»lere başvurmaz.

İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE İNSANCIL DUYGULAR

İnsanın tabiatında mevcut olan «vicdan cephesi», onun, çeşitli sanat alanlarına girmesini gerektirmiştir. Çünkü sanatta belirgin un sur «etki unsuru»dur. Etki'yi en güzel sağlama yolu ise, insanın içinden geçen duyguları güzel, etkili ve anlamlı bir biçimde tasvir etmektir. Genellikle sanat, özellikle de günümüzün modası olan realizm, her konuyu sanat alanına sokmaya çalışmakta ise de bugün bile hangi nesilde ve hangi lisanda ortaya çıkmış olursa olsun, sanata egemen olan konu insanın iç dünyasıdır. Bir yerde bu, sanat için normal bir durumdur. Çünkü aksi düşünülecek olursa, sanat alanının dışına çıkmak ve bir tür ilim veya felsefeye dönüşme olacaktır.

Aslında çalışma türlerini belirleyen unsur yalnızca «konu» değildir. Gerek sanat faaliyeti olsun, gerekse sanat dışı alanlarda yapılan çalışmalar olsun, çalışmanın türünü belirleyen faktör, konuyu ele alış biçimidir. Meselâ yazar bir konuyu ne kadar açık, parlak ve saf bir zihinle ele alırsa, donuk ve kuru bir anlatımla konuya yaklaştığında bu yaklaşım duygusal konularla ilgili de olsa gerçekte sanat faaliyeti sayılmaz. Çünkü yazar, yalnızca kafalara hitab etmekte fakat gönüllere inememektedir. Bunun

tersini de düşünebiliriz: Yazar konuya, tamamen katı ve donuk bir noktadan hareket ederek girişmiş olsa da, sanat açısından yaklaşır ve bunu önce kendi kafasında yoğurarak onunla bir oluşum içerisine girebilirse kafasında yoğurduğu konuyu etkili bir biçimde başkalarının gönlüne ulaştırabilir. Şu halde hangi konu olursa olsun, sanatın bize ulaştırması gereken şey, etkileyici, harekete getirici, canlı ve derûnî hisler olacaktır. Konunun bunun ötesindeki yanları sanatı ilgilendirmez. Mevzuun her türlü soyutlayıcı cephelerini, zihnî incelemelerini, kayıt ve bildirme yönlerini sanat ele almaz, ilim ve felfeseye bırakır. Çünkü konuyla tam bir etkileşim içerisine giren ruh, konunun sözünü ettiğimiz cephelerine müdahale etmez. Onun görevi, duyduklarını başkalarına ulaştırabilmektir.

Şu halde, sanatta tamamen bilimsel bir metot izleyen ve realiteyi zihnin emirlerine göre ve gözün gördüğü gibi kaydetmeye çaılşan, ya da şekilleri aktarmaktan başka hiçbir şeyle ilgilenmeyen görülenin ötesindeki duygu ve izlenimleri, ışık ve işaretleri kavrayamayan, kameranın gördüğünü olduğu gibi aktarmayı veya laboratuarda analiz yapan bir psikoloğun sadece gözlemlerini yansıtmayı gaye edinen ekoller, konuya ne kadar derinden yaklaşırlarsa yaklaşsınlar, ne kadar itina gösterirlerse göstersinler, çok basit ve olağan bir sanat ürünü ortaya çıkarmaktan öteye geçemezler. Çünkü böyleşine katı ve yüzeysel bir anlayış sanatın ana faktörlerinden birisini ortadan kaldırmaktadır. Bu faktör, gönül yıkıcılığı ve vicdan hararetidir. İşte bu metotla hareket eden Realizm, Naturalizm ve ö-

teki sanat ekolleri, son iki yüzyılda tüm Avrupa'nın yakalandığı ruhî ve psikolojik depresyonlara paralel olarak sanata intikal eden bunalım ve anormalliklerden başka birşey değildir. Bütün Avrupa'yı sarmış bulunan bu illetin sebebi, Batı'nın görülmeyen dünya ile ilgili ve hayal ürünü olan «metafizik spekülasyon»lardan hummaya tutulmuşçasına nefret etmesi ve tüm varlığıyla delicesine realiteyi olduğu gibi yakalama gayretkeşliğidir. Derinliğine hiç inmeden, özünü ortaya çıkarmadan, hiçbir ekleme veya çıkarma yapmadan, her şeyi olduğu gibi ortaya koyma kayretidir.

Aslında bu bir hastalıktı. Çünkü «ruh» denilen bir «gerçeği» tamamen ortadan kaldırmakta ve yalnızca «maddi gerçekliği» yerleştirmeye çalışmaktadır. Ve bu gerçeklikte, insan ruhunun değerlendirmesi ve düzeltilmesi diye bir davanın sözü bile edilmemektedir. Yaptıkları yegâne şey, adına «bilimsel araç ve gereçler» dedikleri vasıtalarla gördüklerini kaydetme ve düzenlemedir. Böylece insanın gözü, sırf yakalayıp kaydetmekten ibaret sayan, mücerret ve ilmi bir otomatizme çevirmekten ibarettir. Göz, bir makine gibi gördüğünü alacak ama kendi yapısından ona hiçbir şey eklemeyecek ve hiçbir müdahalesi olmayacaktır. Görevi sadece almak ve kaydetmekten ibaret olan bir makine olacaktır...

Bu yanlış anlayış insanın değerini de ortadan kaldırıyor ve madde karşısında onu küçük düşürüyordu. Temelde insana, maddeden öte bir değer tanımayan, aksine maddenin altında bir yer veren ve onu «canlı bir hayvan»dan iba-

ret kabul eden «materyalist» görüşün etkisi altındaydı. Çünkü madde, insana zorunlu olarak etki yapmakta ve insan istese de istemese de maddenin mahkumu olmaktaydı. O, maddenin böylesine etkisi altında kalırken kendisi, maddeye hiçbir etkide bulunamamaktaydı. Çünkü maddî kanunlar, zorunlu ve kaçınılmaz bir güç ve amansız kurallar yığınıydı.

Ama insancıl sanat anlayışı, bu illetten kurtulmak ve bu «cinnet»ten uzaklaşmak zorundadır. İnsana «insanlık değerini» geri vermesi ve onu, evrenin en büyük değeri olarak ölçüp tartması gerekir. İnsanı maddenin mahkumu değil, maddeyi insanın mahkumu olarak kabul etmek zorundadır. Bu değerler insana geri verildiği zaman, ondaki ruhi kıymetler layik olduğu şekilde yerini alacaktır. Ve insan, ruhunun derinliklerindeki gerçek yapısıyla bir «gerçeklik» kazanacaktır.

Burası bir gerçek... Evet öyle bir gerçek ki günümüzde insanların tapınırcasına bağlandıkları «bilimsel gerçekler» gibi kafalarda yerleşmesi gerekir. Çünkü insanın ruhuna yer etmeyen ve onunla bir etkileşim içerisine girerek bu doğrultuda harekette bulunmayan hiçbir şey, gerçekte mevcut sayılamaz.

Güzel bir manzarayı ele alın!... Duygularınız bu manzaranın etkisinde kaldığı ve bu «etki» ile harekete geçip heyecanlandığı zaman onun «güzel» olduğunu söylersiniz. Yani söz konusu manzaranın ruhunuzun derinliğinde varlığını duyduğunuz zaman «güzel» olduğunu kabul edersiniz. Aksi takdirde, «güzel» diye birşey

olmaz veya sizin ruh dünyanızda yer etmez.

Öte yandan, zihnini dolduran ve vicdanını harekete geçiren bir «düşünce» ve «ideoloji»yi ele alınız! O, sizin için büyük bir ruhi gerçektir. Onunla yaşar, onunla birlikte hareket eder ve etkisinde kalırsınız. Davranışlarınızda, işlerinizde ve bilincinizde hep onun etkisi vardır. O halde bir ideoloji, sizden başkası tarafından görülmese ve sizden başkası ona «varlık hakkı» tanımasa da, sizin için var olan herşey gibi mevcut bir gerçektir. Sorunun, karmaşık ve tutarsız hiçbir tarafı yoktur. Elbette ki biz, insanın duyularla kavradığı maddi evrende, bizzat mevcut olmadığını ve gördüklerimizin bir «yansıma» ve «hayal» den ibaret olduğunu söyleyen «idealist» felsefeye dönecek değiliz. Biz konuyu, insanın ruh yapısına gereken değeri vermek şeklinde ve bu ruh yapısının gerisinde varlığından şüphe edilmeyen maddi ve duyularla kavranan dünyayı göstermeyi hedef alıyoruz. Çünkü realitede insanlar, ancak ruhi teessürlerinin ve derûnî duygularının etkisi altında kalırlar. İşte bizim yapmak istediğimiz şey, bu ruhi duygulanmalara gerçek değerini iade etmektir. Bir yandan da insancıl duyguları yerli yerine koymaktır. Çünkü realitede, insanların «maddi» hayatındaki her değişiklik ancak insanın tüm istek ve idealleriyle, istidat ve kabiliyetini içeren bir anlayışla gerçekleşebilir.

* * *

Derûnî duyguların genellikle tüm insan hayatında ve özellikle de sanat alanındaki değerini belirtip yerini gösterdikten sonra, şimdi insan ruhunun ve bilincinin çeşitli yönleri üzerinde

durmaya ve bunların sanat alanında işgal ettiği sahayı belirlemeye çalışacağız:

İnsanlığın hayatı için çizdiğimiz tabloda bulunması gereken armoni ve uyum; sanatın tasvir etmeye çalıştığı derûnî duyguların tüm insancıl hisleri, değişik sahalarda ve değişik biçimlerde çepeçevre kapsamasını ve dile getirmesini gerektirmektedir. İşte hayatı tasvire yeltenen sanatın yapması gereken şey; bu duyguların bir çeşidini veya tek renkli olanını değil her türünü ve her renkten olanını tüm gerçekçiliğiyle birlikte ortaya koymaktadır. (1)

Ne acıdır ki günümüzde, tüm dünyada yaygın bulunan «çağdaş sanat» ürünlerine göz atanlar ve özellikle de şu günlerde en kötü devresini yaşayan hedefsiz, gayesiz, kuralsız, kişiliksiz, değersiz ve çarpık Arap edebiyatını gözden geçirenler görürler ki, tüm sanat ürünlerinde egemen olan duygu, yalnızca cinsel dürtülerdir. Biz, cinsel duyguların insan mekanizmasında derin ve köklü bir yer işgal ettiğini ve insanların düşünce ve davranışlarını yönlendirici en büyük güç kaynaklarından birisi olduğunu inkâr etmiyoruz. Ama... Kim kalkıp da bize «insanın davranışlarına yön veren ve onu etkileyen biricik motifin cinsel istekler olduğunu» söyleyebilir?

* * *

Her şekil ve düzeyden cinsel isteğin, gerçekte insan hayatında, hatta tüm varlıklarına hayatında köklü ve derin bir yeri vardır:

---

(1) İslâm Düşüncesinde «Güzel» bölümüne bakınız.

— Yerin bitirdiklerinden, kendi nefislerinden ve daha bilmedikleri şeylerden bütün çiftler yaratanı (Allah'ı) tesbih ederiz.» (Yasin: 36)

Çiftler... Erkek ve dişi... Yalnızca beşeri bir «gerçek» değil, aynı zamanda bitki ve hayvanlar dünyasında da mevcut olan bir gerçektir... Hatta çağdaş ilmin dediğine bakarsak çift yaratılış; maddi dünyanın temelinde mevcuttur. Atomun yapısı, birbirini çeken karşılıklı iki kutupla yüklü bulunan «proton» ve «elektron»lardan meydana gelmiştir. Artı ve eksi yüklü bu zerrecikler katı ve donuk hücrenin yapısını ve dengesini korumaktadır. Tıpkı bitki, hayvan ve insan dünyasında çift'lerin hayattaki dengeyi korudukları gibi...

Hatta çağdaş bilim, bundan çok daha garip ve tuhaf sözler söylemektedir: Her elementin atom yapısı değişiktir. Ortada sabit bir çekirdek bulunmakta, bunun çevresinde boyutları belirli ve yörüngeleri çekirdeğin merkezine göre düzenli halkalar teşkil eden birçok «elektron»lar bulunmaktadır. Bu elektron halkaları hep negatif yüklüdür. Meselâ her halka sekiz elektrondan oluşuyorsa, son yörünge elementin elektron sayısının tamamlandığı yörünge olur.

Kimyasal olarak her element, ancak «son» halkasıyla ve kendi eksiğini tamamlayan diğer elementin eksik kalan kısmıyla bir senteze girebilmektedir. Tıpkı canlılar dünyasında eşlerin yaptığı gibi, «eksi»ler birbirini tamamlayarak birleşmektedirler. Bu ince «mucize» hem canlılar, hem de cansızlar dünyasında mevcuttur. Bununla beraber, cinsel içgüdü, hayatın içinde son derece derin bir «motif» olmakla be-

raber onun yapısındaki «biricik gerçek» veya «en güçlü gerçek» değildir. Önce şunu sormak gerekir:

Cinsel içgüdü, hayatın özünde mevcut olan bir «hedef» midir yoksa bir «araç» mı? Ve hayatın yapısında cinsel içgüdü'nün işgal ettiği gerçek saha ne kadardır?

Tüm hayatî gerçekler gösteriyor ki, cinsel içgüdü bir «gaye» değil, «araç»tır. Atomun yapısrnda cinsel ilişki bir «bağlantı» faktörüdür. «Gaye» ise bağlanmaktır. Veya şöyle de diyebiliriz:

Cinsel ilişki fonksiyon bakımından, büyük bir gayenin aracıdır. Gaye; tüm varlıkları sahip oldukları varlık ve kapasite ile beraber varetmektir. Bitki ve hayvanlarda cinsel ilişki, türün korunmasıdır.

Şöyle de diyebiliriz:

Cinsel ilişki fonksiyon bakımından, büyük bir amacın aracıdır. Bu büyük amaç, varlıklar dünyasında hayatın türlerini sürdürmesi, yaratıcı gücü gerçekleştirmesidir.

Cinsel ilişki, insanda kendiliğinden bir amaç değildir. Sadece insan türünün korunması ve geliştirilmesini sağlayan bir araçtır. Mesele şundan ibarettir: İnsanoğluna şuur ve idrak gücü verilmiştir. O, bu şuur ve idrak gücüyle birlikte kendi gaye ve hedefini gerçekleştirmek için çaba harcamaktadır. İşte bu duygulardır ki, insanın ruhi alandaki gücünü geliştirmekte ve yeryüzünde benzeri olan katı maddeler, bitki ve hayvan dünyasından farklı bir özelliğe sahip bulunmaktadır. İşte bu yüzden insan psikolojisinde, cinsel ilişkilerin yeri çok geniştir. Ay-

nı alana, hayvanlar dünyasında rastlamaya imkân yoktur. Hayvanlar dünyasında cinsel ilişkiler, basit ön davranışlarla ve çoğu kez ağır ve çirkin hareketlerle başlar. Ve sonuçta dişi'nin döllenip hamile kalmasıyla, erkeğin de yeni bir mevsim gelinceye kadar her türlü cinsel faaliyetlerdin uzak, tam bir «çekilme» ve «oruç» dönemiyle son bulur. Halbuki aynı durum insanda daha başka duygu ve isteklerin işe karışmasıyla başlar. Çeşitli sanatlar ve karşılıklı söyleşilerle gelişir. Bu arada cinsî çekicilik, dostluk ve sevişme, yaklaşma ve güzellik duygusu gibi çeşitli hisler işe karışır. Birleşmenin sonucunu düşünme başlar. Aile yuvası kurma, çoluk - çocuk edinme ve zahmetlere katlanma gelir. İşte bu ilişkiden toplum yapısının düzeni doğar. Sosyal, ekonomik ve siyasi düzen... Sonra da, bu düzenin pratik planlarıyla teorik prensipleri belirlenir.

Evet! Cinsel ilişki, insan ruhunda pek geniş bir alan kaplar. Ama normal ruh yapısına sahip sağlıklı kimselerde hiçbir zaman tabiî durumunu değiştirmez. «Araç» olmaktan çıkıp «amaç» olamaz. Ayrıca sağlıklı ruh yapısına sahip insanlarda cinsel ilişki normalin dışında bir alana yayılmaz. Aksi takdirde, başka duygular için tahsis edilen alanları kaplayabilir. İnsan ruhu öyle bir kapsama sahiptir ki hiçbir noktası diğerini aşamaz. Ve hiçbir duygu, ruhta öteki duyguları altedemez. Yine cinsel ilişki insanın ruhunda geniş bir yer kaplarken, birbiriyle bağlantılı olan tabiî yapısını bozmaz. Öteki duygulardan ayrılarak kopmaz. Ruhun diğer alanlarıyla ilişkisi olmayan saf bir cinsi istek haline ge-

lemez. Çünkü, milimi milimine, her noktası birbiriyle uyuşan, sağlıklı ruh yapısına sahip bulunan kimselerde bir «duygu»nun diğerini ortadan kaldırması veya yenmesi sözkonusu olmaz. Ruh «beden»den, akıl «vicdan»dan ayrılmaz. Sosyal hedefler ekonomik hedeflerden, fikri hedefler psikolojik hedeflerden ve manevi hayat ruhi hayattan ayrılmaz. Bunun için de sağlıklı bir ruh yapısına sahip olanlarda hayatın hiçbir «an»ı tamamen cinsel ilişkilerden ibaret olamaz. (1) Cinsel duyguların gerçek durumu bundan ibarettir. Bu durumu, ne ahlâk ne de din ortaya koyar. Objektif değerlendirmelerden ibaret olan gerçekler ve realiteler meydana getirir bunları. Doğru bir realizm meseleyi, gerçek durumuyla ele almak ister. İnsanları gerçekler karşısında aldatmaz. Kendi görmek ve düşünmek istediği gibi gösterip düşündürmez. Evet! Beşer hayatında gerçek realite vardır. Fakat insanlar çoğu kez düzgün tabiat yapılarından saparak varlıklarının çeşitli yönlerinden birini büyütüp abartarak varlığı oluşturan öteki faktörleri ortadan silerler. Meselâ kimi zaman hayatın cinsel yanlarını «büyüterek» bizatihi bir «hedef» haline getirirler. Tek amaç ve tek uğraş olarak cinsi istekleri alırlar.

Evet! Burası doğru... Ama saptırılmış bir doğru... Gerçek bir realizm doğruyu «olduğu gibi» tasvir etmek zorundadır. Bu durumun bir «sapıklık» ve «inhiraf» olduğunu belirtmek mecburiyetindedir. Bununla beraber öteki değerlendirme biçimlerini bir yana bıraksak ible

---

(1) Bkz. İslâm Terbiyesinin Metodu.

cinsel isteklerin çerçevesi içinde de değişik yönler bulunacaktır. Cinsel istek, tek dereceli ve tek renkli değildir. (2)

Totaliter dünyasından alınan hangi «gerekçe», cinsel duyguların tümünün «aşağılık, hayvani istekler»den ibaret olduğunu tasvire yeltenebilir? Halbuki bugünkü modern hikâye sanatı, işi tamamen bu yönden ele almaktadır. Dışardan aktarma, çarpık ve kopyacı Arap hikâyeciliği de aynı yutturmacayı sürdürmektedir.

* * *

İslâm'ın gözüyle, cinsel ilişkiler, gerçekten derin, köklü ve önemli bir yer işgal eder... Yukarda evrenin ana yapısını oluşturan «çift»ler konusunda Kur'an-ı Kerim'in işaretlerine temas etmiştik. Kur'an'da, cinsel ilişkileri ele alan daha pek çok işaretler vardır:

«Kendileri ile huzura kavuşacağınız çiftler yaratıp aranızda sevgi ve esirgeme yaratması de O'nun âyetlerindendir. Şüphesiz ki bunlarda düşünen kavim için ayetler vardır.» (Rum: 21)

Bu ayette geçen **«kendileriyle huzura kavuşacağınız»** ve **«sevgi ve esirgeme»** ifadeleri üzerinde uzun uzadıya durmak gerekir. İnsanlık dünyasında, «çift»lerin yaratılmasındaki ana hedef, tek kelimeyle, «huzur»dur. Huzur kelimesinin belirttiği her türlü konfor, emniyet, sükûnet ve güven duygularını içermek üzere... Şu halde «çift»lerin yaratılması, kafayı ve zihni meşgul eden bir «obje» olmamalıdır. Yorgunluk, bıkkınlık, kararsızlık ve huzursuzluk olmamalıdır. Bitmez tükenmez istekler, dinmek bilmeyen

---

(2) Bkz. İslâm ve Materyalizm Arasında İnsan.

iştihalar olmamalıdr. İnsanın enerjisini tüketen ve onu yoran «sürekli arayış» değildir. Çiftlerin yaratılmasındaki ana hedef, tek kelimeyle huzur ve sükûnettir. İnsanın hayattaki «hedef»lerini gerçekleştirmesinin verdiği «güven» ve «kararlılığa» sevkeden rahatlıktır. İşte böylesine bir amaç için varolan cinsel ilişki, sevgi ve esirgemeden ibarettir. Tatlı, güzel, iç açıcı, rahat ve huzur bahşedici esirgeme... Ve bu berrak, temiz ortamda birbirini seven, birbirini sayan ve esirgeyen «bir beden»in iki parçası...

«Kendileriyle huzura kavuşacağınız eşler ve çiftler yaratması...»

Bir başka ayette ise, aynı ilişkinin tamamlayıcısı niteliğinde olan bir diğer ilgi türü:

«Onlar sizin için, siz de onlar için bir elbisesiniz.» (Bakara: 187)

Bir diğer ayet-i celilede, bu ilişkinin bir başka yönünü açıklamaktadır:

— **«Kadınlarınız, sizin için, bir tarla'dır.»**
(Bakara:223)

Burada işte, çiftleşmenin ana gayesi hatırlatılmaktadır. Ve bir edebi sanat türü olan «istiare» yapılarak bitkiler dünyasındaki «ekin»e işaretle «kadınlarınız sizin tarlanızdır» buyuruluyor. Evliliğin amacı, soyun devamıdır. Hayat, her yandan birbirine bağlanan, çok yakın bağların yekûnudur. İşte İslâm düşüncesinde, erkek ve dişi, eşler arasındaki «ilişki» tablosu böylece tamamlanmaktadır.

* * *

İslâm, hiçbir zaman fıtrî çekiciliğin iki cins arasında meydana getirdiği duygu ve düşünceleri, hayalleri ve davranışları gözden uzak tut-

maz. Fakat her zaman ve her şeyde kullandığı şaşmaz ölçüsünü bu konuya da uygular. Buna göre; tabiata, hayat ve evren kanunlarına uyan herşey iyi ve doğru'dur. Bu kanunlara uymayan veya aykırı düşen herşey de yanlış ve kötü'dür. İslâm, cinsel duyguları inkar etmez. Bu konudaki hayal ve düşünceleri gözden uzak tutmaz. Çünkü ruhları tedavide izlediği yol, insanların tüm yeteneklerini açık ve temiz bir şekilde kabullenmektir. Pislik ve karanlık karıştırılmadan ve yolundan saptırmadan aydınlatmaktır. İnsan fıtratını yaratan Allah'tır. Fıtratın tüm eğilim ve isteklerini, yeteneklerini, bir hikmet ve amaca dayanarak yaratmıştır. Evrenin yapısında ve düzeninde üzerine düşen rolü oynaması için yaratmıştır. Yoksa, baskı altına alınıp önünün tıkanması için değil... Ama, Allah, insan fıtratının yücelip temizlenmesini ister. Çünkü tüm varlıkların hedefi — İslâm'ın dile getirdiği ve belirttiği gibi — sadece hayatlarını sürdürmek değil, onu yüceltip güzelleştirmek ve en üstün düzey «güzellik» (cemal) ve olgunluk (kemal) mertebesine eriştirmektir. Evrenin en büyük kanunu budur. İslâm'ın insanların faaliyetlerini ölçtüğü en büyük «ölçek» de budur. Yücelten her fiile, duygu ve düşünce hareketine «İslam»da katılır. Alçaltan ve düşüren her fiil, duygu ve düşünce, sapık ve anormaldir. Cinsiyet duygusu da her şey gibi, büyük evrensel kanunlar içinde yer alır. O halde, yücelik ve üstünlüğe götüren, kuvvete ve dayanışmaya ileten, düzene ve âhenge yönelten her şey... Güzel duygulara, psikolojik enginlik ve aydın-

lıklara götüren her eylem, güzel'dir, iyi'dir ve istenir.

Alçaklığa ve düşüklüğe yönelten, zaafa, çözülmeye, dağınıklık ve dengesizliğe götüren; insanı «hayvan»laştıran, ruhun enginliğini yokedici ağır duygular ve şehvet kokan çirkinlikler «kötü»dür; bunlardan kaçınılması gerekir ve «haram»dır. Bu hüküm, insanlar arasında yaygın olan çok dar ve sınırlı anlamıyla «ahlakî bir hüküm» değildir. İslâm'a göre ahlak, insanların anladığı bu dar sınırların içerisine inhisar etmez. İslâm'ın gözünde ahlakın, evrenin yapısında çok köklü, derin ve geniş bir yeri vardır. Çünkü ahlak, hayat ve evrene hükmeden evrensel kanunun bir bölümüdür ve o kanundan ayrı değildir. Sadece insana has bir kanun da değildir. İnsan, varlığı bakımından evrenin bir parçasıdır. Ve evreni kuşatan evrensel kanunlara uymak zorundadır.

İslâm'a göre ahlak; yeryüzündeki bölgelere göre değişen, ana özellik ve ölçülerini çevrenin belirlediği yapay bir değer ölçüsü değildir. Yine İslâm'a göre ahlak, insan yapısı ve insanın istek ve arzularına, değişen düşüncelerine göre, değişip gelişen bir olgu da değildir. İslâm'a göre ahlak, tüm evreni kuşatan bir yapıdır ve onu, insanı, evreni ve hayatı yaratan «yaratıcı» koymuştur. Tüm evrenin özüne egemen bulunan denge, ahenk ve güzellik faktörü ahlaki kurallarda da geçerlidir. (1)

---

(1) İslâm Düşüncesinde «Güzel» bölümüne bakınız.

İnsan hayatındaki herşeyde olduğu gibi cinsel duygularda da söylediğimiz evrensel anlamıyla varlığını, «varlık kanunları»ndan alan ahlakî değerler hakim olur. İslâm, cinsel konularda özel bir metod, başka konularda ayrı bir yöntem uygulamaz. Bilakis her meselede büyük evren kanunlarına uyan, ahenkli, düzgün ve intizamlı görüş ilkelerine göre hareket eder. **«Allah, herşeye «güzelliği» yazmıştır; «ihsan»ı ve «iyiliği» yazmıştır. «O halde, öldürdüğünüz zaman güzelce öldürün. Kestiğinizde güzelce kesin. Ve biriniz hayvanını keserken bıçağını bilesin ve onu dinlendirsin.»**

(Müslim ve Ebu Davud)

Bu hadisi şerifte geçen «ihsan», bir şeyi güzel bir şekilde yapmaktır. Yani güzellik, güzel yapmak, ve güzel duymak ve güzel düşünmek... Herşeyde güzellik... Hatta «hayvanını keserken» ve «katilin kısas yaparken, bile güzellik... (2)

Cinsel konulardaki «güzellik»le, İslâm'ın istediği, sözde, fiilde ve duyguda güzelliğin çeşitli yönlerinden birini kapsar. İslâm, cinsel konularda temizlik ve güzellik istediği gibi, ekonomik ilişkilerde, sosyal ve politik eylemlerde, devletlerarası ilişkilerde ve insanın hem kendisi, hem çevresi, hem de Rabbi ile olan ilişkilerinde de güzellik ve temizliği şart koşar:

— **«Mü'minler gerçekten felah bulmuşlardır.»**

— **«Ki onlar namazda huşu içindedirler.»**

---

(2) Peygamberden iktibaslar.

— «Onlar boş sözlerden yüz çevirirler.»

— «Onlar zekatlarını verirler.»

— «Onlar mahrem yerlerini korurlar.»

— «Sadece eşleri ve cariyeleri müstesnadır. Doğrusu onlar yenilmezler.»

— «Kim de bunun ötesini isterse, şüphe yok ki, onlar haddi aşanlardır.»

— «Onlar emanetlerine ve sözlerine riayet ederler.»

— «Onlar namazlarına devam ederler.»

— «İşte onlar varis olanların ta kendileridir.

— «Ki onlar Firdevs cennetine varis olacaklardır. Ve onlar bunun içinde ebedi kalıcıdırlar.» (Mü'minun: 1-11)

Bir tek «ilke», bütün hayat problemlerini ihtiva eder... İşte temizlik... Düşüncede temizlik... Duygularda temizlik... Namazda temizlik... dilde temizlik... malda temizlik... Cinsel ilişkilerde temizlik... insanlarla olan işlemlerde temizlik... emanete riayet ederek temizlik... söze vefa göstererek temizlik... Cinsel temizlik... işte kendi duygu evreninde, her an Allah ile karşı karşıya bulunan «inanmış müslüman»ın, içinde yaşamak zorunda olduğu atmosferin çeşitli temizlik bölümlerinden birisidir.

* * *

Bunun anlamı, cinsel duyguların yasaklanması değildir elbette... Cinsel duygular kendiliğinden pis ve iğrenç değildir ki, müslümanın içinde bulunduğu temizlik ortamından uzaklaştırılsın! İslâm'da cinsel ve duygusal temizliğe ilişkin pek çok âyet ve hadisler bulunduğunu yukarda belirttik.

Yine bunun anlamı, insanların cinsel konulardan, aile ortamında ve eşler arası ilişkilerin dışında, söz edilmemesi değildir. İnsanlar elbette ki, evli olarak doğmazlar. Ve evlilik öncesinde, evliliği hazırlayan birtakm düşünce ve duygular, davranış ve deneyler olacaktır. Ve bu duygular, İslâm'ın gözünde kesinlikle haram değildir. Eşler arası sevgi ve hayranlık duyguları ve bunlarla birlikte gelen hayaller, davranış ve duygular... Bunların hiçbirisi haram değildir. Bu konudaki hüküm, her duygu ve davranıştaki hükmün aynıdır. Ve bu hüküm, evrensel kanunlardan alınmadır:

«Kişi, bu duygulara sahib olurken, evren kanunlarına uyan bir hareket mi yapmaktadır? Yoksa bu kanunların dışına mı çıkmaktadır? Yaradılışın özünde bulunan ve doğuştan gelen bu duygular, ya hayatın hedefini gerçekleştirme amacı güdecektir. İnsanlığın iki parçasının temiz, verimli, olumlu ilişkilerle birbirine bağlanmasını ve bu iki parçanın bir yapı halinde birleşerek yücelere, çok yücelere tırmanmasını sağlamayı amaçlayacaktır... Ki o zaman bu duygular, gayet tabiîdir ve evrensel yaradılış kanunlarına uygundur. Ve işte böylesine yüce duygulardan sözetmek, onları dile getirmek son derece anlamlı, duygulandırıcı, güzel sanat eserleri şeklinde ortaya çıkarmak, asîl İslâm sanatının ana görevlerinden birini oluşturur...

Ya da bu duygular, çirkin bir biçimde ortaya çıkacak ve tabii doğrultuda yürümeyerek, hayatın yapısından ayrı, bağımsız bir yöne doğru başını alıp gidecektir... Böyle bir durumu an-

latmak, sanatın ödevi olamaz. Çünkü bu, hayat kanunlarından bir bölüm değildir. Hayat kanunları, cinsiyet problemini şöyle değerlendirir: Cinsel istekler, bitki ve hayvanlar dünyasında bile herhangi bir durumun gerektirdiği biyolojik zorunluluklardan ibaret değildir. Yoksa, güzelin ve güzellik duygusunun ne anlamı kalır?

Bunun için İslâm, çağdaş batı realizminin, üzerinde durduğu sapık düşünceleri kabul etmez. Cinsel isteklerin tamamen biyolojik bir olgu olduğunu, kendiliğinden tatminle gerçekleşeceğini, bunun dışında başka hiçbir şeyle ilgisi ve bağlantısının bulunmadığını kabul etmez. Bu düşünce, aslında İnsanın maddiliği ve hayvanlığı ilkesine dayanır. Halbuki İslâm'ın düşünüş biçimi, evrenin özünde ve hayatın içinde yer alan en derin ve en köklü bir fikir hareketidir...

* * *

İslâm sanatı, iki cins arasındaki ilişki ve duyguları, bu temiz ölçüler içerisinde ele alabilir. İşte bunun tipik bir örneği:

Salih bir ihtiyarın kızıyla Hz. Musa'nın kıssası...

— «Medyen suyuna varınca davarlarını sulayan bir insan topluluğu gördü. Ve onlardan başka sürülerini gözetleyen iki kadın buldu. Onlara:

— İşiniz nedir? dedi.

Onlar da:

— Çobanlar ayrılana kadar biz sulamayız. Babamız çok yaşlıdır da ondan! dediler.»

— «Bunun üzerine onlarınkini suladı. Sonra gölgeye çekildi ve dedi ki;

— Rabbim! Doğrusu bana indireceğin hayra muhtacım.»

— «Derken, o kadınlardan biri, utana utana yürüyüp ona geldi:

— Babam, dedi, sana sulama ücretini ödemek için seni çağırıyor!

Ona gelince, başından geçeni anlattı. O da:

— Korkma! Artık zalimler güruhundan kurtuldun! dedi.»

— «O ikiden biri dedi ki:

— Babacığım! Onu ücretle tut. Çünkü ücretle tuttuklarının en iyi bu güçlü ve emin kişidir!»

— «O da dedi ki:

— Bana sekiz yıl çalışmana karşılık bu iki kızımdan birini sana nikahlamak istiyorum. Şayet on yıla tamamlarsan, o senden bir lütûf olur. Ama sana zorluk çektirmek istemem. İnşaallah beni iyi kimselerden bulacaksın!»

(Kasas: 23-27)

Burada tertemiz bir dişinin, karşı cinsten bir kişiye duyduğu temiz duygular sergilenmektedir. Bütün güzelliği, yüceliği ve duyguluğuyla hayranlık hisleri... Bunların yanısıra, ikisi birlikte eve doğru yol alırken, genç adamın güzel kadını, güven ve emniyet içerisinde koruma ve muhafaza hissi anlatılmaktadır. Genç kız, bu yüce ve temiz duygularını mahcub ve utangaç bir dişi esprisiyle dile getirirken babasına da bu duygularını ihsas ettirmektedir. Babası, kızının hayranlık duyduğu ve bunu utangaç sözleriyle dile getirdiği erkek'le onu evlendirmeyi kararlaştırmaktadır. İşte bu noktada meseleyi, Kur'-

on ele almakta ve o duygu ve davranışları gayet açık bir anlatım içinde naklederek bizlere göstermektedir.

İslâm'cı bir sanatın, tertemiz sevgi ilişkilerini böylesine bir espri içinde anlatması gayet normaldir. Olayı hiçbir yana saptırmaksızın, ileriye geriye çekmeksizin, olduğu gibi tertemiz bir şekilde nakletmek ve sevginin, her iki ruh üzerindeki etkisini gözler önüne sermek, İslâm'cı sanatın yapabileceği şeylerdir. Sevgililerin birbirlerine karşı göstermek durumunda bulundukları güzel davranışlarla ve her ikisinin de hayatta ortak bir hedef belirleme konusundaki kararlarıyla kendilerini Allah'a bağlayan bağı tayin hususundaki dilekleri dile getirilebilir. Bunun yanısıra çok geniş kapsamlı olmak kaydıyla, sanatın gerektirdiği değişik duygu ve düşüncelerden, gel-gitlerden, heyecan ve durgunluklardan, koşma ve kaçmalardan sözetmek mümkündür. Yalnız bunlar, temiz, güzel, parlak ve aydınlık bir çerçeve içerisinde, hayat kanununun akışına uygun olarak, cereyan etme şartına bağlıdır.

Bu arada İslâm'cı sanat, doğru yoldan sapmış, düşük ve adi cinsel olaylardan da sözedebilir. Çünkü realizm, ak'la kara'nın, ruhun derinliklerinde ve hayatın içinde olduğu gibi, sergilenmesini gerektirir. İşte bunun tipik örneği, Hz. Yusuf'un hikayesidir:

— «Erginlik çağına gelince ona hüküm ve ilim verdik. İşte böyle mükafatlandırırız.»

— «Evinde bulunduğu kadın onu kendine

râmetmek istedi. Kapıları sımsıkı kapadı ve.

— Gelsene! dedi.

O da:

— Allah'a sığınırım.! Doğrusu o benim efendimdir. Bana iyi bakmıştır. Muhakkak ki, zalimler asla felah bulmaz» dedi.

— «And olsunki, o, istekli idi. Eğer Rabbinin burhanını görmemiş olsaydı o da onu kastetmiş gitmişti. İşte biz ondan böylece fenalığı ve fuhşu bertaraf ettik. Çünkü o, ihlasa erdirilmiş kullarımızdandı.»

— «İkisi de kapıya koştular. Kadın onun gömleğini arkasından boylu boyunca yırttı. Kapının yanında efendisine rastgeldiler. Kadın dedi ki:

— Ailene kötülük etmek isteyenin cezası zindana atılmaktan veya acıklı bir azabtan başka ne olabilir?»

— «Yusuf:

— O beni kendisine rametmek istedi! dedi. Kadının ailesinden biri de şehadet etti ki:

— Eğer gömleği önden yırtılmışsa kadın doğru söylemiştir. Bu ise yalancılardandır.»

— «Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa kadın yalan söylemiştir! Yusuf ise doğru söyleyenlerdendir.»

— «Gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce dedi ki:

— Doğrusu bu sizin tuzağınızdandır. Siz kadınların tuzağı büyüktür.»

— «Yusuf! Sen bundan yüz çevir! Ey Kadın! Sen de günahının bağışlanmasını dile! Çünkü gerçekten sen suçlulardan oldun.»

— «Şehirde bir takım kadınlar dediler ki:

— Aziz'in karısı, delikanlısını kendisine râmetmek istiyormuş. Sevgisi bağrını yakmış. Görüyoruz ki, o, apaçık bir sapıklıktadır.»

— «Onların dedikodularını işitince onlara haber yolladı. Onlar için yaslanacak yerler hazırladı ve onlardan herbirine birer bıçak verdi:

— Çık karşılarına! dedi.

Hepsi bunu görür görmez, kendisini çok büyüttüler ve ellerini kestiler. Dediler ki:

— Allah'ı tenzih ederiz! Bu bir beşer değildir. Ancak o, çok şerefli bir melektir.»

— «Kadın dedi ki:

— İşte beni kendisi için ayıpladığınız budur. Onu kendime, râmetmek istedim. Ama o, iffetinden, çekindi. Eğer istediğimizi yapmazsa and olsun ki, zindana atılacak ve zillete uğrayanlardan olacaktır.»

— «Dedi ki:

— Rabbim. zindan bana, bunların beni davet ettiklerinden daha iyidir. Eğer sen bunların tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan onlara meyleder, cahillerden olurum.»

— «Rabbi onun duasını kabul etti de onların tuzaklarını kendisinden savdı. Muhakkak ki, O'dur O, Semi, Alim.» (Yusuf: 22-34)

Bu «kıssa», cinsel düşüklüğün yer aldığı ve kuvvetli şehevî isteklerin her türlü değeri unutturduğu ve insan duygusunun azgın itilimlerle yerinden oynatıldığı bir hikayedir. İfadeler son derece açık bir tavsif ve anlatımla doludur. İşte bazı pasajlar:

«Evinde bulunduğu kadın onu kendine

ıametmek istedi... Kapıları sımsıkı kapadı. Ve, «gelsene!» dedi...»

Andolsun ki, o, istekliydi!...

Yusuf: O beni kendisine rametmek istedi! dedi...»

«Şehirde bir takım kadınlar dediler ki: Aziz'in karısı «delikanlısı»nı kendisine rametmek istiyormuş! Sevgisi bağrını yakmış!»

«Hepsi bunu görür görmez kendisini çok büyüttüler ve ellerini kestiler...»

«İşte, beni, kendisi için ayıpladığınız budur! Onu kendime rametmek istedim...»

«Eğer istediğimi yapmazsa andolsun ki, zindana atılacak ve zillete düşenlerden olacaktır...»

«Rabbim! Zindan bana, bunların davet ettiklerinden daha iyidir. Eğer sen bunların tuzaklarını uzaklaştırmazsan onlara meyleder, cahillerden olurum.»

Bu cümlelerin ardında olayın, insan zihninde canlanmayan hiçbir bölümü kalmıyor. Bununla beraber, insanın cinsel düşüklüklerinden sözeden böyle bir kıssa'da cinsel zevki bulabiliyor musunuz? İnsanın cinsel duygulardan zevk almasını, kötü alışkanlıklarının dile gelmesini ve sapık duygularıyla oyalanıp durmasını sağlayan imrendirici ve zevklendirici bir ifade görüyor musunuz? Yoksa bunca güzel bir anlatımın, ince bir ifadenin, doğru ve açık bir üslûbun yanısıra, o tür adilik ve düşüklüklerden iğrenip nefret mi ediyorsunuz?

İşte İslâmi bir metotla, sapık ve anormal cinsel duygular anlatılmak istendiğinde başvu-

rulacak ifade ve anlatım biçimi budur. Anlatımda son derece «doğru», fakat cinsel tahrik ve teşvik diye hiçbirşey yok...

* * *

Cinsel konulara yaklaşım böyle! Ama şunu hemen belirtelim ki, seksüel konular, hayat sahasında ve vicdanlarda ne kadar bir yer işgal eder? Sanattaki yerini belirliyebilmemiz için cinsel konuların realitedeki önem ve değeri ne? İnsan yalnızca cinsel dünyada mı hayatın sürdürür? Başka istekleri, heyecan ve önem verdiği değerler yok mudur? Hatta, doğru değerlerden ve yüce hedeflerden tamamen uzaklaşmış, hayatını boşa geçiren kimseler bile... Evet! Bunlar dahi yalnızca cinsel duygular içerisinde hayatlarını tüketip gitmezler! Onların da gönüllerinde ve ruhlarında değişik duygular canlanır. Bu duyguların önemsiz ve değersiz olduğu söylenebilir. Ama onların seksüel duygulardan daha geniş bir yer işgal ettiği inkar edilemez.

Sağlıklı bir insan, kendi dünyasında ne kadar büyük bir yer tutarsa tutsun, hayatını bir tek faktöre dayandıramaz. Ruhunda ve hayatında yaşadığı sürece, yapmak zorunda olduğu öteki unsurları gözden uzak tutarak tek bir faktöre yüklenip kalamaz. İnsanın öteki yeteneklerinden birisi gibi sevgi de, ruhunda geniş bir alanı kaplar. Hepsi de hayranlık verici, hepsi de güzel ve etkili değişik duygular coşup taşar bu sahnede... Gerçek varlık alanıyla diyaloğ halinde yaşayan sağlıklı bir organizma ve canlı bir ruh'un ana yapısını «sevgi» teşkil eder

Fakat bu «sevgi», dar anlamlı değildir. Tüm varlığı kapsayacak genişlik ve büyüklüktedir. İnsanın «Rab»bıyle, evren ve hayatla ve tüm insanlıkla ilişkilerini «sevgi» düzenler. Çok çeşitli «sevgi» tür'lerinden birisi olan, yalnız ve yalnız Allah sevgisi, sanatın tüm unsurlarını eksiksiz kullanarak bir sanat eserini genişliğine kapsayabilir. Ve o sanat eseri, Allah'ın dilediği sürece, canlılık ve dinamizmini devam ettirir. Ruhu parlak ve berrak ışıklarla aydınlatan ve ufku, tüm varlıkları kapsayacak kadar saran ve genişleyen, varlığı şeffaf, ışıklı ve parlaklıkla donatarak yücelten böyle bir sevgi türüne bedenin ağırlıkları, çamurun pislikleri kesinlikle bulaşamaz. Bu sevgi türü, beşer ruhunun hayret verici unsurlarından biridir. Ve insan bu duyguyu yaşarken hep yücelerde ve zirvelerde yer alır.

Bu ilahî ışıktan bir parıltı herhangi bir insanın kalbini aydınlatırsa... Çok ani bir çarpışla, kısa zamanda bir gönüle doğarsa, o ruhta nesiller boyu yaşanmış değerlerin, duyguların, kültürlerin ve bilgilerin yapmayacağı etkileri yapar. Ruhun kavrayış yeteneğini geliştirerek hayat ve evrenle ilişkisini derinleştirir.

Bu göz alıcı parıltı, bir şimşeğin parlayışı gibidir. Ruhun derinliklerinde, tüm evren sayfalarını aydınlatır ve insanın normal durumlarda kavrayamayacağı, derinliğini idrakten aciz kaldığı büyük sahaları tüm derinliği genişliği ile ihata ettirir. Onu büyük ve ölümsüz gerçeğe bağlar. Bu bağlantı, kişinin ruhunun en derin noktalarına kadar iner; varlığının en uzak atom-

larına dek sızar. Ruhundaki her türlü canlı hücrelerle iç içe girer. Ve işte o zaman, insan ruhu ve varlıklar dünyası, yapısı yönünden içiçe olan tek bir varlık haline gelir.

Bu parıltı, bu insanı hakk'a ulaştıran derûni sarsıntı ve vicdanî titreme... Varlık gerçeğiyle bu derin bağlantı... Basit çamur'un ötesine geçerek pırıl pırıl aydınlatan bu parlak sıçrayış ve atılım... İnsana gideceği yolu, her türlü kötülük ve batıl engellerden arıtarak ve karanlığı yırtarak gösteren bu göz alıcı parlayış... Normal ve sağlıklı insana, yaşadığı çeşitli duygu ve heyecanlar arasında, bir kere de olsa, karşılaşabildiği bu üstün sevgi türünü dile getirmek, sanat dolu bir anlatım ve ifade gücünü gerektirmez mi? Ve böyle bir sanat eseri, en üstün anları dile getirmesi nedeniyle, üstünlük şanına layık olmaz mı?

Nitekim, birçok mutasavvufun ruhunda bu güzel, parlak ve aydınlık ışıklar yanmış ve onları, sevgilisi olan Rab'larına bağlamıştır. Aslında bu duygular, hayat için de, sanat için de bitmez tükenmez birer hazinedir. Ne var ki, tasavvuf erbabının çoğunluğu, bu büyük sanat potansiyelini dile getirmek için gereken üstün sanat yeteneğinden yoksun olduğu için, bu yüce duyguları kelimelere aktaracak sanat gücüne erişememişlerdir. Ama böyle bir duyguyu dile getirecek sanatçıların önünde geniş sahalar açıktır. Bu üstün düzeye, bu erişilmesi güç doruklara çıkabilme gücünü gösterenler, orada kendi sanat alanları için çok geniş materyaller bulurlar.

Tabiat sevgisi... Dağıyla, taşıyla... Irmağıyla, vadisiyle, toprağıyla, ağacıyla... Göğüyle, yeriyle... Yıldızıyla ay'yıyla... Gözümüzün önüne serilmiş bulunan tabiat sevgisi, normal insanın ruhunda etkiler yapan birer sanat potansiyeli değil midirler? Hayatı yaşayan her canlının günlük yaşantısının bir bölümünü, bu tablolar teşkil etmez mi?

Canlı varlıkları sevmek, toprağı yarıp yol açan küçücük bitkinin gelişmesindeki neşveyi ortaya seren sevgi, tomurcuktan çıkan yaprak, yeşeren çiçek ve olgunlaşan meyveyi sevmek... Annesinin peşinden koşan, annesine sürünen ve onun tarafından yalanan hayvanı gelişmesindeki neşve dolu sevgi, hayat fışkıran canlının gürbüzce, oraya buraya koşuşması, atılgan, kırıcı ve enerji dolu varlığı sevmek... Düzgün hareketlerle, göz alıcı renklerle kanat çırparak uçan dizi dizi kuşların havada süzülüşündeki ahenk... Bütün bu tür sevgiler, insan ruhunu boşluktan alıkoymaya ve derin duygulara itmeye yetmezmi?

İnsanlığı sevmek... Yalnızca belirli bir dosta, bir arkadaşa veya faydaya yönelik olmayan bunun yerine tüm insanları kapsayan ve herkese engin sevgi ve şefkat kucağını açan samimiyet ve dostluk bağı ile bağlanan insan sevgisi... Bu da bir sevgi türü değil mi? Her zaman veya çoğu kez demiyelim de, normal bir insan için en azından, zaman zaman içinden kaynayıp gelen bir sevgi biçimi değil mi?

Sanatçının bu tür sevgileri ciddiyetle görüp tescil etmesi gerekmez mi? Bu sevgi türlerinin

hayatta apayrı bir yeri var! Hatta diyebiliriz ki, sanatçının, bu tür sevgileri zihnine kaydetmesi gerekir. Çünkü sağlıklı bir insanlık yapısı ancak bu sevgi temelleri üzerine kurulabilir. Ve insanın yaratılışında saklı bulunan en derin ve en ideal yücelikler bu sevginin insan bünyesinde yer etmesine yardım eder.

Bütün sevgi türleri içerisinde yalnızca «cinsel sevgi» midir ki, üzerinde durup işlensin? Halbuki cinsel sevgi, sevginin sadece bir «türü»dür. Onun dışında ruhi evrende kayda değer çok daha başka gerçek sevgiler vardır. Sadece hayvani duyguların ötesine geçemeyen, başıboş «nihilist»ler, cinsel sevginin kayda değer biricik «sevgi» olduğunu söyliyebilirler. Ama onlar bile hayatlarını yalnızca «cinsel sevgi» esası üzerine kurmazlar, kuramazlar.

Batı sanatına ve günümüzde başıboşluk içerisinde kıvranan hedefsiz, gayesiz, plânsız, programsız, başını alıp giden sakat ve uydurma Arap edebiyatının tema olarak işlemeye çalıştığı seks edebiyatı, tamamen değersiz ve aşağılık bir edebiyat türüdür.

Antik çağ Grek edebiyatı cinsel duygulara geniş bir yer ayırırdı. Sanat ölçüsündeki parlak gelişmesine ve üstün yerine rağmen, onun en büyük sakatlığı da işte buradan gelmektedir. Antik sanatın mirascısı durumunda olan Avrupa, sanatı seksüel konulara geniş bir yer verir. Rönesans sonrası batı sanatı belirli bir ölçüye kadar dengeli ve «makul» olarak bu klasik akımı devam ettirmiştir. 19. yüzyılda ortaya çıkan Freuid ile birlikte insana maddi, bir hayvan gö-

zü ile bakan anlayış psikolojiye hakim oldu. İnsan davranışlarını, bütünüyle seksüel ilişkiler açısından yorumlayan görüş ortaya çıktı. Böylece aşağılık hayvani duygular, aşırı bir çılgınlığa dönüşen cinsiyet pazarları ve seks ticaretiyle sanatın yüzüne kara bir leke olarak sürüldü. İnsanı yalnızca «cinsel bir varlık» olarak gösterip herşeyden soyutlayarak çırılçıplak resimlerini ve pozlarını çekmek için tüm duygusal ve manevi elbiselerden soydu. Ve bunun ardından seks edebiyatı sanat piyasasına egemen oldu. Onların bir «kopyası» durumunda bulunan arap edebiyatçıları da taklit yoluyla aynı çirkin ve iğrenç bataklığa daldılar. Hayvanların bile utanacağı, çılgın ahlaksızlık örnekleriyle eserlerini doldurup piyasaya sürdüler.

* * *

Grafiğin inen ve çıkan çizgileriyle birlikte, insan ruhunu harekete geçiren biricik duygu, yalnızca «sevgi» midir? İnsan ruhunda «nefret» duygusu ve «mücadele» isteği yok mudur? Nefret, insan fıtratında «sevgi»ye denk ve eşit bir duygudur. Hem maddi, hem de ruhi hayatta geniş bir yer kaplar. (1) Tıpkı «sevgi»de olduğu gibi, «nefret» duygusu da, azalır ve çoğalır. Kimi kez iyi, kimi kez kötü biçimde görünür. İnsanın yönelgesine göre iniş ve çıkışlar gösterir.? İnsanın yeryüzünde bozgunculuğa, canlılar arasında kötülüğe, zulüm ve isyana, sapıklık ve anormalliğe yöneldiği nefret duygusu, tıpkı övgüye değer olan «sevgi» gibi bir duy-

---

(1) İslâm Terbiyesinin Metodu.

gudur ve hayatın her sahasını içine alır.

Sahibinin ruhunda insanlara karşı «iyilik» duyguları beslemekten «nefret» ettiren, başkalarını kıskandıran, güzel olan her şeyden nefrete dönüştüren yüceliğe, üstünlüğe, temizlik ve doğruluğa yönelmekten insanı uzaklaştıran «nefret duygusu», aşağılık, sapık, anormal ve hastalık dolu bir duygudur. Hayatta her iki türden «nefret» duygusuna rastlanabilir. Hangi türün oranı fazla olursa olsun, nefret'in ruhi alemde ve pratik hayatta, kendine has bir değeri ve ağırlığı vardır. Hayatı, doğru ve gerçekçi olarak yorumlamak, nefret duygularını tasvir bakımından ruhi dünyaya etkisi, davranışlardaki fonksiyonu itibariyle, açık ve seçik bir izahı gerektirir. Aksi takdirde yapılacak yorum, eksik ve verimsiz olacaktır.

«Mücadele» duygusu da aynı şekildedir. Beşer hayatının tümü bir «mücadele»den ibarettir. İnsan kendi ruhunun derinliklerinde, aynı anda hepsine karşılık verilmesi ve tatmin edilmesi mümkün olmayan, gelip geçici ve iç içe duygu ve arzularla mücadele eder. Bu duygular kontrol altına alınarak bir «düzen»e sokulur ve öncelik sırasına göre tatmin edilmeye çalışılır. Ayrıca insan, yaşadığı sürece kendi dışındaki varlıklar ve eşya ile mücadele eder... İnsanlar, sistemler, düzenler, değerler, güçler ve akımlarla... İnsan hayatının bir anı bile mücadelesiz geçmez. Sevgi ve nefrette olduğu gibi, mücadele duygusunda da, grafik çizgileri iner ve çıkar. Mücadele iyilik yolunda olabileceği gibi kötülük yolunda da olur. İyi mücadele ruhun de-

rinliklerinde, sapık arzulara, kötü eğilimlere ve bozuk çabalara karşı koymakla başlar. Ruhun, her zaman kontrol edilmesi ve yönlendirilmesi gerekir. Bunun aksine bir davranış onu, aşağılara düşürmeye ve çamura bulamaya yeter. Ruhu kendi haline bırakacak olursanız, manevi aydınlığını kaybeder. Çünkü **«Nefis, elbette kötülüğü emredicidir.»** (Yusuf: 52) Yaratılışı icabı kötülüğe eğilimlidir. Bu kötülüğü önleyici ve «hayır» yoluna çekici yüce değerler işe karışmadığı takdirde nefis, kişiyi kötülüğe yöneltir.

Kişi, toplumda da sürekli bir mücadele içindedir. Her çeşit kötülüğe karşı direnir. Gerek ekonomik, gerek sosyal ve gerekse siyasi zulümlere karşı başkaldırır. İnsanların «efendi» ve «köle» olarak ayrılmasına karşı çıkar. Bir yanda herşeyi elinde bulunduran ve nimetlerden yararlanan «efendi»lerle, öbür yanda yoksulluktan, ezilmekten ve zilletten başka hiçbir şeye sahip olmayan «köleler» şeklindeki ayırıma başkaldırır. İnsanları köleleştiren, sağlıklı bir insanî yapı oluşturmayı önleyen bozuk değer ve sistemlere karşı koyar. Mala, makama veya insanın egemenliğine köle olmayı reddeder. İnsanı her türlü zincirlerle bağlayıp köleleştiren anlayışlara karşı koyar. İnsanın insanlığına yaraşmayan, yüce değerlere ve üstün ufuklara kanat germesini önleyen her türden kölelikelre başkaldırır. Keza insanın kendi iç dünyasına, haayt ve evrene ve doğrudan doğruya Allah'a bakış biçimini değiştiren «bozuk» ve «sapık» düşüncelere karşı çıkar ve onlarla mücadele eder. İnsanın kendi iç dünyasında, kapsamlı ve geniş bir bakış açısını önleyen,

kabiliyetlerini yerli yerinne değerlendirmeyen ve onu dar bir çerçeve içerisinde hapseden «değer ölçüleri»yle mücadele eder. İnsanın bir takım kabiliyetlerini ortaya çıkarmak için başka bir takım kabiliyetlerini engelleyen, böylece bir bütün halinde gelişip genişlemesini imkânsızlaştıran düzenlere karşı koyar.

Hayat ve evren görüşünde sevgi'den başka duygulara yönelten veya hayat ve kainat anlayışında «sevgi»ye asla yer vermeyen ve insanı dar sınırlar içerisine hapsederek canlı varlıklardan ayrı, çıkmaz labirentlere hapsedip duran, bununla birlikte sağlıklı kişilerin nefretle bakacağı «egoist», hasta ve kokuşmuş bir anlayış getiren sistemlerle mücadele eder.

Kişinin Allah'a bakış açısını değiştiren ve onun Allah'ın huzuruna sevgi ile yönelmesini önleyen, huşu içerisinde kendisini teslim ederek, ilahi takdire güvenip «kul»luk etmesine tolerans göstermeyen, varlığını Allah'a bağlayarak pratik hayatında bu bağlılık ve teslimeyetten müsbet güç ve yapıcı bir enerji almasını önleyen, Allah'ın zatında ve yarattığı her şeyde görünen (hakkı idrakten uzaklaştıran) insanların dünya ve ahirette varlıklarıyla ortaya çıkan gerçeği kavramasına izin vermeyen görüşlerle mücadele eder...

Bunun tersi olan mücadeleler de vardır. İnsan ruhunun derinliklerinde, doğuştan gelen «hayır» ve «iyilik» duygularını boğmaya, vicdanının sesini tusturmaya ve toplumda her türlü «iyilik» duygusunu yoketmeye yönelik kötü mücadele... Ezeli iki gerçek olan «hak» ve «adalet»e karşı çıkmak, Allah ve Resulü'ne savaş

açmak, yeryüzünde bozgunculuk yapmak için mücadele... Batıl'ı destekleyip egemen kılmak, siyasî, sosyal ve ekonomik zulmü ayakta tutmak, insanları «köleler» ve «efendiler» şeklinde ayırmayı amaçlamak, bozuk düzen ve değerleri destekleyerek bunların gerçekleşmesi için çalışmak, insanlar arasında bozuk düşünce ve değerleri yaymak ve geliştirmek, fuhuş ve ahlaksızlığı teşvik edi pona çağıranlara destek olmak, insanın Allah, evren ve hayatla olan ilişkilerini bozmak için verilen mücadele... Her iki biçimiyle mücadele, beşer hayatının en büyük realitelerinden birisidir. Ve varlığı Allah'ın şu yüce hikmetine dayanmaktadır:

— **«Eğer Allah, insanları birbirleriyle defetmemiş olsaydı yeryüzü fesada girerdi. Fakat Allah, alemler üzerine lütuf sahibidir.»**

(Bakara: 251)

Eğer yeryüzünde kötülük olmasaydı ve bu kötülükle mücadele eden «hayır» bulunmasaydı. «iyilik duygusu» dumura uğrar, bozulur ve kokuşurdu. O zaman iyilik duygusunun hayatta, gerçek ve müsbet bir gücü olmazdı. İşte Allah'ın insanları, birbiriyle defetmesindeki hikmet ile yeryüzünde hayır duygusu yaşamakta, canlılık ve dinamizmini devam ettirmekte ve evrende üreten, müsbet fonksiyonunu sağlayarak dünyanın bozulmasını önlemektedir.

Bu yüce hikmetin kavranmasıyla insanın hayat ve kainat karşısındaki tutumu değişir. Ve kapsadığı geniş sahaya ayrı bir bakış açısıyla bakar. Derme çatma ve bölük pörçük, basit bir «hayat» anlayışından, çok daha büyük, çok daha derin ve kapsamlı bir kavrayış ve anlayış

düzeyine erişir. Bazı realist sanatçıların ve natüralistlerin objektifle kaydettiği basit ve derme çatma bakışlardan uzaklaşır. Hayata renk ve âhenk veren, güzellik ve bütünlük sağlayan, hareket ve dinamizm getiren derin ve geniş bir görüş açısını kazandırır. Bu genişlik ve derinliği çok sathî ve dağınık olan «objektif»in yakaladığı sahneler veya parlak kalemlerin aktardığı ifadeler geniş ve yaygın olarak inceliğine ve derinliğine açıklayamaz.

Gerek ruhun derinliklerinde, gerek toplum hayatında ve gerekse bitkilerin, katı varlıkların, hayvanların ve insanların her türlü hayat şekillerini içine alan pratik yaşamda bu çeşitli mücadele biçimlerinin görüntü ve yansımaları vardır. İşte sanatın dile getirmekte ve yorumlamakta önüne açılan bu geniş alan karşısında cinsel konular çok dar ve cılız kalır. Sadece bu geniş manzaranın çok küçük bir parçası olarak ancak bir köşesini oluşturabilir.

Nitekim, çağdaş akımlardan bazıları, bu mücadele konusuna yönelmiş bulunmaktadırlar. Ancak çabalarını, sadece mücadele prensibine dayandırıyorlar. Tek yönlü bir çatışmayı, ekonomik veya sınıfsal çatışmayı abartarak gözler önüne sermeye çalışıyorlar. Bu ise, başka bakımlardan tabloda bozukluk ve sakatlıklar meydana getiriyor. Biz, mücadele gerçeğini açıklamaya dikkat gösterelim derken, çok geniş ve derin bir yer kaplayan «sevgi duygusu»ndan ayrı ve ruhun derinliklerinde faaliyet gösteren öteki duyguları bir kenara iterek yalnızca «çatışma» konusuna ağırlık verelim demek istemiyoruz. Kaldı ki duygularımızı, yalnızca çatışma

alanına yığmakla dar bir çerçeve içerisine hapsetmiş oluruz. Ve sonuçta bu, nefesimizin kesilmesine sebep olur. O zaman, büsbütün bir bozukluk ve anlayışsızlık içerisine gireriz. Gerçekçi olmak istiyorsak neden gerçeği olduğu gibi tasvir etmeyi düşünmüyoruz? Tarihi, materyalist bir yorumla açıklama gayreti içinde bulunduğumuz yüzyılda, batı düşüncesinin yuvarlandığı en büyük felâket çukuru olmuştur. Çünkü tarihi materyalizm, insan hayatını insan seviyeden çok aşağılara düşürmekte ve çok dar bir çerçeve içerisine hapsederek madde ve ekonominin kapsamına almakta, buradan da «sınıfsal çatışma» ve «ekonomik determinizm» içerisine hapsedip insanın varlığını bile ortadan kaldırmaktadır. Diyalektikçi materyalist anlayış, son yaklaşımda sanat alanında da kendisini göstermiş ve insanın gerçek varlığını silip atmıştır. Materyalist sanatta insan duygu ve isteklerini, değer ve arzularının, düşünce ve ruhi isteklerinin yeri yoktur. Hatta bedenî sevk ve isteklerinin bile hesaba katılmaya değer bir tarafı bulunmamaktadır. Materyalist sanatın uğraştığı bir tek alan vardır; o da insan iradesinden ayrı olarak, determinist bir çerçeve içerisinde dönüp dolaşan ekonomik ve sınımsal çatışmalardır. Materyalist sanat çizdiği dünyada, sağlıklı bir insan bünyesinin yaşaması imkânsızdır. Çünkü bu evren iğrenilmesi ve nefret edilmesi gereken bir dünyadır.

.Ekonomik ve sınıfsal çatışmanın tasviri konusuna bizim bir itirazımız yok... Çünkü bu, bizim neslimizin veya öteki nesillerin içinde yaşadığı beşerî geleneklerden biridir. Bizim asıl sö-

zünü etmek istediğimiz nokta ,yukarda «seks edebiyatı» ve «cinsel sanat» konularında söylediklerimizin benzeridir. Biz diyoruz ki; herşey, içinde yaşadığımız evrende kendi gerçek yerini almalıdır. Bunun ötesine geçmemelidir. Çizdiğimiz tabloda hiçbir renk, ölçüsünün dışına çıkarak başka renklerin sahasına girmemelidir. Ve yine diyoruz ki, ekonomik ve sınıfsal çatışma insanca bir düzeyde kalmalı, hayvan veya makina düzeyine inmemelidir. İşte bu şartlar içinde çizeceğimiz tabloda insanlık, güzel ve temiz bir yer alır. Ve o zaman «insanca» bir sanat meydana getirilebilir.

* * *

İslâm'ın evrensel ve geniş kapsamlı, insan, evren ve hayat görüşünden doğan İslâm sanatı, beşerî duyguların hepsine yer verir. Sevgi ve nefret, çatışma ve sevişme duygularına...

Cinsel isteklere layık olduğu yeri ayırdığı gibi ekonomik ve sosyal çatışmalara da hakettiği yeri verir. Ancak çizdiği tabloda herbirisine öyle bir alan bırakır ki, öteki duygulara, nefretin karşısında sevgiye, maddi çatışmaların yanında manevi mücadelelere yer kalır. Böylece, İslâm sanatı, çok mahdut ve cılız bir gerçekçilik içerisine tıkanıp kalan realist sanatlardan çok daha gerçekçi ve realist bir karakter belirtir. Derin ve geniş bir yer kaplayan «hayat» gerçeğini, olduğu gibi ve en doğru biçimde yorumlar. İslâm sanatı, öteki tüm sanat biçimlerinden tamamen farklı, en güzel bir hayat tablosu çizer.

İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE «GÜZEL» KAVRAMI

İçinde yaşadığımız varlıklar dünyasında en belirgin özelliği teşkil etmese de şüphesiz ki güzellik, en önemli faktörlerden birisidir. Açık, uyanık ve duygulu gözler, ilk anda ve daha bakar bakmaz «güzel»i farkederler. Peki bu kavrayış nasıl olmaktadır? Bakar bakmaz, nasıl duyup değerlendirme imkânına ermektedirler? Ruhun derinliklerinde, ölçüleri ve boyutları hesab eden, renkleri ve çizgileri gösteren, aydınlık ve parıltıları ortaya çıkaran «derûnî» bir makine mi vardır ki, daha ilk bakışta «şu güzeldir», «şunda da güzellikten hiçbir eser yoktur» diyebilmektedir. Şüphesiz, ruhun derinliklerinde, güzel'e karşı tutkulu, onu kavrayıp alabilen bir «duyu unsuru» var... Fakat bu kavrayış, bir ölçü ve hesab işi değildir. Hiç düşünmeden ve kendiliğinden meydana gelen bir haldir. İnsandaki «güzel» kavrayışı, ölçü ve boyutlarla açıklanabilen beyinsel metotlara değil de, bunun ötesinde, psikolojik sistemlere dayalıdır. «Güzel»i değerlendirmede, zaman zaman, zihnin de işe karıştığı ve kendince birtakım sınırlar, şart ve ölçekler koyduğu olursa da, gerçekte bu bir «değerlendirme» değil, «düzenleme» işidir. Çünkü zihin, «güzel» için bazı «ölçü ve şartlar» öngörürken, aslında bunu, daha görür görmez kavrayıveren sınırsız bir «bedahet» ölçüsünden al-

maktadır. İşte bu kavrayış gücü, Allah'ın «beşer» denilen şu varlığın yaratılışında ortaya koyduğu olağanüstü olaylardan birisidir. Allah'ın «lutfu» ile insanoğlu, evrenin engin ruh'uyla kendi «ruh»u arasında bir bağlantı ve doğrudan doğruya müsbet bir diyalog kurmaktadır. Tıpkı gözün ışığı, kulağın sesi yakalaması gibi insan da, görür görmez «güzel»i farkedebilmektedir.

Bir bakış... Sadece bir bakış... Ve işte «güzellik» hemen duyulara dönüşüvermekte... Ve ruh, birdenbire güzeli karşılamak için eşsiz bir sevinç ve neşe ile harekete geçmektedir. Sanki insanın ruhuyla evrenin «ruh»u, birbirini çok iyi tanıyan iki «arkadaş» veya «eş»tir... Ve karşılaşır karşılaşmaz, biri diğerine hemen bir «işaret» veriyor ve birdenbire kucak kucağa gelerek «sarmaş dolaş» oluyorlar.

— **«Yaratanların en güzeli olan Allah'ın şanı ne yücedir!» (Muminun: 14)**

«Güzel»i kavrayıştaki bu «tabiîlik», zihnin değil de ruh'un eseri olduğuna göre, güzel konusunda kesin kurallar koymak ve şaşmaz sınırlar çizmek kolay olmayacaktır. Teorik problemler veya saf felsefî görüşler gibi, güzelin sınırlarını da belirlemek mümkün olmayacaktır. Daha önce söylediğimiz gibi zihin, «güzel»i, tabiî olarak ve kendiliğinden kavramakta ve «güzellik» ölçüsünü de bu bedahetten almakta olduğundan güzellik konusunda kesin kurallar koyamaz ve matematik gerçekler gibi kesin yargılarda bulunamaz. Ancak, genel olarak «güzel» problemini çözümlemeye yarayacak ve bize yardımcı olacak en azından bazı kapsamlı yargılar ve genel kurallar koymamız mümkündür.

Ancak bu kurallar, yalnızca «güzel»in her tekine uygun düşebilecek nitelikte değildir. Bunların yanısıra «güzel»den zevk alan bedahet aracını da kullanmamız gerekir.

Her nasıl olursa olsun, madem ki biz «güzel»den sözetmekte ve onu belirlemeye çalışmaktayız — bunu direkt olarak gerçekleştirebilmek mümkün olmadığı için — zihnin aracı olan «dil»i kullanmakta ve «güzel»in özellikleri üzerinde anlaşabilmek için bazı zihni ölçüleri harekete geçirmekte bir sakınca yoktur. Zaten işin içinden başka türlü de çıkmak mümkün değildir.

* * *

«Güzel» konusunda, duyu organlarımızın farkına vardığı ilk şey, güzel'in «zorunlu» bir yanı bulunmayışıdır. «Güzel»le «ihtiyaç» arasında bir bağlantı yoktur. Çünkü o, ihtiyacın üstünde bir olgudur. Ne var ki insan duygularının — ne kadar ilerlemiş imkân ve tekniğe sahib olursa olsun ve bu yolla en uzak derinliklere sızabilirse sızsın — kavramaktan âciz olduğu bu büyük genişlik ve boşluk... Yıldızları bizden milyonlarca ışık senesi uzaklıkta bulunan şu evren, milyon kere milyon mili bulan mesafelere... Her şeye rağmen, bizim yanımızda ve bizimle birlikte bir «tek» varlıktır... İnsan hayali, bu evrendeki olağanüstü ahenk ve uyumu düşünmeye çalışsa kesinlikle ulaşamayacağı dereceye ulaşan bu eşsizlikler okyanusu dünyamız... Yaradanından başka kim bilmektedir onun esrarını? Niye yaratılmış? Nasıl yaratılmış? Ne zaman yaratılmış? Ve ne kadar kalacak?... Sınırsız bir zaman sonra sonucu ne olur? Ve sonrası, son-

rası, sonrası... Bilim ne kadar gelişmiş olursa olsun, insanoğlu hernekadar bu evrenin yapısı ve enerji kaynaklarıyla ilgili bazı «esrar» kırıntılarını öğrenirse öğrensin, yukardaki «sonsuz» lukla ilgili soruların hiçbirinin cevabını bilemiyecektir.

Fakat görüş sahibi insan, madde ve şeklin ötesine geçebilirse ve böyle bir bakışla bu evrenin yapısına bakabilirse, o zaman bazı şeylerin farkında olacaktır. Ve anlayacaktır ki bu evren, ihtiyaçların üzerinde bir yapıya sahiptir. Şüphesiz ki **«Allah alemlerden musağnidir»** (Ankabut: 6). Ve O'nun bu evrendeki canlı ve cansız hiçbir yaratığa «ihtiyacı yoktur». Evren de Allah'ın «ihtiyaç» tanımayan sınır kabul etmeyen ve «zorunluluk» nedir bilmiyen engin iradesinden doğmuştur. Evet evrende O'nun hareket ve dönüşünü tanzim eden, enerji ve elementlerini düzenleyen bir «kanun» vardır. Ve tümüyle evren, bu kanuna boyun eğmektedir. Fakat bu kanun bir «nizam, düzen»den ibarettir. Yoksa ihtiyaç ve zorunluluğun ifadesi değildir. Aksini düşünecek olursak evrenin üzerine oturduğu bu «düzen»in tek boyutlu olmadığını görürüz. Çünkü evrenimizde milyarlarca matematiksel eşitlikler ve uygunluklar mevcuttur. Eğer her şeyi «yok»tan vareden, irade sahibi olan ve bu iradeyi de gerçekleştiren «Eşsiz yaratıcı» istemiş olsaydı, bu matematik zorunluluklar evrenin düzenini kendi başlarına oluşturabilirlerdi. Ama kesinlikle böyle olmamıştır. Çünkü onu yaratan, hiçbir ezici zorunluluğa düşmeden yaratmıştır. Ve kendi hürriyeti ile sınırlı olarak hiçbir zorunluluğa bağlı kalmaksı-

zın ona düzen vermiştir. Zorunlu olmayan bu düzen bütünüyle kendisi değilse bile evrendeki güzelliği oluşturan faktörlerden biridir... İnsanoğlu Allah'ın yeryüzündeki «halife»sidir. Allah ona lûtfetmiş, bilgi ve ihsaniyle onu korumuş ve çeşitli kabiliyetlerle kendisini bezemiştir. Bu şeref ve üstün göreve aday olan insan, Allah'ın kendisine verdiği öz ve gerçeklik içerisinde, bu evrendeki «güzel»i kavramaya en çok layık ve en fazla hak sahibi olan yaratıktır. İnsan, zihnen evrenin tüm esrarını kavrayamayabilir. Duyularına ulaşan dış hareketleri inceleyip takib edebilirse de onlardaki sırrın derinlik ve özüne ulaşacak güçte bulunmayabilir. Ama kendi ruhunu Allah'ın buyruğuna teslim eder ve O'nunla bağlantı kurarsa bu fani, geçici ve zavallı «zerre»nin tüm varlıkların gerçeğine ermesi ve onları idrak etmesi mümkündür. Başı ve sonu olmayan, zaman ve mekan ile sınırlı bulunmayan «ezel ve ebede» gerçeğini bulması, Allah'ı bulmasına bağlıdır. İşte yüce Allah, bu gerçeği, engin evren sayfalarında araştırmayı ve onu yakalayıp bulmayı istemektedir yarattıklarından:

— **«Şüphesiz ki, göklerin ve yerin yaradılışında, gece ile gündüzün değişmesinde insanların faydasına olan şeyleri denizde akıtan gemilerde, Allah'ın gökten indirip yeryüzünü ölümden sonra dirilttiği suda, her nevi hayata sahib canlılar yaymasında, rüzgârların değiştirilmesinde, gökle yer arasında emre hazır bekleyen bulutta, düşünen bir kavm için ayetler vardır.»**

(Bakara: 164)

* * *

Söylediğimiz gibi, «güzel»de duyabildiğimiz

ilk şey, onun bir «ihtiyaç» ve «zorunluluk»tan doğmayıp «güzel» ve «ahenk»ten meydana gelmiş olmasıdır. Engin evren sayfalarında görüldüğü gibi, bu düzenin sayısız görünümleri vardır. İncelik, uyumluluk, dengeli ve bağlantılı olma... Kefelerin ağırlığına rağmen çok atak hareket etmek... Ve daha sayısız görüntüler...

«İncelik» dedik... Bu eşsiz uzayda, kıl kadar sapmayan olağanüstü ve başdöndürücü bir incelik ve dikkat egemendir. Bu dikkat, gün'le, saat'le, dakikayla, saniye ves alise ile ölçülmeyen, «ışık hızı»yla ölçülen bir dikkattir... Evet! Saniyede 186.000.000 mil (300.000.000 km.) hareket eden bir hızla ölçülüyor. Evrenimizin kapsadığı milyarlarca yıldızın her biri, akıl almaz zamanlardan ve belirlenemiyen anlardan beri, korkunç bir şekilde ve bir an bile şaşırmadan hareket edip durmaktadır. Sayısı milyarlara varan bu yıldızlardan hiçbiri, bir kere de olsa yörüngesinde yürürken yanılmıyor ve bir yıldız, şaşırıp da diğerine çarpmıyor. Bu mucizeyi, bu akılları hayrete düşüren dikkat ve inceliği, eşi ve benzeri bulunmayan «biricik yaratıcı»dan başka meydana getirmeye kimin gücü yeter, kimin? İşte bu güzel dikkat ve inceliği, şüphesiz ki, duygulu bir yapıya sahip olan varlık, daha ilk anda farkeder ve her an, kendinden geçercesine, derinden derine sarsılır. Bir de evrendeki âhenge bakalım Bizim güneş sistemimiz çok ince yapısıyla, bu evrensel ahengin sadece küçücük bir yanını oluşturur. Güneş sistemimizin çok ince yapısı bakımından, dünyamızda gece ve gündüz, aydınlık ve karanlık, gölge ve

ışık, sıcak ve soğuk, med ve cezir, ilkbahar ve güz olayları ortaya çıkmaktadır.

Bu evrendeki ezelî ahengin en büyük belirtisi, çeşitli ebâd ve büyüklükteki sayısız yıldızların ve gök cisimlerinin yer aldığı gök küresidir. Her biri ayrı parlaklıkta ışık saçan bütünü itibarıyle engin uzayda âhenkli bir görünüm belirten ve düzenli bir hareket sağlayan sayısız sistemler...

Evrendeki denyegi sorarsanız o, apayrı bir harikà... Bu akıl almaz konulardaki ağırlıklar insanın düşünmekten bile âciz kaldığı kütleler, en küçüğünü ve en basitini bile tartmak şöyle dursun yazmaktan bile yoksun bulunduğumuz rakamlar, kâğıtlar... Evet... Bu korkunç ağırlıklar, uzay denilen direksiz boşlukta ahenkli adımlarla dengeli olarak hareket etmekte ve kendileri için çizilen yörüngeden çıkmadan, dengelerini yitirmeden ve düzenlerini bozmadan dolanıp durmaktadır. Evet... Evrenimiz «dengeler evreni»dir... Eğer azıcık bir dengesizlik sözkonusu olsa sade o cisim değil, bu evren dengesini yitirir ve korkunç bir uçuruma, yuvarlanıp gider.

Öte yandan bu korkunç ağırlıktaki cisimleri, sağlam bir bağla birbirine bağlayan korkunç bir bağlantı var... İlim buna «cazibe» (gravitation) adını veriyor. Ama şekli ne olursa olsun, duyular bunun adına «Allah'ın gücü» demektedir Evet... Sayılarını saymaktan aciz olduğumuz ve şeklini kavramaktan yoksun bulunduğumuz bu boşluktaki sayısız cisimler birbirini seven ve sayan bir aile fertleri gibi, birbirlerine

sımsıkı bağlanmışlardır... Küçüğü büyüğüne, yaşlısı gencine, sönmüşü yanmışına... Biri diğerini çekiyor, öteki öbürünü itiyor... Ama hep düzenli, hep ahenkli... Büyük olsun, küçük olsun hiç biri diğerini bırakmıyor. Görünmez bir duygu ile anlaşılmaz gizli bir elle elele vermişler, ardarda dizilmişler bu korkunç boşlukta başdöndürücü bir hızla dönüşlerine devam ediyorlar. Dost gözlerin dostlarla işaretleşmesi, sevgilinin sevgili ile fısıldaşması gibi bir âhenk, bir bağlılık çekip götürüyor dünyamızı...

Hareketlerinde bir hafiflik, bir düzenlilik hakim... İnsan zihninin; ağırlığını ve kitlesinin büyüklüğünü düşünmekten aciz olduğu ve yeryüzündeki rakamlarla ölçüsünü belirtemediği bu korkunç derecede büyük gök cisimleri, uzay denilen boşlukta söylemekten çekinilecek başdöndürücü bir hızla açılıvermiş, saçılıvermiş yüzmekte...: **«Sen dağları görürsün de onları katı sanırsın. Halbuki onlar, bulutlar gibi geçip gider. İşte bu, Allah'ın sanatıdır ki o, herşeyi düzenli olarak yaratmıştır.»** İnsanoğlu gökyüzündeki cisimlere oranla, bir toz zerresi bile olamayan, ve o cisimlerden çok daha az bir hızla hareket eden bir «füze» yaptığı zaman, öylesine sevinmekte, kendini yitirmektedir... Bu ağır ve katı cisimlere hareket gücünü veren nedir? Onlar, aslında enerji yüklü bir madde yığınıdır. Ama özü itibariyle hareketli olan bir enerji kümesi... En ince parçalarına kadar hareket dolu bir enerji yığını... Bugün bilinen en küçük parçası bile korkunç bir enerji ile dolu... İnsanoğlu bu enerjiyi patlatabildiği zaman, ne

korkunç bir güçle karşı karşıya bulunduğunu ancak farkedebilmiştir. Ve henüz «atom enerjisi» noktasında durmaktadır.

* * *

Evrendeki «güzelliği» sağlayan elemanlardan bazıları bunlar... Bunlar, aynı zamanda hem dünyamızın, hem de insan hayatının esasını oluşturan «güzellik» unsurlarıdır... **«O'dur gökleri yedi kat üzerine yaratan... Sen Rahman'ın yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın. Gözünü çevir de bak. Bir aksaklık görebilir misin?» (Mülk: 3)**

Dağları ve vadileri, okyanusları ve denizleri, ırmakları ve dereleriyle... Atmosferdeki buharı, yağmurları ve bulutlarıyla, evrende bulunan hayvanı, kuşu ve insaniyle... Her şey güzel. Eşsiz derecede güzel... Güneş ışığında parlayan çiğ damlacığı... Hayat fışkıran yeni açılmış şu tomurcuk... Hayatın her yeni deneyi ile birlikte sarsılan ve salınan bir çocuk nazikliğiyle esen rüzgarla sallanan şu yemyeşil yaprak... Ve kuşun kanadındaki eşsiz güzelliklere sahib şu telek... İnce bir yapı ve renk armonisini taşıyan teller... Yumurtasını yeni çatlatıp çıkan şu civciv... zayıflığı içinde bir güzel... Çelimsizliği içinde bir tatlı... Durmadan oynayan, kımıldayan, uzanıp kısalan şu renk ve gölge cümbüşü... Kıvrılıp giden şu dere... Coşup kükreyen şu ırmak... Haykırıp boğuşan şu deniz... Yakıp yıkan şu okyanus... Kirpiklere uyku sızdıran şu dingin gecenin eşsiz rahat ve huzuru... Ve uykusundan uyanan canlılık ve hareket dolu gündüzün nefes alışı... Hepsi...

Hepsi eşsiz derecede güzel... Anlatılmaz güzelliklere sahib... Ve hepsi de koca evrenin güzellik kanunlarına göre akışını sürdürmekte...

İncelik... armoni... denge... Karşılıklı bağlılık... Hareket ve fırlayış...

Herşeyde bir incelik, bir dikkat çarpıyor göze. Günün aydınlanmasında, ufkun kararmasından, güneşin doğuşu ve batışı, hepsi yeryüzü bakımından son derece tutarlı, son derece dikkatli kurallara bağlı... İnsanoğlunun bulduğu en hassas âletler ondaki hassasiyeti ölçebilmekten uzak... Tıpkı binbir renk cümbüşüyle dolu küçücük bir çiçeği, bu eşsiz incelik ve güzelliğiyle, en hassas ve titiz fırçanın taklid etmekten aciz kaldığı gibi... Kaldı ki, o eşsiz mucize, hiçbir zahmet ve yorulmaya gerek kalmadan, kolaylık ve rahatlıkla, tüm renk cümbüşünü kendi tomurcuğunun içinde taşımakta... Tek tek yüzlerce, hatta binlerce tellerle donanmış şu eşsiz kuşun kanadının her yerinde akıl almaz bir dikkat ve itina hakim... Bu teller, usta bir el tarafından, üst üste konulup dizilmiş ve her biri göz alıcı güzelliklerle dolu tabloyu tamamlamak üzere kendi payına düşen rengi canlandırmakta... Bu dikkat gözle görülemeyecek kadar küçük bir hücrede ortaya çıkmakta... Varlığının tüm nedenlerini kendi içinde taşıyan, canlılık ve hareket dolu bir makine hücre... Taşıdığı kromozomların sayısı şaşmaz ve sağlam bir ölçü ile ölçülü... Anlatılması son derece güç ve çetrefil biyolojik ve jenetik özellikler taşıyan gen'lerin sayısı belli... Bu özellik, kandaki alyuvarlar ve akyuvarların sayısında,

kalbin atışında, alınan nefeste ve yeryüzündeki tüm yaratıklara ait olan ısı derecesinde, kısacası, herşeyde kendini göstermekte...

Renklerin, ışık ve gölgelerin dağılımındaki ahenk ve evrenin her alanında göze çarpan armoni, insanı, duygu yönünden huzura kavuşturmakta, gözünü çelmekte, ruhunu sarsarak sinirlerini dinlendirmektedir.

— «O'dur gökleri yedi kat üzerine yaratan! Sen, Rahman'ın yaratmasında bir düzensizlik bulamazsın. Gözünü çevir de bak! Bir aksaklık görebilir misin?» (Mülk: 3)

— «Görmez misin ki, Allah, gökten su indirmiştir. Onunla biz türlü türlü renkte mahsuller çıkarmışızdır. Dağlardan da beyaz, kırmızı, siyah ve türlü renkte yollar yaptık.»

— «İnsanlardan da, yerde yürüyen canlılardan ve davarlardan da böyle renkleri değişik olanlar vardır. Allah'tan ancak bilgin kulları korkar. Muhakkak ki, Allah, Aziz'dir. Gafurdur.» (Fatır: 27-28)

— «Rabbi'nin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? İsteseydi onu durdururdu. Sonra biz güneşi ona delil kıldık.» (Furkan: 45)

— «Allah yarattıklarından sizin için gölgeler yapmış, dağlarda sığınacağınız barınaklar varetmiş, sizi sıcaktan koruyacak elbiseler, harpte muhafaza edecek zırhlar vermiştir. Müslüman olasınız diye size olan nimetini işte böylece tamamlamıştır.» (Nahl: 81)

— «Allah'ın yarattığı şeylerin gölgelerinin sağa sola vurarak boyun eğip Allah'a secde ettiklerini görmediler mi?» (Nahl: 48)

Yeryüzünün hareket ve seyrinde göze çarpan denge, üzerindeki yaratıkların yaratanın buyruğuna uygun olarak görevlerini yapabilmeleri için, dengeli ve ölçülü biçimde taşınması ve hiçbirşeyin saf dışı bırakılmaması:

— **«Yeri de döşeyip yaydık. Oraya sabit dağlar yerleştirdik. Ve orada herşeyden, ölçülü olarak, yetiştirdik.» (Hicr: 19)**

Burada, «ölçü»ye işaret edilmesi son derece dikkat çekicidir. Yeryüzündeki tüm yaratıklarda ve yeryüzünün kendisinde bu niteliğin mevcut olması ve ayette bu özelliğe işaret buyurulması insanın duygularını harekete geçirmekte, uyarmakta ve kendine getirmektedir. Sonra da, bu ölçülü ve düzenli eşyanın yaratıcısına doğrudan doğruya açılmayı sağlamaktadır.

— **«Gökleri, gördüğünüz gibi, direksiz olarak yaratmış; sizi sarsar diye ağır baskılar koymuş; orada her türlü canlıyı yaymıştır. Gökten su indirip orada her sınıf güzel nebatlar yetiştirmişizdir.» (Lokman: 10)**

— **«O, yeryüzüne sabit dağlar yerleştirdi. Ve onu mubarek kıldı. Rızıklarını arayanlar için yeryüzünün bitkilerini dört devre içerisinde yetiştirmesini kanun olarak koydu.» (Fussilet: 10)**

Tüm yaratıkların tek bir «esas»ta birleştirilmesi ve hepsinin aynı sonuca doğru itilmesi ve böylece ortak bir faaliyet alanında, içiçe ve birbirine bağlı olarak toplanmaları dikkat çekici bir diğer özelliği oluşturmaktadır:

— **«Allah bütün canlıları sudan yarattı. Kimi karnı üzerinde sürünür; kimi iki ayakla yü-**

rür, kimi de dört ayakla yürür. Allah dilediğini yaratır. Şüphesiz ki Allah herşeye kadirdir.»

(Nur: 45)

Şu halde, başlangıçta bir bağlantı var! Ve hepsini birleştiren ortak bir özellik mevcut: Hayat özelliği... Düşünen ve düşünmeyen, karnının üstünde sürünen, iki veya dört ayakla yürüyen tüm varlıklar arasında bir «ilişki» var:

— «Allahın fazl-u kereminden verdiği şeylerde cimrilik edenler, bunu kendileri için hayırlı sanmasınlar. Bilakis, bu, onlar için şerlidir. Cimrilik ettikleri şey, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır. Ve Allah işlediğiniz şeylerden haberdardır.»

(Al-i İmran: 180)

— «Doğrusu biz hem diriltiriz, hem öldürürüz. Hepsinin gerisinde de biz kalırız.»

(Hicr: 23)

— «Göklerde ve yerdeki kimseler de, gölgeleri de, sabah akşam, ister istemez Allah'a secde ederler.» (Ra'd: 15)

— «Göklerde ve yerde bulunan canlılar ve melekler, büyüklük taslamaksızın Allah'a secde ederler.» (Nahl: 49)

Gökyüzünde bulunanlar, yeryüzündekiler, herşey, bir ortak noktada birleşiyor. Hepsinin çabası, kendilerini yaratan Allah'a «kulluk» etmektir. Bu ortak çaba, canlı - cansız tüm varlıkları içine alıyor. Bunun da ötesinde, ilmin bildiği gibi, tüm varlıklar arasında gerçek bir ilişki mevcuttur. Oksijen, hidrojen ve diğer elementlerin, yeryüzünde ve canlılar arasındaki dağılımı son derece ölçülü ve orantılı... Biraz

daha fazla veya eksik olsa herşey yok olacaktır. Her canlının, başka bir canlının varlığı ile yakın bir ilişkisi var... Her biri ötekinin hareketlerinin etkisi altında kalmakta... Sonra ilmî deyimiyle, yeryüzünde «karbon dolaşımı» denilen olay. Toprağın bağrından fışkırıp çıkan ve insanlarla hayvanlar tarafından tüketilen, yakılarak, hayvana ve toprağa iade edilen gıda maddeleri... Ve tekrar gıda maddesi halinde canlıların emrine sunuluşu... Tüm varlıkları, böylesine tutarlı ve düzenli bir «devr-i daim» kuşatmakta... Yeryüzünde göze çarpan canlılık ve hareketler, bitki, hayvan, kuş ve insanların hareketleri... Irmağın, denizin ve okyanusun hareketleri... Hayat ve ölümün dinamizmi... Birinin yiyip tüketişi, öbürünün üretip çoğaltışı... Renk ve ışığın, gece ve gündüzün hareketleri... Kur'an-ı Kerim, işte bu hareketleri gözler önüne sermekte, eşsiz bir incelikle insan kafasına yaştırmaktadır:

— «Göklerde ve yerdeki herşey, gölgeleri de, sabah akşam, ister istemez, Allah'a secde ederler.» (Ra'd: 15)

Hareket, sadece göklerde ve yeryüzündeki canlıları kuşatmakla kalmıyor, gölgelerine kadar uzanıyor. Kur'an'ın ifadesinde «gölgeler» bile canlı ve hareketli... Öyle ki, evrende, canlılık ve hareketten başka hiçbir şey kalmamakta... Ve **«karardığında geceye, aydınlandığında gündüze...»** buyruğu öyle bir hareket biçimini tasvir ediyor ki, varlığın her alanına «hayat ve canlılık» yaymakta... Ve işte bu hareket, her

güzelliğin üzerinde erişilmez bir güzellik örneği olarak karşımıza çıkmakta...

* * *

İşte yeryüzündeki güzellik alanları... Dönüp insanoğluna baktığımızda bu defa, güzellik ölçüsünün onda bizzat kendisi olduğunu görmekteyiz. Evet! İnsan, evrendeki «güzelliğin» eşsiz bir örneği... Ve bütün güzellikler onun ölçeğiyle ölçülüyor. İnsanoğlunun hayatı, ilkin ve tek başına güzel değildir. Ancak ihtiyaç ve zorunlulukların bağından kurtulup bir «düzen, sistem» haline geldiği zaman güzelleşmekte... Sistemden... Tüm kayıtlardan kopmuş bir anarşi «güzel» olamaz! Aynı şekilde, zorlukların bağı içerisinde kıvranıp duran hayat da «güzel» değildir. Anarşi, bir varlık biçimi olarak, evren tarafından bilinip benimsenmediği gibi, varlık kanunları da onu kabul etmemektedir. Çünkü evrende her şey, düzenli, ölçülü ve uyumludur. Fakat ezici baskı ve sınırlamaları da bir varlık biçimi olarak evren benimsememektedir. Varlık kanunları, baskı ve sınırlamayı kabul etmez! Çünkü evren, hem yaratılışı, hem de düzeni yönünden, baskı ve zorlamaların etkisinden uzaktır.

Varlık ve evren, tamamen düzen ve sistemden ibarettir. Bütün güçlerin dengeli olarak dağıldığı, bütün enerji birimlerinin bir armoni içinde yeraldığı son derece hassas ve ince bir düzen... Ve bu düzenden çıkan uyumlu, canlı, hareketli ve dinamik bir yapı... İnsanoğlu, sosyal, ekonomik veya insani her türlü bağlardan koptuğu zaman, nefsinin isteklerine bağlanıp boyun eğdiği zaman... O, bir bakıma artık «insan»

değildir. Çünkü insan, kendi şuur ve iradesiyle, istek ve heveslerini sıkı bir kontrole tabi tutan ve bunları insan hayatının düzenlenmesi ve hayatta âhenk ve intizamın yayılması için kullanan biricik varlıktır. İşte bu âhenk ve düzen, insanların isteklerinin çatışmamasını gerektirmektedir. Her kişinin, kendi istekleri doğrultusunda, dizini kırıp kaçmasının normal sonucu olan toplumun dağılıp bozulmasının önlenmesini gerektirmektedir. İstek ve kaprislerine uyan insan, bir diğer bakımdan da evren kanunlarının dışına çıkmaktadır. Evrende hiçbir bölüm, kendi isteği yönünde seyretmemektedir. Kendi dışındakilerle bağlantısını koparmamaktadır. Aksine çok sağlam ve etkili bir ilişki söz konusudur.

İnsanoğlu hayatını ihtiyaçların sınırı i;erisinde geçirmeye çalıştığı zaman; yemek, içmek ve cinsel tatmin gibi zorunlulukların... Hiçbir zaman için bu düzeyin üstüne çıkarak ruhi duygulara şuur, idrak ve şefkat seviyesine erişemez. Bu durumda o; artık bir bakıma insan değildir. Çünkü biyolojik ihtiyaçlarını bu şekilde tatmin eden, onlara egemen olamayan ve karşısına çıkıp, şuurlu olarak, hedef tayin edemeyen tek canlı, hayvandır. Hayvan, zorunlu ihtiyaçlarını giderirken, onun yanında ruhi bir duyguya, şuur ve idrake yer vermez. Öte yandan böyle bir insan, evren kanunlarının dışına çıkmış demektir. Halbuki evrende hiçbir üye, zaruri ihtiyaçlarının etkisi altında tek başına hareket edemez. Aksine, yaratıcısının isteğine ve tıpkı biyolojide görülen karşılıklı duygulara ben-

zeyen canlı bir anlaşma ve çekim vardır aralarında...

Şu halde, «güzellik», insan hayatında genel olarak her türlü zorunluklardan mutlak anlamda uzak bir düzen ve sistem şeklinde belirmektedir. İşte bu düzen, «beşer» denilen varlığın hem ruhunun derinliklerinde, hem de hayatın içinde düzenli olarak faaliyette bulunmasını gerektirmektedir. Ruhun derinliklerinde yalnız başına bir ceset veya akıl veya ruh olarak kalmayıp, hepsinin birlikte düzenli olarak çalıştığı bir varlık haline gelmeyi işte bu düzen, gerektirmektedir.

İnsanoğlu, bedenin katı isteklerinin altında ezildiği zaman... Veya yeryüzü gerçeğinden kopup zihni düşüncelerin esiri olduğu takdirde... İnsanı realitelerden uzaklaştıran ve yaşayan dünyada hiçbir izi bulunmayan ve etkisi olmayan subjektif (menfi) bir varlık haline getiren, ruhi kanatlanmalara esir eden... Davranışlar... İnsanın dengesini bozan, evrendeki âhengi sarsan birer düzensizlik örnekleridir ve dolayısıyle güzel değildir.

Kişi, toplumun ahlakî, siyasî veya ekonomik dengesinin bozulmasına sebep olduğu takdirde, pekçok anormallikler ortaya çıkacaktır. Bir yanda servetin yığılması, öbür yanda fakirliğin çoğalmasıyla ekonomik bozukluk yaygınlaşacak zayıfların ezilmesi ve azgınların dikta heveslerinin tatmini ile siyasi bozgunculuk yayılacak, suçluluğun topluma dağılması ve kolaylaşmasıyla ahlaki bozgun gittikçe genişleyecektir. Bütün bu gibi haller, hayat kanununa aykırı olduğu için, «güzel» değildir.

İnsan hayatındaki güzelliklere, böylesine kapsamlı bir açıdan bakılınca ve bakış açısı evrendeki gerçeklere dayanınca elbette ki, «güzellik» kavramımız da genişleyecek ve bilinen biçimde, dar ve küçük kalıplar içerisine sıkışıp kalmayacaktır.

Tabiî güzellik «güzel»dir. Doğru, İslâm yukarda da gö.sterdiğimiz gibi dikkatleri «doğal güzelliğe» çevirmekte ve insanları onlardan yararlanmaya çağırmaktadır. Ancak bunun kişiyi, verimli ve üretici bir hayattan uzaklaştırmamasını aynı zamanda hayatın ideallerini gerçekleştirmesini şart koşmaktadır.

Beden güzelliği, cinsel güzellik «güzel»dir. Evet! Bunda hiç şüphe yok Kimse bunların «güzel »olmadığını söyleyemez! Ama bazı şartlar vardır;Zorunluluklardan uzak bir düzen ve sistem içerisinde hem topluma, hem de kişi olarak insanın ruhuna hitab eden ve birinin lehine diğerini feda etmeyen bir düzen... Vücut ve cinsel güzelliği arayan, şehvet duygularını kamçılayarak aile bağlarını koparan, ahlâk sınırlarını çiğneyen ve sonuçta, toplumu yıkıma götüren duyguların abartılarak toplumun bozulmasına izin vermeyen bir düzen... Aynı zamanda, «ruh»u, şehvetin kölesi haline getirmeyen bir sistem. Kapris ve isteklerimizin peşine düşerek tarihi deneyleri gözden uzak tutmamak zorundayız:

— **«Sizden önce neler gelip geçti! Onun için, yeryüzünde gezinin de yalanlayanların sonunun nasıl olduğunu görün!» (Al-i İmran: 137)**

Kendini beden güzelliğinin ve cinsel hazzın istek ve tutkularına kaptıran milletlerin tü-

münün akibeti neticede aynıdır: Yıkılmak ve henüz bozulmamış olan güçlü ve tutkun milletler tarafından altedilmek. Antik Çağ Yunan, eski Roma, aynı akibetle karşı karşıya gelmiştir. İstek ve kaprislerinin mahkûmu olan İslâm dünyası da aynı sonuçla karşılaşmıştır. Ve günümüzde Fransa, bu olayı çok yakından yaşamıştır. Henüz kuvvetli ve tutkun gibi görünen, ama içten yıkılma ve çökme ile karşı karşıya bulunan, köklerini kurtların kemirdiği öteki batı devletlerinin de neticede varacağı son durak aynıdır. Dikkat edin! Amerika'da boşanma oranı %40... Çünkü bedenî haz ve güzellik tutkusu, aile yuvasının düzenini bozmaktadır. Karı-kocayı yeni güzellikler aramak için çıldırtıyor. İngiltere bedenî güzelliklerden daha çok yararlanmak ve nasiplenmek için evlilik yaşını mümkün olduğu kadar geciktirmekte ve doğum kontrolü yapmaktadır. Bu yüzden nüfus, korkunç derecede azalmakta... Ve öbürleri ve öbürleri... İşte Allah'ın kanunu... Bu kanunun dışına çıkan her millet aynı sonuçla yüz yüzedir.

Öte yandan zorunlulukların kaydından kurtulmak, bedenî ve cinsî güzellik duygusunu zorunlulukların esiri olan, onlara egemen olma imkânı bulunmayan ve seçme hakkı mevcut olmayan hayvanca yollarla değil de insanca olması gerekir. Hayvanlar dünyasında her dişi, bütün erkeklerin ortak malıdır. Ve her erkek, her dişiye karşı istek duyar. İşte bu istek «zorunlu»dur. Ama insanlara gelince... Dişi ile erkek arasında, ruhî ve manevî bağlar mevcuttur:

— **«Kendileri ile huzura kavuşacağınız eş-**

ler yaratıp aranızda sevgi ve esirgeme varetmesi de O'nun ayetlerindendir. Şüphesiz ki, bunlarda, düşünen kavim için ayetler vardır.»

(Rum: 21)

Cinslerin derece ve türü konusunda, insan, geniş bir seçme özgürlüğüne sahiptir.

İnsanoğlu, yeryüzünde, Allah'ın halifesi olarak, kendi varlığını gerçekleştirmek için bedenî ve cinsel güzellikler karşısında «ihsas»larının bu denli yüce bir düzeyde olması gerekir. Bu ihsaslar cinsel istekleri, bir zorunluluk olarak değil, her insanda çeşitlilik gösteren hür bir davranış olarak kabul eder. Bu derece düzenli ve bu derece geniş kapsamlı sınırlar içerisinde bakar olaylara... İşte İslâm Bedenî ve cinsel güzellik duyumlarına... Tabiî güzelliğin duyumlanmasında şart koştuğu unsurları burda da şart koşar.

Kişi, bu güzelliklere dalıp da hayatın üstün hedeflerini gerçekleştirmekten uzak kalmamalıdır. Verimli ve üretken bir hayat sürmekten alıkonmamalıdır.

İslâm, kanunî sınırlar içinde kalmak şartıyla, cinsel hazzın tümünü «mubah» sayar:

— **«Oruç gecesi kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için, siz de onlar için bir elbisesiniz.» (Bakara: 187)**

«Yaklaşma» teriminin karşılığı olarak ayette geçen «refes» kelimesi cinsel faaliyetlere eşlik eden hareket ve sözlerdir. Belagat otoriteleri ise bunun cinsel davranış olduğunu, kinaye olarak kabul ederler. Ama kelimenin ifade ettiği anlam «kinaye»den daha geniştir. Gaye, cinsel tatmin cinsî zorunlulukların dışında bir başka

şekilde ortaya çıkmayan, sırf bir bedenî boşalma hareketiyle bitip kalmamasıdır. Bu kelime, cinsel boşalım sahasını genişletmekte, söz ve eğlence gibi motifleri de katmaktadır. Nitekim, hadisi şeriflerde, Hz. Aişe'nin Peygamberin özel hayatıyla ilgili sözleri bu anlamı pekiştirmektedir. Böylece birleşme ile birlikte, istek ve şevke getirici davranışların yapılması teşvik edilmektedir. Bunlar insancıl haller olup cinsel isteği belirli sınırlarla kayıtlı hayvanî düzeyin üstüne çıkarır. Ve İslâmî deyimiyle cinsel konulardaki «ihsan» da işte budur. Veya bir başka ifade ile «güzellik»...

Aynı şekilde, İslâm, insanın «güzel» bir yüzü, güzel bir bedeni sevmesini yasaklamaz. Bir yüz veya vücuttaki güzelliği takdir edip tutulmayı önlemeye çalışmaz. Ama bunu başı boş bırakmaz. Güzellikten yararlanma yolu, sadece ve yalnız «meşru» yoldur. Çünkü düzen bunu gerektirmektedir. Fuhşa girmemek kaydıyla «güzel»den yararlanma iznini alanı çok geniştir. İslâm, geniş çerçeve içerisinde varlık kanununun çizdiği öteki güzellik faktörlerinin de ihmal etmez. Varlık kanununda âhenk, güzelliğin belli başlı şartlarından birisidir. İşte İslâm bu âhengi de unutmaz. Çünkü âhenk, insanın hedef ve enerji alanlarının düzenlenmesini ve uyumunu gerektirir. Hayat, bedenî güzelliklerin ve cinsel isteklerin hazzıyla tüketilecek olursa... Veya bu haz, hayatta, gerekenden fazla bir yer tutacak olursa...

Hayatın öteki amaçları ve diğer güzellik unsurları ne zaman gerçekleşecektir? Sosyal, siyasal, fikrî ve ruhî alandaki «güzellik» unsuru

değil midir? Her kişinin, rızık'tan, şeref'ten, güven ve huzur'dan meşru payını alıp yararlanabileceği sosyal adalet, siyasî ve idarî eşitlik nasıl gerçekleşecektir? Kişinin belli bir çaba ve gayret sarfederek zaruretlerin kaydından kurtulup üstün ideallerini ve yüce hedeflerini gerçekleştirmeye çalışacağı ve hayattaki güzelliği olanca şiddetiyle duyacağı bir yaşama biçimi nasıl kurulacaktır? Bütün bunlar, bir çabayı, yorulmayı, gece gündüz demeden didinmeyi ve savaşmayı gerektirmez mi? Hayatı, bütünüyle eğlencelere ayrılacak olursa, insan ömrünün düzenlenmesi için, mutlaka gerçekleşmesi gereken bu hususlar nasıl ve ne zaman gün yüzüne çıkabilecektir? O takdirde, bize hayattan ne kalacaktır? Nasıl gayret sarfedip tüm insanlığın hayatını güzelleştiren ve Allah'ın yeryüzündeki halifeleri olan insanlar arasında ortak «güzellik»lerden pay alma; hayatın nimetlerini ortaklaşa yararlanma imkânını sağlayacak olan en büyük güzelliğin gerçekleşmesi için gayret ve imkân kalacak mıdır? Bu, bedenî güzellikle cinsel «güzelliğin» yasaklanması değildir. Bilakis, hayatın değişik amaçları arasında bir uyum, bir âhenk ve denge sağlamasıdır.

* * *

İşte bunun için, insan vücudunu hedef alan sanatların tümünde, hayatın en büyük güzelliğini bozan bir eksiklik ve bir yorumlama israfı olmaktadır. Dans... Heykel... Çıplak resimler (pronografi), açık saçık şiirler... Vücudunun ani heyecanlarından söz eden hikâyeler... İnsanın hayvanî tutkularını ve heyecanlarını yorumlayan müzik ve bütün bunların sentezini sergileyen

çıplak filimler... Vücudu, idealleştirmesi, kutsallaştırması ve baştan çıkarma nedeni olarak göstermesi bakımından, bütün bunlar «israf»tır ve dolayısıyle «haram»dır. İnsan sesi bir bütündür. Ve bütünüyle insanı yorumlar. Ne yalnız cesedini, ne de bu yolla elde ettiği hazları...

Dans, ne kadar armoni ve ritm olarak göstermeye çalışılırsa çalışılsın, gerçekte bedenî gösteriden başka bir şey değildir. Hayatı «beden» kanalıyla yorumlamaktan ibarettir. Yani insanın «çamur» tarafını «ruhî» değerlerine tercih etmekte ve onu, tek yanlı olarak sergilemektedir. Çıplaklığı konu edinen diğer sanatlardan söz etmeye gerek bile yok! İnsan hayatının yorumlayıcısı olan «sanat»ın, onu bu hayat içerisindeki tüm ilişkileri, bütünlüğü ve uyumlarıyla birlikte göstermeye çalışması gerekir. Ama tek başına vücud güzelliği veya vücudla ilgili hazlar sergilenmeye çalışılırsa, elbette ki eksik ve sakat bir tutum olacaktır bu... Bütün bu şartları bozacaktır. Şu halde, pronografik bir tabloda geni şanlamda «sevgi» tasviri nasıl sergilenebilir? İlâhî sevgi, tabi ve insanî sevgi... Bu tabloda, iyi ile kötünün savaşı ve hayattaki iç içe ve sürekli savaşları, «iyi»den «kötü»lüğün, «kötü»den iyiliğin filizlenip yeşermesi gerçeği nasıl canlandırılabilir?

Bu tabloda, «kaderin yeri» neresi olacaktır? Tüm varlık ve insanlara dağıttığı «hayat» imkânlarıyla, hayat tablomuzu âhenkli bir şekilde canlandıran bu büyük ve itici güç nerede sergilenecektir? Bir yerde «ölüm», bir yerde «hayat»... Bir yerde başarı, bir yerde yenilgi... Üzüntü ve ümitler... Mutluluk ve mutsuzluklar...

Acı ve tatlılar... Zenginlik ve fakirlikler... Yükseliş ve düşüşler... Verişler ve yoksulluklar... Hepsi nereye yerleşecektir? Sonra, insanoğlunun, sınırlardan kurtulunca duyacağı üstün istekler ve yüce idealler, bu tablo'nun neresine konacaktır? Allah'a iman, gayba iman ve ahirete iman ile ortaya çıkan inançlar... Ve bu inançların kişilerin ve toplumların günlük yaşantılarında bıraktığı izler...

Cinsel güzellik «güzel»dir... Evet! Güzel... Ama insan için çizilen tabloda ve sanat eserinde belirlenen yeri aşmamalıdır. Evrenin özünde bulunan en büyük «güzelliği» empoze etmeye çalışmalıdır sanat... O zaman varlık gerçeğiyle de iç içe olacaktır. İslâmın düşündüğü «güzellik» işte budur...

İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE KADER

İnsan duygusunda, kader gerçeği, korkunç, dehşet verici, sarsıcı, gözlenen ve kaçırılan bir gerçektir. Çünkü o, evreni yöneten «güç»le ilgilidir. Veren ve alan, mutlu eden veya mutsuz kılan, sevindiren ve üzen, lûtfeden ve engel olan, hoşlandıran ve işkence eden, boğan ve yoksul bırakan... Hayatı veren ve alan «güç» le... Kader, aynı zamanda gözlere perdeli görünmezlik ve bilinmezlikle ilgilidir. Esrarlı bir perde ile örtülüdür. Olmadan evvel sırrı'nı kimseye açmaz. Bazan da, olduğu halde sırlara bürünür... Korkunç ve dehşet veren bir şey... Ama şurası bir gerçek ki kader karşısında insan, güçsüzlük ve hiçliğinin «fark»ına varmaktadır.

* * *

İnsanın ümitleri pek çoktur! Endişeleri ise sayısız! Sürekli yaşamak ister... Bunu ümid eder. Dünyada «ebediyyen» yaşayamayacağını anlayınca ölüm'ün tıkırtılarını ard arda duymaya başlayınca, sürekli yaşama ümidinin imkânsız olduğunu anlar. Ve başka yollarla, kendini «ebedileştirme»nin çarelerini arar. Kimi kez, soy-sop yoluyla hayatının devamını ister. Kimi kez de «hatırlanma»ya çalışır... Zaman olur uzunluğuna yayılması imkânsız olunca, genişliğine yayılarak hayat ufkunu genişletir. Kimi

koz de duyulan tüm yer yüzü gerçeklerinden kaçarak «yok»luğun erişemediği «sonsuzluk yurdu»na, ruh dünyasına yanaşır.

İnsan, hayattan kendi payına ayrılan parçayı mutlu olarak yaşamak ister. Her türlü zahmet, elem ve ızıtıraplardan uzak, gönül huzuru içerisinde, hayat sürmeyi ümid eder. Meşgalelerin huzur'unu kaçırmamasını, mevcut sevimsizliklerin rahatını ortadan kaldırmamasını umar. Tehlikeli olaylarla sarsılmadan, ölüm tehlikesiyle, hastalıkla, yaralanma, eziyet ve yoksulluklarla rahatsız olmadan huzurlu yaşamayı düşünür. Güçlü, makam ve mevki sahibi olarak, «hayat»tan yararlanmayı umar. Her tür veya bir tür «sivrileme» motifiyle hareket eder. Ama, gerçek olan bir şey varsa o da korkmasıdır... Korkar... Korktuğu şeylerin başında «ölüm» gelir. Çünkü ölüm, onu ilk tutkusundan, yaşama tutkusundan yoksun bırakır. Yaşlılıktan korkar... Düşkünlükten korkar. Hastalıktan ve güçsüzlükten, ihtiyarlıktan korkar... Fakirlikten, yoksulluk ve eziyyet görmekten korkar... Ümit ve korkuları «gayb» ile ilgilidir. O, «yarın» ne kazanacağını ve «nerede» öleceğini bilmez! Kendisine ne kadar rızık verilmiş bulunduğunu kavrayamaz:

— «Hiçbir nefis yarın ne kazanacağını bilemez! Hiçbir nefis hangi yerde öleceğini bilemez.» (Furkan 34)

Hatta, kapının önünde duran ve bir an sonra eşiğine gireceği an'ı bilemez. Zaman yönünden hemen hemen «yok»muş gibi görünen bir «an»ın ötesi, onun için «meçhul»lerle doludur.

Realitede kişi, kendisine asla sadık değildir. Kimi zaman güçlü imiş gibi görünür! Bazan da herşeye egemenmişcesine şımarır! İşlerini kendisinin yönettiğini ve iplerin elinde olduğunu zanneder. Ama derinlere, çok derinlere inildiğinde «gerçek» kavranır. İnsanın hiçbir şeye gücünün yetmiyeceğini, hiçbir ipin ucunun insan elinde olmadığını farkeder. Ve kaderin, bilinmeyen herhangi bir anda, vurabileceği tek «fiske»nin herşeyi çözümleyeceğini ve artık ümitlerinden hiçbir şeyin kalmayacağını istediklerinden hiçbirine gücünün yetmiyeceğini görür! Fazla değil, tek bir fiske onun bütün tedbirlerini bozar alt-üst eder, herşeyini elinden alıp götürür. «Canlı» iken, katı bir eşya halinde donup kalır! Ve bunun için insan, sürekli şekilde, «kader»i gözler, bekler ve korkar...

* * *

Kader gerçeği, ta eski günlerden beri, insanlığın hissinde çok büyük bir yer kaplar. Dünyanın sonuna kadar da böyle kalacağa benzemektedir. Ani karşılaşma, her zaman için ürkütücü bir faktördür. Birşey, insan onu görmeksizin meydana gelirse insan duygusuna etkisi de çok büyük olur. İsterse bu, en basit bir şey olsun! İnsan, görerek, değerini bilerek ve oluş şeklini izleyerek — büyük de olsa — acılara katlanabilir. Ama beklemediği bir anda, batması muhtemel bir iğne ucu bile, onun için, katlanılması güç bir problem olabilir. Bu, fıtratının özünde vardır. İnsan'ın fıtrî yapısının temel unsurudur. Bakınız! Bir çocuğu, arkadan ve aniden çağırsanız veya hesaplamadığı bir yerin-

den tutuverseniz, hemen nasıl korkar, üzülür ve sarsılır! Aynı durumu yetişkin bir kişi için de söyleyebiliriz. Bu noktada, çocukla yetişkin arasında bir fark yoktur. Çünkü ansızın gelen şeyler karşısında korku ve ürperti duymak insan fıtratının temelinde mevcut olan bir özelliktir. Ve bu sayede fıtrat açısından çok önemli bir görev, hayatın korunması görevi gerçekleşmektedir. Eğer tehlikelerden korkulmasaydı insan, hayatını koruyamazdı ve yaşaması için bulunması gereken, sağlığı için muhtaç olduğu şeyleri gerçekleştiremezdi. Ama korku, herşey gibi makul bir sınırı aşınca, hayatı yokeden bir unsur haline gelir. İnsanoğlunun korku karşısındaki tepkisinin derecesi ne olursa olsun, ani karşılaşmalar, kendisi için her zaman endişe unsurudur. İşte sürekli yeni olaylarla karşılaşma durumu mevcut olduğundan «kader»den korkmaktadır.

* * *

İnsan hissinde, «kader», her zaman için şiddetli ve hırçındır. Sele kapılmış giderken onun hırçınlığını duymaz da ters yönde hareket ettiği zaman ne denli hırçın olduğunu anlar.

— «İnsana nimet verdiğimiz vakit yüz çevirir ve yan çizer. Başına bir kötülük gelince de ümitsiz olur.» (İsra: 83)

— «Şayet başına gelen bir sıkıntıdan sonra ona bir nimet tattırırsak:

— Gitti başımdan! der. Şımarır ve öğünür.» (Hud: 10)

İnsan, kaderin cilvesini, ideallerini gerçekleştirdiği, isteklerini yerine getirdiği müddetçe

farketmez. Tıpkı bir akıntıya kapılıp aynı hızla akıntı yönünde yüzen bir kişinin hiçbir yorgunluk duymaması gibi... Ama kader, insanı isteklerinden yoksun bırakırsa ve kendileri için çok aziz olan hayatını elinden alacak olursa bu cilveyi gayet rahat görürler. Yahut kendi içlerinde değişik elem ve ıztırablar, acı ve mahrumiyetlerle karşılaştıkları zaman, ister organik, ister ruhi bir ıztırab sözkonusu olsun, bu hırçın çehreyi yakından farkederler. Hissen fazlasıyla cilelendikleri halde sır ve mahiyetini bilmezler.

«Ölüm» denilen o zalim, ana ve babacığının biricik yavrusu olan ve ailesi için hayatın yegane anlamını teşkil eden şu günahsız, zavallı çocuğu neden kapıp götürmüştür? Neden, ailesinin tek koruyucusu olan sayısız çocukların ve yakınlarının tek sığınağı bu kişiyi neden yoketmiştir?

Allah'ın rızasından başka bir şeyin peşinde koşmayan ve yalnızca Allah yolunda cihad eden şu inanmış ve samimi topluluk neden mağlub oluyor da, meydan batıla kalıyor? Batıl, yeryüzünde tek başına böbürlenerek, gururlanarak eğemenlik sağlıyor ve herşeyi eline geçiriyor? Şer, neden hayrı altediyor? Ve insanlık yeryüzünde, hayr'ın geleceğinden niçin ümidini kesiyor da kendilerini aşağılık bir yere atıveriyorlar? Hakkı üstün kılmak için çalışmıyorlar! Günahlara girmekten kaçınmıyorlar? Neden, şu salih kişi, kötü bir evlad'a sahib oluyor ve çocuğu, yeryüzünde bozgunculuk çıkarıp ekin ve nesilleri harap ediyor? Neden batmış şu gemi? Neden yanmış şu uçak? Ve ne-

den meydana gelmiş şu öldürücü ve yokedici deprem? Şu gencecik yavrucağızın bu yaşta neden ölüyor anası babası da sığınacak hiçbir kimsesi kalmadan ortada kalıveriyor?

Şu yaşlı adam, ihtiyarlıktan, acizlik ve hastalıktan yıpranıp bittiği halde hala niçin yaşıyor da hayat dolu ve henüz hayatının baharında olan şu genç delikanlı neden çabucak ölüveriyor?

Ve daha binlerce... binlerce soru!... Cevap veremiyor hiçbirine insanlık? Ve bütün bu soruların cevabı herşeyi idare eden kaderin hırçınlığında saklı bulunuyor; ya da başıboşluk ummanında...

* * *

Çok eskiden beri, hümanist sanatlar, kader problemini, şiirde, romanda, hikaye ve piyeslerde ele alıyor ve çoğu kez de katı, fecaat dolu kılığı içerisinde göstermeye çalışıyor. Yunan edebiyatı, sanat tablosunda, kader konusuna, özellikle çok geniş bir yer ayırmıştır. Bu tablolardaki facialardan hiçbirisi, olayın düğüm noktasını teşkil eden ana unsurdan ayrı değildir. Hepsi de insanın kader karşısındaki acz ve zaafını canlandırır. Ne kadar «kaderi» yenmeye çalışsalar ve ona meydan okusalar da, insanın onun karşısındaki güçsüzlüğü ortadadır. Kadere meydan okuyanlara, kaderin darbesi, özellikle çok ağırdır. Mitolojinin hayali tanrıları bile kaderin azgın darbelerinden yakalarını kurtaramamışlardır.

Yunan edebiyatının insanların hayatında ve olayların akışında kadere ayırdığı yer ve verdiği

önem, son derece isabetlidir. Çünkü kader, insan hissinde çok büyük bir yer işgal eder. Diyebiliriz ki, evrenin ana yapısında da büyük bir rol alır. Ne var ki, Yunan edebiyatı, kader gerçeğini doğru bir şekilde tasvir edebilmiş değildir. Hatta kaderin önemine rağmen bu konuda Yunan sanat hayatını zehirliyen pek çok mikropların etkisi altında kalmıştır.

Yunan sanatı, daha önce de söylediğimiz gibi, insanla tanrı arasındaki ilişkileri, her iki taraf açısından da, bitmez - tükenmez düşmanlıklar, savaş ve çekişmelerle dolu bir ilişki halinde tasvir eder. Ona göre, tanrılar, hükümranlığın ve isteklerin esiri olmuş azgınlar veya asi'erdir. İnsanları kendi zalim idarelerine boyun eğdirmeye çalışırlar. İsteklerinin gerisinde kokuşmuş ve deliye dönmüş azgın istek ve şehvetten başka hiçbir mana ve hedef yoktur. Ayrıca Yunan edebiyatı, mitolojinin tanrılarını kin duygularıyla köpüren, sapık cinsel arzularla kendini yitiren, bırakın herşeye eğemen olan tanrı için, alelâde bir insan için bile kaçınılması gereken sapık isteklerle doludur. Bunun için de Yunan edebiyatında kâder, insanlara mantıksız, gereksiz ve yüce bir hedef tanımayan mutehakkim, ezici, yıkıcı, iğrenç ve hırçın bir şekilde hükmeden bir «güç» olarak tasvir edilir. İnsan ruhuna hiçbir şekilde kaderin hikmetini veya gökyüzünün adaletini hissettirmez. Ayrıca Yunan sanatı farklı bir düşünce sapıklığı içerisine düşmüştür. Ve kaderi, kör ve anlamsız bir güç şeklinde tasvir etmeye çalışmıştır. Onlara göre, insanları, darbeler altında inleten «kader»in

elinden, bu azgın ilahlar bir, kurtaramazlar. Çünkü bu kör ve anlamsız güç, hem tanrıları, hem de insanları ezip geçer. Bu sapık düşünce, parlak bir uslûba ve güçlü bir anlatım özelliğine rağmen, kader gerçeğini, insan duyularına açılan küçük pencerelerden bakarak tasvire çalışmaktadır. Bunun için de tasvirlerinde bir kere isabet kaydetmekte ise de bir çok kerreler yanılmaktadır. Ama engin ve geniş bir kainat tasavvurunu gerçekleştirmekten uzaktır. Batı sanatlarının çoğu, Yunan edebiyatının varisi olarak, bu düşünce ve anlayışı benimseyerek insanla kader arasında bir çatışma tasviri yapmaya çalışır. Ve genellikle bu tasvirde, insan, rasyonel, anlaşılabilir, açıklanabilir ve belirlenebilir yönüyle gözükürken, kader, yorumsuz ve belirgin olmaksızın, acı ve ezici tarafta yer alır. İnsanları ezmekten ve arzularının mahkumu kılmaktan başka birşey yapmaz.

Sonra, bir gün gelir, modern batı edebiyatı, kısmen de olsa, gayb'a açılmış olan ve Allah'ın — ya da ilahların — iradesini ilgilendiren bir yaklaşılımla kaderi ele almaya çalışır. Artık kader problemi, böylece, geçen iki yüzyılda, batı düşünce hayatında meydana gelen gelişmelere paralel olarak tabiat ötesinden (metafizik) tabiata (fiziğe), bilinmeyenden bilinene ve duyularla kavranamayandan duyularla kavranana geçer. Bilinmez, gayb veya Allah fikrinin yerini, doğrudan doğruya «tabiat kuvveti» gibi, «sosyal güçler», «devlet kuvveti» veya «sınıf kuvveti» gibi dünyevi kuvvetler alır. Çabaların

gayesi «Allah» problemini duyularla kavranan aklî ve anlaşılır bir şekilde yorumlayarak insanın gücü karşısında Allah'ın gücünü küçültmektedir. Böylece, tanrılar tanrısı Zeus'ün zincirlerle bağladığı eski Prometheus'un intikamını almaktadır. Ancak insan'la bu güç'ler arasındaki ilişkinin tabiatı Yunan ilahlarıyla insanların arasındaki ilişkide olduğu gibi kin ve mücadele şekli devam etti. Modern edebiyatın kahramanları, artık bilinmezliklere bürünmüş «gayb»ı ilgilendiren kader ve ilahlarla savaşmamaktadır. Bunun yerine ya tabiatla, ya toplumla, ya da idari ve mülki hakimiyeti elinde bulunduran egemen sınıflar savaşmaktadır. Bu savaşların hepsinde, hakim unsur, kin ve nefretin yanısıra, kahramanımızın karşı güçleri ezip, mahvetmek arzusudur. Buna karşılık, karşı güçlerin de, korkunç bir istekle, kahramanı öldürüp yoketme arzusu bulunmaktadır. Neticede, karşı güçler, kahramanı ezdiği zaman, tıpkı antik Yunan tanrılarının kendi egemenliklerini yenmeye çalışan azgın ve asî insanları ezmesinde olduğu gibi, tüm facia, acı görünümüyle ortaya çıkar.

Bu edebiyat ve onun bağlı bulunduğu düşünce akımları, işte böylece, Allah'ın kader'ini küçültmeye çalışırken insanın değer'ini de küçültmektedirler. İnsanoğlu, Allah'ın huzurunda mutlak bir selbiyet (subjektivizm - olumsuzluk) içerisinde bulunmasına rağmen, irade, kişilik ve maddi kuvvetlerle toplum kuvvetlerini harekete sevketmekte ve hayatın akış yönünü tayinde üstün bir yer işgal ediyordu. Modern an-

layışla birlikte, artık insan, o üstün noktada bulunmamaktadır. Maddi, ekonomik ve sosyal güçlerin karşısında, iradesi elinden alınmış, boyun eğmiş vaziyette yer almaktadır. Maddi, ekonomik ve sosyal güçler, ona kendi irade ve kuvvetlerini empoze etmektedir ve insanı kendi yönlerinde hareket etmeye zorlamaktadır. İnsan ise bu güçlerin karşısında hiçbir irade ve yetkiye sahib olmadan tıkanmış kalmıştır.

Bu anlayış, aslında insanı yüceltmek için Allah'ı aradan kaldırmak istiyordu. Ama insanın taptığı ilah'ı ortadan kaldırmakla neticede, insanın kendi varlığını ortadan kaldırmış oldu. Çünkü gerçekte, insan, kendi varlığını, bağlı bulunduğu ilah'tan almaktaydı. İşte bu sapık anlayış, ortaya kavram kargaşalığı çıkardı. Bu kavramlara hakim olan sapıklık, onun mahsûlü olan edebiyata etkili bir güç ve olağanüstü bir üstünlük sağlamışsa da, neticede onu yıkmıştır

* * *

İslâm'ın kader anlayışı son derece geniş ve ihata edicidir. İslâm'da kader, Allah'ın iradesidir. İlahi irade, insan, hayat ve kainata hakimdir. Hayatın her an'ı, en ince noktalarına kadar, ilahi iradenin egemenliği altındadır. Binaenaleyh mevcutta tesadüfen meydana gelen hiçbir şey yoktur. Başıboş ve hesapsız hiçbir şey olmaz. Hedefsiz ve gayesiz meydana gelen birşey yoktur:

— **«Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün birbiri ardınca gelmesinde, akıl sahibleri için, elbette deliller vardır.»**

— «Onlar ayakta, oturarak ve yan üstü yatarken Allah'ı anarlar. Göklerin ve yerin yaradılışını düşünürler. Rabbimiz! Sen bunları boşuna yaratmadın! Sen pak ve münezzehsin. Bizi o ateş azabından koru!»

(Al-i İmran: 190-191)

— «Sizi boşuna yarattığımızı ve bize hiç döndürülmeyeceğinizi mi sandınız?»

(Mü'minun: 115)

— «Göğü, yeri ve ikisinin arasındakileri oyun olsun diye yaratmadık.» (Enbiya: 16)

— «Gökleri, yeri ve aralarındakini ancak hak ile yarattık. Kıyamet günü muhakkak gelecektir. O halde, sen yumuşak ve iyi davran!»

(Hicr 85)

— «Gökleri ve yeri hak ile yaratmıştır. Size suret verip suretlerinizi en güzel şekilde yapmıştır. Dönüş O'nadır.» (Teğabun: 3)

— «Allah gökleri ve yeri hak ile yaratmıştır. Ta ki, herkes kazancına göre karşılık görsün.» (Casiye: 22)

Modern ilim de, kainatın yaratılışı konusunda çok şeyler söylüyor. İçinde yaşadığımız evrenin son derece ince ve hassas bir düzeni bulunduğunu, seyrini ahenk içinde devam ettirdiğini belirterek bunca dikkat ve itinanın yaratıcısız, irade sahibi yöneticisiz ve gayesiz meydana gelmiş olmasının imkânsızlığını belirtiyor. İşte hayatına septik bir ateist olarak başlamış olan ünlü astronomi bilgini James Jeans:

— «Bu büyük evrenin problemlerini, bir tanrı'nın varlığından başka hiçbir kavramın çözemiyeceğini» ifade ediyor. Newyork İlimler

Akademisi eski başkanı A. Cressk Morrison «insan kainatta yalnız değildir» adlı kitabında diyor ki: «Bu kainatta mevcut olan sonsuz sistemler bir yaratıcının varlığına delâlet eder. Böyle bir yaratıcı olmadan hayat imkansızlaşır. Hiç şüphe yok ki, insanın yeryüzüne doğuşu ve insan zekasının korkunç denecek derecedeki faaliyetleri kainatın yaratıcısının uyguladığı bir planın detaylarından başka birşey değildir. İnsanoğlu, elbette, ilmin her dalında, her geçen gün, sınırsız bir gelişmeye doğru adım atmaktadır. Ancak kainatın en küçük yapı taşı kabul edilen Dalton atomunun parçalanmış olması ve bunun yanısıra suni peyklerle ve yığınlarca kuyruklu yıldızlardan oluşan gök cisimleri topluluğunun tetkik edilmesi, bizim, kainat ve hayat düşüncemiz hakkında temel değişiklikleri belirmesine imkan sağladı. Artık katı maddelerin ölü sanılan atomları bizim madde tasavvurumuz hakkında, önümüze değişik ufuklar açtı. Modern bilgiler ve ilmin önümüze serdiği imkanlar tabiat fenomenlerinin ötesinde son derece güçlü ve düşünceli bir yaratıcının mevcudiyetine inanmamız için önümüze geniş alanlar açtı.» Bu bilgin ve diğer ilim adamları kainatın yaratılışındaki engin nizam ve ahengi yüzlerce örnekleriyle sayıp dökmektedirler. Bu çarktaki düzenlerden herhangi birisi bozulacak olursa, kainatımız bu sürekli ve muntazam devrini tamamlayamayacaktır. Yeryüzünde hayat doğmayacak ve gelişmeyecektir. Havadaki oksijen oranı biraz artsa tüm canlılar yanacak, biraz azalsa bütün canlı varlıklar yok olacak ve-

ya yaşayamayacaktır... Dünyamızın yüzeyindeki su ile kaplı alanlar biraz artsa veya eksilse... Karalar biraz çok veya az olsa... Ay, dünyamıza biraz daha yaklaşmış olsa, uygulayacağı çekim gücünün etkisiyle, dünyamızın yüzeyini sular kaplayacak veya her taraf susuz kalacaktır... Şayet dünyamız, güneşe biraz daha yaklaşsa alevle dolacak ve yüzeyinde yaşayan tüm canlıları yakacaktır. Eğer güneşten biraz uzaklaşacak olsa soğuktan her taraf donacaktır... Ve daha niceleri... niceleri! İşte bütün bu gerçekler, ilim erbabı tarafından bedahet derecesinde kavranan hakikatler, kainatın mudebbir bir yaratıcısının bulunduğunu ve o yaratıcının herşeyi, istediği şekilde yaratıp idare ettiğini haykırıyor.

Kainatın yaratılışındaki ilk kader gerçeği işte budur. Ayrıca, Allah bu varlık dünyasındaki herşeyi idare ettiği gibi, insan hayatına da hakimdir:

— «**Herşeyin hakimiyyeti onun elindedir.**»

— «**Bütün mülk elinde olanın! Ve o herşeye kadirdir.**» **(Mülk: 1)**

— «**De ki:**

— «**Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Sen mülkü dilediğinin elinden alırsın. Sen dilediğini aziz edersin. Hayr yalnız senin elindedir. Sen, şüphe yok ki, her şeye kadirsin!**» **(Al-i İmran:26)**

Ve O, bütün işleri, hak ile idare eder. Göklerin ve yerin yaradılışı hak iledir. İnsanın yaratılıp en güzel şekilde suret verilmesi hak iledir. Ve ahiret gününde, Allah'a dönüşü hak ile ve hak içindir...

İşte eski ve yeni putperest sistemlerle İslâm'ın birbirinden ayrıldığı yolların ayrılış noktası burasıdır. Bütün putperest inançlar kainatın hiç bir yaratıcı olmadan ve tesadüfen yaratıldığını, yaratıcısı olsa da onun mudebbir bir yaratıcı olmadığını kabul eder. Bütün putperest inançlar, insanın yeryüzünde tekamül yoluyla veya başka yollarla tesadüfen var olduğunu kabul ederler... Tüm putperest inançlar, yeryüzünde insan hayatını hükmeden bir kontrol noktasının bulunmadığını, bulunsa bile bu kontrol noktasının akli yeteneğe sahib bulunmadığını kabul ederler. Bunlar olmasa dahi, insanın davranışlarına ölçü koyan adil bir kontrolörün insana hakim olup onu hak ölçülerine göre değerlendirdiğine inanmazlar. Bütün putperest inançlar, insan hayatının sadece dar dünya kalıpları içerisinde sıkışmış olduğunu kabul ederler. Ezel ve ebed gerçeğinden uzak, sonsuzluk fikrinden mahrum, dönüş ve ceza anlayışından yoksun olduğuna inanırlar... Bunun için de bütün putçu anlayışlar sapıktır, sakattır. İnsana hayata ve kainata hükmeden en büyük varlık ve en üstün güç ile bağlarını koparmışlardır. Şurası muhakkak ki, bu büyük noktaya gözleri çevirmek, herşeyi idare eden kamil ve şamil hakikat karşısında insanın gözlerini açar. İlmin kainatta tesadüf diye birşeyin bulunmadığını, hiçbir şeyin düşüncesizce meydana gelmiyeceğini ve kainatın bir yaratıcısı bulunması zaruretini nasıl ifade ettiğini yukarda gördük. Göklerin ve yeryüzünün yaradılışında mevcut olan bu son derece garip ve akılları durdurucu

inceliğin insan hayatında bulunmaması, elbette ki eşyanın tabiatına aykırıdır. Mücerred olarak hayal edilmesi bile insanın başını döndüren ve kendinden geçiren bu geniş kainatı ihata eden hakkın kainat içerisinde gözle görülmeyecek derecede küçük ve basit bir nokta olan insan üzerinde cereyan etmemesi düşünülemez. Keza bu boşlukta yüzen noktanın sahip olduğu yapılardan herhangi birisi için o ebedi hakkın hakimiyetinin bulunmaması tasavvur dahi olunamaz.

Hakikat O'dur... Yüce Allah insanı şereflendirerek yeryüzünde kendine halife kılmıştır. Ancak halife olması demek, onu yüce yaratıcının varlıklara hükmetmek için koyduğu en büyük kanununun, hak kuralının dışına çıkarması anlamına gelmez. Kendine halife tayin ettiği bu varlığın o en büyük kanunla bağlantı halinde bulunması, insan için büyük bir şereftir. Bunun için yüce yaratıcı insanı başıboş, herşeyden bağını koparmış, sapıklık ve delalet çukurunda bocalayan, kimsesiz bir varlık olarak kendi başına bırakmıyor. Allah'ın gösterdiği doğrultuda hareket eden kainatla birleştiriyor. İnsanoğlunun hayatına bir gaye tayin etmesi, bu gayeye hakkın hakim olması ve insanın attığı her adımın, aldığı her nefesin bu gayeye bağlı olarak hak ölçüleri içerisinde bulunmak mecburiyetinde olması, onun için, en büyük şereftir. Yüce yaratıcı, insan hayatını hakka bağlı kılarak bu hayatın yeryüzünde mükemmel bir şekilde son bulmasını istemesi, onun için büyük saygınlıktır. Çünkü bu hayat, son şeklini

olmaz. Devamı olacaktır. Burada hak yerini bulmasa da hayatın devamında yerini bulacaktır. Bu dünyada herşey adil sonuca ulaşmayabilir. Çünkü dünya hayatı insanlar için bir tecrübe ve imtihandır. Her çeşit davranışlar için bir fırsattır. Bu tecrübenin adil neticesi mükafat yurdunda tamamlanacaktır. Her şeyin son şeklini aldığı ve hakkın hak olarak gerçekleştiği günde...

— «Hanginizin daha iyi amel işlediğini denemek için O'dur ölümü ve hayatı yaratan! O, Aziz'dir, Gafur'dur.» (Mülk: 2)

— «Allah gökleri ve yeri hak ile yaratmıştır. Ta ki, herkes kazancına göre karşılık görsün!» (Casiye: 22)

Ve ancak böylece, herşey, insan hayatında hakkettiği yere yerleşebilir. Çünkü insan hayatına hükmeden ölçü (kader) Allah'ın iradesidir. Ve o, hakkın ifadesidir. Çünkü kader ve irade Allah'a mütealliktir. Hayat, gayesiz ve hedefsiz, akip gitmez. Varlıklar aleminde herşey gayesine doğru cereyan eder. Allah'ın kaderi, zulme yüz vermez. Çünkü Allah'ın zulmetmesi muhaldir. İslâm'da kader, her işi bu dünyada bitiremez. Çünkü yeryüzü hayatın nihayeti değildir. Hayatın sadece yeryüzüne inhisarı, her türlü ölçü ve değeri ihlâl ederek hakkı ortadan kaldırır. Bu kapsamlı ve geniş kader tasavvuruyla hayatın ufku genişler. Çünkü dünya hayatının son bulmasıyla bitmez. Ne bir ferdin, ne de bir neslin hayatıyla neticelenir. Dünyadan başlayarak ahirete kadar uzanır. Yeryüzünden başlayıp gökyüzüne yücelir. Ve bu

genişlik, enginlik içerisinde, insan ruhu en geniş ölçülerle rahatlık içerisinde yaşar. Bu genişlik sanat için de vardır.

* * *

İnsan, modelin hakikatini tam olarak kavrayamaz. Çünkü modelin detayları arasındaki bağlantıyı kuramaz. Detaylara ayrı birer bölüm ve parça imiş gibi bakar. Ya bir ferdin, ya da bir neslin hayatına göz atar. Tek başına bir olay karşısında modelin en son bölümüymüş gibi dikilip kalır. Ya da yeryüzünün ufuklarını gözetler, bütün içerisindeki işaretleri farketmiyeceği için herşeyin başıboş ve anlamsız olduğunu zanneder.

Niçin ölmüştür şu kızcağız?... Ve neden yaşamıştır şu yaşlı hasta?... Zelzele neden oluyor ve zulüm karşısında hak niçin yeniliyor? İslâm, bu parça parça olayların detayları üzerinde duran insanları çekerek bütüne yöneltir. Daha geniş bir tablo önünde onlar hayatın akışını muşahede ederek, parçada değil bütünde eşyayı seyre dalarlar.

— «Hani Musa, genç arkadaşına demişti ki:

— Ben iki denizin birleştiği yere ulaşmaya yahut yıllarca yürümeye kararlıyım!»

— «İkisi, iki denizin birleştiği yere gelince... Balıklarını unutmuşlardı! O, bir delikten kayıp denizi boyladı.»

— «Ondan uzaklaştıkları vakit, Musa, yanındaki gence:

— Azığımızı çıkar! Bu yolculuğumuzda, andolsun ki, yorgun düştük! dedi.»

— «Bak sen! Kayalığa vardığımızda balığı unutmuşum! Şeytandan başkası unutturmadı onu bana. Şaşılacak şekilde, o, denizi boylayıvermiş! dedi.»

— «Musa:

— Zaten istediğimiz buydu! dedi.

Hemen izlerinin üstünden gerisin geri döndüler.»

— «Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş ve kendisine nezdimizden bir ilim öğretmiştik.»

— «Musa ona:

— Sana öğretilen ilimden bana öğretmen için peşinden gideyim mi? dedi.»

— O da dedi ki:

— Doğrusu sen benim yaptıklarıma asla dayanamazsın!»

— «Kavrayamayacağın bir bilgiye nasıl dayanırsın?»

— «O da:

— İnşallah sabrettiğimi göreceksin! Sana hiçbir işte karşı gelmeyeceğim! dedi.»

— «O halde, bana uyacaksın! Ben sana anlatmadıkça herhangi bir şey hakkında soru sormayacaksın! dedi.»

— «Bunun üzerine kalkıp gittiler. Nihayet bir gemiye bindiklerinde, o, bu gemiyi deliverdi. Musa:

— Gemiyi, içindekileri boğmak için mi deldin? Doğrusu şaşılacak birşey yaptın! dedi.»

— «Ben sana, yaptığım işlere dayanamazsın! demedim mi? dedi.»

— «Unuttuğum şeyden dolayı bana çıkış-

ma! Gücümün yetmediği şeyden beni sorumlu tutma! dedi.»

— «Yine gittiler. Nihayet bir erkek çocuğa rastladılar. O, hemen bunu öldürdü.

— Cana karşılık olmaksızın masum bir kimseye kıydın! Doğrusu çok kötü birşey yaptın! dedi.»

— «O:

— Ben sana, yaptığım işlere dayanamazsın! demedim mi? dedi.»

— «Eğer, dedi, bundan sonra sana birşey sorarsam benimle arkadaşlık etme! O zaman, benim tarafımdan mazur sayılırsın! dedi.»

— «Yine gittiler! Ve nihayet, vardıkları kasaba halkından yiyecek istediler. Kasaba halkı bu ikisini misafir etmek istemedi. İkisi, şehrin içinde, yıkılmaya yüz tutan bir duvar gördüler. O, bunu doğrultuverdi. Musa:

— Dileseydin buna karşı bir ücret alabilirdin! dedi.»

— «O, dedi ki:

— İşte bu, seninle benim ayrılışımızdır. Dayanamadığın işlerin içyüzünü sana anlatacağım.»

— «Gemi, denizde çalışan yoksullara aitti. Onu kusurlu kılmak istedim. Zira arkalarında, her sağlam gemiye zorla el koyan hükûmdar vardı.»

— «Oğlana gelince... Onun anası-babası inanmış kimselerdi. Çocuğun onları azdırıp inkâra sürüklemesinden korkmuştuk.»

— «Rablerinin, o çocuktan daha temiz ve daha çok merhametli birini vermesini istedik.»

— «Duvar ise o şehirdeki iki yetim erkek çocuğa aitti. Altında da onlara ait bir define vardı. Babaları da iyi bir kimseydi. Rabbin onların erginlik çağına ulaşmasını ve Rabbinden bir rahmet olarak definelerini çıkarmalarını istedi. Ben bunları kendiliğimden yapmadım. İşte dayanamadığın işlerin içyüzleri budur.»

(Kehf: 60-82)

Bu hikâye Hz. Musa'nın, Allah'ın katından bir rahmet sunduğu ve münferit hadiselerin, ani durumların ötesine geçerek olayların gerisini ve nesillerin ötesini dikkate alan ledünnî bilgiyi lütfettiği sâlih kullarından bir kulla geçen hikâyesini dile getirmektedir. Bu ledünnî bilgi sayesinde Allah'ın o salih kulu her şeyi Allah'ın engin bilgisine ve hak ile cari olan emrine bağlamaktadır.

Bu ledünnî bilgi beşer gönlüne geniş kâinat tablosunda sonsuz düşünce ufukları açmaktadır. Kişi böylece yaşadığı ana karşı duyarlı olmakla kalmamaktadır. Yorumlarını eşya, şahıslar ve olayların sonsuz münasebetlerinden ayrı tek bir münasebet etrafına yığmamaktadır. Bu ledünnî bilgi her şeye rağmen hadiselerin gerisindeki hikmeti söylememektedir. Çünkü ferdin ömrü kısa ve bilgisi eksiktir. Bu ömür ve bilgiyle tabloyu bütün yönleriyle kavrama imkânından mahrumdur. Tablonun bir yanı hep gizlilikler âleminde saklıdır. Bu gizlilikler henüz pratik hayatta tahakkuk etmemiştir. Günlük hadiseler gelişerek tabloyu tamamlayacaktır. İnsanın hesaba katmadığı sonuçlar neticesinde tablo bütünlük kazanır. Bu ledünnî bilgi insana

sadece şunu demektedir: «**Olayların gerisinde muhakkak bir hikmet vardır. Hiç bir olay başı boş, hedefsiz ve kontrolsuz meydana gelmez... Her şey kendiliğinden sonuçsuz ve tek başına oluşmaz... Allah'ın bilgisinden ve tedbirinden kopuk ve ayrı hiç bir şey yoktur...**»

Bu ledünnî bilgi ona diyor ki: Eşyanın gerisindeki bu hikmet mutlak hakkın ve adaletin kendisidir. Onda zulüm ve bâtıldan eser yoktur. İnsanların kısır bilgisinin ötesinde Allah'ın geniş bilgisi vardır... Tabloda, bütünden kopuk olarak görüldüğü için bugün zulüm diye kabul edilen hadisenin gerisinde büyük hayrın ve adaletin saklı olması muhtemeldir. Bu ledünnî bilgi ona diyor ki: Sığınılacak yegane merci Allahü Teâlâ'dır. Çünkü o yaşananın gerisini bilir. Zahiren şer gibi görünen bir şeyin gerisinde gerçek hayrın saklı bulunması, zahiren hayır gibi görünen bir şeyin gerisinde de gerçek şerrin saklı bulunması mümkündür. «**Bir şey hoşunuza gitmediği halde sizin için hayırlı olabilir. Bir şey de hoşunuza gittiği halde sizin için kötü olabilir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.**»

(Bakara: 216)

Bunun için beşer kalbi Allah'ın takdirine güveniyor, teslim oluyor ve onun yaptığı her şeyden hoşnud oluyor.

* * *

Kader düşüncesinde islâm ile putperestlik arasındaki fark işte budur ve bu farklılık son derece büyüktür. Bu farklılığın en az gereği, düşüncelerin tashihi ve ölçülerin düzeltilmesidir.

Yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak doğru bir düşünceye sahip olabilecek insanın sakat bir düşünce içerisinde boğulması doğru değildir. İnsanin düşünce ve tasavvurunun büyük hayat kanunundan ayrı, kopuk, dar bir çerçeve içerisine tıkanıp kalması doğru değildir. Halbuki insan büyük kâinat kanunuyla irtibat kurarak engin düşünceye ve kapsamlı tasavvura sahip olabilir.

Bu farklılığın en az gereği, ölçülerin tashihinden sonra, duyguların tashihidir. Çünkü insan düşüncesini doğru bir istikamete yöneltince, tasavvurunu hayat kanunundan kopuk veya onunla çalışan bir yöne değil de ona paralel olan bir yöne sevkedince, karşısında tablo bütün genişliğiyle serilir ve tablodaki bağlantısı henüz kurulmamış farklı parçacıklar ve bölümlere sakat bir bakışla bakmaz, büyük hayat kıtasını olduğu gibi görür ve bunun ötesindeki plan ve maksadı, hedef ve istikameti seçebilirse... Evet işte o zaman ruhu huzura erer, duyguları enginlik kazanır, kararsızlıktan, ıztıraptan ve çatışmadan kurtulur.

İnsan; kaderin hikmetini ve gayesini göremeyince, ruhunu ağır ıztıraplar ve sıkıntılar ezer, boğar. İnsan, varlığın hedefsiz, hayatın gayesiz olduğunu kabul ederse, tek başına bir olayın veya bir anlık yaşantının herhangi bir sonuda son söz olduğuna inanırsa, hayatın şuracıkta, bir ferdin veya bir toprak parçasının tükenmesiyle tükeneceğini kabul ederse, sürekli bir buhran ve kargaşa içerisinde kalır. Bu kararsızlık öldürücüdür, yıkıcıdır, mahvedicidir.

Bu anlayış hayatı bir kap-kaç haline getirir. Hayatı zevkleri barbarca bir çatışması olarak gösterir. İşte günümüzde yaygın olan anlayış budur. Günümüzdeki dağılmanın, çözülmenin kararsızlığın, çatışmanın ve düşüklüğün ana kaynağı da bu anlayıştır. Öyle sanıyoruz ki bu anlayış yeryüzünü felakete götürmek üzeredir.

Fakat kişi kendini Allah'ın takdirine bağlarsa, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gün halketmiş olduğu Hakka teslim ederse musibetlerde ve cezada adaletin mevcut olduğunu kabul ederse o zaman öldürücü ve yıpratıcı kararsızlıktan kurtulur, hayır yolunda dinamizm ile harekete geçer. Çünkü o bu anlayış sayesinde varlığa hükmeden kanunun enginliği kadar enginliğe erişir. Varlığı sımsıkı kesin ve şiddetli bağlarla değil, çekici okşayıcı ve şefkat dolu bağlarla birbirine bağlayan ilahi kanun gibi enginlik kazanır. İşte kader karşısında müslümanın durumu budur. Görülmeyen ve bilinmiyene karşı teslimiyet, görünen ve bilinen karşısında sürekli çalışma.

* * *

Basîret ve anlayışla islâm'ın çizdiği kader düşüncesine inanan kişi Allah'ın takdirinden kendi payına düşen neticeler karşısında sıkıntı duymaz, kararsızlığa düşmez ve çığlık atmaz. Çünkü o kendini Allah'a teslim etmiş ve Allah'ın kendisi hakkındaki iradesine güvenmiştir. Allah'ın kendisi için neticede hayırdan başka bir şey murad etmiyeceğini bilir. Bu konuda onun rehberi Allah sevgisi ve muhabbetidir. Allah'ın kendisine karşı hoşnudluğudur: **«Allah onlar-**

dan razı olmuştur, onlar da Allah'tan hoşnud.» (Maide: 114) Onun Rabbı ile olan alakasında, suurları dejenere etmiş ve bozmuş olan Grek mitolojisinin kirli, kin dolu, nefret ve mücadele dolu alakası hakim olmaz. Bunun yanı sıra mü'min, Allah'a tevekkül ederse, kaderinin önceden yazılmış olması ve Allah'ın iradesinden başka bir şeyin geçerli olmayacağı gerçeğine dayanarak eli kolu bağlı oturmaz. Evet, Allah'ın iradesinden başka hiçbir şey geçerli değildir. Burası doğru... Fakat aynı derecede doğru olan diğer bir gerçekte Allah'ın kaderinin gizli ve görünmez olduğudur... Kimse az sonra ne olacağını bilmez... Bu yüzden sürekli çalışmak zorundadır. Bitmek tükenmek bilmez devamlı çalışma...**«Sizin hanginizin daha güzel amel işliyeceğini denemek için ölümü ve hayatı yaratmıştır.»** **(Hud: 7) «Nihayet Rableri onlara icabet etti; sizlerden erkek olsun, dişi olsun çalışanın işini boşa çıkarmam.» dedi. (Al-i İmran: 195) «De ki işleyiniz. Allah, Resulü ve mü'minler sizin işlediklerinizi görecektir.» (Tevbe: 105)**

Her an ve sürekli çalışma... bitmez tükenmez çalışma. Fakat kararsızlık, ıztırap ve çığlık yok.

Yeryüzünde sürekli bir mücadele vardır. Ancak bu mücadele kadere karşı değildir Çünkü kaderle mücadeleye girmeyi gerektirecek hiçbir neden yoktur. Kişi ruhen kadere teslim olmuş ve neticenin hayır olacağına güvenerek Allah'ın hükmüne bağlanmıştır. İsterse netice o anda hatta birkaç nesil boyu ortaya çıkmış

olmasın, hep hayır olacaktır. Yeryüzündeki mücadele her zaman şer iledir. Bu da hayır için ve hayır yolunda mücadeledir. **«Şayet Allah insanları birbiriyle def'edip savmasaydı, yeryüzü muhakkak ki fesada uğrardı. Fakat Allah âlemler üzerinde lütûf sahibidir.» (Bakara: 251)**

Toplum, haddini aşıp zulme meyledince insan toplumun ve sınıfların gücüne karşı savaşa katılır, ancak bunun kaderi olduğunu kabul ederek savaşmaz. Allah tarafından konulmuş bir karşılık olduğunu da kabul etmez. Savaşırken Allah'a bağlanarak, O'nun kaderini bekleyerek, O'nun sığınağına güvenerek savaşır. Savaşın neticesinin çabucak alınmasını beklemez. Çünkü tablo bir ferdin hatta bir neslin hayatında tamamlanmaz. Tek tek hadiseler ve yaşanan anlarla tabloya bütünlük kazandırılamaz. Tablonun tamamlanabilmesi birkaç çağı, birkaç ferdin hayatını, hatta birkaç neslin hayatını içerebilir... Hatta bütün dünyanın hayatını kaplayabilir, dahası dünyada tamamlanmaz da âhirette tamamlanabilir... Ama her halükârda tamamlanacaktır. Çünkü bu bütünlük arzeden kuşatıcı, kapsamlı ve her halûkârda hak üzre kaim olan kâinatın kaçınılmaz bir kanunudur.

* * *

Hayatı böylesine geniş bir çerçeve içerisinde telakki etmek, böylesine geniş bir düşünceye sahip olmak, mevcudatın ana kanununda müşahede edilen bir gerçek ve realite olmaktan öte çeşitli sanat dallarıyla tasviri istendiğinde parlak ve göz alıcı bir sanat gerçeği olarak

ortaya çıkar. Kader tasviri konusunda yunan edebiyatı üstün sanat nümunesini ihtiva eder. Ancak onun kader tasviri sakat ve sapık bir tasavvurdan doğmaktadır. Çünkü Yunan edebiyatı tabloyu diğer bölümleriyle bağlantılı olarak bir bütünlük içerisinde ele almaz, tek yanlı olarak tasavvur etmeye çalışır. Kaderi beşerle Allah arasındaki sapık putperest inanç ve düşünceler karşısında değerlendirir.

İslâm düşüncesi ise son derece mükemmel ve düzgün bir hat takibettiğinden çok farklı bir sanat bölümü ortaya çıkarabilecek güçtedir. Yunan sanatının içine düştüğü bozukluklardan ve tutarsızlıklardan kurtulmuş, fertlerin ve toplumların hayatını, hadiseleri ve hadiselerin ötesindeki gerçekleri sergileyen, tabloyu mevcudatın özünde ortaya çıkan gerçek biçimiyle açıklayan bir sanat...

İSLÂM DÜŞÜNCESİNDE İNANÇ GERÇEĞİ

Nedir inanç- İnsan neden bir Tanrının varlığına inanır?... Sonra neden o Tanrıya ibadet eder, onu sever veya ondan korkar? İster gerçek bir inançla Allah'a inansın ister bir put veya totem şeklindeki sapık bir inanca sahip olsun. İnsanlık hiçbir zaman durup kendine bu soruyu sormamıştır. Tek bir Tanrıya tapınırken veya Tanrıya kendilerini yaklaştırmak için birçok ilahları ortak koşarken bile bir lahza durup kendine böyle bir soru yöneltmemiştir. Yöneltmemiştir çünkü onun açısında mesele soruyu gerektirmeyecek derecede açık, seçik, belirgindir.

Nihayet son asırlarda Avrupa o menhus bataklığa saplanınca kendi kendine Allah'ın varlığını, hatta genel anlamda bir ilahın varlığını reddederek bu soruyu sormaya başlamıştır. O bütün bu inançların geçmişlerin masalı veya efsanesi olduğunu sanıyordu ve işte bu dönemlerde Avrupa'nın ölçüleri kaybolmaya, değerleri sarsılmaya, fikirleri çatışmaya başladı. Bu devrede Avrupa insanının hayvandan türediğini ve insanın maddeden ibaret olduğunu kabul etti. Ve yine bu devrede duygularla kavrananın ötesinde hiç bir şeye inanmıyacağını açıkladı. Bu dönemlerde insanın Allah'a kulluk-

lan kurtarılıp hürriyete kavuşturulmasını isteyenler, maddenin zorunluluğu, ekonominin zarureti ve tarihî zorunluluklarla karşı karşıya kalma durumuna düştüler. Böylece kendi varlıklarını ortalıktan silip attılar.

* * *

Bir zamanlar Avrupa Hıristiyan idi...

Hıristiyanlığa imanı ne derecede olursa olsun — uzun asırlar putperestlikte geçirdiği yıllardan sonra ruhlarda ilahî akide ne derece yer etmiş olduğu tartışılırsa tartışılsın — bir zamanlar Avrupa düşüncesinin genel karakterini Hıristiyanlık teşkil ediyor ve Allah inancı bu düşünce sisteminin ana kaidesini meydana getiriyordu.

Sonra bazı gelişmeler oldu. Dış görünüşleri itibariyle bu gelişmeler dinin faydasına idi. Ama meselenin özüne ve hakikatına inildiğinde bu gelişmeler inanç sistemine düşman gelişmelerdi. Bu, kilisenin nüfusunun artması, hegemonyasının gelişmesi ve hayatın her cephesine hâkim olmasıydı. Kilisenin hegemonyası bizzat kilisenin din anlayışından faydalanılarak ortaya çıkmış olan hayatın ruhî cephesini içine almakla kalmıyor ruhî hegemonyanın yanında her alanda hegemonyası genişliyordu. Kilise kralları yerinden indiriyor, kralları başa çıkarıyordu. Askerleri harbe sürüklüyor ve orduları donatıyordu. Derebeyleri gibi yığınlarca arazilere sahip çıkıyordu. Bütün bunların ötesinde de halka iğrenç engizisyonlar ve endülijans oyunlarıyla hükmetmeye çalışıyor ve karşı çıkanları Allah'ın hükmünden aforozla tehdit ediyordu. Herkesi din adamlarının karşısında boyun eğmeye zor-

luyordu.

İş bu kadarla da kalmadı... Hegemonyasını geliştiren kilise, kâinat, yeryüzünün şekli, yaşı ve insanın hayatıyla ilgili bir takım «bilimsel» teoriler oluşturmaya ve halkı buna inanmaya zorlayarak, inanmayanın kâfir olacağını ve Allah'ın dininin dışına çıkacağını söylemeye başladı.

Araştırma, endüksiyon ve deney metoduna dayalı tecrübî ve teorik ilimler gelişmeye başlayınca... ki bu gelişmenin kökü Brovild'in dediği gibi İslâm dünyası ve endülüs kanalıyla gelişen ilim yollarına dayanmaktaydı... Bu ilim kilisenin ortaya koyduğu mukaddes teorilerin sakatlığını ortaya koymaya başlayınca, kilise kıyametleri koparmaya başladı. Bunu yaparken hep hegemonyasının devamını düşünüyordu. Emri altında yaşıyan insan kitlelerinin elinden çıkmasından, nüfuz ve heybetinin zail olarak insanları köleleştirmek için kulandığı altın ve gümüşünün düşmesinden korkuyordu. İşi daha da yüzsüzlüğe götürdü vahşi bir davranış içerisine girerek dünyanın yuvarlak olduğunu ve kâinatın merkezinde bulunmadığını söyleyen bilginleri sırf bu kanaatlarından dolayı öldürmeye, meydanlarda yakmaya başladı. Ünlü Astronomi bilgini Copernicus ve Galileo kilise tarafından ağır işkencelere maruz bırakıldılar ve bu yapılanlar halkın kiliseye karşı çıkmasına kâfi geldi.

Böylece bir yandan kilise ile ilim adamları arasında, diğer yandan dinle ilim arasındaki açıklık gittikçe büyümeye başladı. Sevginin yerini nefret büyüyerek aldı. Nihayet Batı düşün-

cesinin kahraman diye adlandırdığı Darwin ortaya çıktı. O kiliseye öldürücü darbesini indirdiği için kahraman ilân edilmişti. Bundan böyle kilisenin batı insanının hayatında yeri kalmaz, ağırlığı bulunmaz oldu. İşte bu dönemde kilise ile ilim arasındaki bu çatışmanın önderliğinde kilise kendi efsanelerine karşı ilmî gerçekleri silâh olarak kullanan modern ilmin karşısında yıkılmaya ve çökmeye başladı. İnsanlar daha önce kendilerini ezen ve boyun eğdiren zalim hegemonyanın te'sirinden kaçıp kurtuldular. Böylece hürriyetlerini kazandıklarının farkına vardılar. Ne var ki bağlardan kaçıp kurtulan insanlar, bu hareketli isyan ortamında durup da kendi kendilerine, yanlış olanın kilise mi, yoksa din mi olduğunu sormadılar. Hepsini birlikte aynı kaba koyarak, aynı terazide tarttılar. Böylece hem kiliseyi, hem de Allah inancını kafalarından ve kalplerinden söküp attılar ve yeniden antik çağ Yunan ve Roma putperestliğine döndüler. Ancak bu eski putperestlikle şimdiki putperestlik arasında büyük bir fark vardı. Şöyle ki antik çağ Yunan ve Roma döneminde insanlar dine inanıyorlardı. Ancak yönetici yaratıcı gücün tabiatı anlayış konusunda sapık fikirlere dalmışlar ve çeşitli tanrılar uydurmuşlardı. Sonra bu tanrılarla insanlar arasında sürekli çatışma, kin ve nefret ilişkisi kurmuşlardı. Bugün ise onlar dini temelden söküp atıyorlardı, artık ilerlemişlerdi, efsaneyle gözlerinin boyanmasına sabredemezlerdi... Duyularla kavranandan öte hiçbir hakikat yoktu... Din... Allah... İnanç... duyularla kavranılmayan şeylerdi...

* * *

Bu bir güven buhranıydı. İnsanlara kilise ve din adamı yoluyla gelen ister Allah katından gerçekten indirilmiş olsun, ister din adamlarının kendileri uydurmuş olsunlar, her türlü münasebetlerdeki alâkayı dejenere eden bir buhran. Fakat bu buhran makul bir sınır tanımadı ve Avrupalılar bu krizden kolayca kurtulamadı. Yollarını pisliklerden temizleyerek tertemiz bir güzergâhta seyredeceklerine (ki temiz bir güzergâhta gezinmek, hayatın özünden bir bölüm ve insan varlığı için lazım olan zorunlu bir şeydi) bütünüyle yolu terkettiler ve arkalarına attılar. Nefret içerisinde yüzlerini bu güzergâhtan tamamen çevirerek kaçtılar.

İnanç evreninde, ruh âleminde ve engin bir dünyada gezinmelerini sağlayan kanatlarını koparıp atmayı tercih ettiler. Gerçekleri, bu kanatlara ağırlıkların asılmış olması veya yaralanmış olmasıydı. Sonra... ruhlarıyla nurlar âleminde kanat çırpamamanın neticesinde toprağın kara bağrına gömülüp gittiler... Bazı dolandırıcılar kendilerini bir süre gökyüzü adına aldattıkları için onlar, gökyüzü damgasını taşıyan herşeyi kökten kesip attılar... Bir daha yüzlerini yücelere çevirmediler, hep aşağılara baktılar. Toprağa... çamura... ve çirkefe... Sonra da realitenin bu olduğunu söylediler. Çünkü duyuların kavradığı bu idi.

Bilahare bilginler —özellikle Freud ve Marx gibi— halkın kiliseye baş kaldırmasını, kadîm düşmanları Hıristiyanlığın yıkılması için fırsat bilen Yahudiler inanç prensiplerine karşı saldırmak üzere silâhlarını ateşlediler. İnanç'ın

şeklini değiştirmek, kötülemek ve en ağır sözlerle onu lekeleyip atmak için kılıçlarını bilediler. Düşünce ve tasavvurlarıyla iğrenç bir cinsiyet bataklığında yüzen Freuid inancın Oedipus kompleksinden doğan cinsel boşalımdan ibaret olduğunu söyledi. Çocuğun annesine karşı duyduğu cinsel duygusunu baskı altına alarak kendini ezen ve saf dışı bırakan babasının varlığına karşı beslediği ve içine attığı duygularının mahsulü saydı. Ancak Freuid bize, dünyanın aydınlığını görmezden önce babaları ölen çocukların ruhlarında oedipus kompleksinin nasıl doğduğunu söylemedi. Bu çocukların ruhunda vicdan duygusu, din duygusu; o lânetli kompleksin doğrudan doğruya bir boşalımından ibaretti.

Düşünce ve tasavvurlarıyla içinde yaşadığı ekonomik bataklıkta Marx da inancın ekonomik bir boşalımdan ibaret olduğunu ve toplumun sınıfsal yapısının din ve inancı doğurduğunu, topluma egemen olan ve mülkü elinde bulunduran sınıfların, mahkûm sınıfları ezmek ve boyun eğdirmek için kullandığı bir silâh olduğunu söyledi. Egemen sınıflar elinden aldığı hakkını unutturmak üzere proleteryayı dinle aldatılıyordu. Mahrum bırakıldığı toprağına karşılık proleteryaya uydurma bir ahiret inancı takdim ederek bununla ezilen tabakaları uyuşturuyordu(!) Ancak Marx kendi kanısına göre henüz sınıfsal gelişme içerisinde bulunmadığından dolayı özel mülkiyet hakkı mevcut bulunmayan ilk komünist toplumlarda dinin nasıl meydana geldiğini açıklamıyordu. O toplumlarda dini doğuran hangi sömürü esasları mevcuttu?

Bunların dışında daha birçok bilginler(!) nice sapıklıklar ortaya attılar. Batı sanatları ve özellikle de Marksist sanatlar inanç prensiplerini kötülemek ve küçültmek için bütün gücünü seferber etti. Kötüleyip küçültemediği hallerde en azından beşer hayatının akışı içerisinde herhangi bir yeri olmadığını, hayatın realitesinde inancın mevcut olmadığı vehmini vererek ihmal yoluna başvurdu, unutturmaya çalıştı. Günümüzde doğu Arap dünyasında yaşayan gayesiz, hedefsiz, köksüz ve şuursuz uydurma sanat dalları kök saldı, batının bu sapık edebiyatını taklide kalkıştı. Hatta onu geride bırakacak şımarıklıklara yeltendi büyük ilahi gerçeği mahdut ve fani beşerî gerçek içerisinde temsili denedi. Büyük varlık sahasını ve yücelerin yücesini küçük bir yeryüzü bahçesi haline indirgemeye çalıştı. Beşeriyetin geniş ve sürekli hayatını sıcak bir hayat şeklinde nübüvvet ve risalet gerçeğini de afyonkeşlerin kişiliğinde temsile kalkıştı.

Hem insanlık dünyasında hem de sanat âleminde insanı küçültücü ve yüz kızartıcı bir düşüklüktü bu.

* * *

İnanç bu kâinatın özünde son derece köklü bir gerçektir. Çünkü varlık âleminde bulunan her şey, Allah'ın çizdiği yolda yürümekte, onun buyruğu doğrultusunda hareket etmektedir: **«Rabbımız her şeye varlık veren sonra onu doğru yola iletendir.»** (Taha: 50) Bu gerçek sadece ruhî bir gerçek değildi. Kendini Allah'a veren ruhların kavradığı, varlığın özü ile bağlantı halinde bulunan ibadetteki ve yönelişteki

ruhî bir gerçekten ibaret değildi: «**Onu hamd ile tesbih etmeyen hiç bir şey yoktur.**» (İsra: 44) **Gök gürlemesi ham dile, melekler de korku ile onu tesbi hederler.**» (Ra'd: 13) Evet, her şey onu tesbih eder ve ibadetinde ona yönelir. «**Göklerde ve yerde bulunan her şey Allah'ı tesbih eder. O Azîzdir, hakîmdir.**» (Hadid: 57)

İnanç gerçeği sadece Allah'a bağlı ruhların idrak ettiği ruhî bir gerçek değil aynı zamanda ilmî bir gerçektir de. Şu varlıklar âleminde hangi şey Allah'ın istediği kanun üzere hareket etmemektedir? Hangi gezegen yörüngesinde kendi özel planı içerisinde seyrini tamamlarken yaratıcının yaratıcı kanunlarına riayet etmemektedir? Varlıklardan hangisi kendini yarattığı fıtratın yolundan ayrılabilmektedir? Hangi varlık kendine Allah'ın kanununa zıt düşen hususi bir kanun koymaktadır?

İşte ibadetteki derin anlam budur... Yaratıcıya itaat ve onun iradesi gereğince ibadet... Yalnızca insan ki Allah onu şereflendirmiş, diğer varlıklara üstün kılmış, ona şuur ve akıl ihsan etmiş ve Allah'a itaatını şuurlu bir idrak haline getirmiştir. Diğer kâinattaki varlıklar gibi Mevlâsına isteyerek veya zorla itaatın ötesinde şuurla itaat imkânına sahip olmuş ve Rabbı ona bilgi ve şuurdan öte seçme hürriyetini lütfetmiştir. İşte insan denen bu yaratık Allah'a itaatın dışına çıkabilmekte, Allah'ın kendisine lütfettiği şeref ve mevkiye karşı Allah'a başkaldırabilmektedir.

* * *

Bütün kâinat ibadet ve itaatla Allah'a yönelir.

— «Sonra göğe yöneldi. Buyurdu ki:

— İsteyerek veya istemeyerek ikiniz de gelin!

İkisi de dediler ki:

— İsteyerek geldik!» (Fussilet: 11)

Allah emredince göklerin ve yeryüzünün itaattan başka yapabileceği hiç bir şey yoktur. Çünkü onları yaratan Allah'tır. Çünkü onları harekete sevkeden kanunları veren Allah'tır ve o kanunlarla gökler ve yeryüzü Allah'a yönelir. Lâkin Kur'an-ı Kerim'in o güzel ve değerli ifadesi yaratıklara zorluk ve baskı şuurunu vermemeye çalışıyor, onların itaattan başka yapabilecekleri hiçbir şeyleri bulunmadığını söylemek istemiyor. Bilakis itaatı kendi içlerinden kaynaklanan bir davranışmış gibi tasvir ederek göklerin ve yeryüzünün Allah'a itaat edip icabet etmelerini, kendilerine fırsatlarının dışında empoze edilen bir baskı sonucu olmayıp kendi içlerinden gelen bir icabet izlenimi veriyor. Bu da, o da bir gerçektir. Varlığın her açısından gelen tüm gerçekler Allah katında birleşirler. Her şey hamd ile ona tesbih eder: **«Hamd ile O'nu tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihlerini anlamazsınız.»** Siz duyularla kavranılan biçimde eşyanın dış görünüşüne göre hüküm verdiğiniz zaman onların tesbihini farketmezsiniz. Çünkü bu anlayış karşısında tüm kâinat size, sessiz, katı, duygusuz ve ölü varlıklar halinde görünür, onda hayattan eser göremezsiniz. Fakat kendini Allah'a veren ruhlar eşyadaki bu tesbihi farkederler. Çünkü o da Allah'ı tesbih eden bu her şey gibi Allah'a dayanır. Onun korunağına sığınır ve kardeşi o-

lan tüm diğer varlıkların ruhuyla karşılaşır. Aynı yolda aynı metotta ve aynı hedefte birleşir. Ruh insanın sahip olduğu en büyük meziyettir. İnsanın yaratılışında mevcut olan en büyük nimettir. Bu nimet ki yeryüzünde insanoğlunu diğer yaratıklardan ayırarak çok değişik bir noktaya getirmiştir. Onun dünyasının maddenin dar çevresine tıkanıp kalmaktan, hislerin mahdut sınırlarıyla sınırlanmaktan kurtarıp yüceltmiştir. Ona her türlü kayıplardan uzaklaşarak meçhul ile irtibat kurma gücünü vermiştir. Bu sayede o kâinatın derinlikleriyle bağlantı kurar ve neticede Allah'a vasıl olur.

* * *

İnanç ruhun gıdasıdır. Bunun için inanç insan varlığında bedihî bir gerçek olduğu gibi kâinatın ve hayatın özünde de bedihî bir gerçektir. İnsanı diğer varlıklardan ayıran bir çizgidir. İnsan çevresindeki kâinatla yüzyüze geldiği ve canlı bir varlık olarak onlarla bir etkileşim içerisine girdiği zaman şüphesiz ki hem kendi şuuruyla, hem de şuur ötesi güçlerle bu varlığı var eden bir kuvvetin bulunması gerektiğini anlar, farkeder. Kâinattaki bu eşsiz mucizeyi, bu anlatılmaz inceliği, bu sonsuz âhengi ve ilişkiyi, bu eşsiz yaratıcılığı farkeder ve görür ki bütün bunların masrafsız, plânsız ve düşünülmeden tesadüfen meydana gelmesi imkânsızdır. Onu var eden yaratıcının mutlaka düşünceli, hikmetli ve müdebbir olması gerekir, yaratma ve ibdada bir gayesi bulunması icabeder ve o zaman muhakkak şekilde bu yaratıcının Allah olduğunu, kendisinden başka yaratı-

cının bulunmadığını, eşinin ve benzerinin mevcut olmadığını anlar.

Bu anlayış ancak fıtratı doğru yol üzerinde olanlar için söz konusudur. Fakat insan fıtratı zaman zaman sapıklığa düşer ve önündeki aydınlığı kapatır. Varlığın özünün haykırdığı bu bedîhi gerçekleri o sapıklık nedeniyle göremez ve gittikçe batakllığa ve çirkefe dalar. Allah'ın göstermediği çeşitli düşüncelere ve sapıklıklara düşer. İşte bu sapık düşüncelerin en kötüsü ve en sapığı da Avrupa'nın modern cahiliyet döneminde düşmüş olduğu o hayvanca düşük seviyesidir. İnsanı dar hayvanî ve biyolojik çerçeveye hapsetmeye çalışırken Avrupa bunu yapıyordu. Duyularla kavranan alanın dışında hiç bir gerçeğin bulunmadığını söylerken modern cahiliyet sadece duyularla kavranamıyan ve ruhen idraki mümkün olan geniş ve engin olan kâinat ufuklarına gözlerini kapıyordu.

Bununla beraber Avrupa'nın asırlarca kafasını çelen ve gözünü Allah gerçeğinden kapayan modern bilimin kendisi bile bugün Allah'ı inkâr etmek ve duyularla kavranılmayan gerçeği reddetmek isteyen sapık batılı tabiatına paralel olarak hareket etmekten uzak duruyor. İlim artık madde diye bir şey tanımıyor, çünkü maddeyi atom çekirdeğinin patlamasıyla bir enerji haline dönüştürdü. Günümüzün bilginleri kâinatın maddeden ibaret olmadığını, aksine enerji kitlesinden ibaret olduğunu kabul ediyordu. Çok sağlam bağlarla birbirine bağlı ve birbirini çekerek hareket eden bir enerji yığını... Bunun için Avrupa'nın tabiatla tabiat ötesi arasında sapıklık ve donukluk dönemlerinde yer-

leştirmiş olduğu o iğrenç engel ortadan kalkmış oluyor. Geriye batılıların basîretinin açılıp gözlerinin görerek bu enerjinin hakikatta canlı olduğunu anlamaları ve onu birbirine bağlayan bağın sevgi bağı olduğunu farketmeleri, hepsinin Allah'ın çizdiği yolda yürüdüğünü ve Allah'ın istediği kanuna uygun olarak hareket ettiğini anlamaları kalıyor. İnanca gelince insan bu gerçeği tarihin çok eski dönemlerinden beri biliyor... İlim bu yola yönelmezden önce akide bu gerçeği söylüyordu. Çünkü doğru yola giden ve Allah'ın çizdiği hidayete bağlanan ruh bu varlıktaki bilgi kaynaklarının en büyüğüdür.

* * *

Allah'a iman; insan hayatının en büyük gerçeği olduğu gibi varlığın özünde bulunan varlıkların da en büyüğüdür. Çünkü insana, kendi harikulâde cevherinin hakikatini gösteren ve açıklayan bu gerçektir. İnsanın tüm varlık yapısı içerisindeki önemli fonksiyonunu ortaya koyan Allah'a hilafet vazifesini belirleyen bu gerçektir. Bu gerçekler ortaya çıkınca kişinin Allah, kâinat, hayat ile olan münasebetleriyle insan kardeşiyle olan münasebetleri de ortaya çıkar. İnanç gerçeği ruhlarda kök salınca insanla büyük gerçek (uluhiyet gerçeği) arasında değişik duygularla bağlantılar kurar. Sevgi ve korku, ümit ve tama', emel ve rica gibi çeşitli duygular belirir. Keza insanla kâinat ve hayat arasında değişik şefkat, dostluk ve yakınlık bağları tesis eder. İnsanla kendi gibi insan olan kardeşi arasında canlı bir sevgi, coşkun ve dinamik bir dostluk bağı kurar. Ruhun özünü bir-

biriyle bağlayarak doğru yolda birleşmesini sağlar. Ruhun değişik faaliyetlerini ve ayrı çalışmalarını birleştirir ve hepsini bir tek yola ve tek bir gayeye yöneltir. Dünya ile ahireti, amel ile ibadeti, yeryüzü ile gökyüzünü birleştirir...

Bu duyguların her biri şüphesiz ki sanat için sonsuz alanlar ve kaynaklar meydana getirir. Bu duygular öylesine büyük, öylesine geniş ve öylesine derindir ki; onu meydana getiren sanat, insanın bütün ihtiyaçlarına hitap eder, nesillerin ve toplumların durumlarını gözler önüne serer. Çünkü bu sanat; en derin vak'alara seslenmektedir. Çünkü bu san'at insana bu neslin veya bu cemiyetin veya bu toprağın bir parçası olarak değil insan olarak seslenecektir. Binaenaleyh meydana getirilecek olan sanat, hayat durdukça duracak olan insanî bir sanat olacaktır.

* * *

Sanatın doğrudan doğruya inanç duygularını tesbit ve izlenimlerini dile getirmesi zarureti yoktur. Her ne kadar normal olarak sanatı zirveye yükseltse ve gerçek biçimde yapıldığı takdirde parlak ve köklü bir örnek haline getirse de doğrudan doğruya inanç gerçeğinin yorumlanması şart değildir. Mühim olan hayatı inanç gerçeğinin gerisinden tasvir etmektir. İnanç gerçeğini hayatın özündeki derinlikleriyle açığa çıkarmaktır. Çünkü beşeriyetin asırların karanlığında adım adım yükselten ve duyularla kavranandan başka bir şeye inanmamak gibi hayvanî seviyesinden çıkaran, bilinmeyen ve görünmeyene inanan insanî seviyesine yükselten, varlığın içerisindeki âhenk ve planın bir

yaratıcının mevcudiyetini idrake sevkeden üstün seviyeye yönelten güç inançtır... Bu varlıklar âlemi içerisinde insan bünyesini birbirine bağlayan ve insanın onun iradesinde zuhur ettiği yaratıcıyı sevgi, ümid ve arzu bağıyla bağlayan inançtır. Kişiyi çökük bedenî arzuların esaretinden kurtaran ve ruhuyla gökyüzünde kanat germesini sağlayan güç inançtır... İnsana hayatın, düşüncenin ve şuurun ufuklarını açan ve yeryüzünün hududundan, bu dünyanın sınırlarından kurtararak en büyük varlıkla irtibat haline getiren, dünyadan sonra âhiretle bağlantı kurmasını sağlayan inançtır...

Doğru bir sanat bu gerçeği görmezlikten gelemez elbette. Sağlam bir sanatın bu gerçeği yaşayan ruhların ve duygularıyla etkilenen hayatın gerisinden tasvir etmesi gerekir. Ruhların inançla nasıl etkileşim içerisinde bulunduğunu, davranışlara inancın nasıl yön verdiğini, hareketlerini nasıl meydana getirdiğini tasvir etmesi icabeder. Hayatta her insanın, her eşyanın ve her hadisenin durumunun nasıl tayin edildiğini belirler. İnançtan boşalan, sapıtan ve delâlete düşen ruhların gerisinden sanatın akide gerçeğini tasvir etmesi icabeder. Büyük ve hareket halinde bulunan varlık alemiyle bağlantısını kopardığı için cılız, sınırlı ve küçücük bir çerçeveye sığınmış olan düşünce ve tasavvurların ne kadar sapıklaştığını bu gerçeğin arkasından tasvir etmesi gerekir. Sanat, tüm insanlığın tarihini bu iman kaidelerinin esaslarına göre tasvir edip, bu kaidelerin gerçek hayattaki etkilerini belirlemelidir. Tablosu bir ferdin veya

bir neslin hayatında belirlenmeyen, bütün fertlerin ve nesillerin içine yerleştirilmesi gereken ve böylece tamamlanabilecek olan bir resmin gerçekçi ve doğru sınırlarını çizmesini icabeder. İster ruhlarda mevcut olsun, ister mevcut olmasın, ister muayyen bir yöne ve belirli bir harekete sevkedilmesinde etkili olsun, ister sapıklık, kararsızlık ve ıztırablar içerisine düşmesine sebep olsun sanatın sürekli olarak inanç gerçeğini hissetmesi önemlidir. İşte bu noktadan islâm sanatıyla modern batı sanatı birbirinden ayrılır. Bu arada batı sanatını maymunlar gibi taklid ve köleler gibi kopye eden uydurma ve çarpık Arap sanatından da. Bu sanat türü hayatta akidenin varlığını ve etkisini hiçbir zaman için farketmez. Hayatın inanç gerçeğinin gerisinde çizilmiş olduğunu duymaz. Aksini kasıtlı olarak inanç gerçeğini görmezlikten gelip hiç zikretmemekte ve o konuya hiç dokunmamakta fayda mülahaza eder. Bu konulara dokunduğu zaman da din ve dindarlarla alay etmekten geri kalmaz. Bu durum Avrupa bakımından gerçek olabilir. Çünkü bugün Avrupa güneşten uzak bir hayat sürüyor. Hadiselerin yolundan çıkardığı şaşkın bir neslin günlük hayatında böyle bir sanat değersiz sapık ve anormal bir sanat olarak yer eder. Köklü bir sanat bu değersiz durumu bir toplumun gerçek durumu imiş gibi tasvir etmek salahiyetine haiz değildir. Bilakis durumu tüm gerçekliğiyle tasvir etmesi gerekir, yani sapıklık ve dalâlet olarak. Daha önce de söylediğimiz gibi hiç bir şey varlığını kendi yapısından almaz, sağlam bir varlık yapısına bağlı olmaktan kalır. Aksi takdirde bir

yıl da kalsa, sapıklık ve yanlışlık olarak kalır. Köklü ve asîl bir sanat varlığını ve ölçülerini bir neslin sapık realitelerinden almaz. Aksine varlığını ve ölçülerini kâinatın büyük gerçeklerinden alır, kâinat ve varlık gerçeğini güzel bir yorumla yorumlamaya kendini verir. Bunun için sanatın, akide gerçeğini köklü, derin bir kâinat gerçeği olarak ele alıp ortaya çıkarması, tüm hayat gerçeklerinin bu inanç gerçeğinden doğduğunu tasvir etmesi gerekir. İster bu gerçek; canlı, diri ve ruhlara hâkim olarak mevcut olsun, ister yerini sapıklık ve dalâlete bırakmış, ortadan kaybolmuş bulunsun.

Sanat kendine özgü güzel ve estetik tabirlerini ve yorumlarını kullanarak inanç gerçeğini bu geniş çerçeve içerisinde yorumlamaya kalkarsa; sadece insanlığı yüceltmeye ve zaruretlerin, kayıtların, düşüklüklerin mahdut sınırlarından uzaklaştırarak enginlere kanat germeye çalışmakla kalmaz aynı zamanda doğrudan saf sanat açısından da geniş anlamda evrensel sanat haline gelir. Çünkü o varlık gerçeğini yorumlamaktadır.

İSLÂM SANATININ MAHİYYETİ VE SAHASI

Jkardaki bölümlerde İslâm sanatının mün·erit sahalarını geniş çizgileriyle açıklamaya çc·ıştık. Öyle sanıyorum ki bu sanatın mahiyeti ve hareket ettiği sahalarla, varlık alanındc uzandığı noktalar hakkında belirli bir düşünceve sahip olduk. Onun uzandığı alanlar tüm varlık gerçeklerini içine alacak kadar geniştir. Bu geniş çizgilerin açıklanmasından sonra anlaşılıyor ki İslâm sanatı, İslâm inancının gerçeklerini felsefî bir kalıp içerisinde sergileyen, gerçekleri metafizik olarak söz konusu eden sanat değildir. Keza birtakım öğüt ve irşatlardan müteşekkil hikmetler mecmuası da değildir. Bunların hepsinde çok daha geniş ve kapsamlıdır. Diyebiliriz ki İslâm sanatı; varlığa bakış açısından, varlık gerçeklerini güzel bir üslûpla yorumlamaktan ibarettir.

Bu bölümde ise yukarda çizdiğimiz geniş hatları toparlıyarak bundan islâm sanatını çevreleyen kuşatıcı bir tasvir yapmak istiyoruz. Gelecek bölümlerde bu sanatın bazı örneklerini açıkladığımız zaman göreceğiz ki; bunları islâm sanatının özellikleri ve anlayış kabiliyetinin ışığında sergilemeye çalışacağız.

İslâm sanatının; islâm gerçeklerini, islâm inançlarını, islâm şahsiyetlerini ve islâm tari-

hinin olaylarını söz konusu etmesi zorunluluğu yoktur elbette. Ancak normal olarak bu konuların hepsine el atılabilir. Bu konulara el atılırken tüm varlığa el atılıyormuş gibi hareket edilir. Tüm varlığı ve varlıkta cereyan eden olayları islâmî perspektifle ve islâmî açıdan değerlendirmek ve islâmî bir duyguyla kavramak için el atılır.

Bir sanatkâr bize hayatın içinde coşup gelen bir tomurcuğun açılışını anlatabilir... Bir sanatkâr bize sarp dağların aşılmaz zirvesinden söz edebilir... Bir sanatkâr bize çölde yapayalnız kalmış bir bitkiden bahsedebilir... Mehtaplı geceden ve yitik çocukdan söz edebilir' Bir sanatkâr bize beşeriyetin çektiği acılardan kaderin vurduğu darbelerden ve insanların yeryüzündeki mücadelelerinden söz edebilir... Bir sanatkâr bize bir mitoloji kahramanından söz edebilir. Ancak bütün bunları yaparken sanatı yine de islâmî olabilir... Bu olayları islâm düşüncesinin ışığında değerlendirdiği ve bu düşüncenin verdiği ruh ile yorumladığı zaman yaptığı sanat islâm sanatı olur.

Bir sanatkâr da Allah'ın Resulünden ve onun savaşlarından söz edebilir... Getirdiği inancın gerçeklerinden bahs edebilir. Ancak islâm ruhundan bahs etmediği ve islâm düşüncesinin ışığında o olayları yorumlamadığı için yaptığı sanat islâm sanatı olamaz. Bize Allah Resûlünün beşeriyetin tanıdığı büyük kahramanlardan bir kahraman olduğunu, tüm iyiliklerin ve faziletlerin şahsında toplandığını ve çok yönlü bir şahsiyet olduğunu söyleyen kişi... İslâm sanatı yapmış değildir. O, Hz. Peygamberin

hayatından ve onun yüceliğinden hayranlık ve takdirle söz etmektedir. Ama yine de sanatı islâm sanatı olamaz. Çünkü o beşer hayatını Hz. Peygamberin temsilciliğini yaptığı bu hayatın bir zirvesi olmaktan öte, kâinat gerçeklerinden kopup yeryüzü gerçeklerinden bir gerçek olarak tasavvur etmektedir ve Hz. Peygamberi de bu kâinat gerçeğinden kopuk, ülûhiyet gerçeğinden ayrı büyük bir beşer olarak düşünmektedir ki bu islâm düşüncesi değildir.

Fakat sanatkâr Hz. Peygamberi kâinatın karşılaştığı en büyük vaka olarak düşünüp, bütün varlığıyla birlikte Allah'ın çizdiği doğru yolda yürüyen, varlığın en büyük kanunu ile buluşan bir kişilik olarak tasvir ettiği zaman... Allah'ın Resulünü Allah'ın nurundan bir parça almış aydınlık saçan bir kâinat nuru olarak tasvir ettiği zaman... Yeryüzündeki hayatı aydınlatan ve doğru yolda yürümeleri için insanlara rehberlik eden, büyük kâinatın yöneldiği hedeflere yönelen üstün bir ışık menbaı olarak tasvir ettiği zaman... Allah'ın Resulünü gökyüzünü yeryüzüne bağlayan gerçek bir bağ(ayaklarıyla dünyada yürüyen, ruhuyla gökyüzünde gezinen bir zat olarak tasvir ettiği zaman... Allah'ın yeryüzünde hilafet mevkiini en parlak biçimde canlandıran kişi olarak tasvir ettiği zaman... Sanatı islâm gerçeklerine uygun bir sanat olabilir...

Bir sanatkâr sözgelimi Bedir savaşını yeryüzünde hayır ordularıyla şer orduları arasında cereyan etmiş bir savaş olarak tasvir ederse... Bu savaşta hayır ordularının az olmalarına rağmen, kendilerinden kat kat fazla olan şer ordu-

larını yenmelerinin biricik sebebinin, inanç adamı olmaları olduğunu veya kendilerinin hak, düşmanlarının batıl yolda bulunmaları olduğunu belirtirse... O zaman islâm sanatının çerçevesi dahiline girebilir. Ancak bu, sanatın basamaklarında ilerlemiş sayılamaz. Fakat sanatkâr tasvir ettiği alanı daha da genişleterek nurun daima karanlığı, hidayetin dalâleti kovmasının bir kâinat kanunu olduğunu söylerse ve meseleyi yüce kader alanındaki genişliğiyle tasvire çalışırsa... Allah.ın kaderinin müslüman bir topluluğa rehberlik ederek küçük bir savaşta yeryüzünün büyük bir kuvvetine karşı maddî üstünlük sağladığını ve bu savaşın çok büyük derin esasları bulunduğunu, köklerinin varlığın temeline indiğini, yapılan savaşın bir inanç savaşı olduğunu... Hak ile batıl arasında zamanın sonuna kadar devam edecek bir ayırım savaşı olduğunu ve mü'minlerin bilmedikleri noktadan zafere ulaştıklarını, şirkin tümünü ve dalâletin bütününü sildiklerini belirtirse... Bu savaşın neticesinde inanç gerçeğinin yeryüzünde açık seçik kesin ve ebed olarak kök saldığını, insanın kendi nefsinin üstüne yücelerek duyularıyla yaşadığı evrenin dışına çıkarak, ruhî hayatını sürdürdüğü en büyük âleme yüceldiğini belirtirse:

— **«Hani Allah iki taifeden birini size vaadediyordu. Siz ise kuvvetli bulunmayanın sizin olmasını arzu ediyordunuz. Allah da istiyordu ki, sözleriyle hakkı ortaya çıkarsın ve kafirlerin kökünü kessin!»**

— **«Suçlular istemese de hakkı ortaya çıkarmak ve batılı da yok etmek içindir.»**

(Enfal: 7-8)

İşte o zaman üstün bir islâm sanatı yapmış olabilir. Çünkü o zaman münferit bir olayı ve geçici bir hadiseyi ölümsüzlük ve ebediyet âlemindeki evrensel anlamlarıyla dile getirmeye ve aktarmaya çalışmaktadır ve o zaman sanatkâr islâmın varlık ve din gerçeğini doğru bir yorumla yorumlamış olur.

İşte biz islâm sanatının hakikatını ve sanatlar içerisindeki yerini bu ölçüler içerisinde değerlendirebiliriz.

* * *

İslâm sanatının sahası, mü'min ruhların gerisinde planlanmış bulunan bütün varlık sahalarıdır. İslâm sanatı kâinattan söz ederken... Onu canlı, diri, sevimli, huşû' ve tesbih ile dolu bir ruh sahibi olarak görür. Kâinatın da kızıp sevdiğini, dostluk ve düşmanlık kurduğunu, hakkı destekleyip batıla kızdığını müşahade eder... Her canlıda donuk ve ölü gibi görünen katı şekillerin ötesinde bir nevi ruh ve hayat izi müşahade eder. Kur'an-ı Kerim'in gökyüzünden ve yerden bahsederken: **«Ona ve yeryüzüne isteyerek veya istemiyerek gelin dedi. Onlar da isteyerek geldik dediler»** buyurduğu gibi hayat ve canlı varlıklar olarak mütalaa eder. Nitekim Allah'ın Resulü de Uhud dağından söz ederken: **«İşte şu dağ biz onu severiz, o da bizi sever»** buyurmuştu.

İslâm sanatı, canlı varlıklardan hayvanlardan ve bitkilerden söz ederken onlara karşı sevgi ve şefkat duygusu hisseder. Tüm varlıkları birbirine bağlayan yakınlık bağıyla bağlı bulunduğunu anlar. Özellikle yeryüzündeki canlılar arasında mevcut olan yakınlığı hisseder.

İslâm sanatı, insandan söz ederken onu yeryüzünde Allah'ın halifesi olarak tanımlar. İnsan bir tanrı olmadığı gibi tanrıya eş ve benzer olma isteğinde de bulunamaz. Bu tür iddialar gerçeğe aykırıdır. Yeryüzündeki biricik gerçek tüm kâinatın tek bir tanrısı olduğunu ve bu tanrının da tek bir Allah olduğunu belirtir. Kâinatta birden fazla tanrının bulunmaması gerektiğini ve hiçbir şeyin tanrının eşi ve benzeri olmaması icabettiğini ifade eder. Öte yandan insan yeryüzünde bir menfî kutup değildir. Ekonomik ve maddî güçlerle diğer yeryüzü zaruretlerinin hegemonyası altında ezilen olumsuz bir varlık da değildir. Bu tasvir gerçeğin ifadesi olamaz. Gerçekten insan bu varlık içerisinde müsbet bir unsurdur. Kâinatın projesinde onun lah tarafından onun emrine verilmiştir. Hayat ister hayır yolunda olsun, ister şer yolunda olsun onun fiillerinin etkisi altında kalmıştır. Allah'ın iradesi onun kanalıyla, onun varlığının ve davranışlarının gerisinden hükmünü icra eder. Keza insan ne bir melektir ne de bir şeytandır... O sadece bir insandır. İnsan kendisini bilip iyi kullandığı takdirde yücelerin yücesine yükseltecek güç ve kapasiteye sahiptir. Bunun yanı sıra zaaf ve düşüklük noktaları da mevcuttur. Ezelî düşmanı olan şeytan bu noktalarından sirayet edebilir. İnsanın yaratılışından beri insanla şeytan arasındaki mücadele en yoğun ve ağır biçimde devam etmektedir ve Allah'ın yeryüzüne varis kılacağı kullarının bitimine kadar da bu savaş sürecektir. Üstün insan beşerî zaaflarına rağmen hayatını şeytanın kendi içerisine sızmasına engel olacak mücadelelerle

geçirir ve insan, bu mücadelesi nisbetinde insandır. Çeşitli aldatıcı faktörlerin karşısında direnip dayatabildiği takdirde üstündür.

İnsanla şeytan arasındaki mücadelede islâm sanatı için geniş ufuklar ve parlak noktalar bulunabilir. Köklü bir sanat ürünü meydana getirmek için verimli alanlar açılabilir. İnsan güç ve zaaf anlarında tasvir edilebilir. Ancak her zaman ona yükseklerden seslenilecektir. İnsanın özünde mevcut olan düşüklük uyarılmaya değmez, zaaf anının kaydedilmesi icab etmez. İnsanın cinsel duygularının coştuğu ve selin kabarıp önünde hiç bir engel tanımadığı anlar; tüm infialleri şiddetli itici ve yıkıcı etkileriyle beraber bir sanatkârın karşısında durup hayranlıkla tasvir etmesi gerekli olan anlar değildir. Sanatkârın titizlik ve itina ile o anları tesbit etmesi doğru değildir. Bu eğlenceyi başkalarına aktarabilmek için şehvetin tüm azgınlıklarını bir sanatkâr edasıyla anlatmasına gerek yoktur. Tabiatı itibariyle böyle bir şeye gerek yoktur çünkü o an insanın yücelik anı değil, düşüklük anıdır.

Bu konuda şiir yazılması, hikâye kaleme alınması, resim yapılması veya filim çekilmesi lüzumsuzdur. Çünkü böyle bir çalışma insan gerçeğini güçlendirmeye yardım etmez. Sadece insanın çok sınırlı dünyevî cephesini takviye eder ki bunu takviye etmeye gerek yoktur. Zira insanın toprağa bağlı cephesi son derece ağır ve toprağın içine çökmüş tarafıdır. Bu noktada insanla hayvan ortaktır. Bunun için insan sanatının bu noktaya tahsisi icabetmez. İnsan mahsulü sanatın insanı kaydetmesi icabeder. İnsa-

nı yeryüzündeki diğer varlıklardan ayıran ve eşsizleştiren özellikleri tescil etmesi gerekir. Eğer insandaki hayvanî varlığı tescil edecek olursak onu hayvanî varlık olarak tescil etmeli, yoksa insanın yükseleceği zirve olarak değil.

İnsanın şehvetinin coştuğu anlarda yanlışlıkla ideal varlığını gerçekleştirebileceği hayal edilebilir. O anda basit gerçeklerden kurtularak, geçici anlardan sıyrılarak büyük kâinat gerçeğiyle ve yüce varlık ufuklarıyla irtibat kurulabileceği sanılabilir. Ama bu gerçek değildir. Ancak sevgi, pisliklerden arındığı takdirde gerçek sevgi olabilir. Hayat kanunlarına muhalefet pisliğinden, hayvanca şehvetlerin esaretinin pisliğinden kurtulduğu vakit... İnsanın şehevî arzularını dindirirken meydana gelen bazı enginlik ve yücelik safhaları sadece esrarkeşlerin tutuldukları iyilik hastalığı gibidir, hakikatı dile getiremez. Bunun için de sanatın kucaklamasına hak kazanmaz ve islâm ona bağrını açmaz. İnsanın düşük şehevî anlarının kuşattığı zevk ve eğlencelerin durumu tartışmayı dahi gerektirmez. İnsanın başından beri duygusal olarak kavradığı bedihî tecrübelerinden bu durum ortaya çıkmıştır. Şehvetlerin tümü aldatıcıdır ve insan için sevimlidir: **«İnsanlar şehevî (arzuların) sevgisi güzel gösterildi...»** Fakat insanın çok daha üstün kabiliyetleri ve çok daha geniş ufukları vardır. Orada insan en üstün ve yüce biçimiyle güzeli kavrıyabilir. Bu da arzuların aldatıcı ve baştan çıkarıcı yanına rağmen temiz ve güzel şekliyle onlardan ayrılarak yetinmektir. Bunun da ötesinde yüksek bir yanı vardır ki herkes oraya çıkamayabilir. Ancak

herkes o noktaya yükselmese de realiteler âleminde bu derece mevcuttur. İnsanın şehvete kapıldığı ve içinden gelen bir saikle itildiği halde şehvetini kontrol etmesi çok daha üstün bir seviyedir. Hatta her türlü düşük eğlencelerden ve fahiş davranışlardan gerçek manada nefret hissine sahip de olabilir. Bununla beraber eğlenmekten mahrum olduğunu düşünmez. Yücelik ve temizlikle birlikte eğlendiğini hisseder, işte insanlığın zirvesi burasıdır. İslâm eğitiminin Allah ve Resulünün gösterdiği yolda ulaştırmak istediği nokta da burasıdır. İslâm sanatı işte bu zirvedeki anları canlandırır. Müslüman sanatkâr kişisel duygularıyla ve tecrübeleriyle bu üstün seviyeye ulaşabildiği an o parlak anların resmini çizecektir.

İslâm sanatı iki cins arasındaki ilişkiyi bu konuyla alakalı düşüncesinin gerisinden ele alır. Cinsel ilişki ile hayatın hedeflerinin gerçekleştirilmesini ve kadının da erkeğin de insanî seviyeye yükseltilmesini gerekli bulur. Erkeğin de kadının da en güzel yanlarını ve en üstün seviyelerini canlandırmaya gayret eder. Cinsel arzunun sınırının genişleterek kâinatın özü ve hayatın fıtratıyla bağlantılı üstün şevklere kadar uzanır. Geçici anlar ve duygular üzerinde durmaz, tüm hayatı kapsar. Hayatta her şeye hâkim olan büyük gerçekten alınma hayat nizamına uzanır.

Aynı şekilde islâm sanatı insanı, zaaf ve düşüklük noktalarıyla da ele alabilir. Hayatın konusu bunlar olduğu, üstün hayat ufkundan düşüşün delilleri bu noktada bulunduğu takdirde... İnsan yeryüzündeki en büyük problem-

lerle, hakkı hak kılmak, ezelî adaleti gerçekleştirmek, siyaset, içtimaiyat, ekonomi, fik ve ruh alanlarında bu gerçeği ortaya çıkarmak gibi büyük bir problemle uğraşmaktan vazgeçerse, her şekli ve biçimiyle şerle savaşma probleminden... İnsanın varlığının ve yeryüzünde Allah'ın halifesi olmasının sağladığı yüce hedefleri gerçekleştirme probleminden yüz çevirince... İnsanın düşük anlarını ele alır. Ancak bunların yükseliş değil düşüş, zirve değil çukur olduğunu ortaya koyar. Bir şahıs kalkar da «ya cinsel boşalım anı, ya da hiç bir konuda sanat olamaz» derse varsın desin. Ama bilsin ki insanî ölçülerle ve evrensel mikyaslarla ölçüldüğünde o sapık bir kişiliğe sahiptir. Kendince ne kadar güzel, dinamik ve neşeli görünürse görünsün sapıklığını hayat ve kâinat kanunlarının üzerine zorla empoze edemez. Şüphesiz ki sanatın alanı cinsel dünyadan çok daha geniştir. Çünkü hayat, cinsel alana tıkanıp kalmayacak kadar geniş ve yaygındır. Kişinin sanat alanında arzularla eğlenmesi yasaklandığı takdirde (ki üstün insan için hakikatta bir yasak yoktur o hayatın her konusunu tertemiz duygularla değerlendirmeye çalışır) güzelliğin en üstün düzeyde tadından faydalanabilir. Geniş sahasıyla hayatı içeren engin ve yaygın seviyedeki güzellikten zevklenebilir. Hayır güzelliğinden, hak güzelliğinden, adalet güzelliğinden ve beşer hayatını bu güzel anlamlar üzerine kurma güzelliğinden. Güzel uğrunda, bu hedefte sürekli savaşma güzelliğinden faydalanılarak basit güzelliklerden yoksun kaldığı duygusunu tüm kâ-

nat ve hayat içerisinde tadmin edebilir. Kâinattaki ahengi dikkatle izlemek bile (ki bu kâinattaki güzellik unsurunun bir bölümünü meydana getirir) cinsiyetin bir sanat tablosunda gerçek yerini alabilmesi için yeterlidir. Aslında bu tablo hayat tablosunun duygulandırıcı güzel bir tasvirinden ibarettir.

Denilebilir ki sanatkâr, oranları altüst edebilen kişidir. Elbette güzellik işte bu alt-üst etme hareketidir. Bu görüş de son derece sathî ve büyük kâinat gerçeğinden uzak bir görüştür. Hareketlerinde ve en küçük ayrımlarında son derece ahenktâr olan kâinat gerçeğinden kopuk bir görüş... Kâinatta ezelden beri sürekli bir hareket vardır. Allah'tan başka miktarını kimsenin bilemiyeceği bir müddete kadar bu hareket hiç ahengini bozmaz. Evet sanatkâr özel hassasiyeti olan bir varlıktır. O eşyayı alelade kişiler gibi hissetmez. Gördüğü şeyler karşısında etkilenmeyen ve mücerret birer otomat durumunda olan gözler gibi oranları gözcemez. Ama bu demek değildir ki sanatkârın hissinde oranlar karışmıştır. Mücerret ve mekanik bir gözle bakıldığında zahirî bir gerçeğin dışında sanatkâr eşya karşısında etkilenmiş olan bu hassasiyetin tesiriyle her şeyi daha büyük hisseder. Ancak eşyanın birbiriyle olan oranını da karıştırmaz. Çünkü tablonun bütünüyle büyütülmesi ayrımların ve bütünlerin karıştırılmasını gerektirmez. Bilâkis bütün bu ayrımların ve bölümlerin açıklığa kavuşturulmasını ve bütünü itibarıyla hiç bir zorluğa katlanmadan kavranacak hale getirilmesini sağlar. İşte sanat-

kârın kabiliyeti ve dehası da buradadır. Sanatkâr hayat gerçeklerini büyüten ve görebilecek derecede açıklığa kavuşturan bir büyüteç veya bir mikroskop perspektifidir. İnsan hissine tabloları en uzak ve küçük parçalarına, bölümlerine ve en karışık anlaşılmaz kısımlarına kadar teker teker ve belirli bir açıklıkla büyüten ve anlatabilen perspektif demektir. Ya da sanatkâr çıplak gözle görülmeyen eşyanın derûnî gerçeklerini açığa çıkaran bir açıklayıcıdır. Niteliği ne olursa olsun bu perspektif büyütme, yaklaştırma veya açıklama ameliyesini yerine getirirken eşyanın birbiriyle olan oranını bozmaz Eşya arasındaki bağlantıyı ve uyumu karıştırmaz.

Bazı sanatkârların, ruhlarındaki bu oranı karıştırdıklarını söylemek, şüphesiz ki doğruya daha yakın bir söz olur. Çünkü onlar hayatın bütününü tek bir parçadan veya ayrımdan görmeye çalışırlar. Cinsiyet bölümünün arkasından veya sınıflar arası çatışma bölümünün gerisinden, ya da tarihî materyalizmin arkasından görmeye gayret ederler. Ne var ki bunlar insan olmaları hesabiyle sakat oldukları gibi sanatkâr olmaları nitelikleriyle de sakattırlar. Çünkü sanatın beşerî gerçeklerin ölçeğinden ayrılan ayrı bir ölçeği yoktur. Aslında beşerî gerçekler bütünü itibariyle büyük kâinat ölçeğinin ahenktar bölümlerinden bir bölümdür.

Bu tür sakatlıkları bulunan bir sanatkârın temas edebileceği bunca güzel gerçeklere rağmen kâinatta bedihî olarak kabul edilmesi gereken — ki beşer duyusunundа bedihî gerçeklerindendir — en kapsamlı gerçek, en güzel

olan gerçektir. Tablonun bölümleri genişledikçe ve bölümler arasında ahenk sağlandıkça bu, gerçek varlık gerçeklerinden en büyük gerçek olur. Büyük kâinatın ruhuyla uyuşmuş olarak yaratıcının sunduğu eşsiz nimetlerden birisi olan derin beşer düşüncesine en yakın gerçek olur. Bunun için bu sakat sanatkâr hayatı gözetlediği ve tasvir ettiği münferit parçaların tasvirinde ne kadar ileriye giderse gitsin yine de küçük bir sanatkâr olarak kalır. Hayatı daha geniş alanlarda ve daha ahenktar olarak en küçük bölümlerine kadar dikkate alarak tasvir eden sanatkâr tüm ölçülerinde — beşeri ölçüler ve evrensel ölçülerde — o eksik sanatkârdan daha büyüktür.

Şimdi kafalara takılabilecek bir karmaşık noktaya geliyorum. Şöyleki; bir sanat alanında — özellikle bir musikî parçası ise veya bir hatıra veya bir hikâye ise yahut belli bir resim sanatına aitse — bir defada tüm varlık gerçeklerini içine alacak değildir. Çünkü sanatkârın duyusu bütün bu gerçekleri tek noktaya yerleştirmeye ve yorum için konulan alana sığdırmaya kâfi gelmeyecektir. Sanatkârın duyuları ne kadar geniş ve kapsamlı olursa olsun tek bir duyu ile başbaşa kalması gereken özel anlara gerek vardır. Yahutta hayatın veya kainatın tek tek parçalarını yakalayabilen geçici anlara gerek vardır. Burası doğrudur. Yakalamada özellik şarttır. An be an yorum ve kavrayış değişecektir. Yalnız sanatkârın ruhunda değil varlık alemindeki tüm insanların ruhunda anî değişiklikler vardır. Beşer hissi tabiatı iti-

barıyla hayatın her anına mükemmel ve kapsamlı olarak bakıp değerlendirecek güce sahip değildir.

Lâkin bu gerçek bizi iki önemli konudan sarfı nazar etmeye sevkedemez. Birincisi şudur: Büyük sanatkâr — ki büyük insan olacaktır — duygularında bölümleri birbirinden ayıramaz. Hatta duyguları veya yorumu itibarıyla bölümlerden sadece birini yorumlarken bile bunu yapamaz. Şöyle düşünelim: Sanatkâr cinsiyet bölümünü veyahut sınıflar arası çatışma bölümünü ele alıyor olsun. Onun zihninde ve duygusunda bunlardan hiç birisi diğer varlıklardan ayrı olarak canlanamaz. O cinsel izlenimlerden birini yaşıyor olsun fakat bu izlenimleri hayat gerçeklerinden uzak ve kopuk olarak sadece bir cinsel izlenim şeklinde almaz. Fakat hayatını birbiriyle bağlantısız, ayrı, kopuk, bölümler halinde yaşayan hayvanlar seviyesine düşecek olursa bir şey denmez. Fakat o cinsiyet konusunu temiz yüce ve üstün bir sevgi ve şefkat anlayışı ile kavrarsa cinsel izlenim anında bile büyük varlık kanunlarıyla irtibat halinde bulunur ve onun kapsamlı güzelliğinden faydalanır. İsterse bize bu kanundan hiç söz etmesin. O her seferinde veya herhangi bir anında bu büyük gerçeklerden söz etmek zorunda değildir. Sadece bizi duygu ve etki bakımından o yüce ve geniş aleme götürmesi kâfidir. O zaman biz onun büyük kâinat gerçeğindeki güzellik unsuruyla bağlantısını koparmamış olduğunu farkederiz.

Şu anda da büyük sanatkâr dediğimiz kişi, sınıfsal çatışma anının izlenimlerini yaşasın. Şüphesiz ki sınıfsal çatışma konusu ilmî bir fenomen olarak veya gerisinden tüm hayat gerçeklerinin değerlendirildiği münferit bir hakikat olarak onun bütün dünyasını ihata etmez. Sanatkârın bir hutbe okurcasına veya vaaz verircesine yüce kâinat gerçeklerini kavradığını isbat etmesine gerek yoktur. Ezeli iki gerçek olan hak ve adalet duygusunu ekonomik zulüm ve sosyal baskıya karşı çıktığını konferans verircesine anlatmasına lüzum yoktur. Sadece herhangi bir şekil içerisinde bize bu duyguyu verebilirse ve sınıfsal çatışmanın kendisinin hissinde yer eden sahasını anlatırsa ve belli bir fikrî ekole saplanıp kalmadığını, hayatı tek bir pencereden görmediğini i'ma ederse bu bizim için yeterlidir. Büyük sanatkâr hayatın bölümlerini ele aldığı her anda bu metodu takip eder ve o konuyu varlık gerçeklerinden ayrı olarak tek başına mütalaa etmez. Normal olarak sanatkâr bu duyguları sırf ona geniş ufuklu büyük sanatkâr diyelim diye yapmacık olarak meydana getirmez. Çünkü her yapmacık şey hem sanat gerçeğini çarpıtmak, hem de insanlık gerçeğini çarpıtmak olur. Basiretli okuyucu çabucak onun yapmacık olduğunu anlar. Çünkü o tabiatı bakımından yapmacık şeylerin çarpıklığıyla heyecanın hakikatını kavrar.

İkinci husus ta şudur: Bedenden, akıldan, ruhtan ve birbirinden farklı yüzlerce duygu ve sayısız hassalardan meydana gelen beşer varlığı nisbeten elastikî bir hüviyet arzederek be-

lirli anlarda kişilik cephelerinin belirip bazısının kaybolmasına müsaade eder. Diğer bazı anlarda da belirli duyguların sivrilip diğerlerinin sönmesine izin verir. Ancak insan dünyasında gerçekten öylesine üstün bir ahenk ve sımsıkı bağlılık mevcuttur ki belirli bir anda herhangi bir cephenin sivrilmesi esnasında öbür cephelerin tümünden ayrılmaya, bir şuur içerisinde bulunurken başka şuur anlarının uzaklaşmasına müsaade etmez. Fiilen meydana gelen şudur. Bir ahenk için bir duygu veya şuur diğerleri üzerine hakim olur. Ama öbür duygulardan bütünüyle uzaklaştırmaz. Fakat insan şahsiyetin dejenerasyonu veya çift kişilik kazanmak gibi psikolojik bir araza çarpılırsa o zaman ayrılabilir, sağlam psikolojiye sahip olan bünyede bu kesin ayrılık bütünüyle gerçekleşmez. Mükemmel ve sağlam bir psikolojik yapıya sahip olan kişi de bazı noktaların sivrilmesi veya körelmesi müteaddit duygular ve farklı şuurlar arasında gelip gider, bütünü itibariyle bünyenin tüm elemanlarında gözlenir. Çünkü bu sivrilme veya körelmeler herhangi bir psikolojik âraz bulunmadığı sürece belli bir noktada kalıp durmaz.

Tüm anlamıyla büyük sayılacak sanatkâr insan ruhunun bu gel-gitlerini değişik halleriyle yorumlamaya çalışır. Varlığın tüm duyumlarında meydana getirdiği etkilerin, muhtelif boyutlardan ve pencerelerden ifade etmeye gayret, eder tek bir noktadan değil.

İşte bu iki meseleden bütün halinde bir başka gerçek ortaya çıkıyor. Buna göre büyük

sanatkâr sanatının hiç bir anında yüce varlık gerçeklerinden bütünüyle kopup uzaklaşmak kaydıyla kendini tek bir noktaya hapsedip tıkamaz. Aksine bir tek bölümü ele alırken bizi büyük varlık gerçeğine götürür ve ele aldığı bu bölüm haddizatında bizim duyumlarımızda derinliğine mevcuttur. Bütünü itibariyle sanatkâr varlığı tek bir parçanın veya bölümün gerisinden bize göstermeye çalışmaz. Bunun için de sade cinsiyet, sade sınıfsal çatışmayı hedef olarak hayatı bunun ışığında değerlendirmez. Aksine duyularıyla okuyucuları büyük varlık gerçeklerine ve kanunlarına ulaştırır ve dar sahalı kişiler olmaktan kurtarır. Hayatın muhtelif açılarından ve değişik cephelerinden bize görünmesini sağlayan sanatkâr bunu yapabildiği takdirde gerek sanat dünyasında gerekse insanlık âleminde en büyük sanatkâr olma ünvanını kazanabilir. Bu durum varlık gerçeğini tam olarak verebilmenin en kestirme yoludur.

İşte islâm sanatı bize beşer hayatını böyle bir bütünlülük ve genişlik içerisinde tüm noktaları ve cepheleriyle birlikte açıklar. Söz gelimi bizi sadece cinsel noktada tıkayıp durdurmaz. Durmadan cinsiyet konusunu anlatarak tekrarlayıp bıktırmaz. Hep cinsiyetin bölümlerini büyüterek gözlerimizin önüne sermeye çalışıpta beşeriyetin diğer konularını tablodaki yerinden ayrı olarak bırakmaz. İslâm sanatı iki cins arasındaki ilişkiyi dile getirirken yukarda açıkladığımız şekilde yorumlar ve geçerek insan ruhunun ve hayatının diğer cephelerine açılır. En büyük alanı ihtiva eden sevgi konusunu

dile getirir. İlâhî sevgiyi, insanî sevgiyi... Şüphesiz ki sevginin her türü sanat için en mükemmel kaynaktır. Sevgiyi cinsel sevgi olarak dar bir sahaya hasretmek mümkün değildir. Çünkü sevgi kâinatın en büyük gerçeklerinden birisi olarak tüm kâinat kanunlarıyla rabıta halindedir ve bu kanunlar basit bir bölüme inhisar ettirilemez.

İslâm sanatı nefreti en büyük sahası içerisinde yorumlamaya çalışır. Tüm kötülüklerden ve sapıklıklardan nefret... Her tür ve şekliyle kötülüklere karşı yapılan mücadele ve cihad olarak...

İslâm sanatı çatışma konusunu da en geniş alanlar içerisinde yorumlar. İnsanların mücadelesi ve insanlığın mücadelesi... Kuvvetlerin çatışması, değerlerin çatışması ve eşyanın çatışması... Bütün bu çatışma türlerini bir sanat dalının en mükemmel biçimde ele alması mümkündür. Ancak bir ekol veya akım şeklinde açığa çıkmaması ve günümüzde tarihî materyalizm taraftarlarının ve sınıfsal çatışma hummasına tutulmuş yazarların yaptığı gibi bir ideolojik öğüt haline dönüşmemelidir. Aslında çatışmadan söz etmek, bir beşer gerçeğinin içiçe giren değişik renklerdeki örgülerinden söz etmektir. Bunun için çatışma konusu felsefelerin, ekollerin ve fikirlerin gerisinden değil, insan ruhunun gerisinden alınıp sergilenmelidir. Bu ekollerin dışına çıkmak anlamına gelmez. Bilakis islâm sanatının en açık özelliği, hayatı belirli bir düşünce içerisinde yorumlamasıdır. Beşer hayatını da özel bir anlayışla kabullenir.

Onun için eşyayı bu anlamın gerisinden yorumlamaya çalışır. Sanatın yorumlama cephesi ilmin ve mücerret zihnî araştırmanın metodundan farklı olacaktır. Biz bir sınıfsal çatışmadan veya ekonomik gelişmeden saf bir ideolojl biçiminden veya zihnî bir soyutlayış (tecrit = abstraction) içerisinden söz edecek olursak temas açısından bu yorumlama şiirin ahlâkî öğütler şeklinden farklı nitelik taşımaz, ya da şiirin bir hikâye veya tiyatro biçiminde anlatımından öteye geçmez ki bu hiçbir şekilde sanat eğilimi olarak kabul edilemez. Bilâkis bütün bu anlamların beşerî gerçekler biçiminde ortaya çıkarılması yani insanların ruhunda yaptıkları tesirlerin duyguların, heyecanların ve kendiliğinden meydana gelen davranışların gerisinden tebarüz ettirilmesi icab eder.

İslâm sanatı beşer ruhundaki genişlik ve mükemmellik gerçeği üzerinde özel bir itina ile durur ve insanın maddî cephesini ruhî cephesinden ayrı olarak anlatmaktan hoşlanmaz. Ekonomik ve ruhsal çatışmaları beşer hayatında çağın gerçekleriymiş gibi sergileyerek, insanın manevî değerlerinden, ruhî iştiyaklarından ve yüce insanî arzulardan habersiz kalmayı sevmez. Çünkü aksi varit olduğunda beşeriyet gerçeğini çarpıtmak ve yanlış biçimde sunmak durumu söz konusudur. İslâm sanatı özellikle tiyatro ve hikâye gibi hayatın geniş bir alanını kaplayan konuları anlatan sanat bölümlerinde konuyu maddî ve manevî yönüyle bir bütün halinde sergilemeyi ekonomik, sosyal ve ruhî değerleri açıklamayı ve realitede olduğu

gibi gerçek biçimde ve içiçe anlatmayı, bunların birbirine yaptığı etkileri ve birbirinden aldıkları etkilenimleri ruhî ve manevî değerlerin tebarüz ettirilmesi şartiyle sergilemeyi ister. Çünkü bu konuda ruhî ve manevî değerlerin tebarüz ettirilmesi kâinatın fıtratıyla değişen evrensel bir gerçektir. Kâinat ruhen Allah'a yönelmiştir. O'nun çizdiği çizgiden seyretmektedir. Keza ruhî ve manevî değerlerin tebarüz ettirilmesi insan fıtratının özüyle alakalı insanî bir gerçektir. Çünkü insan ancak bir avuç çamurun ebedi ruh soluğuyla şereflenmesi neticesinde insan olabilmiştir. Beşer hayatının herhangi bir anını sergilemeye yarayan şiir, resim ve musikî gibi diğer sanat dallarına gelince islâm bu dalda kişinin ruhî değerlerinin ve yüce arzularının anlatılmasını geniş bir yüreklilikle selamlar. Hatta maddî gerçeklerini ve cesedin galiz arzularını dile getirmeyi karşıladığından daha büyük bir içtenlikle karşılar. Bunu yaparken ruhu varlığın yapısında mevcut en belirgin gerçek ve tescile değer en büyük vak'a olarak gören genel bakış açısına da uygun davranmış olur. Bu demek değildir ki bir şiirde veya resimde veya müzikte sınıfsal çatışmadan söz etmek normal bir davranış olarak kabul edilmez. Katiyen böyle bir değerlendirme söz konusu değildir. Sadece konunun ruhî hafakanlardan ve ruhun insan yapısında gerçekleştirmek için kullandığı azgın kayıtların ötesinde sergilenmesine karşıdır. Allah'ın şereflendirerek seçtiği ve kendine halife tayin ettiği, hak ve adaleti hayata hakim kılmak için üstün ufuklara yük-

selmesini istediği varlığın özünü dile getirme arzusudur. Bu demektir ki fabrikaların ve maddi üretim alanlarının insanın kendi öz varlığının gerçekleştirildiği bir saha olarak ele alınmaması gerekir. Bilâkis mutlaka bu konulardan söz edilmesi gerekiyorsa onların, insanı zaruret aleminin üzerine çıkarak hayatı en üstün noktada karşılamak için kullanılan birer vasıta olduğunu belirtmek gerekir. Bedenin coşkun arzularına gelince bu konuyu yukarda açıkladık. Bunlar tasvir ve tescile değmeyen, kişinin düşüş anlarıdır. Binaenaleyh anlatılmasına gerek bile yoktur. Şiir, resim veya musikî ruhun üstün arzularından, uçucu isteklerinden ve engin açılışlarından söz etmek isterse islâm'a göre en köklü sanat ürünü meydana gelmiş olur. Çünkü insan varlığında kayda değer en değerli anlar bu anlardır. İnsanın en üstün varlığını gerçekleştirdiği ve yeryüzünün sınırlı hudutları içerisinde varlığını kemale erdirdiği anlardır. Ancak sanatın sadece ruhun kanatlanışlarına ve açılışlarına inhisar etmesi gereğini söylemek istemiyoruz. Böyle olsaydı acılar, üzüntüler, elemler ne olurdu? Ezici zaruretlerin ağırlığı ve baskısı ve çatışması insan ruhunda yer eden muhtelif isteklerin dile getirilmesi ne olur? Biz ruhun kanatlanışlarını ve açılışlarını söyleyelim derken bu anların sanat içerisinde ifade ettiği değeri ve insanın yerini dile getirmeyi kastetmiş bulunmaktayız. İnsanın sınıfsal çatışma ve materyalist yorumu içerisinde sanatın bu noktalardan uzaklaşması gerektiğini söylemekteyiz.

* * *

İslâm beşer hayatını bütünlük ve genişlik içerisinde canlandırmaya çalıştığı gibi realitelerin gerisinden tasvir etmeye gayret eder. Yalnız islâm'ın realiteye bakışı günümüzde sanat dallarında yaygın olan realist akımların bakışından tamamen farklıdır. İslâm'ın nazarında insan realitesi yalnızca madde ve biyoloji realitesine sığdırılamıyacak kadar geniş ve büyük olan bir alanı kaplar. İnsan realitesi bir ferdin veya bir neslin günlük hayatına inhisar ettirilemez. Kişinin zaaf ve bütün anlarına tıkanılamaz. Eğer bütün bunları birer realite olarak kabul edecek olursak insan hayatındaki diğer realitelerin durumu ne olacaktır? Niçin insan hayatındaki bu realiteleri yorumlamaya sanat özen göstermektedir de kayda değer diğer realiteleri yorumlama gayreti göstermemektedir? Eğer bugünkü neslin hayatında realite olarak sadece maddî ve biyolojik yan görülüyorsa beşeriyetin geçmişi, geleceği ne olacaktır? Bunların tarihî realiteleri nerededir? Neden bir sanat tablosuna sadece insanlığın yaşadığı günler hakim olmuyor? Eğer bugünkü neslin realitesi çağdaş kişinin ruhunda sadece hayvanî arzular ise yapısı son derece sırlarla dürülü olan büyük insan gerçeğinde saklı bulunan diğer arzular, istekler, duygular ve şevkler ne olacaktır? Bugünün insanının realitesi egoizm düşüklük ve aşağılık ise insan bünyesinde yer alan üstün duygular, yüce arzular nereye götürülecektir? Kaldıki bunlar geniş tarihi ve aydınlık geleceği içerisinde beşer hayatının son derece büyük sahalarını kaplamaktadır. Beşerî zaafların hi-

kâyesi de böyledir. Beşerî zaaf insan denen varlığın özelliklerinden biridir, ancak bütünü değildir. İnsanın zaaf anlarının yanı sıra kuvvet anları da yer alır. Tutucu bağların ve yere çarptırıcı ağırlıkların yanında uçucu kanatları engin şevkleri de bulunur. Beşer hayatı tamamen zaaf anlarından ibaret değildir. Çünkü insanın hayatı bir yana herhangi bir hayvanın, hatta hiçbir kuşun hayatını sadece zaaf anlarından ibaret sayamayız. Biz bir sanat tablosunda insanların zaaf anlarının tüm tabloyu kaplamasını kabul edecek olursak ve diğer anlarına hiç yer vermezsek bu realiteyi zorlamak ve sanata egemen olması icab eden ahengi bozmak olur.

İslâm insanın zaaf anlarını da şefkatle mukabele eder, ancak bunu alkışı hayranlığı gerektiren bir kahramanlık haline getirmez. İslâm sanatı kişinin zaaf anlarını yakalar ancak tabloyu bütünüyle bu kısımlarla doldurmaz. İnsanın zaafını yüceltmez, mutlaka meydana gelmesi gereken bir durum veya istenen bir ideal olarak sunmaz. Çünkü islâm düşüncesi her şeyden önce insanın yeryüzündeki rolünün büyüklüğü ve kâinat içerisindeki yerinin ululuğu düşüncesine dayanır. Bunun için İslâm düşüncesi beşer zaafını ululaştırmaz ancak bunun yanı sıra o zaaflarından dolayı insanı küçültmez de, aksine devamlı ona bu düşkünlükten kurtulması ve iki ayağını katı toprağa basması için seslenir, yüce ufuklara parlak zirvelere tırmanması için teşvik eder. İslâmın herhangi bir neslin veya toplumun realiteleri karşısındaki tutumu da böyledir. O bir realiteyi ebedi realite

olarak değil beşeriyetin yücelirken durduğu bir durak veya merhale olarak kabul eder. Yücelmeye yönelik, zirveye doğru atılan bir adım olarak kabul eder, ya da tersine düşüş ve alçalış yolunda bir adım olarak. Ancak islâm'ın teşvik ettiği yol her zaman yükselişe, her zaman tırmanışa doğru giden yoldur. İslâm sanatı yücelme ilerleme ve hareket etme için en güçlü duygulandırma vasıtalarından bir vasıtadır. Bunu duygulandırma yoluyla yapar yoksa doğrudan doğruya vaaz ve öğüt yoluyla değil. İnsanın kapasitesi içerisinde saklı bulunan gerçekleri uyararak hareket eder insanın kabiliyet ve gücünü kâinatta bulunan gerçeklerle karşılaştırır. İnsanın varlık içerisinde yüklendiği önemli görevi ve mükellefiyetleri ortaya sererek, varlığın planında insanın işgal ettiği yeri göstererek onu uyarmaya çalışır. Böylece insanın dünyası sadece zaaf ve düşüş anlarına inhisar etmez. Bu anları arzu ve hayranlıkla gözlenmesi gereken anlar olarak da kabul edip önünde durmaz.

İslâm sanatı; hayatın işgal ettiği alanı, gökyüzü ile yeryüzünü, dünya ile ahireti, insan ile diğer varlıkları, insan bireyi ile toplumu ve insan bireyi ile uzun asırlardır bu gezegeni imar eden insanlığı birbirine bağlıyarak genişletir. İşte bu genişlik yorgunluk ve kayıtsızlık içerisinde çizilen sanat tablosu en güzel, en mükemmel ve en dinlendirici tablo olur. Hayatın tek bir cephesini canlandıran ve diğer hayat ve hareket unsurlarını ihmal eden herhangi bir tablodan çok daha canlı, çok daha hareketlilik

dolu bir tablo haline getirir. İnsanın gökyüzünden kopup yalnızca yeryüzüne inhisar etmesini ısrarla isteyen sanatlar bir anda iki budalalığı birden istemektedirler. Bunlar görünmez güçlerin insan hayatında bir müdahalesi olabileceğini düşünmek bile istemezler. Birinci budalılık beşeriyet ne kadar şımarıp gururlanırsa gururlansın inkârı mümkün olmayan bir realiteyi ve gerçeği inkâr budalalığıdır. İnsanın yalnız başına olamayacağı, hayatını tek başına düzenleyemiyeceği, akibetini tek başına kendisinin tayin edemiyeceği gerçeğini görmezlikten gelmek. Kendi hayatını tayin eden insan yeryüzünde nerede bulunabilir? Ne zaman doğacağını, nerede doğacağını, nerede öleceğini ve ne zaman öleceğini kendisi tayin edebilir mi? Anne ve babasından intikal edecek özellikleri ve nitelikleri bir kişi tayin edebilir mi? Bırakın anne ve babasını, içinde yaşadığı toplumun kendisine kazandıracağı vasıfları insan tayin edebilir mi? Toplumla münasebetlerini, toplumun kendisine etkisini, kendinin topluma etkisini tayin ederek buna göre hayat çizgisini çizebilen birisi bulunur mu?

— «Kıyamet saatinin bilgisi, şüphesiz ki, Allah katındadır. Yağmuru O indirir. Rahimlerde bulunanı O bilir. Kimse yarın ne kazanacağını bilmez. Ve hiçbir nefis nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz ki, Allah, Alim'dir, Habir'dir.»

(Lokman: 34)

İnsanın hayatına görünmez kuvvetlerin müdahale etmiyeceğini ve insanın kendi geleceğini Allah'tan uzak olarak kendisinin tayin ede-

ceğini zanneden veya vehmeden anlayış, budalalık ve gülünçlükten başka bir şey değildir. «İslâm Düşüncesinde Realizm» başlığını taşıyan bölümde belirttiğimiz gibi insanın olumlu ve etkin rolünü açıklayan tez beşeriyeti Allah-tan uzaklaştırmak ve Allah'a karşı çıkan günümüz neslinin uğradığı bahtsızlıkların başında gelen ve tamamen maskeden ibaret olan bir tezdir. Allah'tan koparak karşılaşacağı realite insan için kesinkes alçaklık zillet ve insan onurunu ayaklar altına alan bir durum olacaktır.

Bu sanat dallarının içine düştükleri ikinci budalalık ise; sanatın alanını daraltmak ve bu ahmakça direniş olmasa, gökyüzü ile yeryüzü arasındaki bağlantıyı tebarüz ettirmesi için en uygun olan sanatsal güzelliği ve üstünlüğü ortaya koyacak birçok fırsatlardan kendi kendini yoksun bırakmaktır. Bir kerre bu sanat dalları insanı her şeyden kopuk çarpık bir biçimde sergilemektedir. İnsanın yalnızca ezici ihtiyaçlarını ve toprakla ilgili yanlarını ele almaktadır. Yakın maddî geleceği ve duyulan realitesini ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra onun ulvi ruh cephesini, uçuşan arzularını ve madde ötesi duyuların üstündeki ruhî yanını asla ele almamaktadır. Böylece insanın uçmasını sağlayan iki kanadını kesmekte ve uçamayan bir varlık halinde toprağa çöküp kalmasını sağlamaktadır.

Öte yandan bu sanat dalları insanı; hadiseleri, eşyayı ve şahısları idare eden gizli hareketin güzelliğinden yoksun bırakmaktadır. Eşya ve kişilerin karşılıklı uyum ve karşılaşma-

sını düzenleyen hareket güzelliğini ortadan kaldırmaktadır. Eğer hadiselere eşya ve şahıslara hükmeden gücün elle dokunulabilen ve bilinen açık ölçüler olduğu ortaya çıkarsa maddî çatışmaya, bedeni arzulara, sosyal hadiselere ve ekonomik değerlere kesinlik sağlayan gücün ve zorunlu kılan unsurun bu bilinen ölçüler olduğu kabul edilirse, gizli hareketlerdeki eşsiz güzellik tablosu ortadan kalkar. Bu realizm adına yapılmıştır. Kaldıki bu sahte realizmin karşısına gerçek fıtratın kavradığı gerçek realizm şöyle haykırır: Bütün yeryüzü güçleri belirli bir ortamda ve belirli şartlar altında herhangi bir insanı meydana getirecek veya o toplum içerisinde hayatını belirleyecek veya şu ve şu olayların başına gelmeyeceğini garantileyecek güce sahip değildir. Şüphesiz ki belirli bir realitenin varlığı bize bütün halinde o realitenin umumî ve kesin kanunlarıyla birlikte Allah'ın engin iradesinin bir bölümü olduğunu unutturmamalıdır. Bu realiteyi değiştirebilecek yegane güç O'nundur. Ayrıca başlangıçtan, o realiteyi meydana getirmeme iktidarı da yalnızca onun elindedir. Binaenaleyh önceden belirli, elle dokunulabilen açık ölçülerin bulunması; görünmezliklerle örtülü gözlerden ırak ilahî takdirin bulunmasını gereksiz kılamaz. İşte islâm sanatı bu gerçeği tebarüz ettirmek için son derece dikkat gösterir. Allah'ın kaderinin tüm hadiselerin eşya ve kişilerin gerisinde mevcut olduğunu göstermeye dikkat eder. Bunun birçok sebepleri vardır:

Birinci sebep, bunun bir gerçek olmasıdır.

Öyle bir gerçektir ki hayat gerçeğini yorumlayan sanat tablosunda bu realite belirlenip tebarüz ettirilmedikçe ve sağlam olarak gerçek yerine yerleştirilmedikçe tablonun realitesi tamamlanmış olmaz.

İkinci sebep: Kendiliğinden pratik ve dinlendirici olan ve ruhun derinliklerindeki fitrî gerçeklere cevap veren muhtelif sanatların sergiledikleri hayat içerisinde bu hakikatın kendisinin ve izlerinin takip edilmesi gerekir. Hakikat şudur: Devamlı olarak tüm yeryüzü güçleri perdeyi yırtmak için ne kadar çalışırlarsa çalışsınlar, sırları aydınlatmak için ne kadar uğraşırlarsa uğraşsınlar, açıklamaya güçlerinin yetmediği bilinmez ilahî tasviri gözleyip beklemektir. Sanat — ki belli başlı görevi dinlendirmedir — işte bu fıtrî duyguya cevap vermeli ve istenen gıdayı sunmalıdır.

Üçüncü sebep, bizatihi gözlerle görülmeyen, hadiseleri, eşyayı tahrik eden bu gizli ve bilinmez hareketin canlandırılması, tabloya çekici bir güzellik vermesi, ruhunyapısında mevcut olan bir başka fıtrî arzuyu, duyularla kavranılmayana inanma iştiyakını cevaplandırmasıdır. Bu iştiyak köklü bir arzudur ki derinlik ve köklülük bakımından duyularla kavranılana inanma iştiyakından hiç de geri değildir. Her ikisi de insan ruhunda mevcut olan birlikte ve aynı yönde hareket eden karşılıklı iki çizgidir. Bu duygu şevkle hiç görülmeyen ama bütün gece sahip olan o gizli kuvveti açığa çıkarmak ister.

Dördüncü sebep te şudur: Dış görünüşü itibarıyla insanları belirli hareketin ötesinde ha-

rekete sevkettiren gizli bir ölçünün bulunması gelecek tabloya daha büyük bir genişlik sağlar. Böylece manzara elle dokunulabilen bariz ve keskin bölümlerle son bulmaz, aksine uzayıp gider. Aslında bu uzanış sonsuza kadardır. Çünkü başı ve sonu olmayan ezeli ve ebedi güce bağlanır. Hem bu ölçü ve kaderin tablo üzerinde ortaya konulması, çizilen tablonun havasında son derece değişik bir durum meydana getirir. Tablonun işaret ve çizgilerini ortaya koymakla kalmaz eşya ve şahıslarla, olaylara bir başka anlam ve bir başka güç verir. Çünkü tablodaki eşya şahıslar ve olaylar birbirinden kopup başlı başına ve geniş varlık kanununda kâinat gerçeklerinden uzak olarak kalmaz. Aksine bir sihirli fırçayla birlikte şahıslar, eşya ve olaylar evrensel bir anlam kazanır. Bitmez tükenmez bir derinlik elde eder. Çünkü o eşyanın dış görünüşünün ötesinde mevcut büyük güçle, yani yaratıcı yönetici ve irade sahibi güçle bağlantı kurar ve bunun için o sanat eseri ölümsüz bir eser haline dönüşür.

İslâm sanatı duyguyu kâinata hayata ve insana hükmeden en büyük kanuna bağlamaya itina eder duygu islâm'da kâinatın özünde mevcut olan geniş ve kapsamlı bir yoruma ulaşır. Bunun için islâm sanatı hayatı kopuk ve ayrı bölümler halinde sergileyip derin maksadını ve kapsamlı anlamını yitirmek istemez. Bilakis gerçekte olduğu gibi birbirine bağlı değişik âhenktâr ve tek bir kanunun hükmüne boyun eğmiş olarak sergilenir. İlim gerçi bütün varlığı içine alan bu alemşümûl kanunun sırlarından bir kıs-

mını elde etmiş bulunmaktadır. Ancak çağdaş batı sanatı hala bu asrın ilk yarısındaki ilim ruhunun etkisi altındadır. Çünkü bu asrın ilk yarısında ilmin ana özelliği bütünü parçalamak tek tek bölümlere ayırmak ve branşlar halinde ele almaktı. Meselelerini topluca, birbiriyle bağlantılı olarak ve muhtelif noktalara dağılmış bölükler halindeki kanunların ötesinde mevcut olan kanunları birleştirip bir neticeye vermek anlayışı mevcut değildi. Bunun için çağdaş batı sanatı beşer hayatını, evrensel hayat kanunlarından kopuk olarak parça parça ve bölüm bölüm sergilenmektedir. Kimi zaman cinsel noktasından yakalamakta ve hayatın öteki fikrî, ruhî, iktisadî ve sosyal cephesiyle alakasını koparmaktadır. Kimi zaman da taraftarlarınca zorunluluk olarak ifadelendirilen birtakım zaruretler veya sınıfsal çatışmaları ele almakta ve ruhun tüm duygularını içeren şümûllü bir ruh yapısını nazarı itibara almamaktadır.

İslâmın evrensel ruhunu yorumlamak gayreti içinde olan islâm sanatı insan yapısını ve hayatın temelini böylesine çarpık bir anlayışla parçalayıp bölmekten hoşlanmaz. Aksine beşer hayatını, varlık içerisinde etkin rol alan ve onunla müteessir olan insan ruhunun her cephesini kaplayan ve devamlı yakın duygu engellerinin ötesine rabıtalı fıtratının kanalıyla büyük varlığın fıtratı ile bağlantı kuran tüm genişliği ve bütünlüğü içerisinde sergilemeyi arzu eder. Beşer hayatını, basit sınırların önünde durmaksızın böylesine geniş bir alanda tasvir

etmek, en büyük varlık kanunlarına uzanmak, hayatı ve canlıları yaratan Allah'a bağlayarak değerlendirmek şüphesiz ki bugün yeryüzünün; gökyüzünde insanın Allah ile bağlantısını koparmış olduğu çağdaş sanatların çoğunun bilmediği bir güzelliğe daha fazla güzellikler katar. Böylesine geniş bir ufuktan bakmak ve böylesine derin bir incelikle konuya eğilmek, aynı zamanda Analiz konusunda en küçük bölümlere kadar derinliğine nüfuz etmeyi ve en basit meselelere kadar inme imkânını ortadan kaldırmaz. Bu tafsilat ve bölümler bütün varlığı kapsayan umumî ve büyük alanda bağlantılı olarak değerlendirilirse şüphesiz ki son derece derin noktalara inmek kabil olur.

* * *

İslâm sanatı beşer hayatını böylesine kapsamlı ve geniş bir biçimde ele alırken özellikle inancın insan hayatı üzerindeki rolünü ortaya sermeye çalışır. Bunu yaparken, sanatın bir vaaz veya dinî konuşma havasına girmesinden, ya da sanatı yolundan saptıran, hedefinin ve alanının dışına götüren felsefî soyutlamadan kurtulmak için mümkün olan en büyük ihtiyatı elden bırakmaz. **Sanat yapılırken akidenin veya dinin açıktan açığa söylenilmesi belirtilmesi ve anlatılması zorunlu değildir. Mühim olan hayatı inancın gerisinden ve inancın ruhlardaki etkisinin ardından canlandırabilmektir. Kâinattaki güzellik ve üstünlükleri duyumlamak bir ibadettir.** Diğer varlıklarla canlı bir irtibatın mevcudiyetini hissetmek bir ibadettir. İnsanlara sevgi, şefkat ve merhametle yönelmek bir iba-

dettir. Hak ve hayır yolunda savaşmak bir ibadettir. Allah'ın kaderine teslim olmak bir ibadettir. Sıkıntı ve buhranlı anlarda Allah'a sığınmak ve O'na yönelmek bir ibadettir. Elemlere katlanıp sabretmek bir ibadettir. Nimetini lütfeden yaratıcının nimetlerine şükretmek bir ibadettir...

Duygulardan yoksun olmak, kâinattan uzlet etmek, canlılarla ve canlılıkla bağlantıyı koparmak, insanlara kin beslemek, hak ve hayır yolunda mücadeleden vazgeçmek Allah'ın takdirine ahmakça meydan okumak, sıkıntı ve buhranlı anlarda çığlık atmak ve nimete erince şımarmak işte bütün bunlar Allah ile bağın koptuğuna ve gönlün inancın melteminden mahrum kaldığına işarettir. İşte sanatkâr bu muhtelif anlarda inancın oynadığı rolü müsbet ve menfî şekliyle açığa çıkarmak için çalışabilir. Muhtelif duygu ve haller içerisinde beşer ruhunun gidiş gelişlerini canlandırabilir. Bunu yaparken de tek kelime vaaz ve nasihat vermeye veya din ve inanç felsefesi yapmaya hacet bulunmaz. Ancak bütün bu ruhî halleri akide gerçeğinin ötesinden ve vaaz yoluyla değil sanat üslûbuyla açıklarken beşer hayatına son derece güçlü bir genişlik kazandırır. Ayrıca bu hayata bir anlam, hedef, esalet ve derinlik getirir. Hayatı fertlerin yaşayışından çok daha geniş ölçü ve değerlere teslim ettiğinden, bütünüyle Allah'a kulluk mevkiinde bulunan kâinat ölçekleriyle verdiğinden hayata son derece büyük bir genişlik sağlamış olur. Nitekim bu ibadet, şefkat ve enginlikle çatışma bulunmayan

düzgün harekette; kâinatla insan aynı paraleldedir.

* * *

İslâm, sanatı tamamen güzele adamıştır. Her şeyde ve varlığın her anlamında islâm sanatı güzeli arar. Duyguların sınırına dayanmayan ve belirli bir kalıba inhisar etmeyen geniş anlamda güzele...

Yıldızları, güneşi, gezegenlerle bunlar arasındaki çekim ve itim güçleriyle tüm kâinattaki güzelliğe... Dağları, ırmakları, ışıkları, gölgeleri, canlıları ve cansızlarıyla tabiattaki güzelliğe...

Sevgisi, iyiliği, enginliği ve yüceliğiyle duygulardaki güzelliğe...

Değerler, sistemler, düzenler, fikirler, prensipler ve nizamnâmelerdeki güzelliğe...

İşte bu her türden güzelliğe islâm sanatı bağrını açar ve onları yorumlama için köklü bir materyal olarak ele alır. Bütünüyle hayatı gerek müsbet gerekse menfi yanlarıyla güzellik ölçülerinin gerisinden sergilemeye çalışır. İslâm sanatı siyasî, sosyal, ekonomik, psikolojik veya ahlâkî buhranları ortaya koyarken, bunu, beşer hayatında geniş yer kaplaması icab eden güzel gerçeğine ters düşen çirkinlik olduğu için ortaya koyar. Çünkü güzel gerçeği tüm hayatın ve kâinatın özünde mevcuttur.

Sosyal zulüm çirkindir çünkü o adaletin güzelliğine ters düşer.

Psikolojik kin çirkindir çünkü o sevginin güzelliğine ters düşer.

Ahlâkî inhilal çirkindir çünkü o idealin ve ulviyyetin güzelliğine ters düşer.

İşte islâm sanatı beşer hayatının tüm buhranlarını ve sapıklıklarını böyle bir anlayış içerisinde sergiler ve bunların Allah'ın iradesine, kâinatın yaratılışına uyan ve zarurî olan güzel gerçeğine karşı çıkış olduğundan dolayı çirkinlik olduğunu beyan eder.

Güzeli bu derece geniş anlamlı ve şümullü olarak tasvir etmek; beşer hududunu basit hislerin ve dar sınırların dışına çıkarmaya, yücelterek daha üstün ve ulvî alanlara yükseltmeye yeterlidir. İşte böylece Allah'ın:

«Biz insanoğlunu gerçekten şereflendirdik» buyruğu ile murad ettiği şerefli insan olmanın anlamı gerçekleşir ve bu şereflilik insan için bir hedef olur... Cinsel duyguların gürültüsünden düşük hissî arzuların kargaşasından daha üstün bir hedeftir... Öyle bir hedef ki bu yöne sevkedilmek insan ruhunda farkına varmadan büyük bir tesir meydana getirir ve vaaz ve nasihat alanlarının dışında öğüt vermenin meydana getirdiği sıkıcılıktan ve nefretten uzaklaştırır. Ruhu koşarak memnun olarak kabul eden havaya girdirir. Çünkü bu gerçekler ona güzel yolu ile fıtrata en yakın, duyguya en tatlı olan yol ile sunulmaktadır.

* * *

İşte islâm sanatının en belirgin özellikleri. Biz bu özelliklerin ışığı altında islâm sanatının örneklerini romanda şiirde, hikâyede ve öteki sözlü sanat dallarının hepsinde sergileyebiliriz. Sözlü sanat dallarından musiki konusunda bir şeyler söylemiyoruz. Gerçi musikî İslâm sanatının köklü dallarından birini meydana getirir.

Ancak musikî konusu bir başka kitabın ve bir başka yazarın ele alabileceği bir konudur. Resim ve mimarî de böyledir. Çünkü bunlar mütehassısların ele alabilecekleri özel birer sanat dallarıdır. Bu arada dans ve heykel gibi sadece bedenî yollarla yorumlanan sanat dallarını da konumuzun dışında tuttuk. Çünkü o konular ıslâm sanatının sınırları içerisinde yer almaz. Sinemaya gelince... İnancım odur ki sinema ıslâm sanatının sınırları içerisine girebilecek en son sanat dalıdır. Bunun nedeni sinemanın haram kılınmış olması değildir. Ancak bugünkü şekliyle çıplak, düşük ve dejenere biçimiyle ıslamî atmosferden tamamen uzak bir sanat dalıdır...Ne var ki diğer tüm sanatlar gibi islâm sanatının yukarda açıklamış olduğumuz temel kavramlarını izlediği takdirde sinema da islâmî bir sanat dalı haline döneşebilir.

I - KUR'AN VE İSLÂM SANATI

İslâm sanatı elbetteki Kur.an'a başvurmak mecburiyetinde ve ihtiyacındadır. Zira bu sanata ilham veren yegâne kaynak Kur'an'dır tıpkı hayata ilham veren biricik kaynak olduğu gibi. Kitabımızın önsözünde Kur'an-ı Kerim'in büyüleyici etkisinin arapların ruhlarında yer etmesinin ilk müslümanların bir süre için ebedî yorum vasıtalarından uzaklaşmalarının yegâne sebebi olduğunu ve Kur'an'ın bu büyüleyici üslûbunun muvakkat ta olsa tesir ve heyecanların güzel bir üslûpla anlatılmasına gerek bırakmadığını söylemiştik. Fakat araplar bu muvakkat sürenin sonunda güzel sanata döndüklerinde ne yazık ki, bu yeni hazineye başvurmamışlar duygu ve ilhamlarını bu geniş kaynaktan almamışlardır. Yorum tarzlarını ve üslûplarını Kur'an'a dayandırmamışlar ve ifade sahasında gaye ve metod bakımından bütünüyle cahiliyet devri geleneklerine dönmüşlerdir.

Üzücü de olsa tarihî gerçek budur. Arap sanatı müslümanların sahip oldukları en büyük sanat potansiyelinden faydalanma fırsatını bu yanlış adımlarıyla kaybetmiştir. Yalnız müslümanların değil tüm beşeriyetin gönlünü ve gözünü açarak ilhamına kulak verdiği, keskin bir duyguyla, açık bir hisle karşısına durduğu takdirde sahip olabileceği en büyük potansiyeli

yitirmiştir. Geçmişte bu yüz çevirmenin sebepleri ne olursa olsun bugün müslümanların önünde bu geniş potansiyelden faydalanma fırsatları mevcuttur. İslâm'ın kâinat, hayat ve insan düşüncesi esaslarına dayalı insanî ideal ve üstün sanat yapabilmek imkânına sahiptirler. İşte kitabımızın bundan önceki bölümleri Kur'an'dan alınmış bu düşüncenin etütlerine ayrılmıştı. Çünkü sanatın konu ve alanını işleyeceği kaynak bu düşünceydi. Bu düşünceye dayalı olarak sanat dehası işini yapar ve bu kavramlardan hareket ederek güzel sanatın değişik alanlarında parlak eserler meydana getirebilir. Elbetteki bu, o kaynaklardan faydalanabilme miktarına ve kâinatla, varlıkla diyalog kurabilme kabiliyetine bağlıdır.

* * *

Kur'an her şeyden önce kâinat, hayat ve insan için kapsamlı bir düşünce sistemi ortaya koyar. Böylesine geniş ve kapsamlı bir düşünce sistemini böylesine açık ve kolay biçimde ortaya koyan bir başka kitap yeryüzünde mevcut değildir. İşte konu bakımından sanat için kaynak teşkil edecek en büyük potansiyel bu düşüncedir.

İkinci olarak Kur'an hiç bir kitapta bulunmayacak derecede üstün, eşsiz ve güzel sanat hedeflerini ve sanat metodunun örneklerini ihtiva etmektedir. Bu yüzden her iki noktada da (konu ve üslûb bakımından) Kur'an-ı Kerim en mükemmel bir kaynaktır. Hayatı, islâm düşüncesine uygun ve evrensel çapta yorumla-

mak isteyen herhangi bir sanat için başvurulabilecek en geniş kaynak Kur'an'dır.

* * *

Kur'an bir din kitabıdır... Şüphesiz... Fakat İslâm'ın anlayışına göre din son derece geniş ve kapsamlı bir konudur. Buna göre din insanların hayatın kargaşasından bir süre olsun kopup kendilerini manevî bir havaya verdikleri belirli bir ibadet biçiminden ibaret değildir... İslâma göre din hayatın evrensel sistemidir. Duygu hayatının, düşünce hayatının ve hareketlerle dolu evrenin sistemidir... Bir bakıma sanat ta bu hayatın ilham verici güzel bir biçimde yorumundan ibarettir. Bunun için zaten müslümanın hissinde dinle sanat tam bir ahenk ve uyuşma içerisindedir. Sanat varlığın, duyguların, fikirlerin, hareketlerin ve iç dünyanın imana dayalı bir tasvirine istinad ettiği zaman en üstün ahenk sağlanmış olur.

Kitabımızın önceki bölümlerinde islâmi kavramlara göre bir sanat kurmanın sanatın alanını daraltmıyacağını ve sahasını sınırlandırmayacağını belirtmiştik. Aksine bunun sanatın alanını genişleteceğini, hududunu büyüteceğini, tüm kâinatı, hayatı ve insanı içine alacak kadar insan zihninden geçebilecek en geniş alanlara yayılabileceğini ifade etmiştik. İslâm sanatını benimsemekle yapılan biricik iş, sanatın arındırılmasıdır. Bu bir bakıma sınır olarak kabul edilir ise de bir bakıma genişlik olarak kabul edilebilir. Çünkü arınma ruhu ezici zaruretlerin sınırlarından kurtarır, enginlik dolu, güzellik dolu, aydınlık dolu ve özgürlük dolu bir âleme yüceltir.

Yukardaki bölümlerde de görüldüğü gibi, islâm hem ezici zaruretlerin hesabını göz önünde bulundurur, hem de özgürlük ve enginliklerin hesabını. Ancak zaruretlerle arzular arasında bir denge kurar. İslâm sanatı da aynı şekilde realiteyi görmezlikten, fıtrata ters düşmekten kaçınır. Ancak hayatı, zaruretleri de arzuları da içine alabilecek büyük bir realitenin gerisinden açıklamaya, sergilemeye çalışır.

* * *

İslâm sanatlarının başvurması gereken yegane merci Kur'an-ı Kerim'dir. Bunu da yukarda açıkladığımız biçimde yapabilir. İslâm'ın kabul ettiği sanat insanî, üstün, geniş ve yüce bir sanattır. İnsanın ulaşabileceği yüceliğin, üstünlüğün ve genişliğin en son noktasına kadar uzanır. Yörüngesini kâinatın yörüngesi teşkil eden evrensel boyutta bir sanattır. Güzelliği kâinatın güzelliğiyle uyuşur. Ölçüleri ince ve güzel kâinatın ahenktar kaidelerine dayanır.

Benim sanat alanında Kur'an'a ilk açılışım «Kur'an'da Edebî Tasvir» ve «Kur'an'da Kıyamet Sahneleri» adlı eserlerle başlamıştı. Bundan sonra Kur'an'ı okurken ondaki güzellik ve üstünlük cephesini bir türlü zihnimden atamıyordum. Çünkü kaçınılması mümkün olamıyacak derecede elle dokunulabilecek derecede açık ve seçik bir güzellik vardı. Hatta ben kendi saham olan psikoloji ve eğitim cephesinden Kur'an'ı etüd ederken bile ondaki sanat güzelliğine ve üstünlüğüne bayılıyordum. Şunu belirtmeliyim ki Kur'an'daki ayetlerden bir tek ayetin bir tek kelimesi benim ruhumda bu eş-

siz kitaptaki mucizevî ve hayret verici sanat üstünlüğünü ve güzelliğini kavramama, yönelmeme sebep oldu ve ruhumu derinden sarstı: **«Akşamleyin getirir, sabahleyin salarken, onlarda sizin için zevk vardır.» (Nahl: 6)**

Burada sözkonusu edilen husus hayvanlardır. Fakat Kur'an-ı Kerim hayvanların faydalarını söylemekle yetinmiyor. Bunun yanısıra bunların taşıdıkları güzellik ve zevk unsuruna işaret ederek: **«Akşamleyin getirir, sabahleyin salarken, onlarda sizin için zevk vardır»** buyuruyor. Bu bir satır benim için sanat alanında sayısız pencere ve aydınlık ufuklar açtı. Kısa olmayan bir zaman dilimi içerisinde bu ufuklardan tırmanarak yürüdüm ve neticede bu kitabı yazmaya karar verdim. İnsan duygusunu sadece gökyüzünü süsleyen «meşaleler» de zevk dolu «bahçeler» de, «dağlar» da, «ırmaklar» da «parlak kuşluk vaktinde» «karanlık dolu gecede» göze çarpan güzelliğe değil hayvanlardaki güzelliğe bile yönelten eşsiz bir kitap...

Tabloda hayvanların bile güzellik unsuru olarak dile getirilmesini sağlayan eşsiz bir kitap... Mutlak manada engin ve serâzât bir şekilde: «Sizin için onlarda zevk vardır.» Sadece mahdut ve sınırlı bir zevk değil ya bu hayvanlar güzellik doludurlar, ya da siz bu hayvanlarda güzellikler görürsünüz, yalnız güzellikler de değil sizin için... Bu kitabın sanata karşı olması hiçbir şekilde mümkün değildir. İslâm ile sanat arasındaki düşmanlık masalı ise hiçbir şekilde temelden doğru olması mümkün olmayan bir

masaldır. Cahiliyet devri arap şairlerine yöneltilmiş olan ayetler bile bizzat şiire karşı yöneltilmemişlerdir. Hatta umumî manada şairlere karşı da değildir. Sadece şairlerin bir gurûhuna karşıdır:

— «Şairler'e gelince, onlara da azgınlar uyar!»

— «Görmedin mi onlar her vadide şaşkın dolaşırlar!»

— «Ve onlar gerçekten yapmadıklarını söylerler.»

— «Ancak iman etmiş, salih amel işlemiş, Allah'ı çokça zikretmiş ve haksızlığa uğratıldıktan sonra zafer elde etmiş olanlar müstesnadır. Nasıl bir yıkılışla yıkılacaklarını zulmedenler yakında bileceklerdir.» (Şuara: 224-227)

Lânetli ve azgın şairlerin çok olduğu, bunun dışında kalanların az olduğu ayetin akışından anlaşılmaktadır. Ancak ayet-i kerime o gün için arap yarımadasında yaşayan şairler noktasından gerçeği dile getiriyor hatta her zaman yaşayan şairler bakımından doğruyu ifade ediyordu. Fakat bir diğer bakımdan gözlendiğinde şiiri şiir olarak lanetlemiyor hatta genel olarak şairleri de tel'in etmiyor. Sadece şairlerden bir kısmının izlediği belirli bir davranışı söz konusu ediyor. Binaenaleyh bu davranıştan kendini kurtaran şairlere kınama olmadığı gibi, onların dile getirdikleri iman mefhumuna dayalı eserlerine de hakaret söz konusu değildir. Şu halde lânetlenen küfür, istenen de imandır. Bu durumda mü'minler şiire yöneldikleri takdirde, kendi inanç sistemleri ve iman kavramları çer-

çevesinde konuyu işledikleri takdirde ilahî lânetten emin olmakla kalmazlar işlediklerinden dolayı Allah'ın sevabına nail olurlar.

* * *

İnsan hissini güzele yönelten ve açıkça bunu teşvik eden bu mübarek kitap, sanatın her vasıtasını kullanarak, sözlü ifadenin türn yollarını deneyerek duygunun güzele tevcih edilmesi için hiçbir engeli kabul etmez. Hem Kur'an insanı bir tek güzele değil güzelin her türüne yöneltir. Tabii güzelliğe, canlılardaki güzelliğe, ruhlardaki güzelliğe, duygulardaki güzelliğe, davranışlardaki güzelliğe ve hareketlerdeki güzelliğe...

Biraz ilerde Kur'an'ın sanat ve üslub konusunda takip ettiği metodu ve gayeyi dile getiren bazı örnekler sergileyecegiz. Ancak bu örnekleri ortaya koymadan önce Kur'an'daki çeşitli sanat dallarına ait yorumlara dikkatleri çekmek istiyoruz. Maksat konuların ele alınışı ve konuluşu tarzında Kur'an'ı taklit etmek değildir. Kur'an'da; açık seçik olarak dinî gaye; her konunun, her yorumun ve hedefin ana unsurunu teşkil eder ve ona egemen olur. Ancak bütünüyle dinî gayeyi yerine getirirken eşsiz ve benzersiz bir sanat güzelliği ve üstünlüğü de ihtiva eder.

Kâinat, hayat ve insan konusunun yorumlanmasındaki kavramlar da aynı tarzdadır. Şu halde biz sanat alanından Kur'an'dan faydalanmaya çalıştığımız takdirde iki noktaya birden başvurmak zorunda kalacağız. Bunlar kavram ve üslup ikilisidir. Ancak sırf taklid maksadıyla değil onun taşıdığı yükü kavramak ve onun

gibi bir örgü örmek, böylece sanat eserini meydana getirmek için Kur'an kavramlarından ve üslubundan faydalanmak durumunda kalacağız. İlerde açıklayacağımız örneklerde göreceğimiz gibi, biz Kur'an'ın değişik tabiat tabloları ve dikkat çekici manzaralar ihtiva eden delilleriyle karşılaştığımızda, kendi sanat ürünümüzü de bu enginlik ve genişlik içerisinde dile getirerek yorumladığımızda, kısacası tabiatla canlı bir diyalog kurduğumuzda ve onu yüce yaratıcının elinden çıkmış âhenkli, güzel tablolar olarak ele aldığımızda, bu anlayış içerisinde güzelce, duygulu ve canlı biçimde yorumlamaya çalıştığımız takdirde biz bir islâm sanatçısı, sanatımız da Kur'an sanatı haline dönüşebilir.

Kur'an'ın hikâyeyi eğitim için vasıta olarak kullandığını ve hikâyenin akışında kavramlarının kâinat, hayat ve insan kavramlarıyla paralel yürüdüğünü gördüğümüz; yazacağımız hikâyenin de hedefini bu noktaya çevirerek sırf nasihat ve vaaz verici bir üslup içerisinde değil, sanat metodunu kullanarak insanın bu cephesini yüceltmek ve enginliğe kavuşturmak için kullandığımız, İslâm düşüncesinin ve Kur'an'ın taşıdığı realizmi ihmal etmeksizin, yeryüzünün çamuruna bulaşmaksızın, düşüklük ve aşağılık yollarına başvurmaksızın kullandığımız takdirde hikâyemiz islâmî hikâye, sanatımız da Kur'an'ın realizmi, tüm ihtiyaçları ve arzuları karşılayan, bunlar arasında denge kuran insanın düşüklük sınırı şefkatle karşılayan ancak yüceltmeyen, enginliğe ve aydınlığa eriştirmek için çaba sarf eden geniş ve büyük realitenin kendisidir. Kur'an'ın tasvir metodunu kullanır-

ken serdettiği ayetlere bakarak ruhî duyguları, heyecanları, hareket ve davranışların sanat üslubu içerisinde ve aynı metodu kullanarak tablolaştırıp hayatı bu tablonun her yanına yaymak için insan vicdanının canlı, hareketli, derin ve etkili cephelerini dile getirmeye gayret ettiğimizde tasvir sanatımız Kur'an sanatı ve biz de islâm sanatkârı olabiliriz. (1)

Söylediğimiz gibi bütün bunların yanı sıra islâm sanatının konusu Kur'an'ın konularıyla sınırlı değildir. Keza Kur'an'ın ifade vasıtaları ve üslup metodlarıyla da bağlı değildir. İslâm sanatı kendisi için dilediği konuları, metodları ve hedefleri seçebilir, ancak bir tek sınırla sınırlandırır: İslâm sanatı islâmın büyük varlık düşüncesinden kaynaklanmalıdır veya en azından islâmın kâinat, hayat ve insan görüşüne ters düşmemeli ve bu kavramların dışına çıkmamalıdır. Burada konu dar anlamıyla bir din meselesi veya geleneksel anlamıyla bir inanç problemi değildir. Mesele yukardaki bölümlerde de açıkladığımız gibi şundan ibarettir: Kur'an'ın belirlediği ve ortaya koyduğu tarzda islâm düşüncesi kâinatın ve tüm varlığın fıtratına ayak uyduran sağlam bir düşüncedir. Fıtrat kendi kanunları doğrultusunda hareket ettiği zaman mutlak bu düşüncenin gerçeklerini dile getirecektir ve ondaki güzellik ölçüleri evrensel ölçülerdir. Büyük âlemde (makro kosmos) göz önünde tutulan âhenge dayalıdır. Bu düşünce sistemine ters düşen veya karşı çıkan herhangi bir düşünce tüm

(1) Bkz. Kur'an'da Edebî Tasvir.

varlığı içine alan büyük kaideye aykırı sapık ve çarpık bir düşüncedir. Sanatın bu kanunun dışına çıkmaya hakkı yoktur. Çünkü bu kanunun dışına çıktığı takdirde varlığın yapısında saklı bulunan evrensel güzellikte âhenktar ve uyum içerisinde bulunan sanat güzelliğinin dışına çıkmış olur. Nasıl bir yıldız kendi yörüngesinden çıkıp başka gezegenlerle çarpışamazsa bir sanat da, bu evrensel kanunun dışına çıkamaz. Ancak yıldız kendi yörüngesinde tam bir özgürlüğe sahiptir. Hareketi son derece uyumlu, gidişi son derece göz alıcıdır. İşte biz islâm sanatının Kur'an kavramlarına ve Kur'an metoduna bağlılığını bu şekilde anlıyoruz. Bütün bunlardan sonra sanatkâr konunun seçiminden hürdür. Üslubun seçiminde hürdür. Ölçü ve boyutların gölge ve ışıkların seçimde her tabloda başlıbaşına bir özgürlüğe sahiptir. Yeter ki Kur'an'ın çizdiği büyük kâinat kanunlarını kavramları dışına çıkmasın. Şimdi Kur'an'daki sanat örneklerine geçebiliriz:

KUR'AN'DA TABİAT TABLOLARI

İnsan Kur'an'daki tabiat tablolarını gözlediği zaman hayretler içerisinde kalır ve İslâm Arap şiirinin bu tabii vasıflandırmalardan uzak kalmasının sebebini bulamaz. İslâm Arap şiiri tabiata çok az dalmıştır. Tabiatla beşer vicdanı arasında çok az rabıta kurabilmiştir. Halbuki tabiat Kur'an'da son derece geniş bir yer kaplar, dikkatleri çeker, duyguları cezbeder. Binaenaleyh bir kişinin Kur'an'daki bu gerçeklere dikkat etmeden onu okuyabilmesi mümkün değildir. Bu bölümün başında da söylediğimiz gibi Kur'an bir din kitabıdır. Ancak hayatın bütün cephelerini kapsayan geniş ve İslâmî anlamda bir din kitabıdır. Bunun yanı sıra bir eğitim kitabıdır.

Kur'an; ruhun muhtelif noktalarına ve gizli deliklerine sızabilmeyi sağlayan her yolu eğitim için kullanır. Ruhun derinliklerine dalabilmenin en geniş alanı güzelliktir. Çünkü ruh, yapısı itibariyle güzellik karşısında irkilir. Onunla kardeşlik, dostluk ve arzu dolu bir diyalog kurar. Ruhun irkildiği ferahlık ve içerisinde koştuğu güzellik türlerinin en göz alıcısı, tabiat güzellidir. Ne var ki alışkanlık ve âdetler insanın bu eşsiz güzelliğe gönül vermesini önleyebilir. İnsan duygusu gördüğü ve duyduğu şeyler karşı-

sında ve bu yapının gelişmesinde bir yeri ve güzelliği unutabilir. İşte bu noktada ruhun bu durgunluğunu durdurmak ve hayatın yeniden canlanması, fışkırması için uyarmak icab eder ki sanatın görevi de budur. Kur'an bir hayat nizamı, bir eğitim ve din kitabı olarak ruhu bu katılığından uyarmak ve yeniden canlandırmak için kendini özel bir görevle görevli kabul eder. İnsan hissi bu katılığa düştüğünde çok dar bir sınır içerisine tıkanır kalır, hayattan ve dinamizmden eser kalmaz. O zaman kişinin bütünüyle ruhu dejenere olur. Çünkü katı bir ruh; yeryüzünde hilafet emanetini taşıyabilecek dinamizme sahip olmaz. Hayra koşmaz, marufu emretmez, münkerden nehyetmez, yapmaz, geliştirmez, ilerletmez ve yeryüzünü değiştirmez. Çünkü bütün bu hareketler bir dinamizmin, coşhayatının ilerletilip yüceltilmesi için Kur'an-ı Kerim bu katı duyguları hareket etmeye ve derinliklerine hayat kaynağını, enerjisini sunmaya böylece eşya ve canlılarla canlı bir diyalog içerisinde anlaşıp görüşmesini sağlamaya gayret eder. Bu noktada İslâmî anlamda din ile sanat birleşir, hem de Kur'an'ın sahifelerinde en parlak biçimde dinle sanat içiçedir.

* * *

İnsanın, kâinattaki âyetlere karşı basiret gözünü açması, bunlardaki mübdî kudret elini idrak etmesi için Kur'an, ruhun bütün sistemlerini yakalar onu alışkanlık ve âdetlerinden uyandırır sanki yeni bir oluşla karşılaşmışcasına bu âyetleri gönül alıcı bir üslup içinde insana yöneltir.

Bu gerçekleri ifade etmekte Kur'an'ın acib

bir kudreti vardır. Zira, ruhu alışkanlığından vazgeçirmek öyle sanıldığı kadar kolay bir iş değildir.

Alışkanlık nefsin yapısına perçinleşmiş bir parçadır. Bu parça, nefis için zarurî ve kaçınılmaz bir vazife görür. Binaenaleyh ruhun, duyu organlarının ve sinir sisteminin deney, duygu ve yer eşyadan muayyen şekillere alışması lâzımdır ki, yeni deneylere, yeni duygulara, yeni mekânlara, yeni varlıklara doğru hızla yürüsün. Eğer alışkanlık ve âdetler olmasaydr, insan bütün hayatını okumak, yazmak, konuşmak, hesaplamak vesaire gibi alışkanlıkla elde edilen işlere sarfetmekte devam eder gider, başkaca işlerle meşgul olmaya zamanı kalmazdı. Böylece alışkanlık ve âdetlerin ruhun yapıreket, katılıktan doğmaz. Coşkunluk, sertlikten neş'et etmez. İşte ruhun hayrı ve faydası, beşer kunluğun, etkinliğin ve iradenin sonucudur. Hasında ve bu yapının gelişmesinde bir yeri ve vazifesi vardır.

Fakat alışkanlık ve âdetler çoğu zaman kendi vazifelerinin ötesine geçerek ruhun tüm yönelimlerini kendi tesirleri altına alırlar, bu sebeble şuurlar anlayışsız hale gelir, işgözlem (kalb gözü) kapanır, fikirler donar. İşte o zaman alışkanlık ilerlemeye bir engel, mutluluğu bozucu ve insan tabiatını hissizleştirici bir sâik olur. Bu durumda açılması ve hayatı teneffüs etmesi için ruhu dalmış bulunduğu uyuşukluktan uyandırmak lâzımdır.

Ruhda bu açılma ve uyanma meydana gelince, beşer tabiatında yeniden hayat verici bir tesir husule gelir. Gerçekten ruh, boğulmaktan

kurtulup nefes aldığı zaman etrafında esen gönül açıcı nesimi alır ve ciğerlerine kadar çeker, çünkü o, mânen ve maddeten yenilerek gerçekten bir hafiflik içinde serbestçe dolaşır.

İnsandaki ruhî açılma da bir bakıma bu söylenenlere benzer, fakat o, daha kuşatıcı ve daha ürperticidir. Zira o, ruhî yapının tümünü ırgalar, onu uyandırır, ona canlılık verir ve hayatını yeniler. Artık ona gelen her düşünce yeni, her duygu yeni, her deney canlı ve enerji yüklüdür.

İnsanda ilk olarak meydana gelen her şey ne kadar güzeldir! Zira o, ruhî yapının tümünü ırgalar, onu uyandırır ona canlılık verir ve hayatını yeniler. Artık ona gelen her düşünce yeni, her duygu yeni, her deney canlı ve enerji yüklüdür, canlı, parlak, ruhî bir tecrübedir... Sanki o, açık bir sinire dokunan yumuşak bir temastır. İşte ondan müteessir olan organ, bu dokunmayı his merkezine nakleder. Şüphesiz bu, mutluluk verici, gönül alıcı güzel bir harekettir, devamlı yenilenerek hayata zenginlik, genişlik ve zevk doldurur.

Eğer insan her şeyi ilk meydana geldiği şekilde yaşamağa muktedir olsaydı, işte o zaman âcizlik, ihtiyarlık ve tükenmenin yol bulamıyacağı devamlı gençliği duyup yaşamağa muktedir olurdu!..

Fakat o, zor bir iştir, çünkü hayatın bitmeyen ihtiyaçları, zahmetleri, buna mukabil ömrün kısalığı, meselelerin çokluğu, bunların hepsi enerji ve ilgiyi tüketiyor.

Bunları gerçek manada ancak Kur'an ele alır ve gerçekleştirir. Kur'an, büyüleyici üslûbu,

ferahlatıcı havası, engin ve berrak mânası, kendine has sistemi ile insanı alışkanlık ve âdetlerinden koparır, uyanması için onu sarsar, açık duyu organlarına hafifçe dokunur, tüm vurguları ve akışları ile organlar bunu his ve idrâk merkezine naklederek gerekli istifadeyi elde eder ve techizatını alır. O sebeble insan hâdiseleri ve oluşları sanki ilk vukuunda olduğu gibi yaşar, bu gerçeklerin tesirini ve acaib zevklerini tadar.

İnsan Kur'an'da kâinat ile, sevimli, güzel, devamlı bir buluşma halinde yaşar... Nefse tad veren, hissi zevklendiren, ruha mutluluk dolduran ve Allah'ı tesbih ederek serbest dolaşmasını sağlayan bir buluşmadır bu.

Esasen Kur'an zatı itibariyle güzel ve mânevi zevklerle insanı bürüyen bir kitaptır. Okuyan onu bitmeden tekrar okumak ister. Onun içindir ki, bu buluşma, ruhun derinliklerinde ve kâinatın yüzünde durmadan yenilenir ve bu oluş asla bitmez, tükenmez, kendinden asla bıkılmaz. (1)

Şimdi, Kur'an'daki tabiat tablolarından bazı örnekler verelim:

«Taneyi ve çekirdeği yaratan Allah'tır. Ölüden diriyi ve diriden ölüyü çıkaran O'dur. İşte Rabbiniz Allah böyledir. O'na nasıl iftira edersiniz? Sabahı yarıp çıkaran (şafağı açan) O'dur. Bu, Galip ve Bilinci'nin takdiridir. Kara ve denizin karanlıkları içinde yollarınızı bulasınız di-

---

(1) İslâm Terbiyesi adlı eserimizden, Ruh Terbiyesi bölümüne bakınız.

ye sizin için yıldızları yarattı. Bilen kavim için âyetleri tafsil etitik. Sizi bir tek candan yaratan ve sizin için dünyada mahalli karar (bir karar yeri) ve kabirde konulacak yer yapan O'dur. Biz, âyetlerimizi iyice anlayan zümrelere açıkça bildirdik. Gökten suyu indiren O(dur). Onunla her çeşit nebatı çıkardı. Ondan yeşillikler çıkardık. Ondan da birbirinin üstüne binmiş daneler, hurma ağaçlarının tomurcuklarından birbirine yakın salkımlar çıkarırız. O yağmurla, üzüm bağlarını, yaprakları birbirine benzer, meyveleri birbirine benzemez zeytin ve nar ağaçları bitirir, bunların yeni ve kemale ermiş meyvelerinden yeyin. İman eden kavim için bunlarda ibretler vardır.» (En'am: 95-99)

Bu Kur'an'daki pek çok örneklerden birisidir. Beşer kalbine Allah'ın kâinattaki ayetlerine yöneltilmesi: **«Allah taneyi ve çekirdeği yarandır... Sabahı yarıp çıkarandır... Ölüden diriyi, diriden ölüyü... Geceden gündüzü... Ayı ve güneşi... Karayı ve denizi... Hurmayı ve üzümleri... Zeytini ve narı... çıkarandır...»** Burada canlı tabiat sahnesinden başdöndürücü bir yığın sergilenmektedir. Her şeyiyle ve her şekliyle canlı. İfade tabloda katı ve donuk, cansız ve hareketsiz hiçbir şey bırakmıyor. Bütün bu ayetleri yaratan kudret sahibi Kadir Allah. O, eşyaya böylece hayat sunuyor. Canlandırış ne bir fırça ile, ne de renklerle... Mücerret kelimeler ve sözlerle... Canlı hareket tablonun tümünde görülebilen bir gerçektir. Tane ve çekirdekte, toprağın kara bağrını yararak canlı bir bitki olarak çıkmak için beliren hareket. Ölüden diriyi, diriden ölüyü çıkarmak için sürekli hareket...

Açık bir duyguyla bu hareketi düşünen ruh, derinden dolarak ölüden dirinin diriden ölünün çıktığı kâinatta durmadan devam eden esrarengiz alana yayılır. Gece ve gündüzün, güneşin, ayın ve yıldızların hareketi... Bir tek canlıdan çıkarılan ve halen de devam eden neslin hareketi. Gökten inen ve tüm bitkileri çıkaran yağmurun hareketi... Hurmanın, üzümün, zeytinin ve narın hareketlerindeki değişiklik ve muhtelif türden canlanışlar, kıpırdanışlar, sonra her sınıfın benzeyerek veya benzemiyerek değişik hareketleri... Bunun yanı sıra ifade metodundaki türlülük. Ben her seferinde ifadedeki uyumun ve türlülüğün duyuları uyarmak için planlı olarak hazırlanan bir durum olduğunu gözlüyorum. Böylece Allah'ın kâinattaki ayetlerinin sergilendiğini müşahede eden his bunun canlılığı karşısında uyuyup kalmaz. Ayet-i kerime burada **«Ölüden diriyi ve diriden ölüyü çıkarır»** demiyor. Halbuki başka ayetlerde ifade böyledir. Burada ise **«ölüden diriyi çıkarır ve diriden ölüyü çıkarandır»** buyuruyor. Kişinin ifadenin yeknesaklığı karşısında duruşta yığınlar halinde sergilenen ayetlere tam olarak kendini verememesini önlemek için ayet-i kerime âhengini değiştiriyor. Sonra **«sabahı yarıp çıkarandır ve geceyi bir sükûn kılandır»** demiyor da **«sabahı yarıp çıkarandır, geceyi bir sükûn kılmıştır»** buyuruyor. Buradan da klasikleşmiş ifadeler karşısında hislerin uyuyup kalmaması için anlatıma ayrı bir değişiklik veriliyor.**«Sizi bir tek nefisten yaratmış olan O'dur. Sonra sizin doğuşunuz için bir karar yeri ve bir emanet mahalli halketmiştir»** demiyor da **«ayaratmış olan»** dedikten

sonra ona benzer bir ifade kullanarak **«karar yeri vardır»** buyuruyor. Bundan maksat, her yeni neslin dişi ve erkek olarak anne karnından geçirdiği merhaledir. Yine **«onunla her bitkiyi çıkardık ve ondan yeşillikler çıkardık ve ondan yeni yeni yığınlar çıkarıyoruz»** buyuruyor. Burada da mazi ile başlayan cümleyi aynı şekilde mazi bir fiil takip etmiyor, muzari (geniş zamanlı) bir fiil takip ediyor. Ayrıca **«her bitkiyi çıkardık»** tabiri ile **«ondan yığın yığın tanelerle yeşillikler çıkardık»** tabiri arasında tasvir bakımından bir uyum bulunduğunu gözden uzak tutmamalıyız. **«Benzeyen ve benzemeyen»** derken de aynı sanat oyunları kullanılmakta ve benzer iki lafza farklı deyişlerle tenevvü kazandırılmaktadır. Bütün bunların tesadüf olduklarını söyliyebilir misiniz? Tesadüf mü, yoksa her türlü vasıta kullanılarak değişik sanat türü mü? Kur'an-ı Kerim kâinat sayfasındaki muhtelif hayat türlerini sergiliyor ve insan duygusuna yaratıcının bütün bu türleri yaratması gösterilmek isteniyor. Hayret verici tabloda değişik sahneler, bölümler ve örnekler değişik ifade ve yorumlarla uyum sağlanarak gösterilir. Bu da bir tasvir ve tabir üstünlüğünden başka bir şey değildir. «Meyvesine bir meyve verdikleri zaman bir de olgunlaştıkları zaman bakınız» ayetindeki hayret verici çekiciliği unutmamak gerekir. Çünkü burada sergilenen şeyler istenen ve yenen şeylerdir. Bitkileri, yeşillikler, hurmalar, taneler, üzümler, zeytinler ve narlar... Ama başka yerlerde dediği gibi meyve verdiğinde meyvesini yeyin buyurmuyor da burada bir meyve verdikleri zaman meyvesine bir de olgunlaştık-

ları vakit bakınız diyor. Açık gözlerle, uyanık duygularla bakın. Ki güzelliği kavrayabilesiniz. Bakın ve bakışınızla zevk alın. Burada yeyin demiyor. Çünkü sergi tabiata serpiştirilmiş bulunan güzellik sahneleri ve bu güzelliği yoktan var eden kudret sahibinin kudretidir.

* * *

Kur'an'daki tabiat tablolarını bütünüyle sergileyecek olsak konu son derece uzar gider. Çünkü bir veya birkaç sahne muhtelif yönlerde ve değişik sergi metodlarıyla sergilenmektedir. Biz burada sadece muhtelif sanat bakışlarını gösteren örneklerle yetineceğiz. Yukardaki ayetlerde, muhtelif türlerden varlıkları yaratan, yoktan var eden ilahî kudretin işaretleri yığınlar halinde ve tablolar biçiminde sergilenirken, tabiatın değişik türlerinin mahiyyetini kavrıyabilmek için, ayetlerin akışı değişik üslublar ve belirli bir sanat metodu kullanılarak değiştirilmeye çalışılmaktadır. Burada ise değişiklik bir vasıta olarak kullanılıyor:

«Görmez misin ki Allah gökten su indirmiştir. Onunla biz türlü türlü mahsuller çıkarmışızdır. Dağlardan da beyaz, kırmızı, siyah ve gri renkte yollar. İnsanlardan da, yerde yürüyen canlılardan ve duvarlardan da böyle renkleri değişik olanlar vardır. Allah'tan ancak bilgin kulları korkar. Muhakkak ki Allah Azizdir, Gafurdur.» (Fâtır: 27-28)

Buradan insan hissi Allah'ın kudretinin belirli bir tecellisine yöneltilmektedir: Yaratılışlarındaki renklerin değişikliği ve küllîliğidir. Ancak bu noktaya soyut, lafzî üslûblardan yönelinilmemektedir.

Bu azıcık ve sayılı sözlerle geniş bir tablo çizilmektedir. Bitkisinden hayvanına, insanından katı maddelere kadar tüm varlıklar ve yaratıklar bu geniş tabloda yerini almaktadır. Değişik renklerden bitkiler... Bu geniş tablonun ana unsurlarından birini veya tabiat sahnesine serpiştirilen resmin dağınık birimlerinden bir birimi meydana getirmektedir. Beyaz, kırmızı ve siyah dağlar... Bu da yeryüzüne aralıklı olarak serpiştirilmiş olan bitki renkleriyle uyum sağlanabilmesi için tablonun içine yerleştirilen bir başka birim. Sonra değişik renklerden insan ırkları, hayvanlar. Bu tablonun ve resmin ana yörüngesini değişiklik ve farklılık oluşturmaktadır. Ancak buradaki resim bir önceki tablodan farklıdır. Bu tablonun ana unsurunu eşyanın, canlıların ve renklerin tual üzerine dağıtılması ve yerleştirilmesi teşkil etmektedir. Halbuki o tabloda ana unsuru muhtelif yönlerdeki hareket teşkil ediyordu.

* * *

Ve işte şu ayetlerde de bir başka türden hareketlilik:

— **«Ölü toprak onlar için bir delildir. Biz onu dirilttik ve ondan taneler çıkarttık. İşte ondan yemektedirler.»**

— **«Ve orada hurmadan, üzümlerden bahçeler varettik. Orada pınarlar fışkırttık.»**

— **«Ta ki, (Allah'ın) ürününden ve ellerinin emeğiyle (yetiştirdikleri)nden yesinler. Hâlâ şükretmezler mi?»**

— **«Yerin bitirdiklerinde, kendi nefislerinden ve daha bilmedikleri şeylerden bütün çiftleri yaratanı tenzih ederiz.»**

— «Gece de onlar için bir delildir. Gündüzü ondan sıyırırız da karanlıkta kalıverirler.»

— «Güneş de yörüngesinde yürüyüp gider. Bu, Aziz, Alîm'in ölçüsüdür.»

— Ay için konaklar tayin etmişizdir. Nihayet kuru bir hurma dalına döner.»

— «Güneşe, aya ulaşmak düşmez. Gece de, gündüzü geçecek degildir. Herbirisi bir yörüngede yüzerler.»

— «Soylarını dolu gemiyle taşımız olmamız da onlar için bir delildir.»

— «Ve kendileri için bu (gemi) gibi binecek şeyler yarattık.»

— Dilersek onları suda boğardık da ne kurtaran bulunurdu, ne de kurtulabilirlerdi.»

— «Ama katımızdan bir rahmet ve bir süreye kadar geçinme olarak (onları) bıraktık.»

(Yasin: 33-44)

Bazı çizgileri itibariyle ilk tabloya benzeyen geniş ve kapsamlı bir tablo. Burada gece ile gündüz, güneşle ay, yeryüzünün muhtelif türden bitkileri, karalar ve denizler gözlenmektedir. Bunlara ilâve olarak topraktan fışkıran kaynaklar, muhtelif türden çiftler ve denizlerde akıp giden gemiler yer almaktadır. Ne var ki mesele tablodaki bu bölümlerle ilgili fazlalıklar değildir. Hatta ortak bölümler bile burada ve orada aynı vazifeyi ifa etmiyorlar. Çünkü buradaki hareket oradan farklı bir harekettir. Orada hareket ister gizli ister açık olsun, yavaş, düzenli, rahat ve kolayca yapılan bir harekettir. Çünkü çekirdeğin ve tanenin yarılması — ki ifadesinde birazcık sertlik olan biricik hareket budur — çok yavaş, gizlice ve gözükmeden ta-

mamlanmaktadır. Dirinin ölüden, ölünün diriden çıkışı da aynı şekilde gizli, görünmeksizin ve yavaş yavaş cereyan eden bir olaydır. Sabahın karanlığı yayarak aydınlanması yavaşça meydana gelir, en sonunda rahat ve huzur verici aydınlık ortaya çıkar. Burada gece bir sükûnet, güneş ve ay ise bir hesap anıdır. Hareket değil hesap. Hesap ve sayma işlemi düzenli, birbiri ardı sıra cereyan eden ve yavaşça yürüyen bir harekettir. İnsanların karanın ve denizin karanlığında yollarını buldukları yıldızlar da hareket ederler. Ancak yıldızların hareketi yavaş, gizli ve görünmez bir harekettir. Karanın ve denizin karanlığı — görünmezlik, gizlilik — çekirdeğin ve tanenin yarılıp çıktığı toprağın kara bağrına eş düşmektedir. Soyun karargâhında (ana rahminde) yaptığı harekette gizlice, görünmeksizin ve yavaşça tamamlanır. Babaların sulbünde saklı bulunan nutfe anaların rahimlerine iner ve her cenin dünyaya gelir. Ceninin hareketi çok yavaş, gözle görünmeyen gizli bir harekettir. Sonra çeşitli türden bitkiler «olgunlaştığı zaman, bir de meyve verdiği zaman meyvesine bakılması» istenen bitkiler. Meyvenin oluşumu yavaştan, gizlice ve görünmeden yürüyen latif bir harekettir, neticede meyve ortaya çıkar. Meyveye bakış bile insanı rahatlatır, huzura erdirir.

Bu tablodaki hareketlilik bir başka seviyeden, daha üstün ve daha keskin bir tona sahip. Burada akan kaynaklar yarılmıştır... Yarmak şiddetli bir harekettir. Bu ifadeyle insan zihni kaynayan ve fışhıran bir kaynaktan süratle atılan suyu tasavvur etmektedir. Sonra «bü-

tün eşler» bu ifade derli toplu bir ifade olmakla beraber, çok katı kesin bir ifadedir. **«Yerin bitirdiklerinden, kendi nefislerinden ve daha bilmedikleri şeylerden bütün çiftleri yaratanı tenzih ederiz.»** Burada geceyi yaran sabahın veya toprağı çatlatan tanenin ve çekirdeğin gizliliği, yavaşlılığı ve yumuşaklığı yok ama kesin bir gizlilik var ve tıpkı oradaki gibi burada da gece bir sükûnet yurdudur. Ancak buradaki ifadede gecenin sükûneti bir şiddetlilik ve kesinlilik kazanmaktadır. Geceden gündüzün sıyrılıp çekilişi canlandırılmaktadır. **«Gündüzü ondan sıyırırız da karanlıkta kalıverirler.»** Sıyırma hareketi insan hissine bir katılık ve şiddet izlenimi vermektedir. Çünkü sıyrılan şeyi kendisinden sıyıran şeyden sıyırıp almak için bir çaba gerekir. **«Sonra karanlıkta kalıverirler.»** Böylece ve amansız. Aynı zamanda açık bir kesinlikle. Burada güneş ve ay oradaki gibi hesap ve ölçü unsuru değildir. Yavaş, sakin ve biteviye düzenli hareket etmez. Aksine sürekli, şiddetli ve büyük bir hareketlilikle **«akıp gider»**. Hatta kendi karargâhında denirken bile karargâh kelimesi insan hissindeki hareket unsurunu durdurmuyor. Aksine atılan şeyin iz düşümünü veriyor. Atılan şey dururken bile, şiddetlilik ve katılık içerisindedir. Ancak her durakta şeklini gizli değil, açık bir şekilde değiştirmektedir. **«Nihayet kuru bir hurma dalına döner.»** Sonra bu gökcisimleri arasındaki baş döndürücü yarış. **«Güneşe aya ulaşmak düşmez. Gece de gündüzü geçecek değildir. Her birisi bir yörüngede yüzerler.»** Soylarla dolu taşınan geminin hareketi de insana ayrı bir yorgunluk ve şiddet

yalinde tablo bütünüyle ve hareketli olarak tamamlanmaktadır ve kişi fiilen tabloda bulunmayan boğulanların çığlığını ve patırtısını duymaktadır.

* * *

O katı ve şiddetli hareketle şu gölgenin hareketlerini mukayese ediniz:

— **«Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? İsteseydi onu durdururdu. Sonra biz güneşi ona delil kıldık.»**

— **«Sonra onu yavaş yavaş kendimize çekmişizdir.» (Furkan: 45-46)**

Bu hareket öylesine latif ki söz hiç yokmuş gibi sanıyorsunuz. Sonra **«isteseydi onu durdururdu»** ayetindeki durdurma kelimesi hareketin yumuşaklığına daha bir yumuşaklık katıyor. Ancak durma ameliyesi meydana gelmiyor. Çünkü yüce yaratıcı onun durmasını istememiştir, fakat ifade insanda onun duruşunu canlandırır gibidir, zaten ifadenin sevkedilişinden bir maksat da budur ve bu ifadenin bıraktığı izlenim gölgenin hareketini öylesine yavaşlatmaktadır ki nerdeyse sükûna kavuşmaktadır. izlenimi vermektedir. Nihayet **«dilersek onları suda boğardık da ne kurtaran bulunurdu ne de kurtulalirlerdi.»** Ve işte şiddetli bir batırma ve boğulma hareketi ve bunun yanısıra boğulanların çığlıkları hızlı hareketleri. Her ne kadar boğma ameliyesi fiilen tamamlanmasa da insan ha-Bu bir tabii gerçektir. Gölgenin hareketi gerçekten son derece yavaştır. Hemen hemen görülmez gibidir. Ancak ifade bu yavaşlığı canlı hale getirmekte ve zihnimizde ona ayrı bir yer vermektedir. Eğer tasvir ve tahrir sanatı olma-

dan mücerret tasvir ile ifade edilmiş olsaydı bu alanı zihnimizde kaplaması imkânsızdı. Öbür yandaki hareketin bütünlüğü de bu yavaşlığı tamamlamaktadır. **«Sonra onu yavaş yavaş kendimize çekmişizdir»** Buradaki ifade tablonun âhengini değiştirecek şekilde hayret verici derin bir anlam kazandırmaktadır. Bu ifadenin kazandırdığı yeni dinamizmi ve ruhu kelimelerle açıklamak kolay olmayacaktır. Burada kullanılan **«sonra onu yavaş yavaş kendimize çekmişizdir»** ifadesindeki **«kendimize»** kelimesi tabloyu belirli ve sınırlı yeryüzü alanından çıkarmaktadır ve meselenin buranın dışında olduğu izlenimini vermektedir. Bir de bakıyorsunuz ki Allah'ın kudret eli gölgeyi kendisine çekmek için uzanmaktadır. Mekân ve sınırla sınırlandırılmayan Allah'a. Böylece yeryüzünde var olan gölge sınırlı bir yeryüzü varlığı olmaktan çıkıp başka birşey olmaktadır. Ama ne? Başlangıcı yeryüzü sonu sonsuz Allah'ın katı olan görünmezlikler evreniyle ilgili bir varlık. Bütün bunlar insanlara ilâhî rahmet şeklinde varit olan tabiat tablolarının akışına uygun olarak cereyan etmektedir:

— **«Rabbinin gölgeyi nasıl uzattığını görmez misin? İsteseydi onu durdururdu. Sonra biz güneşi ona delil kıldık.»**

— **«Sonra onu yavaş yavaş kendimize çekmişizdir.»**

— **«Size geceyi örtü, uykuyu rahatlık kılan ve gündüzü çalışma zamanı yapan Allah'tır.»**

— **«Rüzgârları rahmetinin önünde müjdeci gönderen O'dur. Ve biz gökten tertemiz bir su indirdik.»**

— «Ki onunla ölü toprağa can verelim ve yarattığımız nice hayvan ve insanları sulayalım.» (Furkan: 45-49)

Bu bütünüyle rahmet, şefkat, dostluk ve samimiyet dolu bir havadır.

* * *

Bu da bir deniz tablosu:

— «Sizi karada ve denizde yürüten Allah'tır. Bulunduğunuz gemi, içindekileri güzel bir rüzgârla götürürken yolcular neşelenirler. Bir fırtına çıkıp onları her taraftan dalgaların sardığını, çepeçevre kuşatıldıklarını sandıkları anda ise Allah'ın dinine sarılarak:

— Bizi bu tehlikeden kurtarırsan and olsun ki şükredenlerden oluruz! diye O'na yalvarırlar.

— «Allah onları kurtarınca hemen yeryüzünde haksız yere taşkınlıklara başlarlar. Ey insanlar! Yaptığınız taşkınlık aleyhinizedir. Sonra dönüşünüz bizedir. Yaptıklarınızı size bildiririz.» (Yunus: 22-23)

Bir tabloda tam bir hikâye. Tabiat tablolarını ihtiva eden içiçe ve karmaşık bir yapıya sahip bulunan ve ruhî heleanları dile getiren bir hikâye. Hikâyenin bölümlerini birbirinden ayırmak güç. İşte bir gemi. Önce rahat bir rüzgârla yol alıyor. Ruhlar huzurlu, mutlu ve sevinçli. Sonra rüzgâr artıyor, korkunç bir fırtına başlıyor ve her yandan dalgalar sökün ediyor. Böylece yüz çizgilerinde dehşet, ruhun derinliklerinde ıztırab, kalbin içinde sıkıntı ortaya çıkıyor, tıpkı sallanan dalgalar ve esen fırtına gibi. Sonra rüzgâr diniyor, fırtına son buluyor ve deniz sakinleşiyor, aynı şekilde ruhlar da biraz

önceki rahat ve dingin haline dönüşüyor. Burada dikkatli ve fevkalâde bir tasvir inceliği, tabiat tablosunu canlandırma ve ruhî duygularla içiçe girdirme sanatı var. İnsan hissi bunu canlı olarak yakalıyor, zaman zaman sıkıntı ve ıztırap çekerken bile.

* * *

Bu ve benzeri örnekler Kur'an-ı Kerim'de pek çoktur. Ancak dikkat çekici olan husus Kur'an'daki tabiat tablolarının zikredilişi değildir. Aslında bunlar Kur'an'daki ifade ve üslubun bir gayesi ve hedefi de değildir. Çünkü Kur'an tabiat tablosunu ruhları canlandırmak ve hissi geliştirmek için kullanmıyor. Yukardaki örneklerde de gördüğümüz gibi dikkatleri doğrudan tabiat sahnesine çevirmekle yetinmiyerek tabiat tablolarından ruhî, fikrî, sosyal anlamlar çıkarmaya gayret ediyor ve bu husus elbette ki tabiatı yorumlamaya çalışan insanın zihnine gelen şeyler değildir. Meselâ iki yüzlü ve riyakârca sadaka verenlerle ihlas ve samimiyetle sadaka vereni anlatmak isteyen Kur'an mücerret ve doğrudan doğruya açık ifadelerle tasvir etmek yerine canlı, hareket dolu, tabiat tablolarından iki görünümle bu gerçeği ortaya koymaktadır:

— «Ey iman edenler! Allah'a ve ahiret gününe inanmayıp insanlara gösteriş için malını harcayan kimse gibi, sadakalarınızı başa kakma ve eziyet etmekle heder etmeyin O gösteriş yapanın hali, üzerinde toprak bulunan kayanınki gibidir. Şiddetli bir yağmur isabet ettiğinde onu katı bir taş halinde bırakır. Onlar işle-

diklerinden hiçbir şey elde edemezler. Allah kâfirler güruhunu hidayete erdirmez.»

— «Allah'ın rızasını kazanmak ve kalblerindekini sağlamlaştırmak için mallarını infak edenlerin hali, bir tepedeki güzel bir bahçenin haline benzer. Kuvvetli bir sağnak düşünce yemişlerini iki kat verir. Bol yağmur yağmasa bile bir cisinti bulunur. Ve Allah işlediklerinizi görür.»

— «Biriniz ister mi ki, hurmalardan ve üzümlerden bir bahçesi olsun; altından ırmaklar aksın; içinde her çeşit meyve bulunsun da kendisi ihtiyarlarmış, çocukları güçsüz kalmışken bahçeleri ateşli bir kasırga ile yanıversin. Düşünürsünüz diye Allah size ayetlerini böyle açıklar.»

(Bakara: 264-266)

Burada soyut anlamlar, canlı, dinamik ve hareketli manalar haline dönüşüyor. Küfür için de Kur'an-ı Kerim şu tabloları çizmektedir.

— «Onlar, hidayet karşılığı, sapıklığı satın almış kimselerdir. Ticaretleri kendilerine kâr sağlamamıştır. Ve onlar hidayete ermişlerden değildirler.»

— «Onların benzeri, ateş yakan kimsenin benzeridir ki, ateş, çevresindekileri aydınlatınca, Allah ışığını giderdi. Karanlıklar içerisinde görmez halde bırakıverdi.»

— «Sağırdırlar! Dilsizdirler! Kördürler. Artık dönmezler!»

— «Yahut onlar gökten boşanan sağnağa tutulmuş gibidirler ki, onda karanlıklar, gök gürültüsü ve şimşek vardır. Ölüm korkusuyla par-

makların kulaklarına tıkarlar. Allah kâfirleri çepeçevre kuşatıcıdır.»

— «Az kalsın şimşek gözlerini kapayıverecek. Onları aydınlattıkça ışığında yürürler. Karanlık çökünce de dikilip kalırlar. Şayet Allah dileseydi onların işitmelerini de, görmelerini de giderirdi. Muhakkak ki, Allah herşeye kadirdir.»

— «O küfredenlere gelince... Onların amelleri engin çöllerdeki serab gibidir. Susayan kimse onu su sanır. Fakat yanına vardığı zaman hiçbir şey bulamaz. (Kendi ameli) yanında Allah'ı bulur ve o, hesabını görür. Allah hesabı çabucak görendir.»

— «Veya engin denizin karanlıklarına benzer. Onu üst üste dalgalar bürür ve dalgaların üstünde de bulutlar örter. Karanlık üstünde karanlıklar. İnsan elini uzattığı zaman nerdeyse onu bile göremez. Allah'ın nur vermediği kimsenin asla nuru olmaz.»

(Nur: 39-40)

Bu fevkalâde hayret verici bir tablo, ruhu derinden derine sarsıyor ve hayali yavaş yavaş ilerleterek ardarda gelen hareketli bölümleri izlemesine imkân sağlıyor. Gökten boşanan sağnaklar, karanlıklar, gökgürültüsü ve şimşekler... Böylece sağnağın bütün korku ve dehşet dolu manzarası tamamlanmış olmaktadır. Onlar ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına tıkarlar. Durum tüm tafsilâtıyla açıklık kazanmıştır. İnsan hayali hareketli bir televizyon ekranında en can alıcı noktalarını bile izleyecek kadar olayı gözlemektedir. Şimşek onları aydınlattıkça bir adım ilerler, dehşete kapılmışlardır. Hava kararınca oldukları yerde kararsızlık içerisinde

durup kalmaktadırlar. Veya onlar, engin çöllerdeki seraba benzerler. Manzara sonuna kadar gözler önüne serilmiştir ve serap tablosu tüm genişliğiyle ortadadır. Tıpkı sonsuza kadar uzanan kâfirlerin ümitleri gibi. Aslında bu manzara aldatıcıdır fakat onun yanına vardığında... hayal serabın bulunduğu yere kadar bitkin ve yorucu uzun bir koşuyu canlandırmaktadır. Evet onun yanına vardığında hiçbir şey göremez. Bu anî karşılaşmadan dehşete kapılmıştır. İnsan orada hiçbir şeyin bulunmadığını önceden bildiği halde yine de bulunamayış ona dehşet hissi vermektedir ve ardından daha korkunç ve ezici karşılaşma: **«Orada Allah'ı bulur. Ve O hesabını görür...»** İnsan hayali bu korkunç ve ürpertici karşılaşma manzarasını tahayyül etmeye çalışmakta fakat kendisini bu derinden sarsan sarsıntının etkisinden alamamaktadır. Veya engin denizin karanlıklarına benzer... Bu tablo tabiat sahnesindeki karanlık manzaraların en dikkat çekicilerinden birisidir. Bunu bir sanatkâr fırçasının veya bir fotoğraf makinasının canlandırması imkânsızdır. Kaldı ki sahne burada sırf gösterilmek için değil küfrün ruhlarda meydana getirdiği ruhî karanlık halini tasvir etmek için canlandırılmaktadır. Bu ifade bizi his ve hayalin dolup taştığı parlak bir tabiat tablosuna uzandırmakta ve burada sanat tüm özgürlüğü ve enginliği ile yapması gerekeni yapmaktadır.

* * *

Kur'an-ı Kerim'de hak ve batıl için şu tabiat tablosu çizilmektedir:

— **«Gökten su indirdi de. Dereler kendi**

miktarınca dolar taşar. Üste çıkan köpüğü sel alır götürür. Süslemek veya istifade etmek için ateşte erittiklerinizin üzerinde de buna benzer köpük vardır. Böyle misal verir Allah, hak ile batıl için! Köpük uçar gider. İnsanlara fayda veren ise yerde kalır. İşte Allah, misalleri böyle verir.» (Ra'd: 17)

Güzel sözle kötü söz için de şu tablo çizilmektedir:

— «Görmüyor musun, Allah'ın, hoş bir sözü; kökü sağlam, dağları göğe doğru olan hoş bir ağaca benzeterek misal verdiğini?»

— «O ağaç, Rabbi'nin izniyle her zaman meyve verir. İnsanlar ibret alsın diye Allah onlara misal veriyor.»

— «O ağaç, Rabbinin izniyle her zaman meyve verir. İnsanlar ibret alsın diye Allah onlara misal veriyor.»

— «Çirkin bir söz, yerden koparılmış, kökü olmayan kötü bir ağaca benzer!»

(İbrahim: 24-26)

* * *

Tabiat tablosunun kapladığı alan öylesine genişlik kazanmaktadır ki mutlak tenzih ve kemal dolu tecrid sahasına da uzanmaktadır. İşte şu hayret verici tablo yukardaki karanlığın karşısına nur nablosunu çizmektedir:

— «Allah göklerin ve yerin nur'udur. O'nun nuru, içinde çerağ bulunan bir kandil yuvasına benzer. O ışık bir cam içindedir. Cam ise sanki inci gibi parlayan bir yıldızdır. Güneşin doğduğu yere de battığı yere de nisbeti olmayan mübarek bir ağaçtan, zeytinden tutuşturulup yakılır. Ateş değmese dahi nerdeyse yağın ken-

disi aydınlatacak. Nur üstüne nurdur. Allah dilediğini nuruna kavuşturur. Allah insanlara misaller verir. Ve Allah herşeyi bilir.»

(Nur: 35)

İşte Kur'an'da dikkatleri çeken bir harika. Burada, din ile sanat tıpkı birbiriyle içiçe imiş gibi buluşmaktadır. Ve sanat harikası öylesine bir etkinlik kazanmaktadır ki, sanatın yanısıra dinî yönlendirme sağlanmakta ve insanın güzel karşısında duygularını uyaran hareketli, canlı güzel tablonun gerisinde Allah'ın varlık alanındaki ayetlerine dikkat çekilerek istenen dinî gaye gerçekleştirilmektedir.

Biz Kur'an'da — bir din kitabı olan Kur'an' da — bu derece bol biçimde yer alan hayret verici tabiat tablolarıyla Arap şiirinde — bir sanat eseri olan Arap şiirinde — bu tabloların son derece nadir olması halini karşılaştırdığımızda diğer konularda olduğu gibi bu konuda da Arap şiirinin ve edebiyatının Kur'an hazinesinden istifade etmemekle ne büyük bir kayba ve şanssızlığa uğradığını farkederiz. Eğer Arap edebiyatı bu sanat hazinesine yönelebilmiş ve ilhamını o hazineden alabilmiş olsaydı ne büyük eserler meydana getirebileceğini görürdük.

Hz. Âdem'in iki oğlunun hikâyesi ikinci türdendir.

— «Onlara Âdem'in iki oğlunun kıssasını doğru olarak anlat! Hani ikisi birer kurban sunmuş'ardı da, birininki kabul edilmiş, diğerininki kabul edilmemişti. O, kurbanı kabul edilmeyen:

— «And olsun seni öldüreceğim!

deyince, kardeşi:

— Allah ancak müttakilerden kabul eder!»

— «Beni öldürmek için elini bana uzatırsan, ben seni öldürmek için elimi sana uzatmam! Muhakkak ki, ben, Âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım!»

(Maide: 27-31)

— «Dilerim ki, sen benim günahımı da, kendi günahını da yüklenip cehennemliklerden olasın! Zalimlerin cezası da budur.»

— «Bunun üzerine kardeşini öldürmekte nefsine uydu ve onu öldürdü de hüsrana uğrayanlardan oldu.»

— «Sonra Allah, kardeşinin ölüsünü nasıl gömeceğini göstermek için ona yeri eşeliyen bir karga gönderdi:

— Yazıklar olsun bana! Bu karga gibi bile olmaktan âciz kaldım da kardeşimin ölüsünü örtemedim!

dedi. Nedamet edenlerden oldu.»

İki bahçe sahibinin hikâyesi de son türdendir.

— «Onlara iki adamı örnek ver ki, birisine iki üzüm bağı verip çevresini hurmalıklarla çevirmiş ve aralarında ekinler bitirmiştik.»

— «Her iki bahçe de mahsuleri vermişler ve hiç bir şeyi eksik bırakmamışlardı. İkisinin arasından bir de ırmak akıtmıştık.»

— «Başkaca onun geliri de vardı. Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken:

— Ben malca senden zengin, nüfuzca da senden üstünüm! derdi.»

— «O, nefsine böylece zulmederek bahçesine girerken dedi ki:

— Bu bahçenin batacağını hiç sanmam!»

— «Kıyametin kopacağını da tahmin etmiyorum! Eğer Rabbime döndürülürsem, andolsun ki, bundan daha iyisini bulurum!»

«Arkadaşı ona cevap vererek dedi ki:

— Seni topraktan, sonra bir damla sudan yaratıp sonunda da seni insan kılığına koyanı mı inkâr ediyorsun?»

— «İşte O, benim Rabbim olan Allah'tır. Ve ben kimseyi Rabbime ortak koşmam!»

— «Bahçene girdiğin zaman, her ne kadar, mal ve nüfuz bakımından beni kendinden daha az buluyorsan da:

— Maşallah! Allah'tan başka kuvvet yoktur! demen lâzım değil miydi?»

— «Rabbim, senin bahçenden daha iyisini bana verebilir! Ve seninkinin üzerine bir felâket gönderir de kaypak bir toprak haline getirebilir.»

— «Yahut suyu çekiiir de bir daha bulamazsın!»

— «Nitekim, mahsulleri yokedildi. Sarfettiği emeğe, içi yanarak, avuçlarını oğuşturuyordu. Çardakları hep yere düşmüştü ve diyordu ki:

— Nolaydım, Rabbime hiç kimseyi ortak koşmayaydım!» (Kehf: 32-43)

Kur'an'da bu kıssanın, gerçekleşmesini istediği dinî gayelere boyun eğer bir sunuş ve tarz içinde olması gayet tabiidir. Çünkü Kur'an aslında kıssalar kitabı değildir, o ancak eğitim ve yönetim kitabıdır. Fakat edadaki incelik ve bu husustaki sanat kaidelerini gözetme, — dini gayeye boyun eğmesiyle beraber — kıssayı sanat yönünden özgür kıldığı gibi temiz

olması şartıyla islâm terbiye metodunun bir cüzü kılar. Buradaki temizlikten maksat, beşer nefsinin kötülüklerinden uzak, bembeyaz olarak arzetmesi değildir.

Kur'an'ın «kıssa kahramanı»nın nefsinde kendisine uyulmağa elverişli ve yükselmeye teşvik edici, parlak münasib, temiz, yüksek görüntüyü seçtiği, sapıkların hem nefislerinden hem de yaptıklarından nefret etmesine, ulaştıkları kötü sonuçtan ibret almasına elverişli olması için kalblerinin karanlıklarını ve sapık davranışlarının kötülüklerini tasvir eden görüntüyü yakaladığı doğrudur. Bunların bir takım gerçekler olması bir tarafa ulaşmayı istedikleri gaye bakımından mantıkidir. Ancak, o, diğer görüntü ve şekillerde özellikle arz ve tahlile imkân verici uzun kıssalarda beşeri zaaf lahzalarının ihtiva ettiği şeylerin tümü ile insan ruhunu tam olarak arzeder. Burada bütün mesele Kur'an, insan hakkında hayvani tefsirin tesiri altında kalan modern «realizm» sanatlarının yaptığı gibi yapmaz. Zaaf lahzalarından beğenmeye alkışlamağa ve büyük sayılmağa hak kazanan bir kahramanlık görüntüsü ortaya koymaz. Şüphesiz o, hâlis gerçekçi bir sunuşla onu arzeder. Lâkin onun yanında fazla durmaz. Ancak uyarma lahzalarına ışık tutmaya koşar. Çünkü ışık tutulmağa lâyık olan ancak odur. İşte bu gerçekte Allah'ın değerli kıldığı ve mahlûkatından çoğuna üstün tuttuğu, yeryüzünde halife olma payesini verdiği «insan»dır.

Bu itibarla Kur'an, Hz. Süleyman'ın, Hz. Davud'un, Hz. Yusuf'un veya Hz. Musa'nın dü-

çar olduğu fitneyi arzeder. Zaaf lahzasını herhangi bir rotüş yapmaksızın olduğu gibi anlatır. Çünkü bir fitne bir zaaf nefsin fıtrî dürtülerinden birisine boyun eğmedir. Fakat o gerçek olmasına rağmen sadece bir tek yönden değer vermeye lâyıktır. O da insanın nefsine dönmesi, onun bir zaaf anı olduğunu anlaması, bu sebeble ondan kurtulması ve Allah'a dönmesidir.

— «Sana ulaştı mı davacıların haberi? Hani onlar mabedin duvarına tırmanmışlardı.»

— «Davud'un yanına girmişlerdi de o, kendilerinden ürkmüştü. Demişlerdi ki:

— «Korkma! İki davacı, birimiz birimizin hakkına tecavüz etti. Sen aramızda, hak ile hüküm ver! Ve ondan ayrılma! Bizi yolun doğrusuna ilet!»

— «Gerçekten bu kardeşimdir! Onun doksandokuz dişi koyunu, benim de tek dişi koyunum var! Onu bana ver! dedi. Ve söyleşmede beni yendi.»

— «O da dedi ki:

— Senin dişi koyununu kendi dişi koyunlarına katmak için istemekle sana zulmetmiştir. Doğrusu ortakçıların çoğu birbirinin hakkına tecavüz eder. Ancak inanmış olup salih ameller işleyenler müstesnadır. Ama onlar pek azdır. Davud, kendisini imtihan ettiğimizi zannederek Rabbinden mağfiret diledi. Rukua kapanarak Allah'a yöneldi.»

(Sa'd: 21-24)

— «Davud'a da Süleyman'ı lutfettik! O ne güzel bir kuldu! Ve muhakkak ki, o, Allah'a yönelirdi.»

— «Hani ona bir akşam, çalımlı ve cins koşu atları sunulmuştu!»

— «Demişti ki:

— Doğrusu ben iyi malları, Rabbimi anmayı sağladıkları için severim!

Koşup toz perdesi arkasından kaybolduklan vakit!»

— «Onları bana geri getirin! dedi.

Bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başlamıştı.»

— «And olsun ki, biz, Süleyman'ı imtihan ettik! Kürsüsü üzerine bir cesed attık. Sonra eski haline döndü!»

— «Dedi ki:

— Rabbim! Bağışla beni! Ve bana öyle bir mülk ver ki, benden sonra hiç kimse ulaşamasın! Muhakkak ki, sen, bağışta bulunan sensin

(Sa'd: 30-35)

— «Andolsun ki, o, istekli idi. Eğer Rabbinin bürhanını görmemiş olsaydı o da onu kastetmiş gitmişti. İşte biz, ondan, böylece fenalığı ve fuhşu bertaraf ettik. Çünkü O, ihlasa erdirilmiş kullarımızdandı.»

— «İkisi de kapıya koştular. Kadın onun gömleğini arkasından boylu boyunca yırttı. Kapının yanında efendisine rast geldiler. Kadın dedi ki:

— Ailene kötülük etmek isteyenin cezası zindana atılmaktan veya acıklı bir azaptan başka ne olabilir?»

— «Yusuf:

— O, beni kendisine rametmek istedi! dedi. Kadının ailesinden biri de şehadet etti ki:

— Eğer gömleği önden yırtılmışsa kadın doğru söylemiştir. Bu ise yalancılardandır.

— «Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa kadın yalan söylemiştir. Yusuf ise doğru söyleyenlerdendir.»

— «Gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce dedi ki:

— Doğrusu bu sizin tuzağınızdandır. Siz kadınların tuzağı büyüktür.»

— «Yusuf! Sen bundan yüz çevir. Ey kadın! Sen de günahının bağışlanmasını dile! Çünkü gerçekten sen suçlulardan oldun!»

— «Şehirlerde bir takım kadınlar dediler ki:

— Aziz'in karısı delikanlısını kendisine rametmek istiyormuş! Sevgisi bağrını yakmış! Görüyoruz ki, o, apaçık bir sapıklıktadır.»

— «Onların dedikodularını işitince onlara haber yolladı. Onlar için yaslanacak yerler hazırladı ve onlardan her birine birer bıçak verdi:

— Çık karşılarına! dedi.

Hepsi bunu görür görmez kendisini çok büyüttüler ve ellerini kestiler. Dediler ki:

— Allah'ı tenzih ederiz! Bu bir beşer değildir! Ancak çok şerefli bir melektir.»

Kadın dedi ki:

— İşte beni kendisi için ayıpladığınız budur! Onu kendime rametmek istedim! Ama o, iffetinden, çekindi. Eğer istediğimizi yapmazsa andolsun ki, zindana atılacak ve zillete uğrayanlardan olacaktır!»

«Dedi ki:

— Rabbim! Zindan bana, bunların beni davet ettiklerinden daha iyidir. Eğer sen bunlar-

dan tuzaklarını benden uzaklaştırmazsan onlara meyleder, cahillerden olurum!»

— «Rabbi onun duasını kabul etti de onların tuzaklarını kendisinden savdı. Muhakkak ki, O'dur, O, Semi, Alim.» (Yusuf: 24-34)

— «O, halkının haberi olmadığı bir sırada şehre girdi ve birbiriyle döğüşen iki adam gördü. Şu, kendi adamlarından; bu da düşmanlarındandı. Kendi tarafından olan, düşmanına karşı, ondan yardım istedi. Bunun üzerine, Musa, düşmanına bir yumruk indirdi! Ve ölümüne sebeb oldu:

— Bu, şeytanın işidir. Zira o, apaçık saptıran bir düşmandır! dedi.»

«Dedi ki:

— Rabbim! Doğrusu kendime zulmettim! Bağışla beni!

Bunun üzerine ,onu bağışladı. Şüphesiz ki, Allah, Gafur ve Rahim olanın ta kendisidir.»

«Dedi ki:

— Rabbim! Bana verdiğin nimet hakkı için, artık suçlulara asla yardımcı olmayacağım!»

— «Şehirde korku içinde etrafı gözetleyerek sabahladı. Bir de baktı ki, dün kendisinden yardım isteyen kimse, bağırarak, ondan yine yardım istiyordu. Musa ona dedi ki:

— Doğrusu sen besbelli bir azgınsın!»

— «Derken, ikisinin de düşmanı olanı yakalamak isteyince:

— Ey Musa! Dün bir cana kıydığın gibi bana da mı kıymak istiyorsun? Sen, ıslah edenlerden olmayı değil, yeryüzünde bir zorba olmayı istiyorsun! dedi.»

— «Şehrin öte başından koşarak bir adam geldi. Ve dedi ki:

— Ey Musa! İleri gelenler seni öldürmek için aralarında görüşüyorlar. Hemen çık, git! Doğrusu ben sana öğüt verenlerdenim.»

— «Bunun üzerine, korku içinde, (etrafı) gözetleyerek oradan çıktı. Ve:

— Rabbim! Beni o zalimler güruhundan kurtar! dedi.»

— «Medyen tarafına yöneldiğinde dedi ki:

— Umarım ki, Rabbim, beni doğru yola iletir!» (Kasas: 15-22)

Bunlar ve benzerleri, beşerin zaaf anlarıdır. Kur'an bunları tarafsız bir şekilde arzeder, fakat onlardan aslâ bir kahramanlık çıkarmaz, çünkü bunlar hakikatte bir kahramanlık çıkarmağa değer şeyler değildir. Hz. Âdem'in kıssası bizatihi Kur'an metodunun açıklık kazandığı örneklerdendir. Vuzuhu, cazibesi ve doğruluğu ile bu metod ayrılır.

Hz. Âdem'in kıssada ele alınan durumu, kendisine isabet eden zaaf lahzalarından biridir. Burada o, kendini, Rabbisine verdiği sözü, uhdesine tevdi edilmiş halifelik payesini unutur, şehevî arzularından birine meyleder, bundan bilistifade şeytan kendisine musallat olur, onu kandırır ve dilediği şekilde yönelmeğe başlar.

İşte Kur'an hâdiseyi bu şekilde sunar, nesiller ve asırlar boyunca beşeriyetin vak'aları da hakikatte bu minval üzere yürür gider. Fakat içinde bulunduğu sapıklık ve bozukluk sebebiyle batı edebiyatı bunu Âdem için bir kahramanlık olarak arzederek der ki: Şüphesiz isyan lahzası ancak Âdem'in şahsiyetini gerçek-

leştirdiği ve kendinin efendisi olduğu lahzadır. Bu lahza aynı zamanda faal ve hükmedici kuvvetin meydana geldiği andır. Âdem'in içinde bulunduğu cennet, ilelebet yok olsun. Çünkü Allah'ın riayetinden uzak ve hür olarak insanın şahsiyetine kavuşması, kendi kaderini bizzat kendisinin seçip gerçekleştirmesi yanında cennetin hiçbir değeri yoktur! İşte bu batının inkârcı düşüncesidir.

İşte Allah'ın hidayetinden uzak kalan, bu yüzden beşer ile tanrılar arasında cereyan ettiği iddia edilen hayalî bir savaş tasvir eden, beşerin o insafsız tanrılara galip gelmesini uman eski Yunan masallarından kişilik kazanan ve bu yanlış anlayışların tesiri altında kalan sapık batı edebiyatları, Hz. Âdem'in kıssasını ve benzerlerini bu şekilde değerlendirirler.

Bunlar, habasetleri apaçık görülen ilhamlara dayalı edebiyatlardır. Bunlar, şahsiyetlerini gerçekleştirmek için insanlara, Rablerine isyanı ve cinsi arzulara sonuna kadar dalmayı telkin eder. Sanki şahsiyeti isbat için tek yol ancak cinsî arzulara dalmak ve inkârcı olmaktır! Sanki Allah'a itaat, ancak kişiliğin ölmesi ve tabiî yapının zaafıdır. Bu görüş — içinde bulunan hastalık ve sapıklıklar bir tarafa — çocuklar seviyesini aşmayan bir davranışın ilhamıdır. Sadece çocuk ancak isyan ettiği zaman da şahsiyetini iptal edeceğini zanneder. Fakat o, büyüyüp olgunlaşınca, derinliği ve gerçeği ile hayatı anlayınca şahsiyeti isbat için hayatta bir değil de iki yol olduğunu anlayacaktır: Bunlar itaat yolu ile isyan yolu, hidayet ile dalalet yoludur. Zaaf, hastalık ve gerileme durumları

hariç insan doğrudan sapmak, hak karşısında inat etmek yolundan kişiliğini isbat edemez. Ama olgunluk hâlinde, sıhhatli olma ve yükselme duygularına itaat ettiği zaman şahsiyetini en yüksek seviyesine ulaşmış bulur, gücü yettiği nisbette kişiliğini gerçekleştirir.

İşte bu, yeryüzünde beşerin hakikatidir. Bu ise, Kur'an'da Âdem kıssasının işaret ettiği hakikattir. Kur'an kıssalarında tam olarak kendini gösteren başka bir nokta vardır: Kur'an bu kıssaları sapık mezheplerin yeni ekollerinde «realist» ve «tabiî» hikâyelerin yaptığı gibi okuyucunun ya da dinleyicinin cinsî sapık duygularını tahrik etmek, onları zevklendirmek için arzetmez. O'nun biricik gayesi, insanı doğrulukla eğitmek, ibret almasını, hakkı bulmasını sağlamak, yaşamının esas gayesini gözetmektir. (1)

* * *

II - KUR'AN'DA KISSA SAN'ATI

Kur'an'daki kıssaların sanat hususiyetlerine gelince «Kur'an'da Edebî Tasvir» kitabındaki «Kur'an'da kıssa» bölümünde detaylı olarak söz konusu edildiği için burada özetliyerek belirtmekte bir beis görmüyorum: Kur'an-ı Kerim bazı kerre kıssayı önce özet olarak zikreder sonra baştan sona tafsilatını anlatır. Bazan da evvelâ kıssanın neticesini ve gayesini belirtir sonra kıssayı tafsilâtıyla baştan sona adım adım ilerletir. Bazı kerre de hiçbir giriş ve özetleme yapmaksızın doğrudan kıssayı zikreder. Bazı kerre ise kıssayı temsilî biçime sokar. Kıs-

---

(1) İslâm Terbiyesi'nden.

sanın anlatılmaya başlandığını belirten bir uyarıcı sözle girilir, sonra kıssa kendiliğinden kahramanların aracılığıyla söz haline dönüştürülür.

Kur'an'daki kıssa tekniğinin özelliğinin ikincisi de ansızın karşılaştırma metodundaki çeşitliliktir. Kimi zaman kıssanın aniden gelen kahramanı geniş sırrı açıklanmaz. Neticede hem kahraman, hem de kıssanın ani karşılaşma durumundaki hal dile getirilir. Kimi zaman ise seyircilere olayın cereyan ediş tarzı açıklanır, ancak kıssanın kahramanı bildirilmez. Kahraman kendisi de bundan haberdar değildir. Olayın içerisinde ,olayı yönlendirirken kahraman olayı bilmez, ancak seyirciler onların davranışlarına yön veren sırrı bilerek olayı seyrederler. Çoğunlukla bu alay konusu hususlar açıklanırken uygulanır ki seyirci ilk anda konuyu kavrasın, oynayanların davranışlarının alaylı yönlerini farkedebilsin. Kimi zaman da seyirciler olayın gizli yanlarından bir kısmını bilirler. Ancak bu kısım kahraman tarafından bilinmediği gibi aynı kıssada hem seyircinin hem de kahramanın haberdar olmadığı durumlar görülür. Kimi zaman ise kıssada hiçbir gizli yan bulunmaz. Kahramanla seyirci aynı anda olaylarla karşılaşır ve aynı anda olayın sırrını öğrenirler.

Kur'an'daki kıssa tekniğinin üçüncü bir sanat hususiyeti de kıssalardaki tablolar arası boşluklardır. Tabloları bölümlemek ve görünümleri sergilemek. Tablolar arası bölümler öylesine birbirinden farklı olarak anlatılır ki, iki

tablo arasındaki boşluğu insan hayalinden canlandırmaya çalışır ve bir önceki tablo ile bir sonraki tablo arasında köprü kurabilmek için uğraşır. Bu hususiyet Kur'an'da varit olan kıssaların tümünde hemen hemen mevcuttur.

Kur'an'daki kıssa tekniğinin dördüncü bir hususiyeti de tasvirdir. Kur'an-ı Kerim'in ifadesi kıssayı çizdiği tabloda mevcut tüm manzaraları gören eşsiz bir ressamın fırçasıyla canlandırıyormuş gibi ele alır ve böylece kıssa, kıssa olmaktan ve geçmişte cereyan eden bir olay olmaktan çıkar o anda yaşanan bir hadise ve göz önünde cereyan eden bir tablo haline dönüşür. Kur'an'daki tabloların tasviri için çeşitli renkler kullanılır. Bazı renklerde canlandırma ve sergileme gücü ortaya çıkarılırken bazılarında heyecan ve duygular hayalî olarak belirtilmeye çalışır. Bazı renkler ve kişiler canlandırılır. Ancak bu renkler birbirinden ayrı ve kopuk değildir. Kur'an'daki bu sanat dokunuşları tüm kıssalarda göze çarpan bir gerçek olarak ortadadır. Şimdi dilerseniz bu özellikleri ve çizgileri görmek için Kur'an'daki kıssa örneklerinden birisini görmeye çalışalım:

ÂDEM'İN KISSASI

— «Hani, Rabbin, meleklere:

— Yeryüzünde bir halife yaratacağım! demişti de melekler:

— Biz seni hamd ile tesbih, takdis eder dururken, yeryüzünde bozgun çıkarıp kanlar dökecek kimse mi yaratacaksın? demişlerdi.

Allah da:

— Sizin bilmediklerinizi ben bilirim! buyurmuştu.»

— «Allah, Âdem'e bütün isimleri öğretti. Sonra onları meleklere göstererek:

— Eğer sadıklardan iseniz bunların adlarını bana söyleyin! buyurmuştur.

Melekler ise:

— Sana tesbih ederiz! Bize öğrettiğinden başka bilgimiz yok! Herşeyi hakkıyle bilen, hüküm ve hikmet sahibi olan sensin» demişlerdi.

«Allah:

— Ey Adem! Eşyayı, adlarıyla kendilerine bildir! buyurdu. Âdem, adlarını söyleyince:

— Size demedimmi ki, ben göklerin de yerin de gizliliklerini muhakkak bilirim! Ve sizlerin neyi açıklayıp neyi gizler olduğunuzu da bilirim! buyurdu.»

— «Hani meleklere:

— Âdem'e secde edin!

demiştik de onlar hemen secde edivermişlerdi. Sadece şeytan kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuştu!»

— «Ve demiştik ki:

— Ey Âdem! Sen, eşinle birlikte, cennette otur! Dilediğiniz yerlerde, onun meyvelerinden, bol bol yeyin! Yalnız şu ağaca yaklaşmayın! Yoksa ikiniz de zalimlerden olursunuz!»

— «Nihayet, şeytan, onları cennetten kaydırdı. Oradaki nimetlerden ayrılıp uzaklaştırdı. Biz de:

— Kiminiz kiminize düşman olarak inin! Yoryüzünde sizin için bir zamana kadar durak ve istifade edilecek şey vardır.» dedik.»

— «Âdem, Rabbinden, kelimeler belleyip aldı. Onun üzerine tevbe etti. Şüphesiz ki, tevbeleri çok çok kabul eden ve esirgeyen O'dur, O, Tevvab, Rahiym.»

— «Dedik ki:

— Hepiniz oradan inin! Eğer tarafımdan size bir hidayet gelir de kimler benim hidayetime uyarsa, artık onlar için bir korku yoktur. Ve onlar mahzun da olacak değillerdir.»

— «Küfredenler, ayetlerimizi tekzib edenler, işte onlar cehennemliklerdir. Ve onlar ateşte temelli kalıcıdırlar.» (Bakara: 30-39)

* * *

İşte Hz. Âdem'in kıssası... Başından sonuna değin tüm insanlığın hikâyesi... İnsanın başlangıcından sonuna kadar başından geçen olay. **«Hani Rabbin meleklere yeryüzünde bir halife yaratacağım demişti de...»**

İnsan, şeytanî bir mahsul değildir. Oldum olasıya varlık alanına çıkmamıştır. Maksatsız ve hedefsiz yaratılmamıştır. İnsan evrimin halkalarından bir halka da değildir. Bir önceki halkanın bir sonraki halkaya bağlandığı bir bağlantı da değildir. Belirsiz bir düzene göre tesadüfün elinde oynayan bir halkanın parçası da değildir... İnsan, Allah'ın belirli bir maksat ve plan uyarınca yarattığı yaratıktır. **«Yeryüzünde bir halife yaratacağım»**...

İnsanı insan kılan işte Allah'ın bu yüce iradesidir. İnsana belirli bir sorumluluk ve görev yükleyen de bu yüce iradedir... Yeryüzünde Allaha halife olma görev ve sorumluluğu. İnsanın doğuşu olayını gökyüzü törenlerle karşılıyor ve

bu olay ötelerin ötesinde büyük bir haberle ilân ediliyor. Yüce Allah bizzat bu ilânı yapıyor: «**Hani Rabbın meleklere... demişti...**» Ve daha ilk anda insanın görevi ve sorumluluğu açık ve seçik olarak belirleniyor. Buna göre insan ilk andan itibaren durumu açık ve seçik bir yaratıktır. Varlık şartları ve yaratılış durumu itibariyle diğer varlıklara ve yaratıklara hiç benzemeyen eşsiz bir yaratıktır... «**halife...**»

Melekler bu yaratığın durumuyla ilgili olarak hayretler içerisinde kalıyorlar. Allah'ın onun hakkındaki kararını dehşetle karşılıyorlar. Halbuki onlar Allah'ın tüm buyruklarını mutlak olarak kabul edip benimseyen ve bunun için yaratılmış olan varlıklardır. Ancak onlar haberin büyüklüğünü ve önemini hissetmiş gibidirler. İnsan denen bu varlığın meydana gelişinin neticelerinin ne kadar önemli ve tehlikeli olduğunu anlamış gibidirler. Belki de yeryüzünde fesat çıkarmak ve kân akıtmak gibi önceden kendilerine hatırlatılan uyarılar dolayısıyla bu durumun farkındadırlar veya kendilerine bu konu açıklanmıştır. Yeryüzünde hayatın şeklini değiştirecek olan bu önemli ve tehlikeli yaratığın varlığına ve meydana gelişine dayanamazlar ama Alim ve Hâkim olan Allah onlara kendilerinin bilmediğini bilen olduğunu söylemekte ve engin ve kapsamlı bilgisinin her şeyin başını ve sonunu kuşatacağını, baştan sona her şeyin yaratıcısı olduğunu kendisi haber vermektedir. İşte bu yeni varlık için hazırlanan rolün gerçek durumunu bu kapsamlı bilgi ihata eder. Allah o varlığın doğuş haberini tüm âlemlere ilân e-

derek buyurur ki: **«Sizin bilmediklerinizi ben bilirim»** buyurmuştu.

«Allah Âdem'e bütün isimleri öğretti.»

İşte bu yaratığa lütfedilen meziyet... Doğuşundan itibaren yeryüzündeki fonksiyonunu icra edebilmek için kendisine verilen ilahî mevhibe... Bilgi ve marifet... Bu hayatta insanın sahip olduğu en büyük meziyet... Yüce Allah meleklere bu yaratığın mümeyyiz gücünü açıklarken onlar kudret sahibi bilgili yaratıcıyı tenzih ve tesbih etmekten kendilerini alamıyorlar. O yaratıcı ki kendilerinin bilmediği şeyleri yaratır. **«Hani meleklere Âdem'e seçde edin demiştik de onlar hemen secde edivermişlerdi.»** İnsanın yaratılışında ortaya çıkan eşsiz gücün karşısında secdeye kapılmışlardı. Doğrusu bu yaratık sahip olduğu mevhibelerle kendisine verilen rolle ve yaratılış şekliyle yüce yaratıcının huzurunda secdeye hak kazanan eşsiz bir mucizedir. Aslında Allah'ın bütün yaratıkları mucize ve büyük bir azamet ifade eder. Hayat bizatihî yaratılışın en büyük mucizelerinden birisidir. Melekler gece ve gündüz hiç durmaksızın Allah'ı tesbih ve tenzih ederler ve her an ona secde ederler. Ancak burada insanın yaratılışındaki büyük haber bütün çıplaklığıyla açıklanmaya çalışılıyor ve apaçık bir önem atfediliyor. Başından itibaren onun sahip bulunduğu değeri ortaya çıkarmak için yığınlarca tören ve karşılama merasimi tanzim ediliyor. İşte burada sanat; dinî gaye uğruna kullanılmaktadır. Ancak dinî gaye için kullanılırken dahi saf sanat özellikleri bir kenara bırakılmamaktadır. Çünkü İs-

lâmda din ve sanat büyük gerçeği yorumlamak ve dile getirmekle görevlidirler. **«Sadece şeytan...»** Bu yeni müsafirin karşısında, kendi egoizmine kapılan ve kendini yiyen biricik varlık şeytandır. Halbuki bütün gösteriler o varlığın kâinat içerisindeki rolünün azametine işaret ediyordu. Eğer böyle bir önemli rol almayacak olsaydı doğrudan doğruya yücelerin yücesi ulu Allah'tan gelen haberi dinlemek üzere melekler mele-i ala'da toplanıp bu töreen katılmazlardı. **«Kaçınmış, büyüklük taslamış ve kâfirlerden olmuş...»**

«Ve demiştik ki ey Âdem, sen eşin ile beraber cennette otur.»

Yüce Allah, Âdem için kendi cinsinden bir eş yaratmıştı. Bu eşin yaratılışı başka ayetlerde detaylı olarak anlatılmakta, burada tafsilatı belirtilmemektedir. Ancak açıkça yaratılışına işaret edilmekte ve Âdem ile eşine cennette oturmaları emredildiği belirtilmektedir. İnsan doğuşundan itibaren yeryüzü için yaratılmış bir varlıktır. Çünkü yüce Allah: **Hani yeryüzünde bir halife yaratacağım»** buyurmuştu. Şu halde bu yaratık yaratılışı itibariyle doğduğu cennette kalmak üzere yaratılmıştır. Allah'ın iradesi de onun cennette kalmasına müteallik değildi. Keza bu yaratığın coşkun çabası ve gayesi cennete inhisar etmeyecektir. Ancak kısa bir süre de olsa ona cennet tadını tatmak fırsatı veriliyor ve oradaki nimetlerin derecesi öğretiliyor ve bu nimete layık olabilmenin değeri tanıtılıyor. İnsan bakımından cennet boş, anlamsız bir hayal ve kararsız bir hülyadan ibaret değildir.

Bilakis insan için cennet yeryüzünde kendine verilen rolü oynamak üzere inmezden önce kaldığı ve müşahade ettiği gerçek bir mekândır. Şu halde Âdem'in cennette kalışı cennetin hatırasının insanların ruhunda canlı, diri ve dinamik olarak kalması gayesine mebnidir. İnsanın cennet tutkusu açık bir tutku ve oraya yeniden dönme iştiyaki reel bir iştiyaktır. (1)

«Dilediğiniz yerlerde onun meyvelerinden bol bol yeyin.» Bütün nimetler insanoğlu için mübahtır, bol bol ve istediği gibi ve istediği yerden alabilir. Evet insanın yaratıldığı ilahî gaye ve gökyüzünde son derece ağırlık taşıyan önemli fonksiyon icabı insanın kontrol gücünün bulunması icabeder. Bu kontrol gücü ile bazı nimetlerden uzaklaşmasını başarır. Yeryüzündeki hayatın şartları bazı nimetlere el sürmemeyi gerektiriyorsa bu kontrol mekanizması sayesinde onlara el uzatmaz. Ancak bu kontrol gücünün pratik deneylerle eğitilmesi gerekir. Teorik olarak eğitimin tecrübe tahtasına konulmadıkça hiçbir değeri bulunmaz. Araştırma ve yetiştirme ancak fiilî mümarese ile mümkün olabilir.

«Yalnız şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa ikiniz de zalimlerden olursunuz.»

Hangi ağaca? Niçin **«Şu ağaca»?** bütün bunların bilgisi Allah katındadır. Hangi ağaç olursa olsun maksat yetiştirme ve kontroldür. Her önüne gelene el uzatmaktan alıkoymaktır.

---

(1) Bakınız, Fi-zilâl'il-Kur'an. Bu âyetlerin açıklaması.

Eğer Âdem ve eşi bu ağaçtan yiyecek olurlarsa tecrübede başarısız düşmüş ve imtihanı yitirmiş sayılırlar. Bu takdirde de zalimlerden yani kendi nefislerine zulmedenlerden olurlar. Çünkü kendilerini hazırladıkları büyük vazifeye yetenekli kılacak kudret ve kabiliyetten mahrum bırakmış olurlar ve böylece savaş alanına silâhsız atılmış olurlar ki bu, nefislerine zulmün kendisidir.

«Nihayet şeytan onları cennetten kaydırdı.» Başka ayetlerde şeytanın Âdem'i ve eşini kandırması ifadesi değişik biçimlerde yer almaktadır. Bazen şu ifade kullanılmaktadır: **«Ey Âdem, sana ölümsüzlük ağacıyla bitmez tükenmez mülkü göstereyim mi?» (Taha: 120)** şeklinde ifade edilirken bazan da şu şekilde ifade edilir: **«Ve dedi ki, Rabbınız şu ağaçtan sizi sadece iki melek olmanız veya ölümsüzlerden olmanız için nehyetmiştir.»** (A'raf: 20) Şu halde şeytanın; eşini ve Âdem'i kaydırdığı ölümsüzlük arzusu ve ebediyet istediğidir. Böylece ikisi de bu memnu' ağaçtan yemişlerdir, yahutta mülk arzusu güç, hâkimiyet ve hegemonyadır. Öyleyse bu ağaç bir şehvet ve arzu ağacı idi. Bu gökyüzünde törenlerle doğumu kutlanan büyük yaratık her şeyine rağmen bir zaaf noktası taşıyordu. Yeryüzündeki büyük rolü için hazırlanan ve bunu yapabilmesi için yaratılan bu varlık şeytanın kaydırdığı o aşağılık düşmanının kıskançlık neticesi giriverdiği zaaf noktaları bulunuyordu. Herşeyden önce istek ve arzuları karşısında zayıftı. Bu arzuların ilim, kuvvet, hegemonya, mülk,

cinsel arzu veya ölümsüzlük emeli biçiminde olması farksızdır.

Kendini tutamadığı takdirde yukardaki arzuların hepsi de birer şehvettir. Kaçınmak isteyipte kaçınamadığı takdirde kendisini gözetleyen ve pusuda bekleyen ebedî düşmanı hemen işe girişir ve şehvet yolunda ilerlemesi için rehber olur. Bu takdirde insan kendisi için hazırlanan rolü yapmaktan uzaklaşır. Yeryüzünde Allah'ın halifesi olma görevini yitirir. Çünkü şehvetiyle meşgul hale gelir. Arzuları karşısında kendini tutmaktan âcizdir. Arzuları yenmekten ve şehvetin üstüne çıkmaktan mahrumdur. Başını yücelere... Yücelerin Yücesine... Allah'a çevirmekten âcizdir.

«Nihayet şeytan onları cennetten kaydırdı. Oradaki nimetlerden ayırıp uzaklaştırdı.» Gerek duygusal, gerekse manevî nîmetlerin hepsinden uzaklaştırdı. Kendi yapılarındaki en güzel aydınlığı gerçekleştirmek için çabaladıkları o yüce ve şerefli seviyelerden düşürdü ve sanki yeryüzüne inmeleri kendileri için belirtilmiş bir süre gibiydi. Çünkü orada önemli bir fonksiyon icra edeceklerdi: **«Kiminiz kiminize düşman olarak inin. Yeryüzünde sizin için bir zamana kadar durak ve istifade edebilecek bir şey vardır.»**

Ancak yeryüzüne inmeden evvel tecrübe gerekliydi. Ta ki insan kendi tecrübesiyle niçin nimetten uzaklaştırıldığını farkedebilsin ve kendisini bu düşüklüğe sevkeden unsurun şehvet ve arzuları olduğunu fark etsin. Kendi yapısında mevcut olan zaaf noktasının burası olduğunu bilsin. Şehvetine hâkim olup kontrol altına

alınca yükseleceğini, kaçınması gereken şeylerden kaçınabilmesini, kaçınmaması gereken şeylerden kaçınamamasını öğrensin. Şehvetini tutamayınca, ona engel olamayınca düşeceğini farketsin. İşte insanoğlu bunu öğrenince Allah' ın rammeti yardımına ulaşıyor: **Âdem Rabbından kelimeler belleyip aldı. Onun üzerine tevbe etti.»** Şu halde Hz. Âdem yeryüzüne sürgün edilmiş, horlanmış ve Allah'ın rahmetinden kovulmuş olarak inmedi. Katiyen. Allah onu yeryüzünde bir görev yapmak üzere yaratmıştı. Onun Allah'a hilafet görevinin ana merkezi ve sahası yeryüzüydü. O, yeryüzüne ezelden belirtilen ve istenen fonksiyonu icra etmek üzere indirilmişti. Kendisine kızması, zaafa düşmesi halinde başlamıştı. Nefsinin ölçüsünü bilip nasıl ve ne zaman düşebileceğini hangi yollarla yükselebileceğini öğrenince İlâhî hoşnudluğa nail olacaktı. **«Şüphesiz ki tevbeleri en çok kabul eden ve esirgeyen O'dur. O'dur Tevvab ve Rahîm.»**

«Hepiniz oradan inin. Eğer tarafımdan size bir hidayet gelir de kim benim hidayetime uyarsa, artık onlar için bir korku yoktur ve üzülecek de değillerdir. Küfredenler ve ayetlerimizi yalanlayanlar işte onlar cehennemliklerdir. Orada temelli kalıcıdırlar.»

İnsanoğlu artık önemli vazifesi için uygun düşen tecrübeyi kazanmıştır. O yeryüzünde Allah'ın halifesidir. Hilafet vazifeleri ve mevhibeleriyle donanmıştır. Bunun yanı sıra bazı zaaf noktaları bulunmaktadır ki şeytan bu aşağılık ve kindar düşmanı o noktalardan sızmaya çalışır.

Bu tatbikat ve o tecrübe ile insanın kendini korunması öğretilmiştir. Zaaf noktalarını tıkaması ve gerçek bir hadise ile karşılaştıktan sonra güç kazanması için bu tecrübe başından geçmiştir. Kendisini pusuda bekleyen düşmanından sakınması için. Kendi bizzat hile ile karşılaştıktan ve kurtulduktan sonra içine sızmamaya çalışan düşmandan korunması gerekir. Şu halde bu denli acı da olsa bu tecrübe insanın yeryüzündeki hilafetinin bir bölümü oluyordu. İnsana sunulmuş olan psikolojik gücün bir parçası, insanın rolünü yerine getirmesi için bir donanım. Bütün bunların yanı sıra da tüm insanoğlu için bir ibret unsuru. Ataları İbrahim'in kıssasını duyan ve bizzat bu tecrübeyi gören Âdem oğulları atalarının çıkarıldığı cennete geri dönmek için korunmaları gereken noktaları bileceklerdir. Onlar tekrar cennete döneceklerdir. Aslen yaratıldıkları rolü ifa ettikten sonra. Yeryüzünde Allah'a hilafet vazifesini ifa ettikten sonra cennete döneceklerdir. Döneceklerdir ama bir şartı vardır. İşte o şart: **«Eğer tarafımdan size bir hidayet gelipte kim benim hidayetime uyarsa, artık onlar için bir korku yoktur ve üzülecek de değillerdir.»**

Yüce Allah; insanı açıklayıcı deneylerle donattıktan ve deneylerden alınan psikolojik güçlerle takviye ettikten sonra, yeryüzünde hilafet vazifesini ifa ederken de yalnız başına terk etmiş değildir. Zaaflarıyla başbaşa bırakmamıştır. Kendisini pusuda bekleyip duran düşmanına teslim etmemiştir. O düşmana karşı savaşta başarı sağlaması için kılavuzsuz yalnız bırak-

mamıştır. Nefsindeki zaafları yenerek yeryüzünde Allah'ın halifesi olma şerefine layık şekilde, hilafet görevini ifa etmesi için tek başına terk etmemiştir. Aksine onu hidayet yolunda takviye etmiştir. Yeryüzündeki hayatını tanzim (den, durumunu yücelten ve onu hayra yönelten ilâhî düstur ile desteklemiştir. Attığı her adımda onu öğütlerle, yönlendirmeler ve sakındırmalarla desteklemiş, attığı adımların sonuçlarında kendisine yardımcı olacak, ağır görevini kolaylaştıracak ve ruhunun gerçek gücünü açığa çıkaracak faydalı bilgilerle donatmıştı. İnsanoğlunun bu sağlam yolda... Allah'ın yolunda... yürümesi halinde ne derece yücelip güçlülük ve ululuğa erişebileceğini belirtmşitir. Kim bu doğru yola uyarsa... Kim bu prensipleri uygularsa... Kim bu sisteme bağlanırsa... O, her türlü tehlikelerden kurtulur... Düşmandan kurtulur... Ayağı kaymaz ve devrilmelerden kurtulur... **«Onlar için bir korku yoktur ve üzülecek de değillerdir...»** Neticede varacakları yer kendilerine vaad olunan cennettir. Allah'ın bu değişmez vaadi uyarınca oraya döneceklerdir. Allah hidayetine bağlı olanları kaybettikleri yitik cennete ve nimetlere tekrar iade edeceğini be lirtmiştir. Allah'ın buyruğunu yalanlayanlara ve küfredenlere gelince... Tevvab ve Rahim olan (Tevbeleri en çok kabul eden ve en çok acıyan) Allah'a karşı çıkmada direnenler... Ruhların kapısını şeytana açanlar ve şehvetin yolunda yuvarlananlara gelince... İşte bunlar mev'ut nimetlerden ebediyen kovulma cezasına müstehak olmuşlardır... **«İşte onlar cehennemliklerdir. Ve onlar cehennemde temelli kalıcıdırlar.»**

İşte insanlığın hikâyesi... Âdem peygamberden başlamış ve nesiller boyu değişik biçimler alıp insanların hayatında tekrarlanıp gitmiş. Kur'an-ı Kerim bu hikâyeyi normal olarak doğrudan doğruya dinî bir gaye için anlatmaktadır. Maksat insanı şeytanın aldatmacalarından sakındırmak ve Allah'ın gösterdiği yola uymak için teşviktir. Allah'ın buyruğuna karşı gelmekten kaçındırıp itaata sevktir. Bunun yanı sıra İslâm'ın insan görüşü açıklanmakta ve insanın varlık içerisinde ve kâinat nizamındaki değeri gösterilmekte, Allah tarafından insana verilen kıymete işaret edilerek bu kıymetin ve değerlendirmenin önemi gözler önüne serilmektedir.

Doğrudan doğruya ana hedef bu olmakla beraber, Kur'an-ı Kerim bu gerçeği direkt öğüt şeklinde anlatmaktansa, edebî metodlar kullanarak dile getirmeyi tercih etmektedir. Hikâyede saf sanatın kullandığı her türlü teşvik ve sergileme tekniklerine başvurulmaktadır. Bu husus iki bakımdan uyulması gereken bir sanat hazinesidir: Birincisi, insana bu ilâhî bakış açısının gerisinden göz atmak. Bu bakış insan gerçeğini Allah'ın yarattığı biçimde temsil etmektedir. İkincisi ise insanlığı hayra, fazilete, temizliğe yönelten öğütte sanat üslubunun kullanılış şeklidir. İstenen bir öğüt veya arzulanan bir ahlâkî davranış, bir edebî hikâye kalıbı içerisinde anlatılabilir ve böylece istenen maksat en güzel biçimde gerçekleşir. Hikâyede ana unsuru teşkil eden öğüt noktası açıktan belirtilmez. Mücerret emirler ve yasaklarla doğabilecek sıkıcı hal ortadan kaldırılır. Emir ve yasaklara bir nevi edebî canlılık kisvesi verilirse etki sahası in-

san hissinde daha çok genişler ve ruhun derinliklerine daha çok sirayet eder. Ayrıca bu hikâye islâm sanatının dikkat etmesi gereken ve Kur'an'dan faydalanmak isterken gözönünde tutulması gereken konu bakımından birçok işaretler taşımaktadır. Birinci işaret şudur: İnsan eşsiz bir varlıktır. Yaratılışı ve kabiliyetleri bakımından bir harikadır. Doğru ve belirli bir hedef için yaratılmıştır. Bu hedef yeryüzünde Allah'a halife olmaktır. Bunun için bütünüyle hikâye ve sanat beşer hayatını ortaya koyarken doğru ve dürüst davranmak zorundadır. Doğru ve ciddi derken maksadımız komik sanat (komedi) dallarını hesaptan uzak tutmak veya defterden silmek değildir. Katiyen, Komiğin de ciddi ve doğru olması mümkündür. Gerek güldürü, gerekse alay konusu olarak ele alınan konunun ciddi, doğru ve dürüst olarak anlatılması imkânı vardır. Keza biz sanatın tatlılığını, çekiciliğini, zevkini yitirip ahlâkî öğütler ve irşad dolu nasihatlar haline dönüşmesini de kastetmiyoruz. Biz burada ciddiyetten söz ederken, hayatın ciddiyetine ve önemine inanmayı kastediyoruz. İnsan denen varlığın kâinat içerisinde oynadığı rolün büyüklüğünü ve değerini belirtmek istiyoruz. İnsanın Allah'ın yüce iradesiyle alakasını ve ilâhî takdirin insanların amel, duygu ve düşünceleri biçiminde cereyanını ve bunun önemini belirtmek istiyoruz. **«Şüphesiz ki bir kavim kendisini değiştirmedikçe Allah onları değiştirmez.»** Biz hayatın komediden ibaret olduğunu, başıboş, değersiz, hedefsiz, ölçüsüz ve anlamsız olduğunun ortaya konulmamasını istiyoruz. Hayatın hayvanî hedeflerden ibaret basit gaye

lere dayalı olduğuunn sergilenmemesini istiyoruz. Ancak bu durumları planlı ve maksatlı olarak eleştirmek ve doğru olmadığını ortaya koymak için sergilenebileceğini belirtmek istiyoruz. Bunların insan denen varlığın yaratılışındaki ulvî maksada aykırı düştüğünü ve insanın ötelerin ötesinden ilk doğduğu gün karşılandığı şerefe, üstünlüğe ve ilânlara aykırı olduğunu belirtmek istiyoruz. Bunlar göz önünde tutulduğu takdirde hikâyede anlatılan bölümün bir komedi veya dram olması önemsizdir. Söylediğimiz gibi komedi de doğru ve ciddi olabilir. İnsanın komplekslerini ve eksikliklerini sergilerken onlarla alay ederken ciddi olabilir. Çünkü sanatkâr alay ve komediyi insanın eksikliklerini ortaya koymak ve sergilemek için teknik bir vasıta olarak kullanabilir. Bunun gerisinden insanların sahip olması gereken doğruluğu, düzeni, yüceliği, âheng ve uyumu belirtmek için bir teknik araç şeklinde kullanabilir. Ayrıca sanata gücümüzün yettiği her türlü tatlılığı, sevimliliği ve iç açıcılığı eklememizde bir beis yoktur. Bütün bu saydığımız unsurlar sanat için temel yapılardır ve onlardan uzak kalınması imkânsızdır. Önemli olan şudur: Biz yaptığımız sanatın gerisinden hayatın gerçek bir değeri bulunduğunu ve insanın da yüce, maksatlı, gayeli ve üstün bir yer işgal ettiğini belirtmeliyiz...

* * *

Bu hikâyenin bize işaret ettiği ikinci nokta beşer denen varlığın zaafı ve bunun sergilenip ortaya konuş şeklidir. Kur'an-ı Kerim insandaki zaaf noktasını bir zaaf olarak sergilemek-

tedir. İslâm sanatlarının da bu noktayı böyle belirlemesi icabeder: **«Doğrusu biz Âdem'e önceden söyledik, fakat o unuttu ve biz kendisinde bir azim görmedik.» (Taha: 115) «Şeytan onları oradan kaydırdı.» (Bakara: 36) «Âdem Rabbına isyan etti.» (Taha: 121)** İşte bütün bu hususlar birer gerçektir. Meleklerin kendisine secde ettiği bu eşsiz ve harika yaratık şehvet ve arzuları karşısında zaafa düşüyor. Ancak kendi yapısındaki arzuları kontrol edip onlara hâkim olabildiği sürece yükselebiliyor.

Hayatı, realiteyi ve büyük kâinat kanunlarını yorumlamakta gerçekçi davranan dürüst sanat bu gerçekleri hiç çarpıtmaksızın olduğu gibi sergilemek zorundadır. Hz. Âdem'in durumunu, bir zaaf noktası olarak anlatmalı ve onun ardından tüm Âdem oğullarının hataya ve zaafa düşebileceklerini belirtmeli ve tevbe ettiği takdirde bu zaaftan kurtulabileceklerini ortaya koymalıdır. Sapık ve çarpık batı edebiyatı Hz. Âdem'in durumunu onun için bir övünç vasıtası ve kahramanlık olarak sergilemeye çalışmaktadır. Onlara göre Hz. Âdem zaafa düştüğü anda kendi varlığını ortaya koymuş ve gönlünün efendisi olmayı başarmıştır. O noktada güçlü, hâkim ve etkin olabilmiştir. Âdem'in içinde yaşadığı cennet ebediyen gitse de, insanın kendi benliğini ve egosunu gerçekleştirmesi, hürriyet içerisinde ve Allah'ın vesayesinden uzakta kendi akibetini kendi iradesiyle seçmesi karşısında hiçbir değer ifade etmez. Özünde Antik Yunan mitolojisinin kalıntılarını taşıyan ve temel

itibariyle insanlarla ilâhlar arasındaki savaşımı ve mücadeleyi tasvir eden bu mitolojinin etkisi altında bulunan, insanların azgın ve zalim tanrılara karşı zafer destanını yazan, mitolojinin peşinden giden ve böylece Allah'ın hidayetinden kaçan Batı edebiyatı Hz. Âdem'in kıssasını böyle anlatmaktadır. Bu edebiyat son derece çirkin ve iğrenç işaretlerle doludur. İnsanlara rablarına karşı çıkmayı empoze etmekte, şehvetlere ve arzulara dalarak kendi varlıklarını gerçekleştirmelerini söylemektedir. İnsanın kendi benliğini gerçekleştirmesinin biricik yolunun şehvet ve isyan olduğunu belirtmektedir. Allah'a itaatın, kişiliğin ortadan silinmesi ve varlığın izalesi olduğunu fısıldamaktadır. Bu bakış açısı tüm sapıklığının ve sakatlığının ötesinde insanı çocuksu seviyelerde yaşatan bir düşüklüğün ifadesidir. Çünkü sadece çocuk karşı çıktığı zaman varlığını isbat ettiğini sanır. Kendinden büyüklere itaat ettiği takdirde varlığının silindiğini zanneder. Ama büyüyüp olgunlaşınca... Hayatı tüm derinliği ve gerçekleriyle anlayınca kendini ortaya koymanın, varlığını göstermenin bir değil iki yol olduğunu anlar. Varlığını isbatın birinci yolunun itaat, ikinci yolunun baş kaldırma olduğunu, birinci yolunun hidayet ikinci yolunun sapıklık olduğunu farkeder. İnsanın doğru yoldan sapıtmakla, haktan uzaklaşmakla kendi varlığını isbat edemiyeceğini bunun zaaf, hastalık ve düşüklük olduğunu, normal yapıya sahip bir kişinin sıhhat ve yücelik halinde kendi kişiliğini en üstün seviyede ortaya koyma şeklinin hayır ve hidayet yolun-

da, doğru istikamette ve yüce değerlere bağlanmakta olduğunu farkeder. İşte kendini Allah'a götüren hayırlı motiflere itaat edebildiği nisbette gerçekleştirdiğini anlar. Yani yücelirken şehvetini ve arzularını kontrol altında tutabildiği nisbette kendini gösterir. İşte yeryüzündeki insanlık gerçeği budur ve Kur'an'ın Âdem peygamberin kıssasında göstermek istediği gerçek de budur. Tüm sanatların realist olabilmesi ve hayat kanunu doğru ve dürüst olarak yorumlayabilmesi için bu yolu izlemesi gerekir. İnsanın isyan ve baş kaldırma anı zaaf ve düşüklük anıdır, yücelik ve güçlülük anı değildir. Herhangi bir zamanda veya tüm zamanlar içerisinde insanoğlu hataya düşebilir. Ancak bu, onun gerçek durumunun düşüklük olduğunu, hata olduğunu değiştirmez. Gerekli olan eğilim bu hatadan kurtulmak ve yücelme yolunda ilerlemektir. İnsanın zaafları kayıd ve alkışa layık kahramanlıklar değildir. Gerçek kahramanlık insanın sürekli olarak zaaf noktalarından kurtulmaya çalışması, zorunlukların baskısından sıyrılabilmesidir.

* * *

Biz bu kitapta Kur'an'daki hikâyelerin bütününü anlatacak değiliz. Çünkü bu tek başına bir kitabın konusudur. Burada sadece hem konu hem de teknik bakımından yığınlarca işaretler taşıyan bir örnek vermekle yetindik. İnsan bu tekniği Kur'an'daki hikâyelerde araştırınca ve Kur'an'da kıssa sanatının işgal ettiği yeri görünce ne yazık ki Arap edebiyatının son çağa kadar bu canlı kaynaktan uzak olduğunu, ger-

çek sanat eseri sayılabilecek hikâyeden mahrum olduğunu görür. Halbuki bu sanat hazinesi ve potansiyeli gündüz ve gece Kur'an okuyan tüm Müslüman Arapların kendi kitaplarında mevcut idi. Arap edebiyatının bu büyük kaynaktan faydalanmadığını, üslûb ve teknik bakımından olduğu gibi malzeme ve konu bakımından da Batı edebiyatının ve düşüncesinin etkisi altında bulunduğunu müşahade eder. Uslupta Batı edebiyatını kullanmanın bir sakıncası yoktur. Ancak düşünce ve izlenimde Batı medeniyetinin etkisi altında kalmak çok tehlikelidir. Eğer düşün ve izlenim bakımından Arap edebiyatı bu köklü kaynaktan faydalanmış olsaydı hem bizim için, hem de insanlık için büyük, güzel ve üstün eserler meydana getirme imkânı doğacaktı. Hayatın ve kâinatın güzelliğiyle uyuşan ve onunla yarışan güzellik ve mükemmellikte.

Arapların edebî ilhamlarını Kur'an'dan almak üzere ona yönelmemiş olmaları çok büyük bir kayıptır. Arap şiirinde natüralist akımın bulunmadığını, dolayısıyla bunun büyük bir kayıp olduğunu daha evvel söz konusu etmiştik. Burada daha açık ve geniş olarak belirtmek istiyoruz ki; Arap edebiyatının konu ve üslûp bakımından Kur'an'ın yönetiminden ve ifadesinden faydalanarak bir yorum tekniğini geliştirmemiş olması son derece ağır bir kayıptır. Eğer Arap edebiyatı gözünü açıp bu mübarek kitabın ihtiva ettiği büyük kaynağa baksaydı, hikâye sanatında dünya edebiyatının önde gelen nice seçkin şaheserlerini meydana getirebilirdi.

III — KUR'AN'DA KIYAMET SAHNELERİ

Bu kitabımızda Kur'an'daki tüm edebî ifade sanatlarının ve konularını açıklamak maksadını gütmüyoruz. Sadece bu büyük ve sayısız sanat hazinesinde yer alan konulardan bazı örnekleri seçmek ve göstermekle yetiniyoruz. Daha önce tabiat tablolarından, sonra hikâye tekniğinden söz ettik. Şimdi de kısaca Kur'an'da en çok yer alan ve sanat sahalarının en genişini ihtiva eden kıyamet tabloarından söz etmek istiyoruz.

Kur'an'daki kıyamet tablolarından, dünyada iki büyük şair yararlanmıştır. Bunlardan birisi şairi Ebu'l-Âla Maarrî'dir. **«Risalet'ül-Gufran»** adlı eserinde kıyamet tablolarını sergilemiştir. Diğeri de 13. yüzyılın sonlarıyla 14. yüzyılın başlarında yaşayan ünlü İtalyan şairi Dante'dir. Dante İlahî Komedya (Divinea commedia) adlı eserini, kuvvetle muhtemel olarak Maarrî'nin adı geçen kitabından etkilenerek kaleme almıştır. Ancak Batı edebiyat tarihçileri bu konuyu itiraftan dikkatle kaçınırlar. Gerek konu bakımından gerekse edebî sergileniş bakımından Kur'an'daki kıyamet tabloları bu iki edibin çalışmalarına inhisar etmiyecek kadar geniş bir yer kaplar. Gerek şiir, gerek hikâye, gerek tiyatro, gerek musikî gerekse tasvir sanatları istendiği takdirde bu tablolardan büyük çapta etkilenebilecek durumdadır. Parlak hayal ürünü sanat eserleri için, son derece geniş malzemeler mevcuttur.

Kıyamet tablolarında konu her şeyden ön-

ce dinîdir. Fakat ahlâkî, estetik ve fikrî yönleri pek çoktur. İnsanların dünya hayatında yaptıklarının ahiretteki karşılığı konusunda beşeriyetin tanıdığı en saf ve temiz düşünce sistemi bu tablolarda yer alır. Ancak düşünce ceza hududunda kalmaz. Eski Mısır Fir'avunlarının ölüler kitabı adlı eserinde olduğu gibi ceza sınırına dayanmakla kalmaz. (1)

Bu düşüncenin en bariz çizgisi dünya hayatı ile âhiretin birbirine son derece sıkı ve sağlam bir bağla bağlanmasıdır. Öyle ki ahiret dünyanın bir uzantısı, yahut da dünyanın kaçınılması mümkün olmayan tabiî bir sonudur. Ahiret ile dünya arasında hiçbir ayrım ve fasıla mevcut değildir. Bu işareti Kur'an-ı Kerim soyut kelimelerle açıklamıyor, felsefî ve zihnî soyutlama metoduyla da dile getirmiyor. Bu işareti sergilemek için az sonra bir örneğini göreceğimiz edebî gösteri tekniğinden son derece hayret verici biçimde faydalanılıyor ve insan duygusunu doğrudan doğruya arada hiçbir kopuntu ve fasıla olmaksızın dünyadan ahirete naklediyor ve insan ruhunda şu gerçek yer ediyor. Bu bir yolculuktur. Bu yolculuğun başı dünya, sonu ise âhirettir. Ancak baştan sona değin yolculuğun hedefi ve yönü birdir.

Bu düşüncenin bir diğer özelliği de felse-

---

(1) Bazılarına göre Kur'an'ı Kerim'de ismi varit olmayan peygamberlerden bazıları Mısır'a gönderilmiş ve orada Allah'ın dinini yaymışlardır. Ancak bu dinden sapan kütleler yeryüzünün öteki bölgelerinde olduğu gibi mitolojiye kaymışlardır.

le konusunu içermektedir. Çünkü hayatın bütünlük ve güzellik kavramlarını ele almaktadır. Sevap ve cezasıyla âhiret, yolculuğun sonu değil aynı zamanda merhalesidir de. Çünkü insan ruhu duygusal biçimde bir bedene girerek yeryüzünde dünyaya gelir. Sonra büyük bir tecrübeye, hayat tecrübesine katılır ve bu tecrübe etrafında gelişir, muhtelif basamaklardan geçer, kimi zaman yükselten, kimi zaman batıran basamakları atlar ve kendisi de kimi zaman yücelir kimi zaman düşer. Yeryüzündeki tecrübe tamamlanınca burdaki evolüsyan da tamamlanmış olur. Ruh yücelici veya düşücü son şeklini almış olur ve ceza her iki şekilde hayatın merhalesi veya evolüsyonu şeklinde tecelli eder. Ruhun tekâmülüne uygun ve onun son çizgileriyle uyuşan bir biçimde ortaya çıkar. İman edip yüceleer tırmanmak için hayat tecrübesine katılan ve insanlılkarını en üstün biçimini gerçekleştiren mü'minler neticede kendileri hakkında: **«Onların göğüslerindeki bütün hileyi çekip aldık.» (A'raf: 43)** denilen merhaleye ulaşırlar. Ve bu merhale onların ruhunun son tekâmül basamağıdır. Dünya hayatındaki bu hilelerden ve ağırlıklardan kurtulup yücelmek için uzun savaşın neticesidir. Ruhları şeffaflaşır ve bu şeffaflaşma sürekli çabanın sonucudur. Allah'ın: **«Rahman onlar için bir dostluk kılar.» (Meryem: 96)** buyruğuna nail olurlar. Ve bu dostluk, dünya hayatında basit zorunlukların sınırından kurtulmak, enginlere kanat gerip parlaklıklara vasıl olmak için dünya hayatında verilen sürekli çabanın ve mücadelenin ilahî neticesini, son zirvesini meydana getirir.

Kur'an-ı Kerim nimetler için hissî tasvirler çizer. (Bunların saf hissî tasvirler olduğu söylenemez. Nitekim yukardaki iki örnekte nimetlerin nasıl ruhî inceliğe ve yüksek bir aydınlığa kavuştuğunu görmüştük.) Bunun sebebi şudur. İnsan dünyada ne ise ahirette de olur. Ahirette, dünyada kazandığı tecrübelerin nihaî merhalesini yaşar. O, hiçbir zaman dünyadaki durumundan bütünüyle kopmuş değildir. Böylece ahiret dünya hayatının tamamlanma merhalesi haline gelmektedir. Tabiatı itibariyle dünyadan ayrı ve ondan farklı bir merhale olmamaktadır. İnsan kendisini hem orada hem de burada var saymaktadır. Nimete eren veya azabı tadan kişi birbirinden farklı ve kopuk şahıslar değildir. Aslında o, hayat tecrübesi esnasında tuttuğu holun son merhalesini yaşamaktadır. Bu merhale ya nimet, yada azab olacaktır.

Bu büyük gerçeğin dinî cephesini bir kenara bıraksak bile, psikolojik açıdan ve estetik sanat bakımından bu şekilde ifade edilmeyi ruhu huzura erdiren bir unsurdur. Yorucu, bıktırıcı ve acı tecrübelerden sonra varılacak noktanın bu tecrübenin uzantısından ibaret olması ve kendisine yabancı, bilinmeyen bir nokta bulunmaması, haddizatında son derece güzeldir. Bu konular tamamen edebî düşüncenin bakir sahalarıdır. Buradan yüzlerce konular ve şekiller çıkarılabilir. Kaldı ki Kur'an'ın bu tabloyu canlandırmasında, ruhu derinden sarsmasında ve ruhun derinliklerine kadar sızmasında uyguladığı mucizevî anlatım metodundan faydalanmak da ihmal edilecek bir husus değildir. Ben

bu konuda yeni bri şeyler yazmak niyetinde değilim. Sadece **«Kur'an'da Kıyamet Sahneleri»** adlı kitaptan bazı örnekler vermekle yetineceğim. Bu örnekler konuyu yeterince açıklığa kavuşturmaktadır.

— «Ey Ademoğulları! Size, aranızdan, ayetlerimizi okuyan peygamberler geldiğinde, kimler ittika eder ve gidişini düzeltirse, onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmiyeceklerdir. Ama ayetlerimizi yalanlıyanlar ve on (ları kabul) den kibirlenenler var ya! İşte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır. Allah'a karşı yalan uyduran, ya da O'nun ayetlerini yalanlıyandan daha zalim kimdir? Kitaptaki payları kendilerine erişecek olan, onlardır. Elçilerimiz, canlarını almak için, geldiği zaman, onlara:

— Allah'tan başka taptıklarınız nerede? deyince:

— Bizi koyup kayboldular! dediler.

Böylece, inkârcı olduklarına, kendi aleyhlerine, şehadet ettiler. Dedi ki:

— Sizden önce gelmiş-geçmiş, cinlerden ve insanlardan olan, cehennemdeki milletler arasına girin!

Her ümmet girdikçe, yoldaşın (öteki millete) lanet etti. Hepsi, birbiri ardından, orada toplanınca, sonrakiler, öncekiler için dediler ki:

— Ey Rabbimiz! Bunlar bizi saptırdılar. Bunlara kat kat ateş azabı ver!

Dedi ki:

— Hepsinin kat kattır ama siz bilmiyorsunuz!

Öncekiler de sonrakilere dedi (ler) ki:

— Sizin bize bir üstünlüğünüz yok! Kazandıklarınıza karşılık, azabı tadın!»

— «Bizim ayetlerimizi yalanlıyan ve onlar (ı kabul) de kibirlenenler var ya! İşte onlara gök kapıları açılmayacak ve halat, iğne deliğinden geçinceye kadar, onlar cennete girmiyeceklerdir. Biz mücrimleri böyle cezalandırırız. İman edip salih amel işleyenler —ki insana ancak gücünün yeteceği kadar yükleriz— işte onlar da cennetliklerdir. Orada ebedi kalacaklardır. (Cennette) göğüslerindeki kini (tasayı) çıkarıp atarız. Altlarından nehirler akar. Dediler ki:

— Bizi buraya sevkeden Allah'a hamdolsun! Eğer Allah bize bunu göstermeseydi biz bunu bulamazdık. Rabbimizin elçileri gerçekle geldi (bunu haber verdiler). Onlara seslenildi:

— İşte size cennet! Yaptığınız amellere karşılık, o, size verildi!»

— «Cennet ehli, cehennem ehline:

— Rabbimizin bize vaadettiğini hak bulduk! Siz de, Rabbinizin size vaadettiğini hak buldunuz mu?

diye seslendiler. Onlar da:

— Evet (öyle bulduk)! dediler.

Bunun üzerine, aralarından bir çağıran:

— Allah'ın laneti zalimlerin tepesine! diye ünledi.

Onlar ki, Allah'ın yolundan menedip onu eğri bir hale getirmek isterler; ahireti de inkâr ederlerdi.

— «İki taraf arasında (surdan) bir perde

ve A'raf üzerinde de (cennetlik ve cehennemliklerin) herbirini simalarıyla tanıyacak (muvahhidi) erkekler vardır ki, onlar henüz oraya (cennete) girmemiş, fakat girmeyi şiddetle arzu ederek cennet ehline:

— Selâmünaleyküm!

diye nida ettiler.

Gözleri cehennem ehli tarafına çevrildiği zaman da:

— Ey Rabbimiz! Bizi zalimler güruhu ile beraber bulundurma! dediler.

Yine A'raf ehli (kafirlerden) simalarıyla tanıdıkları (elebaşı) birtakım adamlara ünliyerek şöyle dediler:

— Ne, çokluğunuz (yahut yığdığınız mallar); ne de (halka karşı) sürdürdüğünüz o kibir (ve azamet) size hiçbir fayda vermedi. Kendilerini, Allah'ın hiçbir rahmete erdirmiyeceğine yemin ettiğiniz kimseler bunlar mıydı?

(Ve cennetliklere dönerek):

— Girin cennete! Size korku yoktur! Siz üzülmiyeceksiniz de!

Cehennem ehli cennet ehline:

— Su (yunuz) dan veya Allah'ın size verdiği rızıktan, biraz da, bize akıtın!

diye feryat ettiler. Onlar da dediler ki:

— Allah, bunları, dinlerini oyuncak yapan ve dünya hayatının aldattığı kafirlere haram etmiştir!

Onlar, bugünle karşılaşacaklarını nasıl unuttularsa ve ayetlerimizi nasıl inkâr ettilerse, biz de, bugün, onları öyle unuturuz.»

Kıyamet sahnelerinin en uzunu, hemen hemen, budur. Birbirini takibeden en kalabalık

manzaralar, değişik konuşmalar bundadır. Bu sahneler, Adem kıssasını, şeytanın, onu ve karısını kandırması üzerine cennetten çıkışını, Allah'ın Ademoğullarına şeytandan uyarıp şeytanın, ana - babalarını kandırdığı gibi kendilerini de kandırması için ondan uzak durmalarını ve Allah'ın ayetlerini okuyan peygamberler göndereceğini bildirmiş olduğunu — yukarıya aldığımız ilk ayetlerde olduğu gibi — anlattıktan sonra bu kıyamet sahnelerini arza başlıyoruz. Bir de bakıyorsunuz ki, peygamberlerin haver verdiği şeyler, bu sahnelerde, zuhur etmektedir. Şeytana uyup Allah'ın ayetlerini yalanlayanlar, cennete girmekten mahrum edilmişler; şeytana muhalefet edip Allah'a itaat edenler cennete gönderilmişler. Mele-i Ala'dan onlara seslenilmiş:

— «İşte size cennet! Yaptıklarınıza karşılık size verildi!»

Sanki cennet, Allah için hicret edenlerin, dünyayı bırakıp şeytandan kaçanların barınağıdır.

Burada geçen kıssa ile ondan sonra gelen kıyamet sahneleri arasında büyük bir edebi ahenk vardır. O kıssa, cennette, melekler topluluğu arasında başlıyor. Allah'ın, Adem'i ve karısını yaratıp cennette iskân ettiğini, şeytanın onları kandırıp cennetten çıkarmasını anlatıyor. Kıssa, nasıl, cennette Adem'in meleklerle beraber bulunma sahnesiyle başlamışsa, ahirette de, yine öyle, cennette, melekler ve insanların bir arada bulunduğu bir sahne ile bitiyor. Başlangıç, sona kavuşuyor. Yalnız, iki fıkra arasına, bir kitabın sadece iki sayfası, iki sahnenin

aralığı sayılabilecek «dünya hayatı devresi» giriyor. Çekişme hali de, başlangıç ile nihayet arasında, bulunmaktadır. Her ikisiyle tam bir uyum teşkil etmektedir.

Bu, öyle harika, öyle güzel bir destandır ki, şiirde bulunmaz. Bu, öyle edebi bir kalıba dökülmüştür ki, şiir, onun karşısında, para etmez. Bütün güzellik unsurlarını kendinde toplamıştır bu...

Şimdi, bu destanı bir bir ele alıp harika sahnelerini gösterelim:

İşte, can çekişme sahnesi önündeyiz! — Bu sahne, dünya ile ahiret arasında bir geçit (berzah) tır — Allah'a iftira eden, ya da O'nun ayetlerini yalanlayanların can çekişmesi... Rablerinin elçileri gelmiş, onları öldürüyor! Ruhlarını alıyorlar. Bunlarla onlar arasında şu konuşma cereyan ediyor:

— «Allahtan başka çağırdıkarınız nerede?»

Dünyada güvendiğiniz, sarıldığınız, o yüzden Yüce Yaratıcı'ya inanmaktan yüz çevirdiğiniz ilahlarınız nerede? Şimdi, hayatın sizden alındığı şu anda, onlar, gelip sizi ölümden kurtarabiliyorlar mı? Cevap, o tek cevaptır. Kaçamak ve mugalata imkânı olmayan cevap:

— «Dediler, bizden saptılar.»

Kayboldu gittiler. Ne biz onların yerini biliyoruz, ne de onlar bize doğru geliyorlar. İlahları kendilerine yardım edemeyen, onları, bu çetin andan, kurtaramayan kullara ne yazık, ne yazık! Bu gibi anlarda, kullarına kılavuzluk edemeyen, onları kurtaramayan ilahlar da ne hüsranda! O halde, bugün, artık ne cidal, ne de ka-

çamak yok! «Kendilerinin kafir olduğuna dair, nefisleri, aleyhine şehadet ettiler.»

Can çekişme sahnesi bitince, ondan sonra gelen cehennem sahnesi başlıyor. «Can çekişme» ile «ba's» arasındaki zaman katlanıp kaldırılıyor. Sanki can verenler, hemen, dünyadan cehenneme götürülüyorlar:

— «Dedi ki:

— Sizden önce gelmiş geçmiş, cinlerden ve insanlardan olan, cehennemdeki milletlerin arasına girin!»

Cinlerden ve insanlardan olan arkadaşlarına katılın! Rabbına isyan edip Adem'i ve karısını cennetten çıkaran, Ademoğullarına iğva verip azdıran İblis değil miydi? O halde, öncekiler ve sonrakiler, hep beraber, cehennem ateşine girin!

Bu milletler, dünyada, ileri gelenlerden idiler. «Son»ları «baş»larına uyardı; metbu, tabiini güderdi. Şimdi ise aralarında nasıl bir kin ve nefret var! :

«Her ümmet, girdikçe, kardeşine lanet etti!»

Kardeşin kardeşe «lanet» edeceği akibetten daha kötü akibet olur mu?

«Hepsi orada toplanınca...»

Sonları başlarıyla buluşup, yükseği alçağıyla ayni yerde bulununca, aralarında düşmanlık ve cidal başlar:

«Sonra gelenler, ilk gelenler için, dediler ki:

— Rabbimiz! Bunlar bizi saptırdılar! Bunlara, ateşten, kat kat azab ver!»

İşte, böylece, acı alay başlıyor!

Birbirinin «dost»u olan bu adamlar, şimdi, birbirini tanımaz oluyor. Birbirini suçluyor ve arkadaşlarına «Rabbimizden» en kötü cezayı istiyorlar! Önce inkâr ettikleri «Rabbimiz»den, bugün, niyazda bulunuyorlar. O'na yönelip yalvarıyorlar! Cevap, dua edenlerin, dualarının kabul edildiğini bildirir, bu hususta garanti verir şekildedir. Ama «alaylı» bir «güven verme» ve «acı» bir «kabul etme» :

«Dedi:

Herkesin kat kattır. Fakat siz bilmiyorsunuz!»

Bundan emin olun! Siz de ,onlar da, taleb ettiğiniz kat kat azaba uğrayacaksınız. Beddua edilenler, hasımlarının yaptığı duanın karşılığını, böyle, duyunca, dua edenlerle alay edercesine, onlara dönüp diyorlar ki:

— Siz bizden üstün değilsiniz ki, kurtulasınız! Ve biz sizden daha çok azaba müstahak değiliz. Hepimiz de biriz! :

— «Öncekiler, sonrakilere dedi (ler) ki:

— Sizin bize bir üstünlüğünüz yoktur. Siz de, kazandıklarınıza karşılık, azabı tadın!»

Bu suretle, «alay»lı taraf bitiyor ve hiç değişmeyecek olan o acı akibeti tekid ve takrir eden taraf geliyor. Müminlerin, nimet cennetlerindeki halini tasvirden önce, kafirlerin uğrayacağı azabı anlatıyor:

«Ayetlerimizi yalanlayıp onlar (ı kabul) den kibirlenenler var ya! İşte onlar için gök kapıları açılmaz! Halat, iğne deliğinden geçinceye kadar, onlar cennete girmezler.»

Şimdi, sen dur; bu harika sahne önünde, istediğin kadar düşün!

«Halat» ve «küçük iğne» deliği... Ne zaman, iğne deliği, kalın halatın geçmesi için açılırsa, işte o zaman, yalanlayıcılara da, gök kapıları açılır ;onlar da «nimet cennetleri»ne girerler. Fakat şimdi, onlar, — ta halat iğne deliğinden geçinceye kadar — hep beraber, toplanıp lanetleştikleri ateşin içindedirler:

— «Biz mücrimleri böyle cezalandırırız!»

İşte sana onların cehennemdeki halleri:

— «Onlar için cehennemden bir yatak vardır ve üstlerinden de örtüler.»

Ateş onlara döşektir. Alay olsun diye, cehenneme «mihad» (döşek) diyor. Ama, yatılacak, rahat edilecek, yumuşak döşek değil... Ateş de onlara yorgan... Üstlerinden örtüyor onları:

«İşte biz, zalimleri, böyle cezalandırırız!»

Şimdi de bunun karşıtı olan sahneye bakalım:

Onlar ki, iman edip salih ameller işlediler!»

Ellerinden geldiği, güçlerinin yettiği kadar... Fazla değil! Zira:

«Biz, kişiye, ancak gücünün yettiği kadar amel yükleriz!»

Peki! Ne olacak bunların hali?

«Onlar cennet ehlidirler. Orada ebedi kalacaklardır.»

Oranın sahibleri ve malikleridirler. Babalarını kandırıp cennetten çıkaran şeytana isyan etmeleri ve ona yüz vermemeleri karşısında bu cennete sahibolmuşlardır.

Dünyada, dost, ahbab iken, şimdi, birbirine düşman olan, yalanlayıcı kâfirler, cehennemde, birbirlerine lanet edip çekişirken iman edip salih amel işliyen müminler ise cennette, dost, samimi, saf kardeşlik içindediler. Kendilerini esenlik ve dostluk okşamaktadır:

«Göğüslerindeki kini (tasayı) çıkarıp attık!»

Onlar, üstlerinden ve altlarından, ateşler içerisinde kıvranıp kavrulurlarken, bunların «altlarından nehirler akar.» Ötekiler birbirini yermekle, çekiştirmekle uğraşırlarken, berikiler, hamd ile ve Allah'ın lutuf ve nimetlerini itiraf ile meşguldürler:

«Dediler ki:

— Bizi buraya getiren Allah'a hamdolsun! Eğer Allah bizi buraya iletmeseydi, biz, kendimiz bulamazdık. Rabbimizin elçileri gerçeği getirmiştir.

«Ötekilere, hakaret ve acılarını daha da artırmak için:

— Kazandığınıza karşılık azabı tadın!»

diye seslendirilirken, bunlara, kereme layık olduklan söyleniyor:

«Şöyle seslenildiler:

— İşte size cennet! Yaptıklarınıza karşılık size verildi!»

Arz devam ediyor. Şimdi biz, geçen sahneye bitişik bir sahne önündeyiz. Artık, cennet ehli cennete, ateş ehli ateşe yerleşmiştir. Bir de bakıyoruz ki, birinciler, cennetten, ötekilere sesleniyorlar:

«Biz, Rabbimizin bize va'dettiğini gerçek

bulduk. Siz de, Rabbinizin size va'dettiğini gerçek buldunuz mu?»

Bu soruda da acı bir alay ve yürek soğutma vardır. Müminler, va'dın tahakkuk ettiğini bildikleri gibi, vaidin de tahakkuk ettiğini biliyorlar. Ama bu soru? Alay... Oradan gelen cevab:

«Evet!»

Çünkü inkara ve kaçamağa imkân yok... İşte burada cidal sona eriyor ve konuşma kesiliyor:

«Aralarında bir müezzin seslendi:

— Allah'ın laneti zalimlerin tepesindedir!»

Sonra göz, geniş bir sahaya çevriliyor. Bu da ayrı bir sahnedir. Cennet ile cehennem arasında, ayırıcı «A'raf» sahnesi...

Burası, cennet ehlinin cennete, cehennem ehlinin cehenneme ayrılıp gittiği geçiş noktası gibidir. Burada bir takım erkekler vardır ki, her iki fırkayı da yüzlerinden tanıyorlar. Onların gittikleri yere dönüyor ve her fırkaya, layiki veçhile, ya hakaret veya taltif sözü söylüyorlar.

İşte A'raf ehli, cennet ehline dönmüş, onları selâmlıyorlar. Cehennem ehline de dönmüş, onları azarlıyor, ayıplıyorlar:

«Allah hiçbir rahmet vermiyecek diye yemin ettiğiniz insanlar bunlar mı? Bakın şimdi bunlar nerede? Bunlar cennette selâm alıyorlar, selâmet içinde yaşıyorlar!»

Son olarak da cehennemden bir ses işitiyoruz. Rica, yalvarış, zillet dolu, medet diliyen ses:

«Cehennem ehli, cennet ehline seslendi:

— Ne olur! Üzerimize biraz su veya Allah'

ın size verdiği rızıktan bir parça azık verin!»

Ve işte biz öte yana bakıyor, orada cevabı bekliyoruz. Ve orada mazeret ve hatırlatmanın yer aldığını görüyoruz: **«Derler ki Allah onları kâfirlere haram kılmıştır.»** Bu büyük açıklama bu derece etkili bir biçimde son bulunca ardından gelen ayet başlangıçla bir uyum içerisinde geliyor ve sahneleri geçen o gün hatırlatılıyor, peygamberlerin insanoğluna getirdiği ayetleri yalanlamanın tehlikesi belirtiliyor ve bu ayetlerin te'vili bekleniyor. Ancak ayetlerin te'vili açıklanacak biçimde yer alıyor ve o zaman ortada ne kaçıp kurtulma ne de şefaatçı bulunabiliyor. **«Onlar, onun te'vilinden başkasını mı bekliyorlar? Onun te'vilinin geldiği gün, daha önce gelmiş olanlar derler ki :«Gerçekten Rabbımızın elçileri bize hakkı getirmiştir, şimdi bize şefaat edecek var mı ki şefaat etsin? Yahut geriye çevrilir miyiz ki, yapmış olduğumuzdan başkasını yapalım? Onlar gerçekten kendilerini hüsrana uğratmışlardır ve uydurageldikleri şeyler kendilerinden uzaklaşıp kaybolmuşlardır.»**

(A'raf: 53) (1)

* * *

Şimdi bu çekici tabloların sergilenmesini ve Kur'an'da yer alan üç tür sanat ve edebiyat metodunun açıklanmasını bitirmiş bulunuyoruz. Biz bu iktibasları örnek olarak seçtik yoksa belirlemek gayesiyle değil. Şu anda bu mucize dolu kitabın sahip bulunduğu hazinenin değerini farkedebiliyor muyuz? Sanatın bundan alması

(1) Kur'an'da Kıyamet Sahneleri, 86 - 92

gereken ilhamın ne kadar olabileceğini farkedebiliyor muyuz? Sanat bunlardan dinî gayeler için değil tüm sanat gayeleri için de faydalanmak zorundadır. Kaldı ki Kur'an'a dayalı islâmî kavramıyla din, hayattan ayrı değildir çünkü hayatın tümünü içerir. Kur'an sanatın her sahasında bitmez tükenmez bir hazine ve sürekli bir ilham kaynağıdır. Güzel sanatların tüm özelliklerini ihtiva eden erişilmez yüce bir insanlık sanatı kurulabilmesi ve beşeriyeti devamlı aydınlığa ve üstünlüğe sevk edebilmesi için tükenmez bir hazinedir.

İSLÂMCI BİR EDEBİYATA DOĞRU

Esaslarını baş tarafta açıkladığımız mükemmel ve üstün şekliyle islâmî edebiyat henüz insan mahsulleri arasında yerini almış değildir. Ancak bu, islâm edebiyatının — bölümler halinde de olsa — mahsullerinin var olmadığı anlamını taşımaz. Çünkü karşılaştığımız bazı parçalar fiilen bu edebiyatın doğmak üzere olduğunu ve her giden gün olgunlaşıp mükemmelliğe adım attığını haber vermektedir. Bu ise azımsanmıyacak bir durumdur. İnsan bu eserlere baktığı ve gelecek için taşıdığı işaretleri gördüğü takdirde islâm edebiyatının mükemmel biçimde ortaya çıkacağı günü sabırsızlıkla bekleyebilir. Bu husus sadece edebiyat için değil tüm diğer sanat dalları için de söz konusudur. O gün islâm sanatı insanlığa henüz görülmemiş olan aydınlık parıltılarını sunacaktır. Zaman zaman insanlık bu parıltılardan bazı işaretler karşısına durmamış değildir. İnsana doğuştan yitirdiği ve henüz tamamiyle kavrayamadığı o üstün mükemmelliğin bazı tatlarını verecektir. Şurada ve burada parça bölük bazı kıvılcımların tattığı bütünün parçalarını. Tüm varlığı dile getiren kâinat parçasını. Tüm insan varlığını ifade eden insanî zevki.

Mesele bugün sanatkâr müslümanlara muhtaçtır. İslâmı hisseden gerçek ve realite o-

larak yaşayan, hayatı bütünüyle islâmî duygular içerisinde telakki eden ve islâm düşüncesinin gerisinden gözleyebilen müslümanlara muhtaçtır... Hem müslüman hem de sanatkâr ruhlu kişilere... Kendi duygularıyla yaşadıklarını, ilham dolu güzel bir üslûp içerisinde yorumlamalıdırlar. Hem sanatın gereklerine hemde ifade güzelliğinin ölçülerine riayet ederek sanat ürünleri meydana getirmelidirler. Güzellikle sanat ölçüsü birbirinin şartı olan iki unsurdur.

Sanatın tüm gereklerinin uygulandığı islâmî bir sanat meydana getirmek için insanın sadece müslüman olması yeterli değildir. Normal olarak sanatkâr olması da kâfi gelmez. İslâm sanatının yorumuna ulaşabilmesi için hem müslüman hem de sanatkâr olması icab eder.

* * *

Tek başına islâm, bir islâm sanatı meydana getirmek için yeterli olmaz... Samimi bir inanca sahip bir müslüman ifade gücüne sahip olup Allah, kâinat, hayat insan veya bütün bu konuların hepsinde islâmî fikirler ortaya çıkarabilir. Kendi hayatından ve islâmî tecrübelerinden islâm hakkında genel kavramlar ve felsefî tasvirler ortaya atabilir. Şüphesiz ki bütün bu mahsullerin fikir, felsefe ve düşünce alanında kendine has bir ağırlığı olacaktır. Ancak bunun sanatla ilgisi yoktur... Sanat; ne fikirdir, ne felsefedir ne de muhtelif sahalardaki fikrî araştırmalarla güdülen mücerret kavramlar yığınıdır...

Sanat; eşya, şahıslar ve olaylar karşısında özel ve şahsî bir heyecan ve duygulanmadır. Öyle kişiye has bir duygulanma ki her ruh

tek başına özel kavrayış metoduyla onu kavrar. Kendi derinliklerinde onu yoğurarak tüm bölümleri ve tafsilâtı ile birlikte tam bir etkileşim içerisine girer. Sonra ruhun derinliklerine inen ve bütün noktalarına dağılan bu etkileşimle, duygu, tecrübe, hedef ve eğilim yığını halinde muayyen bir şuur veya muayyen bir ifraz tecrübesiyle oradan çıkar. Sahibine has kişisel işaretler taşır. Sahibi onu dinlendirici ve etkileyici bir güzellik içerisinde başkalarının ruhuna aktarmak ister. İşte sanat; gerçekleri, eşyaya, şahıslara ve hadiselere has özel bir duygulanımın gerisinde görmekten ibarettir. Bu gerçekleri o özel ışık altında felsefî ve fikrî şuur bakımından yorumlamaktan ibarettir. Sanat aynı ölçüler içerisinde geleceği, geçmişi ve bilinmezi görmekten ibarettir.

İslâm sanatı bunun için müslüman bir sanatkârın elinden çıkmak zorundadır. Kendisine kâinat, hayat ve geniş anlamıyla realiteler karşısında hassas bir şuur veren, özel şekil almayla yoğrulan bir insanın elinden çıkmalıdır. Bu insan aynı zamanda güzel ifade gücüyle donanmış olmalı ve hayatı da bütünüyle islâmî düşüncenin gerisinden kavrayabilmelidir. Hayatla islâm düşüncesi ışığında yoğrulabilmeli, boğuşabilmelidir. Sonra bu yoğurulduğu özel tecrübeyi güzel ve duygulandırıcı bir üslûp içerisinde bize anlatmalıdır. İşte çeşitli nedenlerle daha önce Arap edebiyatında görülemiyen ve bugün de doğumun habercisi durumunda yeni birtakım ürünleri görülmeye başlayan ve bu ürünlerin olgunlaşıp gelişme yolunda olduğu sanat

budur. Ancak bu sanat bu manada yalnız müslüman sanatkârlara ait değildir. Gerçi müslüman olması hasebiyle müslümanın önünde yolların açık olması doğrudur. Özellikle sanat kabiliyetine sahip bulunan müslümanlar için bu bir gerçektir. Çünkü o fiilen islâmî kavramlarla yaşar ve eşyayı, hadiseleri ve kişileri bu kavramların gerisinden izler. Sun'î hiçbir teb'aya gerek duymaz, bilinçli olarak bu duygulanımın etkisi altında kalmaz. Öte yandan islâmın kâmil düşüncesini kavrayabilmek yalnız müslümana nasip olabilir. Çünkü bu düşüncesini kavrayabilmek yalnız müslümana nasip olabilir. Çünkü bu düşünce islâm gerçeğinin tabiî ve doğrudan doğruya bir gereğidir. Ve kişi, kendisini islâma islâmca teslim etmeden ve islâmî kavramıyla müslüman olmadan bu kâmil ve şâmil düşünceye ulaşamaz. Ancak islâmın kâinat, hayat ve insana sanat bakımından yaklaşımı evrensel ve insancıl bir yaklaşımdır. Bu düşünce tüm insanlığa açıktır. Çünkü o insana insan olması bakımından seslenir ve insan olması bakımından onunla diyalog kurar. İşte bu yüzden herhangi bir insan bu düşünce ile bağlantı kurabilir. Hayatı bu diyalog ve kavrayış derecesinde o düşüncenin gerisinden gözleyebilir. Ve o zaman o ölçüde islâm sanatı ile buluşmak imkânına sahip olur.

Bunun için biz örneklerimizi sadece müslüman sanatkârların meydana getirdiği edebiyat çalışmalarından almakla yetinmedik. Bunun yanı sıra gayrimüslim sanatçılardan da bazı örnekler aldık. Çünkü bu sanatkârlar bazı nokta-

larda islâm düşüncesiyle buluşmakta ve bu hudut içerisinde islâm sanatının uygulaması gereken metodu uygulamaktadırlar. Bunların dışında dünya sanat şaheserleri kalmaktadır ki bunlar çoğunlukla islâmî düşünce ile uyuşmaz, islâmın sanat metoduna ayak uydurmazlar. Bu klasik sanat şaheserleri karşısında durumumuz nedir, görüşümüz ne olacaktır?

Normal olarak biz bu şaheserleri bir kenara atamayız. Onların okunmasını incelenmesini ve birtakım güzellik unsuru taşıyan bölümlerinden faydalanılmasını önleyemeyiz. Ancak onların cüz'i bir güzellik kavramına sahip olduklarını hatırdan uzak bulundurmamalıyız. Her ne kadar bu klasikler güzel ve parlak üsluba sahip iseler de başlangıçta dayanması gereken kaideden çok daha aşağı ve cılız kaidelere otururlar. İslâm sanatının dayanması gereken kaide insancıl kâinat kaidesidir. Tüm varlığı ve insanı içine alan mükemmel ve evrensel kaide. Bu arada bazı nötr sanat ürünleri de göreceğiz. Bunlar islâm sanat metoduna yaklaşan özellikler taşımadığı gibi bu metodla çatışan ve zıt yöne giden özellikler de taşımazlar. Hatta bu sanat eserlerinde bazı güzellik unsurları da bulunabilir. Ama bunlar kesinlikle sanat şaheserleri olarak kabul edilemezler. Çünkü sanat şaheserleri yapıları, itibariyle belirli bir kâinat hayat ve insan düşüncesine sahip olmak ve bunların kendi aralarındaki münasebetiyle bütün onları yaratan Allah arasındaki münasebeti konusunda belirli ölçülere sahip olmak zorundadır. Bunun için kendiliğinden islâm sanat me-

todu karşısında onların alabileceği yer belirlenmiş olur. Bunlar ya tam veya cüz'i olarak islâm sanatının metoduyla uyuşacaklar veya çelişip çatışacaklardır. Bunun için biz bu nötr sanat eserlerini hesabımızdan atmayacağımız gibi, bağrımızı da onlara açamayız. Şimdi islâm sanat ürünlerinin bazı nümunelerini aydınlatıcı nitelikte örnekler olarak sunmaya çalışalım.

A — ŞİİR DALINDA MUHAMMED İKBAL :

İkbal, büyük bir islâm düşünür ve filozofudur. Onun felsefe ve fikir alanında hiç de küçümsenmeyecek verileri vardır. Fakat aynı zamanda bir şairdir de. Şiirlerinin pek çoğunda şiir ve felsefe içiçedir. Siz açıkça onun fikirlerini — ya da en doğru deyimle felsefî tecrübelerini — şiir biçiminde sunduğunu görürsünüz. Bu sırada bile o size soyut bir felsefî tecrübe vermez. Onun yerine kendi şuurunda yoğurduğu, vicdanında etkilendiği ruhunu coşturan vezinli, âhenkli ve nâğmeli bir ifade ile yorumladığını görürsünüz. O bu duygulanımlarını başka hallerde olduğu gibi nesirle ifade etmiyor. Çünkü bunlar nesirle ifade edilebilecek zihnî tecrübeler değil.

Kaldı ki bunun yanı sıra İkbal'in saf şiirleri de var. Düşüncenin katılığından, zihnin bağlarından kurtulan özgürce şiirleri Vicdanın ısısını ve hararetini dile getiren engin kanat gerişlerle dolu şiirleri... İkbal çoğu kez bir müslüman düşünceyi yorumlamak ister. Ancak bu düşüncede zaman zaman Hind mistizismi ve Şark sofizmi karışıktır. Bu yüzden az veya çok islâmın çizdiği doğru çizgiden uzaklaşır. Saf İslâm düşüncesinde onu en çok kendine bağlıyan ve ruhunda en çok etki yapan şey canlı dinamizmdir. Varlığın içinde mevcut her şeydeki

canlı dinamizm. Ona göre ne canlı âleminde, ne de cansızlar âleminde durgun hiçbir şey yok. Her şey canlı, her şey hareketli. Her şey var olmak için durgunluğu yok ediyor. Çünkü varlık bir enerjidir. Enerji dizginlik tanımaz. Durgunluk istemez. Enerji durmak isterse ölmek istemiş olur ve böylece varlık kanunun dışına çıkar.

İkbal'in saf islâm düşüncesinde hayranlığını ve dikkatini çeken bir başka şey de insan ruhudur. İnsan beni, egosu... İkbal'in dünyasında insan tüm varlıktaki enerjilerin ortaya çıktığı büyük bir evrensel, enerji deposudur. O nurdan bir parçadır. Yaratıcı kudretin bir parçası. Bu insanın yeryüzünde Allah'ın halifesi anlamında bir parça olmasıdır. Yeryüzünde Allah'ın halifesi olması nedeniyle insan tüm varlıkta bulunan eşyanın en değerlisi ve mevcudatta carî olan en kuvvetli güçtür. Ancak gücünü Allah'tan aldığı takdirde bu durum söz konusudur. İnsan ruhu böyle yaratılmıştır veya beni, egosu, ezelin ve ebedin gücünden güç alarak aydınlanır ve parlar. Sonra irade sahibi etkin ve evrensel bir güç haline gelebilir. Parlama ikbale göre çok ciddî canlılık meselesidir. O hayatı, çeşitli parlayış biçimlerinden bir parlayış, yanma ve tutuşma olarak düşünür. O durgun, katı veya yanmayan, tutuşmayan ve parlamayan her şeyden nefret eder. Ona göre bu, küfrün; hayat gerçeğini ve varlık gerçeğini inkârın ifadesidir. İkbal bütün bunları felsefe ve fikir dünyasındaki soyut gerçekler olarak düşünmez. Bu duyguları ruhunun ve kendi beninin içinde yaşatır.

Az önce de dediğimiz gibi gerçek bir şuur hamuruyla yoğurur ve bu yoğurmanın neticesinde şiirlerini kaleme alır.

İkbal'in hayatı Hint tarihinin en coşkun ve ıstırablı dönemine rastlar. Bu dönemde Hindistan sömürgeciliğe karşı büyük bir kavga vermektedir. Oradaki müslümanlar çok ağır zulümlerle karşı karşıyadırlar. Kendi varlıklarını ortaya koymak ve isbat etmek için direnmektedirler. Ruhlarında bağımsız ve başlı başına bir varlık olmak ve ortaya çıkmak tutku ve arzusu bir alev halinde yanıp coşmaktadır. Mümkündür ki bütün bu gerçekler İkbal'in ruhunda canlılık, dinamizm ve tutuşma, istek sahibi, etkin varlık unsurlarının onun gözünde varlığın hakikatı halini doğurmuş olsun. Ancak bir diğer yönden, bakıldığından bütün bu gerçekler şairin içinde yaşadığı dönemi veya toplumu bir kenara bıraksak bile, islâmî gerçekler olarak ortadadır. Çünkü islâm inancı ne zaman olursa olsun bir ruha yerleşince orda dinamizm ve canlılık unsuru olmuş, ruhun sahibini canlı, dinamik, etkin ve irade sahibi hareketli bir varlık haline dönüştürmüştür. Abdullah oğlu Muhammed Mustafa (S.A.) nın gününde bugüne ve yarına değin hep böyle olagelmiştir. Çünkü bu islâmın özündeki bir gerçektir. Çünkü islâm mümini Allah ve kâinatla bağlantı içerisine sokar, harekete geçirir ve tutuşturarak alevlendirir.

İşte bu noktada onun hususî durumlarını nazarı itibara almaksızın İkbal'i bütün duygularıyla müslüman bir şair olarak görüyoruz. Kendi özel hallerinde ve şartlarında bile o müslüman bir şairdir. Çünkü müslüman inancı bütün

durumlarda ve şartlarda insan ruhuyla uyuşur ve İslâm gerçeği uyarınca insan fıtratına şekil verir. Aşağıya aldığımız İkbal'in Peyam-ı Meşrik (Şarktan Haber) adlı eserinden seçilmiş iki parçadır. Sözünü ettiğimiz hususlar burada açıkça görüleceği gibi İkbal'in şiirindeki bir çok unsurlar da görülecektir: Rübai formunda kaleme alınmış olan **«Tûr Lâleleri»** adlı şiirden bir parça: (1)

20

«Yarabbi, şu varlıkta ne lezzet var ki, her zerrenin gönlünde bir zuhur arzusu kaynıyor. Dalını yarıp doğan gül goncası, varlık zevkiyle gülümsemeler saçıyor.

21

(Yanıp giden) pervanenin adem duyarında şöyle dediğini duydum: «Bir an bana hayatın hummalı ıztırabını ihsan et. İstersen seher vakti yine benim külümü savur. Lâkin bana bir gece yanıp yakılma zevkini tattır.»

24

Göğsünün içinde yıldızları aşıp geçerek bir yol vardır. Lâkin sen kendini tanımıyorsun. Bir kere de tohum gibi gözünü kendi içine aç ki, yerin altından bir fidan olup yükselsin.

60

Hayatın yumuşak ve tehlikesiz olduğu sahilden kurulup oturma. Denize dal, dalgalarla pençeleş, ebedî hayat, mücadeledir.

---

(1) Bu şiirlerin tercümesi Peyam-ı Maşrik'in, Prof. Ali Nihad Tarlan tarafından yapılan çeviriden alınmıştır.

84

Göğsümüzde gizli bir âlem vardır. Toprağımızda bir gönül, gönlümüzde aşk âlemi vardır. Canımızı aydınlatan o aşk şarabından, destimizde hâlâ bir kaç katre durmakta.

101

Bir işlenmesi tamamlanmamış heykel çamuruna benzeyen bu cihan, sabah ve akşam değişmelerine esirdir. Bu heykel çamuru eksiktir ki, kaza eğesi onu mütemadiyen eğeleyip düzeltiyor.

108

Ey gönül, hayat sırrını goncadan öğren, çünkü onun mecazında hakikat apaçık görünür. Gonca bu kara topraktan doğar, lâkin gözü güneş ışıklarındadır.

109

Bahçelerde, dağ eteklerinde onun ışıkları vardır. İçinde onun şarabı bulunduğu için gül parlak bir kadehtir. O, cihanda kimsenin gecesini karanlık bırakmamıştır. Her gönülde onun dağından bir kandil yanar.

112

Benim gönlüm cismin ve canın sırrına vakıftır, ölüm benim için acıdır zannetme. Gözümden bir cihan kayıp olmuşsa ne çıkar, daha gönlümde yüzlerce cihan var.

114

Gelinciğin mizacını bilir, anlarım. Güllerin, dallar içinde gizlenen kokusunu sezerim, duyarım. Çenemdeki bülbül beni sever, çünkü ben onun nağmelerinin makamını bilirim.

126

Ne üzülüyorsun? Gönlün hayatı bu nefse bağlı değildir. Gönül varlık yokluk halkasına bağlı değildir. Ey kısa görüşlü insan, öleceğim diye üzülüp durma. Nefes gitti ise gönül kalır. Üzülecek bir şey yok.

139

Mecliste sarhoş sarhoş şarkılar söyledim. Çamura hayat kıvılcımları çaldım. Gönlü akıl nuru ile aydınlattım. Aklı da gönül ayarına vurdum.

82

Ey henüz çocukluktan kurtulmamış insan, sen kendi kendini yetiştir. Müslüman evlâdı mısın? Nesebini terket. Eğer Hz. Muhammed'in mensup olduğu Arap kavmi, Peygamberin meb'us olduğu ırk ile, kan damar ve deri ile gururlanıyorsa Arab'ı terket.

83

Ne Efganlıyız, ne Türküz, ne de Tatarız. Biz Çemen evladıyız, aynı ormanda yetişmişiz. Renk ve koku ayırmak bize haramdır. Zira bizi aynı ilkbahar yetiştirmiştir.

161

Daha su ve çamur kaydından kurtulamadığın için, ben Rumiyim, Efganlıyım diyorsun. Ben her şeyden önce her türlü renkten sıyrılmış bir insanım. Ondan sonra Hintli veya Turanlıyım.»

Yirminci rübaide İkbal varlıktaki sevinci ve neşveyi dile getiriyor. Varlık, kendiliğinden bir sevinç ve sürur bahşediyor. Varlık var olmak için can atıyor. Yokluğun sahifeleri arasında gömülü iken görünürlük âlemine çıkabilmek ve zuhur edebilmek için çabalıyor. Kendi yapısın-

da saklı bulunan irade ve etkinliğini bu uğurda harekete geçiriyor. Bir gül goncası dalını sarsıyor, yarıyor ve varlık âleminde zahir oluyor ve daha varlık âlemine çıkar çıkmaz gülüyor, sevinçten tebessüm ediyor. Hayat ve varlıktan sevinç duyuyor.

Yirmibirinci rübaide İkbal hayat dolu hayattan anladığı gerçekler dolusu ihsaslarını dile getiriyor. Hayat humma ve ıztırabtan ibarettir İşte gerçek hayat bu. Bir yandan da bu harekotten ruhtaki kararsızlık ve ıztırab ortaya çıkıyor. Her an yenilenen hayat biçimi karşısında duyulan sürekli arzu bir kararsızlık doğuruyor. Kendi içinde ne kadar güzel olursa olsun hayat karşısında tavır almanın, atılım veya durgunluğa düşmemenin verdiği ıztırap veya kararsızlık. Ama bir yandan da hayat yanıp tutuşmaktan ibarettir. Burada duygular güç ve kudretinden alev alıp parlayacak derecede yükselmektedir. İşte bu hummalı kararsızlık ve bu yanıp tutuşmak hayatın hülasası ve canlıların emelidir. Öyle ki ömür veya zaman bunun yanında bir şeye denk olmaz. Mühim olan hayatın uzayıp gitmesi değil dolup taşmasıdır. Kararsızlıklar ve susmalarla dolup taşması. Bir gece de olsa, bir an da olsa özü itibariyle bu hummalı kararsızlık ve sürekli yanma tutuşma bütün hayata değer.

Bu güzel anlamı şair bize billurlaşmış bir felsefî kalıp içerisinde sunmuyor. Eğer böyle yapmış olsaydı bütün büyüsünü ve güzelliğini kaybettirmiş olurdu. Aksine canlı bir carlığın içerisinden hayata atılan bir kelebeğin ruhunun

ötesinden takdim ediyor. Aynı zamanda kendi ruhunu ve hayat duygusunu dile getiriyor. Altmışıncı rübaide de hayat «zilinin» susuzluk anında çok güçsüz olduğunu bir başka yorum içerisinde ve yakın bir anlamda dile getiriyor. Çünkü o anda hayat durgun ve zahmetsizdir. Ölümsüz hayat, yorgunluk, bitkinlik, çatışma ve mücadele neticesinde ortaya çıkar.

Yirmidördüncü rübaide kendi sırrından habersiz olan hayatın kendisi veya kaynağı olduğunu bilmeyip dış âlemde veya afakta göklerin esrarını araştırmaya çalışan insanla alay etmektedir. Eğer insan kendi gücünü ve enerjisini bilse ve bunu dikkatle göz önünde bulundursa ondan hareket dolu yaratıcı ve canlı, verimli bir güç meydana çıkarabilir. Çünkü hayat sırrı orada gizlidir. Seksendördüncü rübaide de aynı mana bir başka biçimde yorumlanmaktadır. Burada insanlık çamurunun, beşer varlığına hayatın yolunu aydınlatan mukaddes bir ateş veya ışık taşıdığını dile getirmekte bu ateşin kıvılcımlarını beşerin varlığını bir an bile durdurmadan harekete sevkettiğini belirtmektedir.

Bu iki rübaide şairin hareket dolu hayat karşısındaki tutkusuyla tutuşma ve alevlenme konusu karşısındaki duygusunu görmekteyiz.

İkbal yüzbirinci rübaide edebî biçimde kaza duygusunu dile getirmektedir. Kaza başıboş ve anlamsız değildir, gayesiz ve hedefsiz seyretmez. Gereksiz yere insanların başına gelen bir şey değildir. Henüz tamamlanmamış bir heykel çamuruna benzeyen — veya bir başka deyimle olgunluğa mükemmelleşmemiş — beşer

varlığını tıpkı bir heykeltıraşın heykeli yontarken çevirdiği gibi gecenin ve gündüzün çevirdiğini ve bir o yandan koparıp bir bu yandan düzelterek heykeli meydana getirmeye çalıştığını, böylece heykelin tamamlandığını, varlığın olgunlaştığını ifade etmektedir. Burada şair her ne kadar felsefî bir anlamla konuya temas etmekte ise de maksadını felsefî bir kalıpla söylememektedir. İnsan hissinde hayalinde vicdanında geniş bir yer işgal eden edebî bir tarz ile tasvir etmektedir. Yüzsekiz ve yüzdokuz nolu rübailerde biz şairin aydınlık ve ışık tutkusunu görmekteyiz. Nur, güzel, parlak ve göz alıcı. Buradaki nur sevgi nuru. Şair nuru kendine has bir metodla tüm hayatı ve canlıları anladığı gibi anlıyarak seviyor. Onda nur diğer insanlarda olduğu gibi sinirleri rahatlatan güzel tatlı ve düş gibi parlak bir şey değildir. Onun nuru bir parıltıdır, bir yanıştır, bir tutuşmadır. Gonca toprağın kara bağrında gelişir, büyür ancak gözü güneş ışıklarındadır, güneşe tutkundur. Bu ilmî gerçeği şair kendi özel mizacının gerisinden yakalamaktadır. Onun dikkatini çeken aydınlık parlak ışık ve nur, tutuşmuş auteş; hayatın aslıdır. Kâinatın alıp sevinç ve sevgiyle dağıttığı şey budur. Onda aslolan tutuşmadır veya yakabilmedir. Bunun için geceleyin duyularla farkedilen güneş battıktan sonra bile onun için karanlık mevcut değildir. Çünkü aydınlık ve hayat esastır. Bu ise tutuşma ve yanmadır. Tıpkı bir çerağ gibi gönülleri aydınlatır ve geceleyin de bakidir.

Yüzondördüncü rübaide şairin; goncası, gülü, gelinciliğ ive bülbülüyle tüm varlıklar ve

tabiat sevgisi dile gelmektedir. Bütün bunlar güzeldir çünkü şair onu bilir. Biagi deruni bilgi (mutasavvıfların diliyle) sevgisi doğurur ve bu bütün varlıkalrın ruhlarını birbirine yaklaştırır ve hepsini de sevgide birleştirir.

Yüzonikinci ve yüzyirmialtıncı rübailerde İkbal kendi bakış açısındaki hayat gerçeğini dile getirmektedir. Hayatı veya ölümü kararlaştıran beden değil ruhtur. Beden fena olsa da ruh bakidir. Bunun için ölümden korkmaz. Çünkü o öldükten sonra da bakidir. Ölüm her ne kadar ruhun iki gözüyle gördüğü bir kâinattan mahrum bırakmak istemekte ise de, kalbinde binlerce kâinat vardır. Kalbnide diriliğini devam ettirdiği içi no canlılığını yitirmez.

Yüzotuzdokuzuncu rübaide İkbal'in ruhundaki coşkunluktan bir tablo seyrediyoruz. İkbal burada nağmseini her yana saçıyor, genişliğine çevreye. Her yerden kendi nağmesi gelmeyince o var sayılmaz. Onun hazinesi hayat kıvılcımlarıdır. Bir kerre daha hareketli hayatla, tutuşmuş ve alevlenmiş hayatı içiçe girdiriyor. Ona göre hareket ve tutuşma varlığın işaretidir. Hareket ve tutuşma olmadıkça varlık olmaz. Fakat bu rübainin üçüncü ve dördüncü mısralarında yepyeni bir anlam ortaya çıkarıyor. Coşkun şair İkbal'in heyecanlarında az görülen bir gerçek... Denge... Gönülle akıl arasında denge. Hayatın iki gücü arasında denge... Onun kalbi ışığını aklından alıyor. Bununla beraber aklı dengesini gönlünden alıyor ve böylece islâmdaki denge unsurunun hareket edebilmesi için İkbal'in duygularında bir denge sağlanıyor.

Sekseniki, seksenüç ve yüzaltmışbirinci rübailer İkbal'in islâm insanının arzusunu ve idealini dile getirmektedir. Biz rübailerin sırasını birbirine yakın olması için değiştirdik. İkbal müslümanların Arap, Afganlı, Tatar ve Türk diye bölünüp parçalanmasından şiddetle nefret etmektedir. Bunların hepsi müslümandır. Bunların hepsini birleştiren islâmdır. Bir kökün dalları olduklarından aralarında ayrım yapmak doğru değildir. Ne Afganlıyız, ne Türküz ne de Tatar'ız. Biz Çemen evladıyız. Aynı ormanda yetişmişiz. Renk ve koku ayırmak bize haramdır. Zira bizi aynı ilkbahar yetiştirmiştir. Burada dikkatlerimizi islâmdaki kardeşlik duygusunu ifade eden ilkbahar tabirinin canlı tabiî yorumuna çevirmeliyiz. Sonra şair yüzaltmışbirinci rübaide tüm insanlığın kardeşliği ilkesine gelmekte ve bütün kardeşlerin büyük esasta birleştiğini belirtmektedir. İnsanların birbiriyle olan münasebetlerini ve ilişkilerini bu kardeşlik esasına dayandırmaları, kavmiyet taassubundan kaçınmalarını getirmektedir. Çünkü İkbal'e göre kavmiyet taassubu bir nevî esarettir. Ruhu esir eden çamura bağlılık ve köleliktir.

* * *

Şimdi de Peyam-ı meşrıkın bahar adlı şiirinden birkaç örnek görelim:

I

Kalk, dağlarda, çöllerde bahar çadırlar kurdu. Bülbül, papağan, turaç ve sığırcık kuşları, nağmenden hep sarhoşlar... Irmağın kenarında güller, lâleler açmış... Aç gözünü seyreyle...

Kalk, dağlarda, çöllerde bahar çadırlar kurdu.

II

Kalk, bağa, bahçelere gül kervanı geldi. Bahar rüzgârı esti, bülbül nağme yarattı. Lâle yakalar yırttı. Güzellik yeni bir gül, yeni bir çiçek derdi. Aşk ise yeni bir dert satın aldı kendine.

Kalk, bağa, bahçelere gül kervanı geldi.

III

Kuşlar, cıvıldaşıyor, bülbüller coşmuş öter. Çemenin kanı coşmuş. Ey susmuş, bir köşede sakin oturan insan! Aklı bırak da mânanın tatlı şarabını iç, terennüm et, gül örtün!

IV

Bir hücre köşesinde oturma, sahraya çık.

Irmak kenarı hoştur, otur, akan suyu gör. Nazlar yaratan nergis, mart ayının sevgili bir ciğerparesidir. Onu alnından bir öp.

Bir hücre köşesinde oturma, sahraya çık.

V

Mâna gözünü bir aç, ey hiç bir şey görmeyen!.. Gözlerinin önünde olan şeyden bihaber!.. Bak lâleler ne güzel, birbirine sarılmış. Üzerlerinde sanki kırmızı bir yaşmak var... Şebnem, seher vaktinin o parlak göz yaşları, lâlelere damlamış... Şafak kızıllığında yıldız gibi parlıyor.

Mâna gözünü bir aç, ey hiçbir şey görmeyen!..

VI

Çemenin toprağında kâinatın sırrı var.

Hakkın sıfatını gör. Bazan vardır, bazan yok.

Hakkın zatı çemende sanki cilveler eder.
Hayat dediğin şey de, ölüm dediğin şey de tamamen sebatsızdır.

Çemenin toprağında kâinatın sırrı var.

Hayat dolu bir şehrayin. İşte bahar... Bülbül, papağan, turaç ve sığırcık kuşları, güller, lâleler, dağlar, çöller, ırmaklar, vadiler, hepsi nağmeden sarhoş, çeşit çeşit renklerle açmış çiçekler. Değişik nağmeler yayan bülbüller, kervan halinde gelen güller, esen bahar rüzgârı, nağme yaratan bülbüller, yakaları yırtan laleler ve her tarafa gül kervanının gelişi. Baharda hayatın coşkunluğu ve her yanda açılıp saçılan çemenler şüphesiz ki tüm şairleri duygulandırır ve apayrı ihsaslara sevkeder. Şairin vicdanı kâinatın derûnu ile içiçedir. Ancak her şairin baharı kavrayışı ve anlayışı ayrıdır. Ondan ayrı bir hayatın izini ve etkisini görür. Bahar karşısında duygulanan şair İkbal yukardaki şiirde kendisini bize açıklıyan İkbal'dir. Ve hayat felsefesini o rübaide kaydetmektedir. Ona göre hayat hareketli ve tutuşmuş olan hayattır. Bütün parçada hareket dolu itici, canlı ve dinamik bir musiki hâkimdir ve bunun yanı sıra özel tabirler insan duygusunu kendine çeken ifadeler bütünüyle İkbal'in damgasını taşıyor. Lâle yakasını yırttı, güzellik yeni bir gül, yeni bir çiçek derdi ve bu İkbal'in tabiatıyla birleşerek lâlenin tabii bir tutuşma ile yakasını yaktı. Aşk ise yeni bir dert satın aldı, onun yüreği yanmakta kanı kaynamaktadır. Altıncı kıtada şair bu canlı, hareketli, coşkun, çok yönlü ve geniş buutlu gezisinden dönüyor. Mekân, his ve duygu ufuk-

larından kendi sakin mistisizmini söylüyor. Ancak sakin midir acaba gerçekten? Bana göre değil. Duygusunu doldurduğu, derinlere kadar içine çektiği bu geniş gezintiden nabız bakımından rahat dönmüştür. Evet çünkü tıkanacak derecede doygundur. Bunu şair bir esrarkeş havasıyla söylüyor. Bahar, içindeki her şeyi açıklamıştır. Sana hayatın ve ölümün işaretlerinin gerçek olmadığını hayal ettirecek şekilde açıklamıştır. Hakikat oradadır. Orada, derinlerde... Hakikat hayatın kendisidir...

B — ÖMER BAHEDDİN EMÎRÎ :

Ömer Bahaeddin Emîrî bir Suriyeli müslüman şairdir. Derin duygusu, tatlı bir ifade tarzı var. Ruhunun zevkini ifadesinden okumak mümkündür. Hayatını çepeçevre saran ve kendi kavramını ona zorla empoze etmeye çalışan bu sapık cahiliyet toplumunda o, ruhunun dayanabildiği derecede müslüman olarak yaşamaya çalışır. İkbal'in isyanı gibi tutuşmuş ve başkaldırmış bir halde değildir. Kendi tabiatına uygun, sakin ve küllenmiş bir isyanı vardır. Duyguların derinliklerine sızan, ancak kelimeler haline gelince sakinleşen bir isyan. Bir yıl önce **«Allah ile Beraber»** adlı bir şiir kitabı neşretti ve bu şiirlerinde Allah'a yönelişlerini dile getirdi. Sevinç ve isyan, huzur ve kararsızlık, aydınlık ve karanlık, ruhî kanatlanış ve bedenî yanış hallerinden meydana gelen sevinç ve isyan durumlarını dile getirdi. Hepsi de Allah'a yalvarışlar ve terennümlerle kendisini yalnız bırakmamasını isteyen duâlarla dolu. Zaaf ve düşkünlük halinde bile Allah'ın kaderine bağlı

olduğunu, sığınağına döndüğünü bilerek Allah'a yalvarmakta.

Biz şairin divanından iki ayrı ruh haletini dile getiren iki eserini seçtik. Birincide fikrî buhranı, ikincide de hissî buhranı anlatıyor ve her iki halde de Allah'a yöneliyor. O devamlı bir çatışma içerisindedir. Sapıklık, düşüklük, ağırlık, bağlılık ve ezici zorunluklarla çatışma. Ağırlıktan kurtulmak ve aydınlıklar âlemine kanat germek için çalışma, çırpınma. Beşerî çırpınma. Şair bir insandır. Yapmacıksız, uydurma tarafı olmayan bir insandır. Ancak o insan olmakla beraber bir müslümandır. Kendi hayatında islâmı yaşamak ister. Bu ise sürekli çaba islâmın kendisidir.

Z E R R E

Büyüyen acılarımı düşündüm,
Hayallerimi ve ideallerimi,
Aradım onları, görünmezlikler yolunda,
Tükenen yarınların bilinmezliklerinde.
Ve orada kararsızlıklar içinde çıktı geziye,
Varlıklar âlemlerini düşüncelerim,
Onun harikalarına çarpılarak uyandı,
Dalarak engin, bilinçli seyrine
Hâşâ ki onun yaratıcısı hükmetsin,
Orada beni başı boş bir zerre olarak terketmeye.

Burada şair iki buhranıyla karşı karşıya. O, sürekli artan acılarını ve gerçekleşmiyen rüyalarını düşünür. Bekleyip durduğu anları, açılmayan perdelerle örtülü bilinmezliklerle dolu yarını. Bu yüzden kararsızlığa kapılıyor. Niçin, niçin üzülüyor, acı çekiyor? Yarın neden

gizli ve onunla ilgili hiç bir şey bilmiyor? Rüyaları neden gerçekleşmiyor? Neden bu bitmez tükenmez nedenlerle hayatı işkence içerisinde geçiyor?

Bu kararsızlıklarla kıvranırken düşünceleriyle gökyüzünde geziniyor. İşte ruhundaki parlaklık işaretlerinden birisi bu. Böylece kararsızlığı kâinattan ve Allah'tan kopan bir çöle dönüşmüyor. Issız bucaksız bilinmez sahralara intikal etmiyor. Bu kararsızlık, onun ruhunu vicdanında yeşeren buhranların tıkadığı hepishaneden çıkarıyor ve varlıklar evreninde gezdiriyor. İşte o zaman... o zaman onun ruhu ile büyük evrenin ruhu arasında fıtrî bir diyalog kuruluyor ve tertemiz ruh, kâinatın ruhuyla buluşunca mutlaka kararsızlıktan kurtulacak doğru yolu bulacak ve yaratanına yönelecek, huzura erecektir.

Evet neticede huzur buluyor... Bu eşsiz, ahenktâr son derece düzenli, güzel kâinatı yaratan yüce Allah'ın bu kâinatı tek başına bırakmıyacağını, çölde yalnız başına başıboş terketmiyeceğini anlamanın verdiği huzur ve güven... Bu, imanın verdiği huzurdur... Ancak sanatkâr bize bu kavramı soyut ve felsefî bir kalıpla sunmuyor, aksine hikâye sanatını kullanarak veriyor.

Biz Emîrî'nin bu ruhî tecrübesini Albert Camus'un tecrübesiyle karşı koyduğumuzda görürüz ki, Camus kâinatın karşısına çıkıyor ve onu kendisine hiç bir şey söylemeyen bir dilsiz gibi görüyor. Kendini de kâinatla hiç bir bağlantısı olmayan bir yabancı gibi. Kâinatta

âdeta kendisini yitirmiş, boşluğa düşmüş ve kaybolmuş hissini duyuyor. İşte biz Camus'un bu tecrübesini Emîrî'nin tecrübesiyle karşılaştırdığımızda islâmın görüş açısıyla var oluşçu (eksistansialist) felsefenin görüş açısı arasındaki açık ve seçik farkı kavrarız. Sapık, ytiik ve mahvolmuş bir duygu sahibinin tecrübesiyle kâinatın fıtratına yönelen, Allah'ın çizdiği doğru yolda yürüyen müslüman duygu sahibinin tecrübesi arasındaki o büyük farkı.

BİR İSYANCININ YALVARIŞI

«Karaçhi'de idi. Arefe günü gece yarışı heyecan içerisinde gençliğin isyanıyla uyanmıştı ve o gece birçok aldatıcı şeylerle karşılaşmıştı. Paris'te öğrenci iken yaşadığı takvâ dolu hayatı hatırladı. Sonra geçen yıl tıpkı böyle bir gecede hacc mevsiminde karşılaştığı durumu... Ve nihayet birkaç saat önce yüzyüze geldiği hali hatırladı. İşte bu kararsızlık dalgası içerisinde bu ruh buhranı arasında ve suskunluk heyecanıyla aşağıdaki mısraları kaleme aldı. Şafak söktüğü zaman ruhunda biraz rahat, biraz huzurun hakim olduğunu ve her şeyin eski haline döndüğünü fark etti :

Tanrım, nasıl kurtulayım şu gençlikten,
Hayasız, zalim, baskın ve meçhul.
Vücudumun her zerresini boyunduruğu altına almış,
Arzularımın dibine kadar sızmış.
Onu sindirmek için atıldığımda, bilgisizce isyan eder,

Aklımı ayakları altına alır, gururumla oynar.
Arzuları başını aldıkça ben,
Azgınlık, kızgınlık içinde kapıldım kaldım.
Nasıl kurtulayım, nasıl kurtulayım,
O, benim varlığıma oturmuş ve özüme girmiştir.
O, beni kirleten çamurdadır,
O, beni kaderin pençesine atandır.
O, soluyan bir canavarın sesinin yankısıdır,
İçini yakmış, azgın ve inkârcı.
Çok eskilerde karşı çıkmış büyük atama,
Atıvermiş onu da iyilikler âleminden.

Ah... Ne yazık, kalbim ve göz bebeğim,
Kaçışım, direncim ve şerefim,
Uykusuz geçen uzun gecelerim.
Direncim ve bitmeyen göz yaşlarım,
Gecenin karanlığında nefsimle boğuşmalarım,
Ve korunmam ve bitmeyen azmim,
Ve arkadaşlarımın oyunlarını yenişim,
Onların uzaklaşmalarına karşı çıkışım ve başarım,
Kendimi yitirmişken direncimi korumam,
İffetimi yitirmeden, kendime gelmem...
Ah... Ne yazık, bir diyardaki durdum,
Her yerden apayrı yaratmıştı yaradan.
Göğün dehşetini onun önünde eğmişti,,
Denizlerini denizlere bürümüştü...
Ve sanki ben çözülüvermiştim birden,
Kötülüklerden temizlenmiş bir cevher gibiydim,
Toprağın yapısından arıtmıştım ruhumu,
Muhammed Muhtar'ın cennet bahçesine girdiğinde.

Onun ışığı kuşatmıştı beni ve,
Sanki ben bir nur parçası olmuştum.
Kutlu ev aydınlatıyordu çevremi,
Seherlerin doruğundan, övgülerin zirvesine,
Ve benim cesedim zemzem suyunda erimişti,
İliğimin içine sızarak arıtmıştı beni.
Ruhum beni yeryüzünün sınırlarından aşırdı,
Artık gökler ve âlemler yurdumdu.

Kavramlar ruhumun dişleri arasındaydı,
Ölçüler bir türlü durmak bilmezdi.
İsmail'in kucağında, kıyamım secdelerle parladı, (1)
Secdelerim, aylarla bir seyrediyordu.
Bir açılıştı bu enginlere, rahat ve sakin,
Duruşum, sahralarda bir gezintiydi.
Hacıların gürültüsü çevremde sükûndu,
Kulaklarımda taşların gıcırtısı vardı.

Ah... Ne yazık, direncim ve emeğim,
Bildirecek mi bana kurtulabilme gücümü?
Böyle bir günde mi azıttı günahlarım,
Yeniden günahlarım beni yuvarlayacack mı?
Tanrım, nasıl kurtulabilirim gençliğimden,
Gençliğim yaklaştırıyor nerdeyse felâketimi.
Sen doğrulttun beni ve ruhuma ilhamı sen verdin,
Sen temizledin onu kötülüklerden,
Bense onunla acı bir savaş içindeyim,
Bütün organlarımı kavuran, bütün kafamı yiyen,
İstemedim, hiç nefsime aldanmayı,

---

1 — Kâbe'deki Mukam-ı İsmail'i kasdediyor.

Nasıl olur, küçülebilirim küçükler gibi.
Hakkından gelebilseydim eğer çağımın
aldatmacalarının,
Ve kötülerin yarattığı putların,
Kendi yönümü, kendi irademle seçebilseydim,
Rahatlar ve huzur dolardım.
Ve azgın nefsimi de dizginlerdim.
Ne var ki ben, sele kapılmış bir çöp gibiyim.

Nasıl kurtulayım tanrım, nasıl kurtulayım,
Sımsıkı ölçülerle bağlamışlar beni,
Sen göster bana, beğendiğin yolu,
İşte ben seçmek isterim o yolu.
Ben sana yalvarıyorum bir nurla,
Senden bir nurla evrenleri aydınlat tanrım.
Sana andiçiyorum yine senin adınla...
Rahman adınla... Cebbar adınla...
İçini sana dökenleri azdırma,
Durmadan gece gündüz yalvaranları.

Ne yolcular var ki, bulutlar kaplamış yıldızları,
Çöller boyunca şaşırıp kalmışlar biçare,
Ve aydınlanan fecir, göstermiş onlara yollarını,
Kimse göstermeden de bulmuşlar doğru
yollarını...

Bu uzun şiir belki de kitaptaki şiirlerin en sertidir. Burada yanmış, tutuşmuş kendini yakmak üzere olan ve altedilmesi imkânsız bir bedenî arzunun galeyanı mevcut. Her türlü kontrolden uzaklaşmak üzere olan fırtınalı bir gecede azgın bir fitneyle karşılaşmanın hafakanı var. Bu yangın gittikçe yayılıyor ve şair

onu dizginlemekten aciz bulunuyor. Neticede kendini hatıralara bırakıyor, hatıralar acısını daha da artırıyor ve çatışmayı daha sert, daha katı ve dayanılması imkânsız acı bir biçime sokuyor. Bu azgın bedenî galeyan içerisinde yazar Paris'te çevresini dolduran aldatıcı fitnelerin ortasında geçirdiği eski yıllarını hatırlıyor. O bir fitne denizinde yüzdüğü halde onları altetmesini biliyor, temiz ahlâkını, arınmış duygularını olduğu gibi saklıyor. Halbuki kendisiyle birlikte oraya gitmiş olan arkadaşları rezalet bataklığında bocalayıp durmakta ve çıldırtıcı fitneye karşı direnememektedirler. Belki de direnmek istememektedirler.

Şair tekrar, geçen yıl böyle bir gecede Kâ'be'de mukaddes harem-i şerifte bulunduğu anı hatırlıyor. Her türlü pisliklerden arınıp ruhen yüceldiği, arındığı ve ruhlar âlemini saran semavî aydınlığa kanat gerdiği geceyi. Bunu ve onu hatırlıyor ve hatırlaması kendi içindeki isyanı daha da artırıyor. Ya da azgın fitne duygularıyla temizlenme arzularının çatışmasındaki acı keskinliğin şiddetini fark ediyor. Çok önceleri büyük babası Âdem'in sürüklendiği masiyet ve çamurun ağırlığını yenmek arzusu şiddetleniyor. Bu hatıralar içerisinde gece boyu fitnenin tehlikelerinden korunmaya çalışıyor. Bu ise içinde daha büyük çatışmaların ve daha büyük kaynaşmaların belirmesine sebep oluyor. O zaman şair yanmış ve tutuşmuş olarak Allah'a yöneliyor. Kendisini bu fitne uçurumuna yuvarlamamasını ve bu kötülüğe daldırmamasını istiyor. Gece gündüz ona yalvarı-

yor. Nihayet fecrin aydınlığı beliriyor, böylece ruhunda da huzur ve sükûn emareleri ortaya çıkıyor, en sonunda Allah'a bağlanarak huzura eriyor. Şairin bize anlatmak istediği acı çatışmanın hikâyesi böyle. O olayın başından kızgınlığın zirveye çıktığı huzur ve güvenin geldiği ana kadar bütün olayları ve anıları adım adım bize anlatıyor. Biz onun içinde bulunduğu psikolojik ortamı nasıl görüyoruz? Bir kere kendisi buna isyan adını vermiyor, sadece bir isyancının yalvarışı diyor. Bunun şüphesiz ki büyük bir anlamı var. Sonra şair bu acı çatışmanın etkisi altında yazdığı şiirinde kendi ruhunun izlenimlerini ve heyecanını dile getiriyor, vicdanının derin acının coşkunluğu içerisinde. Fakat şair bilmeden kendi vicdanındaki kaynaşan acıları dile getirirken hangi noktada daha fazla duruyor? Kâbe'de mescid-i haramda tavaf ederken zihninde taşıdığı hacc hatıraları üzerinde. O, bu anlarını huzur içerisinde hatırlıyor. Şairin hacc duygularını ve haccın ruhunda bıraktığı izleri anlattığı bölüm hemen hemen şiirin üçte birini teşkil ediyor ve bu bölüm başlı başına isyansız, çatışmasız bir ruhun güven ve huzur içerisindeki tesbihlerini andırıyor. Ancak burada şiirde şuursuz bir kaçış var. Şair çatışmanın keskinliğinden kaçıyor, sonra... şiirin neticesinde beklediği ümidi nedir?

«Hakkından gelebilseydim eğer, çağımın
aldatmalarının,
Ve kötülerin yarattığı putların

Kendi yönümü kendi irademle seçebilseydim,
Rahatlar ve huzur dolardım.»

Evet o bir çatışmaya girişiyor, doğru. Fakat çatışmadan aynı zamanda sıkılıyor, nefret ediyor. İçinde sapıklıkların çılgınlıkların son bulmasını isteyen bir arzu canlanıyor. Şairin ruhunu coşturan tatlı bir sevinç ve huzur tüm şiirine de damgasını vuruyor. Hatta isyanın ve başkaldırmanın en acımasız olduğu anlarda bile.

Bu, tamamen İkbal'in karşısında bir durum. İkbal'deki hayat arzusu; kararsızlık, yanma, tutuşma ve sürekli çatışmadan ibaretti. Emîrî'de ise hayat arzusu, huzur, sükûn ve latâfet. Her ikisi de islâmî, her ikisinin duyguları da islâm sanatının çerçevesi dahilinde. İslâm kişilerin şahsî farklılıklarını ortadan kaldırmaz. Herkese aynı mührü basarak bir tek nüshanın mükerrer sayıları olmasını istemez. Katiyen o, kişilerin duyguları, anlayışları ve kavramları islâmî hayat şartlarıyla çatışmadığı sürece şahsî özelliklerinin kalmasına titizlikle dikkat eder. Antipatik ve saptırıcı özelliklere gelince, bunları eğiterek düzeltmeye ve doğru yola çekmeye çalışır ve doğru yola çektikten sonra kişisel özellikleri olduğu gibi bırakır.

İkbal'in serazât tabiatıyla Emîrî'nin sakin ve sessiz tabiatı islâmın dışına çıkabilecek özellikler taşırlar. Evet İkbal'in çatışma arzusuna dönüşmesi imkânı vardı ve böylece her türlü kayıplardan kaçıp kurtulma ve serazâtlık

hali. Emîrî'nin de çatışmadan kaçması ve sahayı terk etmesi mümkündü. Fakat islâm her iki aşırılıktan da her iki şairi koruyor ve İkbal'in mücadelesi çatışması planlı bir mücadeleye dönüşüyor. İnsanların hayatta sürekli hareket etmelerini canlı ve iyi bir harekete yönelmelerini hedef alıyor. Kendi kişiliklerini günah ve şer yoluyla değil, en büyük hayat kanunuyla ve varlık kuralıyla buluşarak gerçekleştirmelerini, isbatetmelerini istiyor. Emîrî'nin dostluğu da bir müsamahaya, tatlı bir ruhî hoşgörüye dönüşüyor. Şerre ve sapıklığa karşı azîm ve ısrarla verilen mücadelenin yanı sıra tatlı bir hoşgörü ve müsamaha hakim oluyor. Böylece her iki şair de islâm hudutları içerisinde farklı cephelerden islâm hudutları içerisinde farklı cephelerden islâm sanatını meydana getiriyorlar.

C — T A G O R :

Tabiatı itibariyle TTagor bir müslüman değildir ve onda Hindu tabiatı bütün açıklığıyla hakimdir. Tatlı bir müsamaha, ruhî arınma ve coşkun bir sevgi, tüm hayatı ve canlıları içine alan bir sevgi. En büyük varlıkta yok olmak, sevgi, dostluk ve kardeşlikte.

Ve... aynı şekilde subjektiflik. Tagor'da subjjektiflik (olumsuz) bile tatlıdır. Çünkü onun ruhunun letafeti, iç dünyasının temizliği, coşkun sevgi duygusu ve kendini bütünüyle her şeye ve herkese veremsi bu olumsuzluğa bir tatlılık getirmektedir. Ancak bütün bu özellikler Tagor'un olumsuzluğunu ortadan kaldırmaz. Tagor çatışmayı sevmez ve mücadeleye gel-

mez. O, sevgi ve dostluktan başka bir yolla şerrin karşısına çıkılamıyacağını kabul eder. Başka yollarla şerri hayra döndürmenin imkânsızlığını öne sürer. Bu güzel bir hayat ancak çoğu kere gerçekleşmesi imkânsız bir hayattır... Gerçekleşmezse şairin ruhunda bir ümitsizlik ve hüzün hakim olur. Ancak şair tabiatındaki olumsuzlukla buna karşı çıkmaz ve çatışma dolu, mücadele dolu dünyada tutuşan itici hayat gücüyle içiçe girmeye gayret etmez. Bu bakımdan Tagor'un şiiri islâm metoduyla uyuşmaz ama bütünüyle islâm çerçevesinin dışına çıktığını da söyliyemeyiz. Çünkü Tagor'un islâmî metodla uyuştuğu birçok noktaları vardır. İslâm ile; dostluk, sevgi ve büyük varlık alanına, tüm hayata ve canlılara karşı beslenen duyguda birleşir, güzellik ve insanlık sevgisinde... Sürekli müsamahaya, insanlar arasında iyi davranmaya, zaruretlerin bağından kurtulmaya, enginlik ve nur âlemine doğru kanatlanmaya çağırması bakımından da islâma uyar. Ancak bunun ötesinde hayat düşüncesi, insanın hayattaki rolünü anlayış bakımından büyük farklılıklar vardır.

ÇARŞIDA GEZİNTİ

Henüz gün bitmedi ve ırmağın kıyısındaki çarşı hâlâ duruyor.

Bugünümün de eskiyip tükenmesinden, son paralarımın da kaybolmasından korkuyordum.

Fakat... hayır... hayır kardeşim... ben hâlâ bazı şeylere sahibim. Çünkü kader benim bazı şeylerimi almış değildir.

Şimdi alışveriş bitti.

Ben her iki tarafta da alacağımı topladım.

Ve eve dönüş vaktim geldi.

Fakat ey bekçi, sen de haracını istiyor musun?

Korkma kardeşim... ben hâlâ bir şeye sahibim. Çünkü kader benim her şeyimi almadı daha...

Rüzgârın enginliği, fırtınayı ihtar ediyor, batıda toplanan bulutlar iyi haber vermiyorlar.

Su sakin, rüzgâr bekliyor. Ben koşuyorum, gece basmadan önce ırmağı geçmek istiyorum.

Fakat ey kayıkçı, sen de ücretini istiyor musun?

Evet kardeşim ben hâlâ bir şeye sahibim; çünkü kader benim her şeyimi almadı daha.

Yolun kenarında ağacın gölgesinde bir gözbağcı oturmuş.

Eyvah o beni gözetliyor, gözlerinde ümit ve haya var.

Benim bugünkü kazancımla zengin birisi olduğumu sanıyor.

Evet kardeşim, hâlâ ben bir şeye sahibim ve kader her şeyimi almadı daha.

Gecenin karanlığı aktı, yollar yalnızlaştı ve ağaçların yaprağı arasında parıltılar belirdi.

Ey sessiz adımlarla takib eden hırsız, kim olabilirsin? A, bildim, sen tüm kazancımı benden çalmak istiyorsun.

Ama tahminimi sonuçsuz bırakmam.

Çünkü ben hâlâ bir şeye sahibim ve kader benim her şeyimi almadı daha.

Geceleyin eve iki eli boş olarak döndüm.

Kapının arkasında sessiz ve uyanık gözlerimde şevkle beni bekleyen sen, korkak bir serçe gibi göğsüme sığınan, kuvvetli bir sevgi itiyor seni bana.

A, ey Tanrım birçok şey hâlâ benimle beraber. Kader beni aldatmadı ve her şeyimi elimden almadı daha.

Bu bir çarşı gezintisidir, ancak şefkat ve sevgi dolu bir gezinti. Müsamahası ve sevgisiyle tüm evreni kuşatan, her şeyle ve her şahısla hatta yolda adam soyan hırsızla bile dostluk ilişkisi kurabilen bir gönlün gezintisi. Burada işte islâmın sanat metoduyla birleşme ve ayrılma ortaya çıkıyor. Bu müsamaha çok güzel, ancak burada siz insanî olmayan duyguları da görüyorsunuz. Evrende gezerken hülyalı geziş anında sizi hayrete sevk eden şey, tüm çerçeveyi dolduramıyordu.

İşte Tagor'un bir başka şiiri daha :

Sarı kanarya dalda ötüyor ve kalbim sevinçten tepiniyor. Her ikimiz de aynı köyde oturuyoruz ve işte birlikte sevincimizin sırrı.

Onun yorgun kanatları benim bahçemin gölgesinde dinleniyor.

Yolunu yitirdiklerinde, arpa tarlamda ben onları kolumun arasında taşıdım, bizim köyün adı Hançana, ırmağımıza derler Ançana, adım herkes tarafından bilinir, onun adına gelince Rançana.

Bizi bir tarla ayırır birbirimizden.

Bizim bahçemize toplanan arılar onların bahçesine çiçek aramaya giderler.

Onların ırmağa düşen çiçeklerini akıntı, bizim yıkandığımız yere getirir. «Kesm» çiçeklerinin kuru özünü tarlalarından bizim tarlalara taşır.

Bizim köyümüzün adı Hançana, ırmağımıza derler Ançana, benim adımı herkes bilir, onun adı ise Rançana.

Onun evine giden yolda bahar günleri manco çiçeklerinin kokuları yayılır.

Onların ketenlerinin tohumu oluşunca ve herkese elverişli hale gelince bizim tarlamızda kınep çiçekleri açar.

Onların kulübesine gülen yıldızlar bize de aynı parlak bakışlarını atarlar.

Onların havuzlarını dolduran yağmurları, bizde gadam ormanları emer.

Bizim köyümüzün adı Hançana, ırmağımıza derler Ançana, benim adımı herkes bilir, onun adı ise Rançana.

Bu gerçekten tatlı lâtif ve ince bir şiir parçası. Bir insanın duygularını dile getiriyor. Cesediyle değil, ruhuyla yaşayan bir insanın duygularını. Basit ve değersiz hislerle eğlenmeyen, karanlık duygulara kapılmayan bir insanın duygularını. Bu mısralarda insanı yeryüzünün ufaklarından ötelere götüren, zaruretlerin sınırını aştıran geniş ve engin kâinattaki gülümsemeye, tatlı çehreye ve enginliğe ulaştıran parlak ve canlı kanatlanışlar var. Bu bir sevgi

anı. Ancak tam bir varlığa karşı sevgi, bu varlıkta gönül duygularıyla büyük kâinatı kavrayış, birbirinden ayrı değil. Dostluk ve yakınlık bağı gönül sahibinin sevgilisinin evine ulaştırmakla kalıyor, çatışmaksızın ve kopmaksızın tüm varlıklara bağlıyor. İşte burada Tagor'un sanat metodu islâmın sanat metoduyla birleşiyor.

D — HZ. HÜSEYİN'İN KIZI SEKİNE :

«Nice gözler uyudu, uykusuz kaldı niceleri,
Olabilecek veya olmayacak işler için.
Dün olanlar da sana yeter Rabbin şüphesiz ki,
Yetecektir yine sana yarın olacaklar için.»

Bu iki beyit Hz. Hüseyin'in kızı Sekîne'ye aittir. Allah'a mutlak teslim olmanın ve tüm varlığını Allah'a adamanın ötesinde, huzur içinde yaşayan bir mutasavvıfe. İki tek beyit. Ancak bir hayatın tarihi. Onun tüm psikolojik hayatının, Kader karşısında ve Allah'ın huzurunda islâmî duygularını örneği. İnsanlardan birçoğu hayatını bilinmez yarınları beklemekle geçirir. Olabilecek veya olmayacak şeyleri bekleyerek. Bazı kişiler de bu bekleyiş duyguyu mahveden, hayatı bozan öldürücü bir kararsızlığa dönüşür. Şöyle mi olacak, böyle mi olacak? Olacak mı olmayacak mı? Olursa ne olur, olmazsa ne olur? Ve işte bu bekleyişler ve tahminlerle hayatlarını bitirirler. Kararsızlık ve ıstırap içerisinde enerjilerini tüketirler. Onlar güvenebilecekleri bir **«yakîne»**, dayanabilecekleri bir gerçeğe sahip değildirler. Samimî bir müslüman, aynı zamanda mutasavvıfe olan Sekîne, onları kendi tecrübesine dayanarak, şiir-

leri bitiren, hayatı mahvedene bu kararsızlıktan uzaklaştırıyor. Kendi tecrübelerine dayanarak gerçeklere götürüyor. Allah'a doğru yaptığı seyahatlere, kalben elde ettiği büyük gerçeklere.

Kararsızlıktan, ıstırabtan ve bekleyişten gözüne uyku girmeyenler ne yaparlar? Allah'ın kaderi karşısında ne gelir ellerinden? Bir şey değiştirirler mi? Kararsızlık diner mi? Kaderin hayat ve sinirlerine yaptığı tesiri,, bekleyiş ve kararsızlık rahatlatır mı?

Allah'a güvenerek, her şeylerini O'na teslim ederek ve yine O'na dayanarak uyuyan gözler... Hayat ne yapabilir onlara? Teslimiyet onları öldürür mü? Bu huzur onlara ziyan verir mi? Aksine... Onlar sinirlerini yıpratırlar. Tatsız tuzsuz bir hayat yaşarlar, tüm varlıklarını boş bir şey uğrunda tüketirler. Halbuki Allah'a teslimiyet —her ne kadar kaderin bize çizdiği çizgiyi değiştirmese de— hayatın tadını değiştirir. Ruh; ümitsizlk bataklığına yuvarlanmaz, yanıp tükenmez.

Bilinmiyen yarından günlerin doğuşunu bekleyen insan; kararsızlık, acı ve ıstırap içerisindedir. Ama bugün gelmiş şu ve bu olaylar onun başına binmemiş midir, o olaylardan nasıl kurtulmuş ve nasıl yaşamıştır? Dün olana Allah kâfi değil miydi? Ve bu yarın olacaklar için de kendisine yetmez mi? Dün kâfi gelen, yarın için kâfi değil midir?

İşte bir müslümanın iç dünyası. Bütün işleri Allah'a teslim eder. Allah'ın kucağında yaşar ve O'nun hoşnutluğunu arar. O'na güvenerek huzur bulur... Kararsızlık ve endişe içerisinde hayatta güveni ve huzurunu yitirmez...

E — İBN'ÜR - RUMİ :

Zenginliğin nefret ettirdiğini seferler tattırdı
bana
Arzuları terketmekle aldattı beni.
Ve ben cömertlikte zahidin zahidi oldum.
Her ne kadar cimrilikte arzulunun arzulusu
idiysem de.
Hırslı, korkak, istiyorum sonra vazgeçiyorum.
Rızık tarafını gözcüler gibi gözetliyorum.
Hırsını ve korkaklığını yok eden kişi elbette
Fakirdir ve fakirlik her yandan onu kuşatmıştır.
İstek ve çekingenlik bende çatışıyor,
her ikisi de...
Güçlü... Görünmezlikleri bekleyiş çökertti beni.
Arzu edileni istemede bir adım attım ileri
Kırılmadan korkarak bir adım geri attım.
Ruhumdan endişeliyim ve ondan kurtulmak
istiyorum.
Allah'ın bilinmezlikleri engeldirler önümde
Hey gidi, benim hedefimi gitmeden önce
gören
Nasıl olur, hedefler gidişlerden sonra
değil mi?

Son derece ince tasvirlerin yer aldığı bu beyitler İbn'ür-Rumi'nindir. İbn'ür-Rumi arap edebiyatında tasvirleriyle ün kazanmıştır. Gerek duygusal, gerekse ruhî heyecanları anlatan seçkin tasvirlerin yer aldığı mısralarıyla meşhurdur. Biz bu mısraları son iki beytinde İslâm düşüncesinin bilinmez ve görülmez gayb gerçeği karşısında insanın durumunu tasvir eden metoduna uygun düştüğü için özellikle seçtik. İlk beyitlerdeki, bütün edebî güzelliğe,

bir yandan peşpeşe gelen ihsasların serdedilmesi, öbür yandan ince tasvirlerin sergilenmesi sonucu şair bize bir kıssa anlatıyor havasını vermektedir, an be an ve peşpeşe gelen şuurlarla onu takip ediyoruz. Şiir bizim hissimizde geniş bir yer kapladıktan ve derin bir duygu uyandırdıktan sonra biz ondaki parçaların farkına varıyoruz. Bu beyitler edebî güzelliğine rağmen islâm sanatına uygun düşmeyen herhangi bir insan tabiatının özel duygularından öteye geçmez. Çünkü islâm düşüncesinin etkisi bu tür kararsızlığı ve tereddüdü kabul etmez, rahatlığı tehlikeye tercih etmek özellikle İbn'r-Rumi'nin tabiatıdır. Çekingen, kararsız ve bekleyip duran bir tabiat. Hatta şöyle derken bile:

Ruhumdan endişeliyim ve ondan kurtulmak
istiyorum
Allah'ın bilinmezlikleri engeldirler önümde
Hey gidi, benim hedefimi gitmeden önce gören
Nasıl olur? Hedefler gidişlerden sonra
değil mi?

Bunu söylerken bile herhangi bir insana ait olabilecek insanî hassanın ötesinden ve bilinmez gayb gerçeğiyle örtülü kader karşısındaki tutumdan sonra bizi ayrı bir noktaya götürmektedir. Bu geçiş son derece geniş bir anlam ifade eder. Belli bir şahsa ait olan helecanı izleyen kişi karşı tabloda onu gözünün önünde canlanmış olarak bulur. Bir anda manzara açılır ve biz bütün hayatı ve bütün insanları içeren geniş bir sahada uzanıp dururuz. İnsan örtülü gayb perdesinin önünde durmuş, gözüyle perdenin ötesine uzanmak istiyor ve arka-

daki sayfaları okuma hevesinde. Son derece şiddetli bir istek ve arzu ile buna çalışıyor. Nihayet bunun imkânsız olduğunu ve gidişlerden sonra gayelerin bulunacağını kavrıyor. İşte değiştirilmez olan gerçek budur. Biz burada münferit, küçük ve mahdut sahadan, bitmez tükenmez genişlikte yaygın bir alana geçiyoruz. Burada büyük ve kapsamlı kâinat kanunu ile buluşuyoruz. Böylece islâmın kâinat, hayat ve insan görüşüyle karşılaşıyoruz ve bu karşılaşma felsefî abstraksiyon (soyutlama) içerisinde değil, edebî bir üslûp içerisinde. Canlı, insanî bir tecrübenin gerisinden. Ruhun çırpınışlarını anlatan edebî bir ifadenin ötesinden. Zihnî ve mücerret dille değil, ruhî duyguların diliyle belirtilen tecrübenin gerisinden.

II — HİKÂYE VE TİYATRO DALINDA

Şiir, hatıra ve öteki ifade sanatları gibi hikâye ve tiyatro da yukarda açıkladığımız metodlar içerisinde işlenebilecek birer sanat dalıdır. İşaret ettiğimiz gerçekler bu sahalarda da uygulanabilir. Ancak arap edebiyatında henüz hikâye ve tiyatro dalında da gelişmiş eserler mevcut değildir. Sadece yol gösterici nitelikte bazı ilk çalışmalar bulunmaktadır. Biz bu çalışmalardan örnekler seçerken ancak kısa hikâyeleri seçebileceğiz. Kitabın hacmini genişletmemek için uygun düşecek küçük hikâyeleri. Bu açıdan farklı iki tür hikâye seçmiş bulunuyoruz. Birincisi, suç ve hata konusunu ele alıyor. İkincisi de Allah'a iman mevzuunu.

I — ŞEYTAN'IN VESVESESİ : ABDÜLHAMİT CÛDE ES'SEHHAR :

Bu hikâye Abdülhamit Cûde es'Sehhar'ın **«Şeytanın Aldatmacaları»** başlığını taşıyan hikâye kitabının ilk hikâyesidir. Yukarda islâm düşüncesinde realizm konusundan bahsederken bu hikâyeden söz etmiş ve islâm hikâye sanatının ilk örneği olarak bu hikâyeyi seçişimizin sebebini belirtmiştik.

Sehhar yazdığı her eserde islâm düşüncesine bağlı kalmaz. Ancak bizim bu hikâyesini islâm düşünce metoduna örnek olarak seçmemizin iki sebebi vardır :

Birincisi bu bir yanılmanın hikâyesidir. Bu hikâyeyi seçerken şunu söylemek istiyoruz : En ince realitelerine ve tafsilâtına kadar bir yanılgının anlatılması islâm sanatına bizatihi haram değildir.

İkinci olarak da, hikâyede hatanın ele alınış tarzı bakımından örnek olarak seçtik. Burada suçun ele alınış tarzı ve üslûbu islâm sanat kavramına uymaktadır.

Yazar bu hikâyesinde suç kavramını; okurların cinsel duygularını tahrik ve cinsî hislerini tatmin etmek için ele almıyor. Aksine insanın zaaf anlarını, insan tabiatında var olan duyguları ve psikolojik haller tasvir etmek maksadıyla ele alınıyor. Ele alışı tamamen realsit, temiz. İçi dışı bir, inanmış bir gencin ruhuna musallat olan ve yavaştan sirayet ederek ruhunu sarmaya başlıyan şehvet duygusunu anlatıyor ve delikanlının bu duygularla iç içe çırpınışlarını, ona karşı koymak için direnişlerini, şiddet-

ii kasılmasını kontrollerini dile getiriyor. Ancak neticede şehvet galip geliyor ve delikanlı zaafının mağlûbu olunca düşüyor, arzusu ve şehveti ona hakim oluyor. Buraya kadar hikâye üç bakımdan islâm sanat metoduyla uyuşur :

Birincisi; insan ruhunu görmezlikten gelme alışkanlığını realist biçimde sergiliyor. İnsanın her zaman temiz ve ak, her zaman güçlü ve şeytanın aldatmacaları karşısında hazırlıklı bulunduğu zannını bir kenara bırakarak realist biçimde hata kavramını ele alıyor. Kur'an-ı Kerim'in zaaf noktasını ifade buyurduğu Âdem'in kendini unutması ve azimsizlik tablosunu canlandırıyor.

İkinci olarak yazar, bizzat şehvet konusunu tasvire yeltenmiyor, edebî kabiliyetini cinsel duyguyu tahrik ve teşvik için kullanmıyor.

Üçüncü olarak da ruhun derinliklerindeki direnmeyi canlandırıyor ve bu hikâyede kişi insan olarak, güçsüzlüğüyle ortaya çıkıyor. Ancak zaman zaman zaaflarının mağlûbu olduğu anlaşılıyor. Bu da doğru. Ancak insanın ruhunda zaaf, kötülük ve düşüklük için bir mukavemet gücü kalmazsa hatta bazı anlar bu güç ortadan kalkıp bütünüyle yok olursa insanın insan olamıyacağını ifade ediyor. Karşı koymadan, düşünmeden ve kontrolsüz olarak içgüdülerinin mahkûmu olan varlık hayvandır. Doğuda batıda modern hikâye sanatının dile getirdiği varlık insan değil, hayvandır. Her türlü çekici, çarpıcı üslûp ile resmini, dâhî sanatkârların çizebilmek için koşuştuğu bu varlık insan değil hayvandır. Günümüzde çarşı ve pazarları dolduran çarpık ve ucuz sanatın kay-

naştığı nokta insan değil hayvandır. Hayatı tümüyle rezaletler bataklığında canlandıran ve insanı hayvanca duyguların gerisinden gözlemeye çalışan ve insanlığın artık kalmadığını, son bulduğunu ifade eden sanat budur. Ancak insanlık ortadan kalkmış değildir. Kendileri insan olmadıkları için bu yazarların ruhunda insan gerçeği son bulmuştur, hayatta değil.

Bu hikâyede suç ve günah kavramı bir hayvanın varlığının ötesinden değil, insan ruhunun gerisinden canlandırılmaya çalışılmaktadır. İşte hata konusunu ele alıştaki büyük fark burasıdır. Bir sanat çalışmasının değerini tayin eden husus veya onun insanlık bakımından değerini ortaya koyan nokta, sanat çalışmasının konusu değil, konuyu ele alış tarzı ve orada takip edilen hedeflerdir. Bu hikâyenin islâm sanat metoduyla uyuşmasını fazlasıyla sağlıyan husus, yazarın hikâyenin sonunda çizdiği tablodur. Yazar, delikanlının tutulduğu, yenildiği ve neticede hataya düştüğü zaaf anını tasvir ederek kalmıyor. Bu ana kadar gerçekten realist davranıyor, hatta biraz da küçük realitelerin sınırını aşıyor. Delikanlının ruhundaki direniş hareketini canlandırırken mutlak realite hududuna giriyor. Düşüklüğe karşı direnme hareketini canlandırıp, ezici zaruretlerin etkisinden kurtuluşu dile getirirken küçük gerçeklerin ötesinden büyük gerçeklere uzanıyor. Ancak büyük gerçeklere tamamen giriş anı, hikâyenin, kişinin düşüklüğünü canlandıran şeytanın vesveseleri karşısında yenilen ve kontrol edici irade gücünü bataklıklara dalarak kay-

beden kişinin, o kaybediş anında hikâyeyi bitirmemekle sağlıyor. Hikâyenin sonunda yücelİş anını, insanlığa dönüş lahzasını anlatıyor ve hikâye böylece son buluyor.

Genç, hatayı işledikten sonra, içinde bulunduğu bataklıkta iken sabah ezanını duyuyor ve ruhunda ezan nağmeleri fecir nâğmeleriyle birlikte çınlıyor. Yavaş yavaş üzerine biriken hata kirlerini arıtmaya, yıkamaya başlıyor. Delikanlı ruhuna kulak veriyor ve duygularına uyarak Allah'a yöneliyor, mağfiret diliyor ve rızasını talep ediyor.

«Âdem Rabından bazı kelimeler aldı ve tevbe etti...»

«Bütün insanoğlu hata edicidir... Hata edenlerin en hayırlısı da tevbe edenlerdir...»

İşte bu noktada hikâye, islâm sanat metodunun tam içerisine giriyor ve zirveye yükseliyor. Burada büyük gerçekle yüzyüze geliyor. Ezici zaruretlerle, zaruretlerden kopuş ve insan bünyesinde çok derin kökleri olan üstün arzulara kanat geriş anını dile getiren gerçeğin içerisine dalıyor.

Görülüyor ki, biz bir hatadan söz ederken, yaptığımız sanatta müslüman olarak kalır ve realist sanat yapabiliriz. İnsanı olduğu gibi ele olarak büyük bir realite ve çok yönlü bir varlık olarak değerlendiren gerçekçi bir sanat ürünü meydana getirebiliriz. İnsanın çok yönlü cephelerinden sade bir cephesine sıkışıp kalmayız. İşte günümüzde insanın tek bir bölümü ve cephesi üzerinde tıkanıp kalan realistler, kendilerinin realist olduğunu söyliyerek ba-

sit sınırları aşamamaktadırlar. Onlar realizmi insanın hayvanî cephelerinin hakimiyeti altında tasviri olarak kabul ediyorlar. Tabloyu, insanın hayvanî cephesini tasvirle tamamlayınca realist olacaklarını sanıyorlar. Bu anlayış çok yönlü ve komple bir yaratık olan insanın yaratılışını küçültmek ve insan gerçeğinin değerini düşürmek olduğu gibi bunun da ötesinde insan şahsiyetini alçaltmak ve sapıtmak olur. Çünkü gerçeğin bir tarafından tutmak ve **«tüm gerçek budur»** demek sanat dilinde gerçeği çarpıtmak olur. Hayat dilinde de aynı şey gerçeğin çarpıtılmasıdır. Sanatın hayattan ayrı veya insanın ölçülerinden ayrı bir ölçüsü yoktur. Sanat hayatın veya insanın tasviri olduğuna göre insan ve hayat ölçüsünün dışında başka bir ölçüsü nasıl olabilir? Şu halde ahlâk ve ahlâkî değerleri sanattan bir an ayırmak imkânı yoktur. Hayatın ve insanın ölçüsü bize diyor ki, ahlâk ve ahlâkî değer insan ve hayatın özünden ayrı, geçici bir şey değildir. Hayvanlar dünyasında bile hayat, biyolojik fonksiyonun bir sınırı ve gayesi olduğunu kabul eder ve canlı varlık bu gayeyi aşınca kendi öz varlığını mahveder. İnsanlık âleminde hayat, tüm canlı varlıklarla takib ettiği kurala uyar. İnsanın fonksiyonu ve fıtrî motifleri için gaye ve hudut tayin eder. Gerek toplum, gerekse fert, bu hududu aşınca veya gayeyi yitirince tamamen mahvolur gider. Beşer tarihi bu gerçeğin tescili ile doludur. Gerek eski tarihte, gerekse yakın tarihte hangi fert veya toplum, öz varlığının hakiki gayesini görmezlikten gelip, şehvetin esiri olmuş ve hu-

dudu aşmışsa, netice felâket ve yıkım olmuştur. Fikrî, ruhî ve maddî yıkım. İnsanın mahvolması. İnsanın insandan başka bir varlık haline dönüşmesi. İnsan ruhunu bir başka biçimde çarpıtarak göstermek ve onu bataklığa daldırmak için büyük çaba sarfeden Freud bile, ahlâkî değerlerin insan yapısında doğuştan var olduğunu inkâr edememiştir. İnsanlık akla gelebilecek en aşağı ve ilkel biçimde iken bile... Çocukların babalarını anneleriyle birleşmenin neticesinde günahkâr ve hatalı bir cinsel birleşimi temin etmek için öldürdükleri günde dahi... Freud'ün çizdiği bu iğrenç tabloda bile... Neticede babalarını öldürmekten pişmanlık duymuşlardır. Çocukların doğuştan ve refleks halinde hissettikleri ilk ahlâkî değer, pişmanlık duygusu olmuştu. Ona kimse bu duyguyu telkin etmemiştir. Onlar şen'î suçu işledikten sonra muzaffer olarak bu pişmanlık duygusuna kapılmışlardır, sonra anneleriyle birleşmekten kaçınmışlar ve hayvanlar gibi anneleriyle birleşmek için savaşmamak üzere kendilerini annelerine yaklaşmaktan alıkoymuşlardır... İşte Freud'e göre insanın ilk pişmanlığı bu olmuştur. Annelerine karşı koydukları bu yasak, ilk insanın doğuştan otomatik olarak bulduğu ve dışardan empoze edilmediği ikinci ahlâkî değer olmuştur. Bütün bunları Freud kendisi farazî olarak kabul etmekte ve dayanağı bulunmayan bir nazariyeden çıkararak bir gün insanlığın bu durumda olduğunu tahmin etmektedir. Freud'e göre bile ahlâkî değerler şu

halde insanlığa dışardan empoze edilmemiş ve başka bir bitkiden aşılanmamıştır. Aksine insan ruhunun derinliklerinden yer eden köklü bir duygudur. Elverişli ortamlar hazırlanınca dalbudak salmıştır, gelişme ortamı bulamayınca yok olmuştur. Şu halde ahlâkî değer, insan fıtratının ayrılmaz bir bölümü olmaktadır. Sanatın ahlâkla hiç ilgisi yoktur, sanat sanattır haykırmaları... Sanat ölçüsünün ahlâkî ölçüyle alâkası olamaz çığlıkları... Fıtratın gerçeğine gözünü kapayan, kör bir çığlıktan öteye geçemez... İnsan gerçeğini çarpıtmayı hedef alan, düşürmeyi, aldatmayı ve gerçek dışı bir insan tasvirini gaye bilen bir çığlık... İnsanın zaaf anlarını büyük zafer anları olarak tasvire kalkışan ve insanların kendi varlıklarını o anda ortaya koyduklarını söyleyen ve bu yüzden kahramanlık imiş gibi teşyi eden ve alkış tutan, projektörünü o anların üzerine sarkıtan, neticede insanı rahat anının mahkûmu olarak değerlendirip takdir eden her sanat, beşer gerçeğini kökünden değiştiren hatta bütün hayat gerçeğini kökünden değiştirerek çarpıtan, aldatan bir sanattır. Bu sanat, hayatın gerçek kaynağından faydalanmamaktadır. Tıpkı bir afyonkeş veya uyuşturucu madde almış kişi gibi kendi kendisine uydurma hayaller kurarak, o hayalleri gerçek biçimde ortaya sürmektedir. İnsanın hayatında zaaf anları vardır ve sanat fırçasıyla bu anlar tasvir edilebilir. İnsanın sapık, zayıf ve güçsüz kişiliği insanlık dünyasının olağan görünümleridir ve sanat fırçası bu kişilikleri tasvir edebilir. Fakat insancıl bir sanat veya evrensel bir sanat, insanın bu anlarını in-

san hayatının gerçek anlarıymış gibi yüceltmez. Bu yapıt, sapık ve düşük kişilikleri insan kişiliğiymiş gibi takdim etmez. Bunları anlatır, insan ve hayat tablosunu tamamlamak için daha ötelere geçer. Vaaz ve irşad yoluna sapmaksızın bu anların geçici zaaf anları olduğunu, bu kişiliklerin sapık ve düşük kişilikler olduğunu ifade ve i'ma eder. İşte hayatın ölçüsü ve insanlığın ölçüsü bunlardır ve işte gerçek insanı ve gerçek hayatı tasvir eden sanat ölçülerinin de bunlar olması gerekir.

Ben bu kıssayı uzun olmasaydı tamamen aktarmak istiyordum, ancak yerimiz kısa olduğundan hikâyenin bütününü anlatamıyacağım. Bunun için delikanlının ruhundaki çatışma sahnelerinden önce yer alan ilk bölümü özetlemek zaruretini duyuyorum. Gerçi özetlemenin hikâyenin birçok özelliğini ortadan kaldıracağını biliyorum. Hikâyenin etini, kanını ve sinirini koparmak ve onu zihnî bir düşünce haline getirmek olduğunu fark ediyorum. Ancak bütünüyle aktarmak için de yerimiz müsaid değil. Şüphesiz ki her sanat eserini özetlemek aynı şekildedir, fakat burada özetlemek zaruret olmaktadır.

Hikâye on bölümden meydana gelmektedir, biz ilk altı bölümünü özetliyoruz. Burada müellif hikâyenin kahramanı Salah'ın kişiliği hakkında ve fitnenin meydana gelmesi için hazırlanan ortamla ilgili bazı bilgiler vermektedir.

Salah genç, müttaki bir çocuktur ancak tecrübesizdir. Evli ve eşinden başka bir yerde gözü olmayan, evinden işine ve camiye gidip gelmekten başka bir yer tanımayan toy bir de-

likanlıdır. Başından çeşitli olaylar ve deneyler geçmediği için o insanlar hakkında verdiği hükümlerde kesin kanaatlara sahiptir. Özür kabul etmez, eksikliği bağışlamaz. Ne olursa olsun insanı suç işlemeye götürecek birtakım saiklerin bulunacağını aklından bile geçirmez. Bir insanın hırsızlık yaptığını işitince hemen hükmünü verir: **«Eli kesilmelidir mutlaka.»** Eşinin kendisine mazeretler uydurmasını katiyen kabul etmez.

Bu katı tavırlı delikanlı bir gün evinden çıkar, merdivenleri inmek üzeredir, bir de bakar ki, karşı evin kapısı açılmış ve şeytanın aldatıcılığını temsil edebilecek durumda genç ve güzel bir kız kapıdan girmektedir. Gözü birden kıza takılır. Genzi dolar ve onun kendi ruhunda bir iz bıraktığını ve kafasını meşgul ettiğini hemen anlar. Kafasından silip atmak için çalışır, ancak her seferinde daha çok meşgul olmaya başlar. Onu görmek ve yakınına gitmek isterse de, içinden gelen bu itici sese karşı koymak ve aldatıcılığa direnmek ister. Ancak ilgisi her giden gün daha çok artar, kararsızlığı ve sıkıntısı daha da fazlalaşır.

Bir gün tramvayda, onun çok yakınında oturmakta olduğunu görür, yerinden kalkar ve onun yanına yaklaşır. Kız bir arkadaşıyla konuşmaktadır ve söz arasında güzel bir filmden bahseder ve gitmek istediğini bildirir. Bunun üzerine Salah da sinemaya gitmeyi düşünür ve kızı görmek için o akşam aynı sinemaya gider Kızı sinemanın önünde görür, selâm verir ve güler. Kız, kendisine de bir bilet almasını ister. Yanyana koltuklarda oturmak arzu-

suyla tutuşan Salah, kızın arkasında oturmakla yetinir. Filmin antraktı son bulurken kafasında hep kızla ilgili hatıralar vardır. Aralarında bir konuşma geçmeden Salah evine döner. Şimdi hikâyenin bundan sonrasını yazarın kaleminden okuyalım:

7 — Bundan sonra aralarında birkaç kere daha karşılaşma vuku' bulur. Birkaç kez tren istasyonunda karşılaşmışlar ve birkaç kez de merdivenlerden inerken veya çıkarken yüz yüze gelmişlerdi. Karşılaştıklarında birbirleriyle selâmlaşıyor ve sonra her biri kendi işine gidiyordu. Ancak Salah'ta büyük bir değişme olmuştu. Hep Bedia'yı düşünüyordu, sarsılmaksızın ve dehşete kapılmaksızın. Gözü onun gözlerine iliştiğinde içinde bir sevinç parıltısı duyuyordu. Artık kıldığı namazlardan eskisi gibi zevk alamıyordu. Başlangıçta namaz kılarken, bütün düşüncelerini ibadet için toplamaya çalışıyor ve Kur'an'dan okuduğu âyetlerin manâsını düşünmeye gayret ediyordu. Fakat fikri hep orada idi. Darma dağınık ve kendinden geçmiş olarak sevdiği tarafa yöneliyordu ve gözünün önünde Bedia'nın o çekici ve tatlı güzel endamı canlanıyordu. İlkin bu durumdan sıkıntı duymuştu. Ancak şimdi namazda iken, gözünün önünde canlanan bu şekilden ve kafasından geçen Bedia ile ilgili fikirlerden dolayı sıkıntı duymuyordu. Daha önce nasıl namazı alışkanlık haline getirmişse, şimdi de namazda onun gözünün önüne dikilmesini alışkanlık haline getirmişti. Namazına Bedia da ortak oluyordu. Namaz kılarken hayali gözünün önündeydi, hiç kımıldamıyor, oynamıyordu. Rü-

kûa gittiğinde onu tren istasyonunda beklerken görüyordu. Secdeye gittiğinde Bedia'yı sinemaya giderken gördüğü o çarpıcı güzellik içerisinde seyrediyordu. Namazını bitirince çabucak balkona gidiyor ve onun gelişini seyretmek istiyordu. Bir gün balkondan uzaklaşınca içinde bir sıkıntı duyuyordu, gayret ifritlerinin onu soktuğunu hissediyordu. Ona benzer yönler aramaya koşuyordu, çoğu kez gayretinden acı çekiyor ve Bedia'nın bir dostuyla beraber veya sevgilisiyle beraber olacağını düşünüyor, azap duyuyordu.

Bir gün düştüğü durumu iyice değerlendirdi ve iyice sarsıldı. Bu iğrenç arzularına karşı direnmek için söz verdi, kendisini aldatmak üzere olan şeytanı mağlûp etmeyi kararlaştırdı. Namaz kılarken gözünün önünde beliren Bedia'nın hayalini zihninden silmeye çalıştı. Artık bu hayal, gözünün önünde duramıyordu. Gözünün onu görmemesi için balkona çıkmamayı kararlaştırdı. Ancak içinden ona karşı bir his duyuyordu, sanki ona doğru itiliyordu, sanki iradesi elinden alınmıştı. Gizli bir güç Salah'ı Bedia'ya doğru hızla itiyordu ve ona karşı koyacak güçte değildi. Şeytanın kanına sızdığını ve kanında kımıldadığını fark ediyordu. Bunları düşünürken biraz rahatladı, huzurlu bir havaya girdi ve hayatına dönmek için Bedia'yı tümüyle kafasından silmeyi kararlaştırdı. Tıpkı eskisi gibi huzurlu, sakin, rahat bir hayata dönmek istiyordu. Elini cebine attı, tesbihini çıkardı ve hızla tesbihinin tanelerini döndürmeye başladı. Tesbih tanesi parmaklarının arasından hızlı biçimde akıp gidiyordu. Ancak biraz

sonra tesbihin harareti sönmeye başladı ve ardından yine Bedia'nın hayali gözünün önünde belirdi. Ona doğru koşan bir hayal, göğsünün üzerine bağdaş kurmuş gibiydi, zihni onun hakimiyeti altındaydı sanki.

Günlerden bir gün onunla tren istasyonunda yine karşılaştı ve her zamanki gibi selâmlaştılar, birlikte trene bindiler ve yanyana oturdular. Salah, kendi içinden onun ilkin söze başlamasını istiyordu. O söze başlayacak olursa, konuşmak fırsatını açık tutmak üzere kendisini teşvik edeceğini düşünüyordu. Başladılar konuşmaya sanki çok önceden birbirlerini tanıyorlarmış gibi konuşmaya daldılar. Aralarındaki resmiyet kalktı. Salah içinin açıldığını, rahatladığını hissetti, dili kolaylıkla dönüyordu. Bir an istasyonun yaklaştığını düşündü ve kendi içinden ona şu soruyu yöneltmek arzusunu duydu:

— Bugün ikindi çıkacak mısınız?

— Niye?

— Konuşmamızı devam ettirmek için sizinle çıkma isteğimi söyleme cesaretini kendimde bulduğum için beni bağışlayınız.

— Ne yazık ki...

— Benim size bu teklifi yapmama canınız mı sıkıldı?

— Eğer bugün için bazı kız arkadaşlarımla randevularım olmasaydı, bu isteğinizi geri çevirmezdim, ancak isterseniz yarın buluşabiliriz.

— Siz nasıl isterseniz... Ne zaman ve nerede?

— Tren istasyonunda ve saat dörtbuçukta.

Salah trenden indiğinde içi açılmıştı, rahattı. Ancak bu rahatlık ve iç açıklığı uzun sürmedi, vicdanının uyanmak üzere olduğunu daha iner inmez farketti, içinden gelen bir ses onun gittiği yolun kötülüğünü söylüyordu. Yabancı bir kızla oturmanın, onunla dostluk ve arkadaşlık kurmanın, onu dinlemenin yanlışlığını haykırıyordu. Ne yazık ki diye düşündü, ancak bu kadarla yetindi. Henüz sabah abdestini bile bozmamıştı, içinden gelen ses durmadan haykırıyordu : **«Senin namazından hayır yok, kişiyi kötülükten ve fuhuştan alıkoymayan namazdan ne hayır gelir...»** Salah kederli ve pişman olarak içinden gelen sesi tepmeye çalıştı. Yoksa kendi nefsini şeytana mı satmıştı? İçinden mırıldanmaya ve her zamanki gibi çekişmeye başladı : **«Hayır, vallahi öyle değil, onunla yarın buluşmayacağım... Şeytana hiç bir zaman mağlûp olmayacağım...»**

İş yerine vardı ve her günkü gibi çalışmaya başladı, bir süre zihni darmadağınıktı, trende olanları düşünmeye başladı. Dağınık zihnini birkaç kez toplamaya ve işine başlamaya çalıştı ise de bu çabası başarıyla sonuçlanmadı. Onun resmi gözünün önüne dikiliyordu, hayatı darmadağınıktı...

«Yazar, delikanlının burdaki psikolojik halini detaylı olarak hikâyesinde anlatmakta ve Salah'ın geçirdiği bunalımı, kararsızlığı dile getirmektedir. Eve dönen Salah yemeğini yedikten sonra yatağına uzanır, fakat gözüne uyku girmez. Hep gündüzün geçen olaylarla kafası do-

ludur, zihninden onu silip atmak ister, fakat buna gücü yetmez, kalkar sedire oturur ve başını oğuşturur. Sonra namazını kılar, elini göğe doğru açar ve içten nefsine hakim olabilmesi için Allah'tan yardım ister, namazdan sonra rahatlar ve arzularını yenmiş gibi olduğunu hisseder, uykusuna devam eder ve rüyasında kendisine hakim olan şeytanı yendiğini görür. Bu bölümün sonunda Salah'ın kalkıp namaz kıldığını ve namazda verdiği randevuya gitmeme kararını aldığını belirtir.»

8 — Sekizinci bölümde Salah, evde birikmiş işlerinin bulunduğunu söyliyerek erkence çıkar, içinde buluşup buluşmama konusunda sürekli bir mücadele vardır, neticede onunla buluşmamak ister. Öğleden sonra tekrar fikir değiştirir ve kendi kendiyle birçok tartışmalara girişir, buluşmasının mahzurlarını tartışır. Bir ara bir bıçak alıp parmağını kesmek ister, sonra unun delilik olacağını, kendi kendine hakim olması gerektiğini söyler. Duvardaki saat beşi vurduğunda, o kalbinin küt küt vurduğunu hissederek içinden Bedia'nın ismini tekrarlamaya başlar. Bir türlü gitme arzusuna karşı koyamaz, elbiselerini giyer, evinden çıkar ve karısına haber vermeden buluşmak üzere ayrılır. Tren istasyonunda vardığında geri dönmek isterse de geri dönemez, saat beşi yirmi geçe birkaç dakika daha bekleyip ayrılmak ister. Bedia gelmeyince, birkaç dakika daha bekler. Bir müddet geçtikten sonra Bedia sokağın başında görünür, yanına yaklaşır, selâmlaşırlar, birlikte treni beklerler, trene binerler ve trende aralarında çeşitli konuşmalar geçer. İnince Nil

kıyısında gezinirler ve bir kanepeye otururlar. Burada yazar, delikalının içinden geçirdiği duyguları ve mücadeleyi etraflıca anlatır. Gelen geçen kalabalıktan çekinerek samimiyeti daha ileriye götüremezler. Sonra tekrar dönerler, tren istasyonuna gelirler ve dönüşte yanyana oturamazlar. Ayakta duran Salah, içinde büyük bir tartışmanın ve savaşın alevlendiğini görür.

9 — Dokuzuncu bölümde, Salah ve Bedia stasyonda inerler. Salah, pişmanlık duyarak bir daha buluşmak istemez. Ayrılınca bir gün önce yaptığı duayı hatırlar, evine gelir, eşi kapıyı açar ve uzun bir seferden dönmüş gibi eşine sarılır. Semire, durumunun farkında değildir. Başından geçenleri sorar. O, kendisini senelerce görmemiş gibi sevdiğini belirtir, sonra birlikte yemek yerler, Salah odasına çekilir, orada içinden derin bir sesin geldiğini hisseder. Hikâyenin sonunu yazar şöyle bağlar.

10 — Günler geçti ve Salah, Bedia ile buluşmadı. O Bedia'yı gördüğü takdirde arzularının harekete geçeceğini ve kül altında sönmüş gibi duran ateşin yeniden kalbini yaralamaya başlayacağını biliyordu. Uyanıkken onu birçok kere düşünmüştü. Ancak hayalini gözünün önünden atmak için çok çalışmıştı. İki kez de düyasında görmüştü. Bir seferinde saçı başı açık biçimde ve kendi yanında görmüştü. Diğerinde de onun kendisini, karanlık, kimsesiz bir yere götürdüğünü ve korkudan titrediğini fark etmişti. Her ikindi balkona çıkıp onu görmek istiyordu. Fakat Salah bu isteğe karşı koyuyordu. Arzularını dizginlemek konusunda son ana kadar başarılı olmuştu. O iğrenç buluşma

gününden sonra bir daha balkona çıkmamıştı. Ancak içinden onunla trene binerken veya inerken tasadüfen karşılaşma arzusu duyuyordu. Bedia'nın gıyabına, onun gözünün önünden atamadığı hayalinin çekici bakışları içerisinde harekete geçerek kaybolmasını düşünüyordu. Eğer karşılaşsalardı, acaba azmi kırılır ve mukavemeti yok olur muydu? Gönül böyle bir karşılaşma anında kendini koruyabilir miydi? Salah tümüyle bu durumdan korktu. Allah'a kendisini korumasını ve bu acı işkenceden kurtarması için dua etti.

Odasına girdi, bir kitap aldı ve okumaya başladı. Az sonra kitabı kapadı, dizinin üzerine koydu, başını geriye uzattı, gözünü yumdu ve durumunu düşünmeye koyuldu. Zihni rahattı, ruhu huzurluydu, kendisini, kuvvetli bir ağaç gibi kök salmış olarak hissetti. Arzular onu sarsamamış, istekler onu tahrik edememişti. Ancak ilk tecrübeden sonra ruhunun iğrenç ve çirkin olaylarla karşılaştığını ve önünde bir badire belirince kendini günahın kucağına attığını, hiç bir şeyin onu kontrol edemediğini, hiç bir yasağın onu alıkoyamadığını düşündü. İnsan ne kadar da zayıftı.

Açık pencereden gözünü masmavi ve parlak göğe dikti, uçsuz bucaksız uzanıyordu. İçinden hafif bir korkunun sarsıntısını duymaya başladı. Göğsüne çökmüş bir korkunun heyecanı içerisinde sarsıldı, sonra mırıldanmaya başladı: **«Allah'ım nefsimin şerrinden sana sığınırım...»** Gözünü odanın içerisinde gezdirdi ve gözü az ilerde asılı bulunan Kur'an'a iliştı. Kur'an'ı görür görmez zihinden onu alıp talihi-

ni denemek fikri geçti, kendisini bekleyen şeyin hayır veya şer mi olacağını öğrenmek istedi. Saygıyla açtı ve Fatiha Sûresi'ni okudu, sonra oldum olasıya bir sayfayı çevirdi, kalbi hızlıca atıyordu. Aşağıdaki satırları okumaya başladı, yedinci satıra geldiğinde kendi talihini okuyordu sanki. **«İnsana bir sıkıntı dokununca Rabbına sığınarak dua eder, sonra Rabbından ona bir ni'met erişince, önceden yaptığı duayı unutur ve Allah yolundan alıkoymak için Allah'a eşler edinir. De ki, biraz küfrünle eğlen, muhakkak ki sen cehennem ashabındansın.»** Okur okumaz feryat etti. Kendi talihinden kaçmak istiyordu. Ancak gizli bir sesin açıkça şöyle haykırdığını duydu: **«Hayır ben cehennem ashabından değilim. Eğer hata etmişsem hatam günah hududuna ulaşmadı, ben henüz büyük bir günah işlemiş değilim.Allah büyük günahların dışında kalanları affeder. Benim talihim bu olmamalıdır. Hayır ben Allah'a eşler (şirk) koşmuyorum. Şüphesiz ki benim talihime düşen âyet bundan olmalıdır.»** Sonra okumaya devam etti: **«Yoksa geceleyin secde ederek ve kıyamda durarak ahirettençekinip Rabbının rahmetini dileyen kişi midir? De ki, hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? Ancak akıl sahipleri ibret alırlar.»** Daha âyeti bitirmemişti ki, ruhuna huzur meltemlerinin estiğini, güven ve huzura erdiğini fark etti. Kendi talihinin bu âyetler olduğunu ve bu talihin gerçekten mutlu bir son olduğunu düşündü. Gece çok sevinçliydi, gündüz arzularının esiri olmadan, azmini yitirmeden, gönlünün isteğini yerine getirmeden

nefsinin arzularına gem vurarak geçirmiş ve onu görmek için balkona çıkmamıştı. Bu durumundan son derece memnundu, sonra kendi ruhu madeninin temiz olduğunu, ona pisliklerin ilişmiyeceğini ve hastalığının geçici olduğunu, en kısa zamanda bu hastalıktan kurtulacağını düşündü. Kendisiyle şeytan arasındaki savaşta ve çatışmada zaferi o kazanmıştı. Yatağına girdi ve derin bir uykuya daldı, gözlerinde tatlı bir hayal geziniyordu. Bedia'yı temiz ruhuyla gördü, onu neşe, ve sevinç içinde seyrediyordu, uykusundan uyandı ve rüyasını hatırlamaya çalıştı, canı sıkıldı ve yeniden uyumak için gayret etti. Yine Bedia kafasına girmişti, duvarda asılı saat ikinin zilini çalıyordu, o hâlâ bir ateş korunu döndürür gibi yatağında kıvranıyordu, acı çekiyordu, dizginlenen arzunun boğuk ıstırabını hissediyordu. Uykuyu yakalamaya çalıştı fakat bir türlü uyuyamıyordu, uykusu kaçmıştı tüm duyguları uyanmıştı. Yataktan kalktı ve balkona gitti, belki biraz hava alınca sarsıntılı ruhu huzura kavuşurdu.

Balkona çıktığında her tarafı sessizliğin bastığını ve her tarafa sükûnetin hakim olduğunu gördü, sanki rüzgârın esişi duyulur gibiydi. Bedir halindeki mehtap, aydınlık dolu gümüşten ışığını dünyanın üzerine serpiyordu. Gözünü korku ve endişe içerisinde ilerilere doğru dikti, çevreyi gözetliyordu. Sonra onların balkonuna dikildi ve ıstırabı daha da artmaya başladı, kalbi küt küt çarpıyordu, göğsünde karmakarışık ve anlaşılmaz duygular dolaşıyordu, korku ve istek içiçe idi. Evet o oradaydı... Bedia'nın kendisi... Mehtabın ve gecenin

yırtamadığı kara saçlarıyla Bedia idi, rüyasında gördüğü Bedia. Rüyasını hatırlar hatırlamaz bütün vücudu irkildi. Bir sızı sarmıştı sanki her tarafını. Onun yüzünü görmemek için kaçmak istedi, ama yerinden de kımıldayamadı, gözü onun üzerine dikilmişti, bir türlü çeviremiyordu, göz göze geldiler. Sessiz bir yalvarma başlamış yüzüyorlardı. Salah o anda kendisiyle konuşma arzusunu dile getiren işaretler yaptığını sonra fark etti, evinin kapısını açmak için koştu, parmaklarının ucunu gezdirdi, duyuları bıçak gibi keskinleşmişti, kalbi şiddetli çarpıyordu, uyuyan eşini uyandırmaktan korktu. Kalbinin atışları bir davulun tokmakları gibiydi. Kapıya gitti ve büyük bir gayretle uzanabildi. Eşinin uyanmasından korkarak yavaşça kapıyı açtı ve Bedia'nın kapının önünde durduğunu gördü. Ürperti içerisinde ona işaret etti ve Bedia içeri girdi. Bedia kendisinden daha sakin ve daha rahattı. İçeri girince yavaşça kapıyı kilitledi, sonra elini onun elinin içine alarak kapının yanındaki odaya götürdü, sonra göğsüne bastı, az sonra uzun bir sedirde tek bir vücut haline geldiler, her şey bitmişti. Bedia yavaşça evine gitti. Salah kapıya kadar onu götürdü ve o çıkınca kapıyı kapadı, derin bir sarsıntı içerisindeydi, yatağına döndüğünde kalbi parçalanmış gibiydi, ne yaptığını kendi kendine soruyordu, yatağına uzandı, sanki bir ateş denizine atılmış gibiydi, feryat ediyor, figan ediyordu, vicdanı harekete geçmiş ona haykırıyordu: **«Şeytan seni altetti, nedir bu yaptığın? Ani bir zevk ve ardından uzun bir hasret, sonra da sürekli bir azab... Sen kendi kendini**

mahvettin ve cehennem azabına müstahak oldun...

İçinden gelen ses onu sarsıyor ve bir işkence uçurumuna götürüyordu, yüreği daraldı, gözünden yaşlar boşanmağa başladı, bir türlü gözyaşlarına engel olamıyordu, yanaklarından aşağıya akan yaşı, müezzinin sabah ezanı durdurdu. Kulağına gelen ses, dökülen birer ateş parçasıydı. Acısını daha da artıran bu ezan sesini duymamak için elini kulağına tıkadı, ama müezzinin tatlı sesi kulağını deler gibiydi. Bir ateş yalımı kalbine doğru sızıyor ve onu yakıp tutuşturuyordu. Sonra ateş, göğsüne kadar indi. Semire'nin yataktan fırladığını fark etti. Yüzünden akan mahçubiyet terlerini anlar gibi olmuştu, somyesinin yanına yaklaştı. Semire, elini uzatmazdan önce, toprağın onu yutup kaybetmesini istiyordu, ama Semire'nin eli yumuşak ve sükûnetle omuzuna dokundu ve şefkatle mırıldandı:

«— Salah... Salah, kalk müezzin ezan okuyor... İçinden Semire'nin yanımdan uzaklaşmasını ve kendine dokunmamasını haykırmak istedi, ama sesi tutuldu, hiç bir kelime çıkmıyordu. Semire tekrar ona seslendi ve sallamaya başladı.

— Salah... Salah... kalk... **«namaz uykudan daha hayırlıdır.»** Yüzünü yüzüne yaklaştırdı, yüzünden yaşların yanağına doğru aktığını gördü ve heyecan içerisinde alçak sesle haykırmaya başladı.

— Salah ne oluyor sana? Ağlıyor musun? Kalk sevgilim...

— Bırak beni...

— Neyin var sevgilim?..

— Korkunç bir rüya gördüm. Cennetten kovuldum...

— Boş rüya, boş...

— Hayır ya Semire, hayır. Bana bir ses rüyamda şöyle dedi : **«Sen küfrünle biraz eğlen muhakkak ki cehennem ashabındansın...»**

Semire onu şefkatle bağrına bastı ve :

— Hayır Salah hayır... Bu şeytanın vesvesesidir... Ondan Allah'a sığın ve kalk sevgilim...

Salah günahından yıkanmak için fırladı. Üzüntülü, kederli ve kendi kendini küçümsiyerek koştu, zaafından dolayı hayret ediyordu. Ruhunun derinliklerinden bir ses yavaşça kendisine bir şeyler fısıldıyordu. Gelen ses çok uzak mesafeden yayılıyordu sanki. Ancak kulağı rahatlıkla sesi duyuyordu ve gelen seste tatlı bir huzur havası vardı :

«Bütün Âdem oğulları hata edicidir, hata edicilerin en hayırlıları da tevbe edenleridir...»

Sesi tekrarladı... Gözyaşları yüzünü ve yanaklarını ıslatmıştı... **«Allah'ım sana yöneliyor, tevbe ediyor ve bağışlanmamı diliyorum...»**

EMİNE KUTUB

Bana çok yakın bir bağla, kardeşlik bağıyla bağlı bulunan şahıslardan örnek seçtiğimden dolayı okuyucularımdan özür dilemem gerekir mi bilmem? Aslında gelenek böyle bir şeyden kaçınmayı gerektirir. Fakat ben sanat alanındaki bu geleneğe karşı çıkmakta bir sakınca görmüyorum. Benden önce birçok eleştirici,

bu kadın yazarın, ilk olarak hikâye sanatında; hayatı islâm düşüncelerinin perspektifleriyle değerlendirme çabası içinde bulunduğunu belirttiler. Ben burada kitabın bütünündeki sanat seviyesinden söz etmiyorum. Sadece konunun işleniş tarzı üzerinde duruyorum. İşte bu hikâyeyi de konu bakımından takdim ediyorum. Sanat seviyesinden etmiyorum. Çünkü bu kitapta benim yapmak istediğim sanat eleştirisi değil, konu eleştirisidir.

Emine Kutub'un «Yolda» adlı hikâye kitabındaki hikâyeyi iki sebepten dolayı seçtim :

a) Bir kere bu hikâye, inanç konularından birini ele almaktadır. Daha önce gerçekten inançsız olan bir kişinin, nasıl olup da Allah'a inandığını canlandırmaktadır. Keza bu inancın, kişinin düşünce ve günlük hayatında ne gibi izler meydana getirdiğini tasvir etmektedir. Görülüyor ki, hikâye saf bir inanç konusunu ele almaktadır. Biz bu örneği seçerken şunu demek istiyoruz : Doğrudan doğruya inanç konuları sanata yasak olan konular değildir. Eğer mümkünse bu konuların edebî bir üslûp içerisinde sergilenmesi mümkündür. Bütün diğer mevzular gibi, inanç konularının da edebî bir üslûbla ifade edilmesi mümkündür.

b) İkinci sebep, inanç konusunun sanat alanında kullanabileceği metoda ve tarza örnek olmasıdır. İnanç gerçeğini sadece felsefî soyutlamalarla ve doğrudan doğruya vaaz üslûbuyla anlatılmayacağını, bu gerçeğin duyguların ötesinden ve beşerî heyecanların gerisinden sergilenebileceğini göstermek istememiz-

dir. İşte seçtiğimiz bu hikâyede, insancıl değeri sağlayan da bu unsurdur. Bu hikâye, var oluşçu (eksistansialist) felseye bağlanan ve bu felsefeyi hayatında uygulamaya çalışan bir gencin ruhunda ölüm sarsıntısının meydana getirdiği tesirleri tasvir etmektedir. Ölüm sadmesi. gencin bütün inançlarını temelden sarsmakta ve değiştirmektedir. Genç, insanlığın ölüm karşısındaki aczi ile karşılaşınca bütün fikirlerini terketmektedir. Aslında bu ölüm gerçeği karşısında acz değil, Allah'ın etkin ve büyük gücü karşısındaki beşerin aczidir. İşte bu acz duygusu, genci akide hazinesine götürmüştür ve birden inanan gencin duyguları değişmeye başlamıştır. Allah'ı; acz, ölüm ve yokoluş gerçeklerinin ötesinden gözlerken, öldükten sonra sürdüğü söylenen ebedî hayatın devamlılığı ve diriliş gerçeğini de görmektedir. Bu duygu, gencin ruhunda büyük etkiler yapmakta ve onun hayat görüşünü değiştirerek, yücelmesini sağlamaktadır. Evet önceki hayvanî seviyeden, gerçek insanî seviyeye yücelmesini...

Yazar, bütün bunları bir insan ruhunun gerisinden sergilemektedir. Soğuk, katı, vaaz ve öğüt şeklinde değil.

«SONUÇ»

Emine Kutub

İş arkadaşıydılar... Henüz arkadaşlıkları başlayalı bir sene olmuş veya olmamıştı... Buna rağmen birçok konularda düşünce ve zevkleri birbirine yakındı. Yalnız Sami, bir hususta onlardan ayrılıyordu. O da okumayı, mutalea

etmeyi ve yeni görüşleri, fikirleri incelemeyi çok sevmesiydi... Diğer üç arkadaşı ise vakitlerini daha çok kahvehanelerde, oyun yerlerinde ve çalıştıkları büyük şirketin düzenlediği toplu gezilerde geçirmeyi seviyorlar. Böyle geziler birçok yönlerine rağmen çirkin manzaların, iğrenç oyunların, sınırsız çığlıkların kaynaştığı umumî oyun yerlerinden daha iyi oluyor. Diğer üç arkadaşı çok kere gezilerinde, ailelerini de birlikte götürüyorlardı. Bu arada geziye başka ailelerin katıldığı da oluyordu. Ona gelince, otuzunu geçmesine rağmen ne eşi, ne de çocukları vardı. Muhafazakâr annesi ve kız kardeşleri bu gezilere katılmak istemiyorlardı. Annesi bu gezilere, açıklıktan, karışıklıktan, çıplaklıktan ve hercümerçten dolayı «pislik, hayasızlık» diyordu. Bu yüzden o, yalnız başına giderdi. Her türlü kayıttan uzak olan, bu tatsız gezilerde o ve arkadaşları bağırır, çağırır, çığlık atar ve arbede çıkarırlardı. Her gezide sanki haylazlık ve başıboşlukta birincilik kazananı seçme yarısına girerlerdi. O, diğer tatillerini, boş vakitlerin, bazan okuma ile, bazan da oyun yerlerinde gezdiği arkadaşlarıyla sohbet ederek geçirirdi. Dolgun aylıkları, gelirlerinden fazla olan mirasları, bu hayatın devamına yardımcı oluyordu. Onun bu hali annesini çok üzüyordu. Fakat o, annesinin üstüne düşmeyen şeylere burnunu soktuğunu söylüyordu. Bu onun hususî hayatı idi. Kimse karışamazdı. O, dilediğini ve arzu ettiğini yapabilirdi.

Bundan üç ay öncesine kadar, onun uyguladığı ve takib ettiği felsefe bu idi. Fakat şu

anda, arkadaşlarıyla birlikte akşam gezisi yapmak için daha önce hiç gitmedikleri sakin bir yer seçmişti. O, buraya arkadaşlarına haber vermeden üç kere daha gelmişti. Burası, Hilvan ovasının üst kısmında, birkaç sene önce çölün ortasından fışkırıp etrafa canlılık saçan maden suyunun hemen yan tarafında kurulmuş olan sakin, sessiz bir gazino idi.

Yemyeşil ufukları kuşatan sahranın enginliği gibi, engin ve tatlı bir rüzgâr hafif hafif esiyordu. Güneş gazinonun duvarlarını, civarda şuraya buraya serpilmiş servi fidanlarını, akasya ağaçlarını, ince kıvrımlı yolu kıyısındaki çimenleri ve çiçekleri henüz kuşatıyordu. Çiçekler, zarif kokulu, tatlı bahar yeline amade olarak, güzel güzel, bir o yana bir bu yana salınıyorlardı.

Yemeklerini ve çaylarını yeni bitirmişler, masanın ayakları arasına çaprazvari gerilmiş tahtalara ayaklarını dayayarak bellerini arkaya doğru yaslayıp rahatça oturuyorlardı.

Arkadaşlarından bir kısmı arasıra gözlerini yakın ve uzak masalara doğru çeviriyor, çok kere alışageldikleri göz kırpmalarıyla güzel yüzler arıyorlardı. O ise, bazan gözlerini ufka dikiyor, bazan da çiçeklere... Sonra gazinonun açık kalan büyük kapısından bir yanı görülen sahraya ve ağaçlara çeviriyordu. Az ve bölük bölük oturanlara gözleri kaydığı zaman bakışlarını ve ihtimamlarını başka şeylere veya sözlere çevirmeye başlıyor, böylece önce verdiği söze uyarak nefsinin ipini bırakmıyordu.

Birden arkadaşlarından birisi, daha önce sahranın bir köşesine çekilmiş olan gazinoya

gelirken, birkaç defa tekrarlamış olduğu suali alaylı alaylı tekrarlamaya başladı:

— Eee! Sami. Artık şu sendeki değişikliğin sırrını öğrenmenin zamanı geldi. Bilmek istiyoruz. Belki biz de faydalanırız. De bakalım. Çok güzel diyerek getirdiğin halde, hiç bir şey bulamadığımız, hiç bir çehre ve manzaraya rastlamadığımız mezarlığı hatırlatan şu donuk yerin sırrı nedir? Sana ne oldu? Neden bize kızdın?

O, henüz sözünü bitirmemişti ki, diğer ikisi de soru yağmuruna başladılar. İlk önce kendisinin heyecanla arzu ettiği bu gezilerin, oyunların, eğlencelerin hemen hemen kesilmesine sebeb olan değişikliğin sırrını öğrenmekte ısrar ediyorlardı. Bu sefer onlardan kurtulmak kolay olmadı. O, daha çok ıstıraptan doğan bir tebessümle güldü. Sonra rahatça oturdu. Masaya yaklaştı, dirseklerinden birisini dayayarak konuşmaya başladı: Mühim bir hadisede şahitlik yapanlar gibi arada bir boğazı kuruyor, nefesi daralıyordu:

— Sizin dediğiniz gibi «iki aydan beri bende meydana gelen değişikliğin» sırrını hakikaten size anlatmayı çok isterdim. Fakat ikinci bir defa eski halime dönmemek, yeni yolumda kuvvetli ilerlemek için sükûtu tercih ettim. Bir yığın eğlencelerin, sefahetlerin içine gömülmüş bir hayattan, kayıtları ağır, pencereleri dar gibi görünen bir hayata insanın dönmesi cidden zor bir meseledir. Fakat ne acayiptir ki, insan bir nura ulaştığı zaman o kayıtların hürriyet, o eğlencelerin de aşağılık olduğunu görmeye baş-

lar. Bu nevi eğlencelerden uzaklaşmaktan çok tad alıyor.

Sözünü, üç arkadaşının kelimelere katılarak gelen müstehzi ve alaylı sesi kesti... Fakat o, sözüne devam etti. Başlarken arız olan tutukluğu daha da artmıştı.

— Bendeki değişikliği bu şekilde alaylarla karşılayacağınızı biliyordum. Zaten neticeyi anlamak için susmuştum. Yoluma devam etme kudretini şimdi kendimde daha çok buluyorum. Bu değişikliğin sebebi ise gayet basit bir hadisedir. Evet yeryüzünde her gün binlercesi vuku bulan adi bir hadise... Ben o hadiseye babamda rastlamıştım. Umumî ve hususî çevrelerde de birkaç kere işitmiştim. Fakat bu sefer şuurumda daha başka şeyler hissettim. O hadise bütün varlığımı yıktı. Gözlerimin önüne tamamen kapalı olan yeni ufuklar açtı.

Arkadaşlarının bakışında dikkatsizlik ve taaccüb belirtileri gözüküyordu. Ama sözün gerisine dikkatlice susarak kulaklarını verdiler. O ayağa kalktı, alnını sildi ve sözüne devam etti:

— On yıl önce babam öldüğü zaman, bu müthiş hadisenin hakikatini düşünecek ve anlayacak durumda değildim. Bunun için de üzüntülü günlerimden sonra hiç bir şeye aldırmadan hayata daldım. Ailemin bana ihtiyacı olmaması da yaşayışıma hız verdi. Kardeşlerim yüksek tahsilin yarısına gelmişlerdi. Bense yüksek tahsili çoktan bitirmiş ve İskenderiye'ye tayin olmuştum. Babam öldükten sonra bize yetecek kadar bir servet bırakmıştı. Bu yüzden de aylığımı dilediğim gibi kullanıyorum. Aile

muhitimden uzakta bulunuşum, her türlü kayıttan azade olmama ve başıboş yaşamama yardım ediyordu. Eksistansiyalist felsefenin hayranı idim. Bu felsefeyi takib eden arap yazarlarının kitablarını çok incelemiş, tamamen bu fikirlerin tesiri altında kalmıştım. Günlük yaşayışımı ve işlerimi ona uyduruyor, ortaçağ hurafelerine (!) inananlara, o fikirlerle yaşayanlara kızıyordum. Kahire'ye nakledildiğimde annem din dışı saydığı bazı tasavvurlarıma muttali oldu. Bazan bana içleniyor, bazan da öğüt veriyordu. Ben, insanın bu çağda dilediği gibi tasavvur edeceğine, düşüneceğine ve kimsenin başkasının kanaatlerine karışamıyacağına inanıyordum. Böyle bir şeyin çok fena olacağını anlatmaya çalışıyordum. Fakat bu sözler onu üzüyor, susarak, kızarak benim yanımdan gidiyordu. Bense yaşlılığından, yetiştiği muhitten, inanmakta olduğu inançlardan dolayı ona hürmet ediyordum, ağırlıyordum. Bununla birlikte insanoğlunun hürriyetine ulaşmasına daha çok istiyordum. Her şeyi hakimiyetine aldığı, onunla bütün kuvvetleri devirdiği, düşünce ve tasavvurunda, hayatının rengini seçişinde hiç bir kayda bağlı kalmamasına, hür olmasına sebeb olan kudrete...

İşte bu ruh içinde sizinle ve diğer arkadaşlarımla yaşıyordum... Sonra bildiğiniz o gün ve o hadise meydana geldi. Çocukluğundan beri çağırdığım (Hamid amcamın) ın öldüğü gün... Bizi ona bağlayan bağları bilemezsiniz siz... Bütün bildikleriniz, onun eskiden olan alâkası daha da büyüktür. Bizim şuurumuzda o tamamen bir baba gibiydi. Babamla o, uyku

saatlerinden başka hiç ayrılmazlardı. Evlerimiz birbirine bitişikti. Fakat içerden küçük bir kapıyla birbirine bağlanırdı. Bu, iki ailenin birbirine bağlılığının, birlikte yaşamasının alâmetiydi. Biz ve onun çocukları anlaşarak, sevişerek, kardeş gibi büyümüştük. O, bizimle çocuklarını bir tutardı. Hatta çocuklarından biri kız kardeşimle, ağabeylerimden birisi de onun kızıyla evlenmeden önce oğullarından birisinin kötü arkadaşlarla gezdiğini, din dışı fikirlere kaydığını öğrenince onu bizden ayırmış ve yanımıza sokmamıştı. Bizim din ve itikadımızın da ona benzemesinden korkuyordu. Babamız öldüğü zaman biz babalarımızdan birisinin öldüğünü, diğerinin de hakikî babamızmış gibi bizi sevip koruyacağını kabul ediyordu. Ben sizinle birlikte gittiğim o yola döndüğüm zaman hiç düşünmeden diyebilirim ki, en çok korktuğum ve utandığım yegâne kişi o idi. Onu kızdıracak şeylerimin hiç birisini bilmemesi için çok çırpındım. Annemin, gidişatımdan onu haberdar ettiğini anlayınca bir ay kendsiyle karşılaşmamak için kaçtım. Tesadüfen karşılaştığımızda utandım, kızardım. Şimdi beni kovacağını yahut da küfredeceğini düşündüm. Fakat o bunlardan hiç birisini yapmadı. Beni çağırdı, yanıma oturdu. Uzun uzun Allah'tan, dinden, şu geçici fani dünya hayatı için insanoğlunun Allah'ın rızasını kaybetmesinin doğru olmayacağından bahsetti. O gün takib ettiğim felsefeyi, fikirleri, ona anlatmaya utandım. Hiç konuşmadan sustum, dilediği gibi olacağımı kendisine göstermek istedim. Bütün bunlara rağmen onun sözlerine, ihsas ettiği şeylere inanmış

değildim. Çünkü onun inançlı, derin konuşmalarını dinlerken hiç bir şey zihnime girmiyordu.

Sonra ansızın hastalandı. Ameliyat ettirmemiz için hususî bir hastaneye yatırmamız gerekti. Ve o, çocuklarından birisi gibi benim hep de yanında bulunmamı istiyordu. İşte o zaman sizden ve diğer arkadaşlarımdan ayrıldım. Ben bu yorgunlukları fena karşılamıyordum. Hatta ona olan derin sevgimden her şeyi bırakarak, bir yanına oturup konuşmak, kendisini dinlendirmek, hastalığının ıstırabını hafiflemekistiyordum. Her şeyi bozulmuş olan bir kişiye nisbetle bu düşünceler çok acayipti tabii... Fakat sağlam olarak biricik şey kalmış, ona olan sevgim...

O gece hastalığı artmış, hastanede kalmasının fayda vermeyeceği belirtilmişti. Sabahleyin erken onu eve götürmeyi kararlaştırdık. Ne var ki, insanoğlu acizdi. Tedavi yapan birkaç doktor, çoluk çocuk birkaç saat, sabah oluncaya kadar, bu hasta yolcunun hayatını devam ettirme gücüne sahib değillerdi. Gecenin onbirinde ruhunu teslim etti.

Biz otomobil ile bu sessiz cesedi hiç bir şeye karşı duygulanmayan, işitmeyen, duymayan cesedi getirdik. O artık hiç bir canlılık izi taşımıyordu. Sanki demirden bir külçeydi. La havle vela kuvvete illa billah... Sanki bir eşya çıkınını kaldırıyor ve istediğiniz gibi koyuyordunuz.

Yatağına konulup örtüsüne sarıldığı, civardan ağlayan sesler yükseldiği, gizli feryatla yol boyu yüceldiği zaman, çok kere her şeyle alay eden, dindarların dediği gibi vakur olan

oğlunu gördüm. Gördüm onu... Kaybolan cenazenin örtüsünün yanında ağlıyor, «babacığım»» feryadıyla etrafı çınlatıyordu. «Şimdi gideceğini söylememiştin, yoksa bana küstün mü?» diyordu. Sonra sesini inceltiyor ve bağırarak ağlıyordu. Sessiz uyuyan adam, ne hareket ediyor, ne elini kolunu kaldırıyor, ne de af dileyen, pişman olan oğlunun omuzunu sıvazlıyordu artık...

Birkaç saat sonra hazin kasırga dindi. Akrabalardan gelenler, çok kere bir odaya sığınıyorlardı... Bir kısmı da sabahki cenaze için evinde hazırlığa girişiyordu. Biz de oturduk. Ben, kardeşlerim, onun oğulları, damatlarından birisi ve diğer bazı akrabaları. Onlardan bir kısmı, ertesi günün işlerini konuşuyor ve müşavere ediyorlardı. Konuşmaların tümü cenazenin etrafında, daha gelmeyen uzaktaki yakınlar konusunda, sonra defin ve kabristana kimin gideceği, diğer işlere kimin bakacağı mevzuunda idi. Bu arada kulağına «defin» kelimesi ilişti. Kimin defni idi. O örtünün üzerine uzatılmış, yıldırımlar doğuran cüssenin defni miydi? Yoksa ihtiyarlığına rağmen uzun boylu, o tatlı kokulu, devamlı canlı, çalışkan kimsenin defni miydi? Yoksa beşuş, zeki, tatlı, sevimli, şefkatli, gazaplı, serzenişli, alaylı yüzün defni mi? Bütün bu manalar, bütün bu mefhumlar bir anda o hareketsiz yatağa uzatılmış sessiz, sakin heykele mi dönüşmüştü? Bunu akıl nasıl kabul ederdi? Evet ama o idi, o... Bu yeni suret hayalimde bir lahzadan fazla durmadı. Sonra çabucak muhayyilemi, geçmiş ve yeni yüzlerce suretlerin arasına daldırdım. Çocukken,

delikanlıyken, benimle oynayan, latife eden, beni seven kimsenin sureti. Gençliğin doruğunda ölümün kaptığı kızına veya babama ağlayan kimsenin sureti... İmtihanlardan önce bana başarılar dileyen, dua eden, nasihat veren kimsenin sureti... Güzel gölgelikli evinin bahçesini sulayan, her sabah çiçek toplayan kimsenin sureti... Vakarla, azametle vücudunun ihtiyarlayıp solmaması için guruptan önce ve sabahın erken saatinde caddeyi boydan boya dolaşan kimsenin sureti... Bu yüzden sıkıntılarına, hayatının musibetlerine rağmen yüzündeki o tebessümüyle canlılar ve hayat konusundaki alaylı şakalar yapan kimsenin sureti... Dünya belalarına sabrettirmesi, dalalete düşen çocuğunu hidayete erdirmesi için Allah'a dua eden, tesbih çeken, vakarla, huşu ile namaz kılan kimsenin sureti... Çocukluğumdan o güne kadar hafızamın sayfaları arasında muhafaza ettiğim daha yüzlerce suret... Birden «defin» kelimesiyle çok garip, korkunç ve dehşetli bir şekilde beliriyordu. Evet, bütün cesedler gömülebilir mi? Hareketsiz uyuyan şu cansız iskeletin başına gelenler, onların da başına gelebilir mi? Az kalsın devrilecektim. Biraz sonra balkonun parmaklıklarına dayandım. Oradan civardaki kesif karanlığa bakmaya başladım. Etimi yırtıp kemiklerime işleyen soğuğun ıslıklarını hiç duymadım. Sonsuzluktan parlayan ve yeryüzüne birtakım ışıklar gönderen yıldızlara diktim gözümü... Uzak ve yakın suretler zihnimde çarpışmaya ve hayalimi ezmeye başladı. Geçen bütün suretleri perdeleyen bir suret ansızın gözümün önüne dikildi. Sabahleyin defne-

dilecek olan cüssenin sureti... Bu müthiş ve korkunç ayrılıktan dolayı bağırıyor ve tıkanıyordum. Bilmiyordum ki nasıl oldu? Biraz sonra hatırıma ekistasiyalist bir arap yazarının birkaç cümlesi geldi. Yazar şöyle diyordu:

«— İnsanoğlu tabiat kuvvetlerini mağlûb etmiş veya etmek üzeredir. O, dilediğini yapmakta, kesin karar vermekte artık serbesttir. Meydanda ona istemediği bir şeyi yaptıracak hiç bir güç yoktur.»

Yazar, makalesinin sonunda şöyle devam ediyordu:

«Yeryüzünün varlığın insanoğluna göredir. İnsanoğlu bir olduktan sonra kendi görüşüne göre, dilediği gibi bu varlığını doldurabilir. Meydanda hüküm koyan başka kuvvetlerin bulunduğunu ve bu hükümlere itaatın mecburî olduğunu iddia eden eski hurafeleri fikrinden silip atabilir.» ve buna benzer fikirler... sözler...

Ben de biliyorum. Bu cümleleri zihnime otan, mana ve mefhumları düşündüren sebeb ne idi? O anda, bu sözlerin boş, manasız ve saçma olduğunu anladım. Oynanan ve eğlenen mağrur çocuk, elinin çizdiği kum kümeleri üzerindeki kırık çizgilerden farksızdı. Usta üslûba hayran olduğum bu sözlerin, yazarının ölçü ve değeri olmayan sathı alçak ve boş birisi olduğunun farkına vardım. Onun boş sözleriyle alay etmeye başladım. Her şeye kadir olan, tabiat kuvvetine hakim olan, akibeti kendi elinde olan kimdi? Hayatı elinden alındığı zaman, birkaç saat bile yaşayamayan şu yaratıklar mı? Kendiliğinden zihnimde yüzlerce idealler, yüzlerce emekler, binlerce suretler koşuşan şu

canlı, hareketli varlık mı? Bir anda içinde ideal nedir kalmayan, kalbinde emeller coşmayan yüzleri tebessüm etmeyen, gözleri yaşarmayan, hareket ve ses çıkarmayan şu soğuk kuru heykele dönüşen mi? Canlı olduğu halde bir dakikalık gelecek zamanının sırrını anlamayan mahlûk mu? Nefsi arzularına, mizacına uyan, gördüğü şeylerle varlığını dolduran, dilediği yolu seçen, kendiliğinden hükümler koyan bu varlık mıdır? Ne yazık çocukça oyunlara! Ne yazık düşünce sefaletine! Belimi dayamış, gözlerimi göklere, beni ve daha milyonlarca varlığı kaplayan dehşetli fezaya dikmiştim... Bir an kendimi düşünmekten uzaklaştım. Kendi varlığımı hissedemiyordum. Bu varlığın genişliği içerisinde ben kimdim? Şu zayıf, küçük mahlûk? Biraz sonra balkonun parmaklıklarına eğildim ve ağlamaya başladım. O anda Allah'ı hissetmeye başlamıştır. Beni ve bütün varlığı var eden büyük kuvveti... Beni, hayatımı ve ondan sonrasını elinde tutan kuvveti... Beni anlayan, fakat kendisini idrak edemediğim; beni kaplayan, fakat kendisini kaplayamadığım; beni gören, fakat kendisini göremediğim kuvveti... Tövbe ve istiğfar ederek, huşu ile ağlamaya başlamıştır. Ben şu büyük kâinatta bir zerre idim. Kuvvetli yaratıcının istediği büyük hedefe giderken onun aksi olan şu kâinatla uyuşarak, O'nun yoluna uyarak gitmesi gereken bir zerre...

Bir anda imana dönmüştüm. Sanki şu cesetten o alevli şuleyi çeken ve cüsseyi yokluğa doğru iten kudret, benim nefsimden de o gülünç gururu, o iğrenç isyanı çekmiş, onun ye-

rine doğruluk ve teslimiyet koymuştu. Gözyaşlarımı sildim, başımı eğerek, boynumu bükerek içeri girdim... Oturan topluluk fısıldaşarak konuşuyordu. Hafiften fısıltılarla yürüyen, birtakım sesler yapan cenaze sahibleri gidip geliyorlardı. Bilhassa ölünün yatırıldığı odaya yaklaştıkları zaman fısıltı daha da kesiliyordu. Tıpkı canlı iken o odada uyuduğu zaman yaptıkları gibi... Ve düşüncesinde hür olan, hiç bir kuvvetin mahkûmu olmayan insanlarla alay etmeye başladım. En müthiş hahkikatler bile uzun zaman hissinde ve şuurunda yer etmeyen şu yaratıklar!

İstirahat etmek için uyuyan babanın suretini en müthiş hakikat bile silip atamamıştı. Kapalı odanın içinde hareketleri sözleri anlamayan, hiç bir şeye üzülmeyen bir «cüsse» bulunduğunu unutmuşlardı. Hatta ben bile kapalı odada yaklaştıkça onların yaptıkları gibi yapıyordum.

Sabah oldu ve yolcu son dinlenme mahalline taşındı... Kabristana gidenler arasında ben de vardım. Gözümün önünde korkunç şekiller gelip gidiyordu. Sanki sıkıntılı bir rüya görüyordum. Ağlayamaz olmuştum. Yaşlar gözümde donuvermişti. O derin olay benliğime yerleşmişti. İsyan eden, hududu aşan, Allah'a karşı gelen, Allah'ın kanunlarından başka konun koyan insanoğlu bu muydu? İşte en sonunda, o biraz sonra konulacağı daracık yer hakkında bile görüşünü açıklayabilecek kudrette değildi. Orası rahat mıydı? Yoksa sıkıntılı mıydı? Geniş ve bol mu? Yaş ve rutubetli mi? Yoksa sert ve kuru muydu? Hayır... Bunlardan hiç birisi de-

ğildi. Sadece et ve kemikten bir küme dar çukurun içerisine konuyor, üstü örtülüyor, bir müddet sonra yok olup gidiyordu. Bu çirkin sonuçten, bu öldürücü hasretten dolayı müthiş bir sarsıntı, garip bir düşünce kapladı beni. Çığlık atarak etrafa koşuyordum. Sanki bu sonuçtan kaçmak istiyordum. Kendimi bir çukurda hayal ettim. Üzerime toprak ittikten sonra beni yalnız başıma bırakıp giden topluluğu... Bu korkunç hayalden beni yaşlı ziyaretçilerden birinin sesi uyandırdı... O teslimiyetle «İnna lillah ve inna ileyhi raciun» âyetini tekrarlıyordum. Evet! Biz Allah içiniz ve yine ona döneceğiz. Bu çirkin ferahlatıcı bir duygu aşağıya doğru inmeye başladı... Bu duyguda, güven vardı. Biz Allah'a döneceğiz... Yeryüzünde geçirdiğimiz şu kısa devre bize nisbetle, her şey değildir. Aklın alamayacağı şu fena sonuca göre biz yine Allah'a döneceğiz.

Taziye için çekilen perdelerden birinin gerisine gittim. Bütün varlığımla Kur'an dinlemeğe başladım. Onun her kelimesinde bambaşka manalar hissediyordum. Bütün canlıların bu nura koşmalarını temenni ettim. Ve işte o geceden beri yepyeni bir insan oldum. Nur içinde yaşayan bir insan... Karanlıkların içinde gezerken yaptığı budalâlıkları tekrarlamak istemeyen, bir daha hata yapmaya asla yanaşmayan bir insan...

Allah'ı razı etmek, ona döndüğü zaman, bu rızanın mükâfatına nail olmak, bu çirkeflerin arasından onun huzuruna yüz akıyla varmak isteyen insan... İşte ben şimdi böyle bambaşka bir insan oldum. Daha önce bildiğiniz Sa-

mi'den başka bir Sami... Yepyeni düşünceleri, yepyeni tasavvurları olan bir Sami... Günahkâr bakışlı yüzlere veya pis dansöz cesedine bakmak istemeyen, meyhaneye veya bara gitmek istemeyen bir Sami... İşte ben bunun için, bu güzel sakin yere gelmeyi seçtim. İnsanoğlu burada kötülüklerden sakınıp, dünyanın fena yönünü atıp, kâinatı kaplayan tezada Allah'a yaklaşabilir.

O son sözünü henüz bitirmemişti ki arkadaşlarımdan biri kızarak bağırdı :

— Yeter! Vallahi sen bozulmuşsun. Sende ideal diye bir şey kalmamış!

O alaylı alaylı güldü ve devam etti :

— Allah'tan temennim, sizin de benim gibi bozulmanız ve düştüğünüz çirkeften kurtulmanızdır.

Sonra münakaşa etmeye başladılar. O kendi yolunu savunuyor, diğerleri de kendi yollarını... Fakat bu seferki konuşmaları laubalilikten ziyade alışageldikleri hayatları ve bunu terketmenin zorluğundan dolayı ikna etme, karışık bir özür dileme şeklindeydi. Onlar hiç farkına varmadan vakit çabucak geçti. Güneş uzak tepelerin gerisinden aşağıya doğru iniyordu. Geriye, serptiği ışıklarla ufukta kızıl tayflı tellerle örülü şafaklar yapıyordu.

O tellerden bir kısmı altın gibi parlıyor, bir kısmı da yavaş yavaş kızarıyordu. Sonra birden binanın içerisindeki radyodan müezzinin tatlı, munis sesi yayılmaya başladı :

— Allahu Ekber! Allahu Ekber!

Üçü birden sustular. O bilhassa ezana ihtimam gösteriyor, dudakları kıpırdıyordu. Göz-

lerinde ise huşu vardı. Bu ilahi ses susunda onlar da yerlerinden kalkıp, Kahire'ye dönmeye hazırlandılar. O, gözünü gazinonun duvarlarının ötesinde düzlükteki çimenlerin üstünde namaz kılmaya hazırlanan kalabalığa dikmişti. Tebessüm etti ve:

— Onlarla, o asil kardeşlerimle akşam namazını kılıncaya kadar beni beklemeniz gerekecek, dedi. Onları oldukları gibi bıraktı. Koşarak namaza başlayan topluluğun yanına geldi. Yanındakilerin şaşkın nazarlarını üstüne çektiği dehşetli garipseme duygularını görmedi bile!»

GELECEĞİN UFUKLARI

Modern arap edebiyatında yeni bir canlanma ve sıçrayış görülüyor. Ancak Abbasiler devrinde, edebiyat ufuklarının genişlediği o devirde her dalda ulaştığı seviye dışında, arap edebiyatı tarihinde eşi bulunmayan bir canlanış ve sıçramadır bu. Modern edebiyatın canlanışı 19. asrın sonlarıyla 20. yüzyılın başlarına kadar uzanır. Bu dönemde edebiyatın bütün dallarında; tiyatroda, hikâyede, şiirde, kahramanlık eserlerinde, makalede, hatırada ve araştırmada Abbasiler devrine benzer gelişmeler görülmüştür. Abbasiler devrinde edebiyat arap kaynaklarıyla yetinmemiş, komşu kültürlerden, edebiyat ve sanatlardan da istifade etmişti. Sonra bütün bu sanatları arap üslûbu ve arap çerçevesi içerisine, yerleştirmiş, böylece Abbasi rönesansı gerçekleşmişti. Elbetteki sana-

tın böyle bir yayılışının zararı olmayacaktır. Çünkü sanat engel tanımaz; din, dil, ırk ve vatan kabul etmez. Sanat en geniş sahada ve en geniş kavramlarda insanın insanca yorumudur. Bunun için sanat, hiç ayrım yapmaksızın tüm insanları karşısında aynı şekilde görür. Vicdanları, düşünceleri ve duygularıyla birleşirler. Tıpkı geniş halkalı büyük bir insanlık ailesinde kardeşin kardeşle buluşması gibi. İnsanlığın bütünüyle bu ortak insanî özde buluşması ve hepsinde müşterek olan ana çizgilerde birleşmesi fertler arası ayrımların bulunmasını engellemez. «Biz sizi tanışasınız diye kabilelere ve milletlere ayırdık.» Fertler arasında mizaç ve ifade farkının mevcudiyetini ortadan kaldırmaz. Bu ayrılık ve farklılık yüce bir hikmete mebnidir.

Eğer insanların hepsi bir tek şekilde yaratılsaydı hayat da tek bir şekilde, bıktırıcı ve mükerrer nüshalardan ibaret olacaktı. Genişlik ve zenginlikten eser kalmayacaktı. Ancak ortak öz bir olmakla beraber, insanlararası farklılık; geniş bir saha ve güzelliğin çeşitli türlerini içeren zenginlik kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu, insanlığa has sanat alanında özellikle belirginlik kazanmaktadır. Evet hem benzerlik hem farklılık. Bütün arasında ortak olan özle, farklı olan şekillerin birleşmesinden doğan eşsiz güzellik sanat alanında ortaya çıkmaktadır. İşte köklü ve temelli her sanat, aynı anda bu iki özelliği taşımak zorundadır. Böyle bir sanat, insan ruhunun gerçek özünü yorumlaması itibariyle insancıl sanattır.

Geniş insanlık çerçevesi içerisinde kişilerin özel karakterini yorumlaması itibariyle de seçkin bir sanat damgasını taşır.

Arap edebiyatındaki modern gelişmeler başlarken henüz son ve seçkin karekterini kazanabilmiş değildir. Özel işaretlerle, evrensel hümanizm işaretlerini taşıyan som karekter. Önceleri Arap edebiyatında geleneksel edebî biçimler taklid ediliyordu. Sonra yavaş yavaş Batı edebiyatının ve özellikle de gerek sömürgecilik, gerekse dünya edebiyatındaki yere sahip olmaları nedeniyle İngiliz ve Fransız edebiyatının etkisi belirmeye başladı. Doğu Arap âleminde ekoller ve öğrenciler batı edebiyatının etkisinde ve batı tarzı eserler meydana getirmeye başladılar. Siyasî, fikrî ve kültürel alanda 19. asrın sonlarıyla 20. asrın başındaki hadiselerin seyrine uygun tabiî ve mantıkî bir gidişti bu.

Bu dönemde Mısır'da büyük edebiyatçılar ortaya çıktı. Ortak ve köklü çabalarıyla seçkin ve kıvrak üsluplarıyla kendilerine has özel kişilikleri olan edebiyatçılar. Fakat bunlara hâkim olan unsur tercüme tabiatıydı. Biz bununla o sanatkârların batı edebiyatının ürünlerini veya fikirlerini tercüme ederek kendilerine mal ettiklerini söylemek istemiyoruz. Aksine daha derin ve köklü bir noktaya parmak basmak istiyoruz. Belki de onlar hiç farkına varmadan bu olay kendi dünyalarında ortaya çıkıyordu. Çünkü bu yazarların duyguları batı edebiyatından aktarılan tercüme eserlerle dolmuştu. Duyguları, tarzları, düşünme metodları, hayata bakış şekileri, insanlığın değerini ölçmeleri ve ge-

nellikle tüm kavramları batı edebiyatının etkisi altındaydı. Bu edebiyatçıların köklü şahsiyetlerine rağmen -ki bunlar inkâr edilemez- arap üslubunun kuvvetine, fesahatına ve düzgünlüğüne dayalı hassas bir şuur keskinliğine özen göstermelerine rağmen... Arap edebiyatının gelişmesine arap üslubunun arınıp güzelleşmesine yaptıkları değerli hizmetlere rağmen... evet bütün bunlara rağmen onlar batının hayat ve sanata bakış tarzından etkilenmiş kavramlarının tesiri altında arap sanatkârı olma özelliğini taşıyorlardı. Yukarda da söylediğimiz gibi bu hem mantıkî hem de eşyanın tabiatına uygun düşüyordu. Farazi olarak geçiş dönemlerinde böyle bir devre atlatılması gerekirdi. Bunun ötesinde bir milletin sanatının köklü işaretlerini ve özelliklerini ortaya seren bir dönem gelmeli ve bu dönemde sanat o milletin seçkin özelliklerini taşımalı ve kendine has şahsiyetini ortaya koymalıydı. Bütün özellikleri ve seçkinlikleri ihata eden evrensel edebiyat sofrasına o milletin şahsiyetini taşıyan sanat eserleri konmalıydı.

Bu dönem başladıktan ve bir hayli yol aldıktan sonra genç edebiyatçıların elinde edebiyat hayli arınıyor, güzelleşiyor, köklü, seçkin özelliğini ortaya koymak üzere yavaş yavaş olgunlaşıyordu. Ne yazık ki bu dönem uzun sürmedi ve birkaç adımın dışında sağlıklı gelişmeler olmadı. Her yandan genç sanatkârların üzerine düşünce furyası akıyor ve onlar da fırtınalı bir sandala dalgalarla boğuşur durumda bulunuyorlardı. Bu sırada bağımlı ve bağımsız ede-

biyat yaygaraları atılmaya başladı. Edebiyatın bağımlı olduğu ekollerin sayısı arttı. Sanat anlayışları, sosyal kavramlar, üslûb anlayışları, ideolojik akımlar ve daha yığınlarca fırtına çıktı. Sandal sanki bir anda devriliverrmişti. Ve katedilen mesafeler yok olmuştu. Devrilen sandalın düştüğü dalgalar arasında o edebiyatçıların kişilikleri kayboldu. Dikkatsiz birer kişiliğe sahip olan yazarlar türedi, düşünerek veya düşünmeyerek, şuurlu veya şuursuz birer kopyacılıktan ibaret olan akımlar ortaya çıktı. Bu akımlar kutsal birer kitapmış gibi izlenerek ve zoraki taklid edilmeye çalışıldı ve böylece edebiyat geriye doğru saymaya başladı. Birçok sanat dalları, birçok üslup, birçok sanat eseri ve birçok sanat alanları ortaya çıktı. Ama hiç birisinde asalet, titizlik yoktu. Dil, ifade ve üslup bakımından değere haiz hiçbir eser ortaya konulamadı. Bu genç edebiyatçılar batan sandallarının yanı sıra onu yeniden yüzdürerek sabır ve dirence sahip değildiler, uçucu heveslerle şöhret peşinden koşuyor çabucak üne kavuşmak, bol mahsul elde etmek ve parlak isimlere sahip olmak için yarışıyorlardı.

Gerek edebiyat, gerekse edebiyatçılar şüphesiz ki batı edebiyatından batı düşüncesindeki akımlardan birçok noktalarda faydalandılar. Batı edebiyatındaki konu genişliği sanat metodu anlatım tekniği, üslup ve edebî kurallardan birçok noktalarda yararlandılar ama bunun yanı sıra seçkin kişiliklerini yitirdiler ve dağıldılar. Artık geniş bir alana yayılan dünya edebiyatın-

da kendilerine has bir çizgi, işaret ve özel bir damga yoktu. Çünkü onlar kendilerine inanmıyorlar, kendi kişiliklerini tanımıyorlardı. Çünkü geçmişlerine inanmıyorlardı.

Bir kerre onlar, içinde yaşadıkları belirli çevrenin dışına çıkarak bu çevreden kopmuş tüm gücü ve ağırlığıyla önlerinde duran muzaffer kafilenin peşine takılmak istemişlerdir. Bunu yaparken bütün ideolojik, ruhî ve fikrî miraslarından ve geleneklerinden sıyrılmışlardır. Çünkü bu gelenekleri ve mirası; kendilerini ilerlemekten alıkoyan bir engel ve yolda yürümelerini zorlaştıran bir bağ olarak kabul etmişlerdir. Böylece aynı zamanda kendi özlerinden ve kişiliklerinden de kopup sıyrılarak kişiliksiz, varlıksız birer unsur haline gelmişlerdir. İçinde yüzdükleri akımların veya aktardıkları sanatın ortasında hiç te değeri olmayan birer uydu haline gelmişlerdir. Çünkü bu akımlar aslında değişik şartlardan ve belirli ortamlardan gelip geçerek oluşan belirli toplumların tarihi ürünlerinin neticeleriydi ve bu şartlar ne toplumumuzda ne de uzak veya yakın tarihimizde vardı.

Onların elde ettikleri sanat tecrübesi sanat ve edebiyat alanında istenilen sağlıklı bir kalkınmanın ve gelişmenin ortaya çıkması için zorunlu birikimlerdi. Daha önce de söylediğimiz gibi bu alanda batı kaynaklarından faydalanmanın hiçbir zararı yoktur. Bilâkis, kaçınılmaz bir görev ve övünülmeğe değer bir vazife idi. Ancak büyük zarar bizim bütün tecrübelerimizi o kaynaklardan almamız sonra da kendimize has

özel damgayı taşıyan ve belirli işaretleri olan bir varlığa sahip olamayışımızdandır. Tabii olarak kendimizi yansıtan ve tamamen kendimize ait bir eserin meydana gelebilmesi için kendi özümüze dönmek zorundaydık. İçinden kopup sıyrıldığımız ve anlaşılmaz bir heyecanla kaçmaya çalıştığımız fikrî, ruhî ve ideolojik kaynaklarımıza, mirasımıza ve geleneğimize dönmek zorundaydık...

Evet islâm'a dönmek zorundayız. Çünkü islâm bize insanlık sıfatı kazandıran ve aynı zamanda geniş insanlık toplumunun seçkin şahsiyete sahip birer üyesi olma imkânını bahşeden en köklü ve en derin varlığımızı ve özümüzü meydana getirmekteydi. Biz aralıksız 14 asır islâm'ın kucağında yaşamıştık. Onun özel düşünce ve tasavvurlarından bizim toplumumuz ortaya çıkmıştı. Biz zahirde ondan kopmaya çalışırken, kendi öz yapımızda halâ bu düşüncelerin etkisi vardı. Tarihimizin henüz olgunlaşmamış olan yeni kavramlarının arkasında bu kalıntıların ve etkilerin izi görülmekteydi. İşte sanat alanında islâmın davranışı bizim bu kitapta anlatabildiğimiz kadarıyla; geniş, şümullü ve kapsamlı bir kavrayıştır. Beşeriyetin uzun tarihi boyunca tanınmış olduğu en mükemmel kavramdır. Aynı zamanda en güzel kavram. Üslup ve tarz bakımından bu kavrama denk düşecek biçimde islâm mefhumunun yorumlanabilmesi için sanatın ve edebiyatın geniş, yüce ve evrensel sanat tecrübesine sahip olması zorunludur. Eğer işler tabii seyrinde yürüse idi sanat ve edebiyat Kur'an'dan ve Kur'an sanatlarıyla

islâm tasavvurundan edebî özlerini ve ilham kaynaklarını alabilirlerdi. Toplumun hayatında, hareketlerinde ve iç dünyasında yaşayan islâmî kalıntılardan faydalanarak, Batının yeni teknik ve sanat üslubunu kullanır, bu duygu ve ilhamları sergileyebilirdi. Ne var ki hadiseler böyle cereyan etmedi. Klasik Arap edebiyatı eskiden bu yola çok az yönelmişti. Kalkınma yolunda olan modern Arap edebiyatının, çağdaş gelişmesini kaynaklandırabileceğini edebî stoklara ve hazinelere sahip değildi. Bunun yanı sıra hemen belirtelim ki modern Arap edebiyatının diriliş ve yükseliş hamlesi başlangıçtan itibaren islâmî bir çehreye bürünmemiş, özü itibariyle batılı olmaya gayret sarf etmiştir. Batının tüm duygularını hayat ve sanat kavramlarını kopye ederek, onun etkisi altında gelişmeye başlamıştı. Her ne ise, meydana gelen olay şudur: Biz edebî tecrübelerimizin bütününü Avrupa'dan aldık. Haddi zatında bu alışın, zararlı olabilecek bir yönü yoktur, çünkü Avrupa uzun zaman sanat alanında yaptığı gelişmelerle bizi geçmiştir. Bütün insanlığın kültür hazinesi sayılabilecek ve hürriyet içerisinde faydalanabileceğimiz müteaddit tecrübeler geliştirmiştir. Ancak bu tecrübeler, bizim sanatımızın köklü olarak kullanabilmesi için gerekliydi, yoksa Batı sanatını taklid etmek için değil. Nitekim geçen asırda bu gerçeği Rus edebiyatı rahatlıkla ortaya koymuştu. Böyle bir çalışma ile Ruslar dünya sanat alanında en büyük dahîlerini ve yazarlarını yetiştirmişlerdir. Çünkü Rus sanatkârları batı avrupanın bütün edebî tekniğini

almışlar, fakat Rusların insan anlayışını, geleneklerini ve özelliklerini taşıyan köklü edebî şaheserler meydana getirmişlerdi. İşte edebî çalışmada yapılması gereken budur. Edebiyat şaheserlerini, üslubu, anlatım tekniğini kendi varlığımızı, kişiliğimizi ve özelliğimizi onun üzerlerine damgalamak şartıyla her istediğimiz yerden alabiliriz. Bu ise ancak ve ancak kâinat, hayat ve insan düşüncesinde islâmî olduğumuz takdirde mümkün olabilir. Çünkü ondört asır boyunca yaşamış olduğumuz gerçek budur. İstesek te veya kendimiz istemediğimiz halde başkaları bizim için istese de biz bu ondört asırlık kültür kaynağımızdan kopamayız. Bu gerçek yalnız doğu islâm dünyasındaki müslümanları kapsayan bir gerçek değildir. Çünkü islâm'ın getirdiği kavramlar tüm insanlığın faydasına sunulmuş kavramlardır. Din ve inanç farklılıklarını nazarı itibara almadan bütün insanlar bu hazineden faydalanabilirler.

Sanat ve edebiyat dünyasında gelişen veya ilerleyen nesillerin yapması gereken budur...

Yeryüzünün neresinde bulunursa bulunsun, kendilerine istediklerini verebilecek bütün sanat tecrübelerini ve tekniklerini öğrenmelidirler. Sonra kendilerine dönmeli ve kendi köklü varlıklarını dile getiren eserler ortaya koymalıdırlar. Bu kitabımızda detaylı olarak anlattığımız köklü, kapsamlı, geniş ve güzel kavramları yorumlayan eserler...

Böyle yaptıkları takdirde yalnız kendilerinin olmakla kalmazlar aynı zamanda dünya ede-

biyat ve sanatına yeni bölümler ekleyebilirler ki bu bölümler dünya sanat ve edebiyatının en şaheser örnekleri olabilir. Sanat ve edebiyat insanlığın kendi kendini gördüğü gözetlediği ve baktığı en parlak aynadır. Orada en açık biçimde ve en temiz şekilde insanın ne olduğu ortaya çıkar.

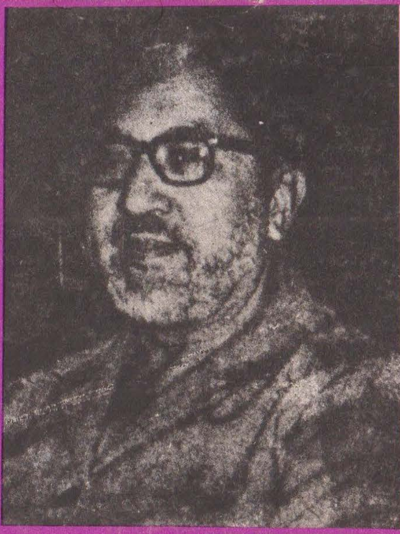
Bu büyük görev, hiç şüphesiz ki büyük bir sabrı, temkini, dayanıklılığı, derinliği ve köklü olmayı gerektirir. Ancak gerçekleşmesi hiç te zor değildir. Edebiyatçılar ve sanatçıların ruhu islâmî kavramlarla dolduğu zaman... Kendi öz varlıklarından doğan yeni düşüncelere dayalı yeni sanat ürünleri ve yeni edebî gözlemler ortaya koyabildikleri, çekici, güzel aydınlık ve geniş konuları yorumladıkları takdirde... elbetteki yeni sanat şaheserleri doğacaktır...

İslâm sanat dünyasında hikâye, şiir, araştırma, makale ve anı dallarında bu müjdenin bazı belirtileri başlamış durumdadır. Bu belirtiler bize gelen büyük akımı ve yükselen yolları müjdelemektedir ve biz muhakkak ki -Allah isterse- bu merhaleye ulaşacağız.

Ben bu konudaki en basit çabamı ortaya koyan ben... uzanan ufukta bu aydınlığın müjde haberlerini görür gibiyim. Gördüklerim bana güven vermektedir ve aydınlık sabahların yakın... çok yakın olduğunu müjdelemektedir...

S O N

İ Ç İ N D E K İ L E R

Bir sanatkâr bize hayatın içinde coşup gelen bir tomurcuğun açılışını anlatabilir... Bir sanatkâr bize sarp dağların aşılmaz zirvesinden söz edebilir. Bir sanatkâr bize çölde yapayalnız kalmış bir bitkiden bahsedebilir... Mehtaplı geceden ve yitik çocukdan söz edebilir. Bir sanatkâr bize beşeriyetin çektiği acılardan, kaderin vurduğu darbelerden ve insanların yeryüzündeki mücadelelerinden söz edebilir... Bir sanatkâr bize bir mitoloji kahramanından söz edebilir. Ancak bütün bunları yaparken sanatı yine de İslâmi olabilir... Bu olayları İslâm düşüncesinin ışığına değerlendirdiği ve bu düşüncenin verdiği ruh ile yorumladığı zaman yaptığı sanat İslâm sanatı olur.

İsteme adresi: Türbedar Sok.Aydınlar Han.
Kat-2 No.27
Tel: 26 43 53
Cağaloğlu-İstanbul

100 TL